PROF. H. KERN

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

PROF. DR. H. KERN.

15 dln. + reg.
Dl. 1, 1913
" 2. 1913
" 3, 1915
" 4. 1916
" 5, 1916
" 6, 1917
" 8, 1918
" 9, 1920
" 10, 1922
" 11, 1923
" 12, 1924
" 13, 1927
" 14. 1927.
" 15. 1928.
Reg. 1929.

H. KERN.

VERSPREIDE GESCHRIFTEN.

ZEVENDE DEEL

INSCRIPTIES VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL,
SLOT

DE NĀGARAKṚTĀGAMA,
EERSTE GEDEELTE

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1917

INHOUD VAN DL. VII.

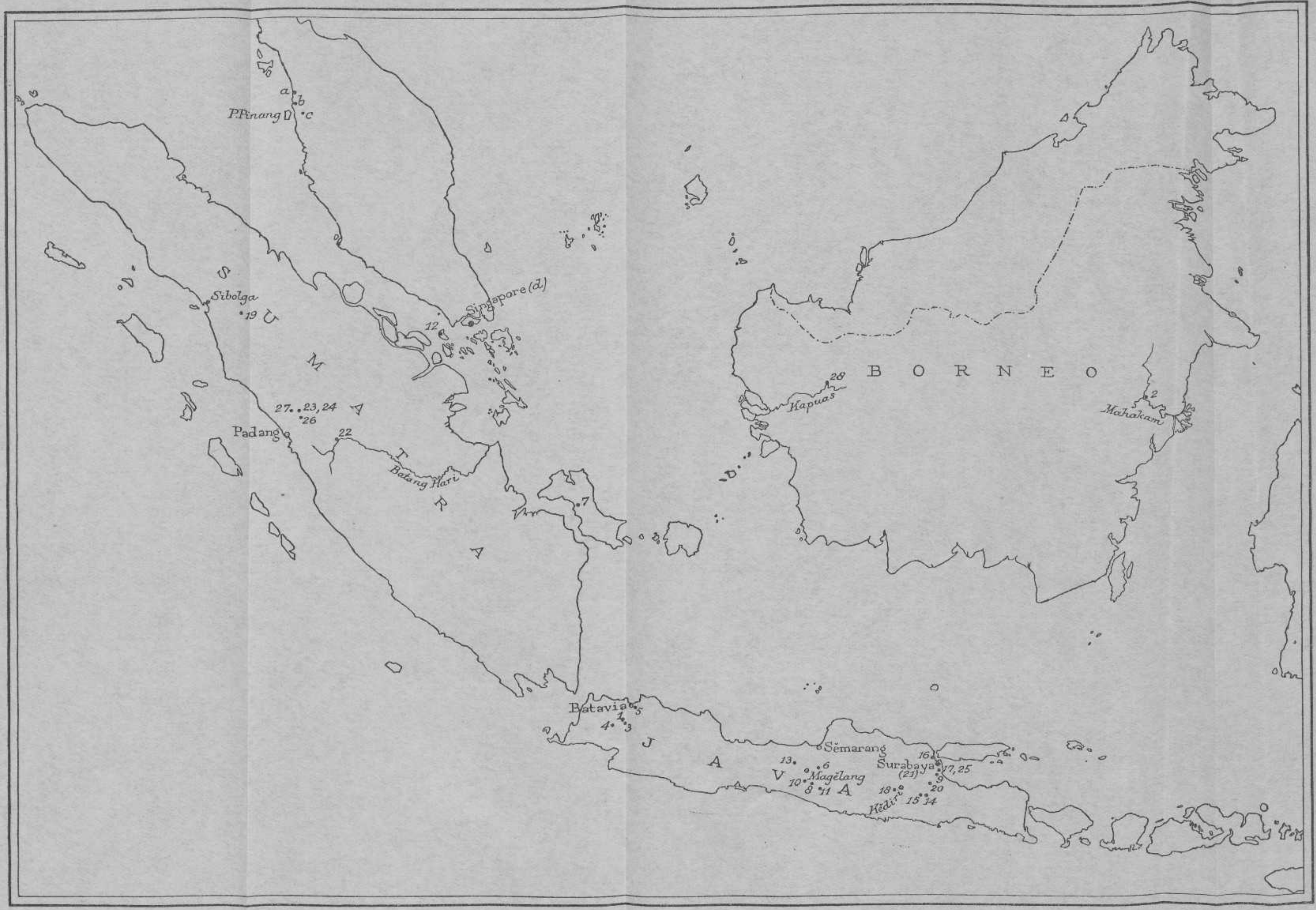
VI. INSCRIPTIES VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL (slot).

VII. DE NĀGARAKṚTĀGAMA.
OUDJAVAANSCH LOFDICHT OP ḲONING HAYAM WURUK.

VI.

INSCRIPTIES VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

(Slot)

Archaeologische kaart der behandelde Inscripties. Schaal 1 : 10.000.000.

Maleisch Schiereiland:

	Plaats:	Jaartal:	*Zie:*
*a.	Kĕdah	± 400 A. D.	dl. III, 257—258
*b.	? (Noord-Wellesley)	d°	» 258—259
*c.	Tokun («Cheroh Tokun»)	± 500 A. D.	» 260—261
*d.	Singapore	± 1200 A. D.	» 261—262

Indische Archipel:

	Plaats:	Jaartal:	*Zie:*
1.	Kĕbon Kopi	± 400 A. D.	*Facsimile* p. 135
2.	Muara Kaman (*Borneo*)	d°	» p. 61, 63, 65
3.	Ciarutön	± 450 A. D.	» p. 5
4.	Jambu	d°	» p. 7
5.	Tugu	d°	» p. 133
6.	Tuk Mas	± 500 (?) A. D.	» p. 203
7.	Kota Kapur (*Bangka*)	608 Çāka	» p. 209
8.	Canggal	654 Ç.	» p. 119
*9.	Jaha	(762 Ç.)	dl. VI, 294—307
10.	Borobudur	± 850 A. D.	*Facsimile* p. 151, 155
11.	Pereng	785 Ç.	» dl. VI, 280
*12.	Pasir Pañjang (*Karimun*)	± 900 A. D.	p. 241—242
13.	Pĕsindon	826 Ç.	*Facsimile* p. 14
*14.	Ngĕndat («Minto-steen»)	846 Ç.	p. 225—226
15.	Helling Kawi	± 850 Ç.	*Facsimile* p. 181
*16.	Grĕsik	(853 Ç.)	dl. VI, 308—316
17.	Geḍangan n° 1	872 («782») Ç.	*Facsimile* p. 33, 39
18.	Puh Sarang	924 Ç.	» p. 80
19.	Gunung Tua (*Tapanuli*)	946 Ç.	» p. 143
20.	Pĕnanggungan (thans Calcutta)	963 Ç.	» p. 98, 103
21.	Surabaya	1211 Ç.	» *achter* p. 192.
22.	Padang Candi (*Batang Hari*)	1269 Ç.	» p. 167
23.	Pagar Ruyung (*Mĕnangkabau*)	d°	» dl. VI, 254
24.	d° (*dito*)	1278 Ç.	» dl. VI, 269
25.	Gĕḍangan n° 2	1295 Ç.	» p. 39—40
26.	Suruaso (*Mĕnangkabau*)	1297 Ç.	» dl. VI, 258
27.	Kubur Raja (*dito*)	± 1300 Ç.	» p. 218
28.	Sanggau (*Borneo*)	? ?	» p. 161, Fig. 3.

* = géén facsimile. —— O Çāka = 78(-79) A. D.

Over het Sanskrit-opschrift van Jambu (Batavia).

(± 450 A. D.)

(Met 2 facsimile's.)

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde,
2e Reeks, dl. VI.

Amsterdam, 1877.

Onlangs werd ik verrast door een schrijven uit Batavia van Mr. W. B. Bergsma, ter begeleiding van een facsimile der inscriptie te Jambu [1], dat hij van wege den heer K. F. Holle te Waspada mij toezond. De aanleiding tot die toezending werd mij niet medegedeeld, doch ik veronderstel dat de heer Holle, wiens belangstelling in de taal- en oudheidkunde van 't land zijner inwoning ons zoo wel bekend is, het facsimile heeft laten vervaardigen na de lezing van een opstel van ons betreurd correspondeerend medelid Dr. A. B. Cohen Stuart in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië [2]. Hoe het ook zij, het is mij een aangename plicht, den heer Holle openlijk dank te betuigen voor zijn geschenk.

Onmiddellijk na ontvangst van 't geteekende facsimile besloot ik de ontcijfering te beproeven, of liever ze te voltooien; immers voor meer dan de helft was het werk reeds geschied in bovenvermeld stuk van Cohen Stuart. Spoedig, spoediger dan ik verwacht had, was ik gereed; behoudens een paar moeielijkheden, kon ik de ware lezing der inscriptie in haar geheel vaststellen. Wel is waar had ik voor verscheidene letters andere in plaats te stellen, daar de steenhouwer — zoo meende ik — nu eens enkele halen en trekken vergeten had, dan weêr de letters van zijn voorbeeld met nagenoeg gelijkvormige scheen verward te hebben. Overal waar de zin duidelijk was, bracht ik de vereischte veranderingen, zonder aarzelen, aan.

Er waren twee of drie moeielijkheden overgebleven. Om die — zoo ik daartoe in staat was — te overwinnen, nam ik mijne toevlucht tot de photographische afbeelding. Aanstonds bleek het mij, tot mijne niet geringe verwondering, dat de fouten die ik den steenhouwer toegeschreven had, niet door hem begaan waren, maar door den teekenaar. Wat mij nog meer bevreemdde was, dat eene betrekkelijk onvoldoende nabootsing mij in staat gesteld had den inhoud in korten tijd te ontcijferen, terwijl het volmaakte lichtbeeld mij in den steek gelaten had. Hoe zulks te verklaren? De eenigste

---

[1] Deze inscriptie bevindt zich op een van boven platten rotssteen op den heuvel Pasir Koleangkak bij desa Pĕñawungan (ten W. van Buitenzorg); erboven zijn de afdrukken van twee voetzolen zwak zichtbaar. De litteratuur over dit opschrift is te vinden in den Inventaris der Hindoe-oudheden I, Rapp. Oudh. Dienst 1914, p. 26 sub no. 55. Het facsimile is naar de opname van Van Kinsbergen uit 1863. (*Noot van 1917*).

[2] Derde Volgreeks, X (1875), bl. 163—170, met 2 platen; onder den titel «Heilige voetsporen op Java». — (Dit opstel van Cohen Stuart behandelde de inscriptie van Ciarutön, alsmede in een Naschrift de persoonlijke voorloopige mededeeling van Prof. Kern over de inscriptie van Jambu. Voor de inscriptie van Ciarutön, zie volgende noot. *Toevoeging van 1917*).

oplossing die ik vinden kan is, dat het geteekende facsimile door zijne groote duidelijkheid, in spijt van zijn gebreken, de teekens waarop het hoofdzakelijk aankwam, voldoende weêrgaf, zoodat het den ontcijferaar geen noemenswaarde inspanning kostte de overige naar de eischen van den samenhang te wijzigen, terwijl 't lichtbeeld juist door overmaat van getrouwheid zóóveel zwarte stippen en lijnen om en bij de letters te zien gaf, dat de lezer er door verward raakte. Voornamelijk 't laatste vierel der strofe is onduidelijk. Weet men eenmaal wat er staan moet, ja, dan kan men de omtrekken der letters goed volgen; dan wordt de photographie zelfs een uitstekend correctief. Kortom, zonder de teekening zou ik alle letters niet herkend hebben; zij heeft mij, om zoo te zeggen, tot bril en vergrootglas gestrekt.

Misschien is de ondervinding die ik bij de ontcijfering der bewuste inscriptie heb opgedaan, niet nieuw; wellicht ook wordt ze door die van andere weêrsproken. In allen gevalle wilde ik ze hier mededeelen, al was het maar om 't gevoelen uit te lokken van medeleden welke zich eene rijpere en grondiger ervaring op 't gebied der epigraphie verworven hebben.

Alvorens over te gaan tot de transcriptie en vertaling van 't opschrift, wil ik opmerken dat ik niet zal herhalen wat op voldoende wijze reeds in bovengemeld opstel van Cohen Stuart in 't licht gesteld is.

De strofe, in Sragdharā-maat, bevat vier regels, waarvan telkens twee op dezelfde lijn staan. Zooals men op de afbeeldingen zien kan, zijn de eerste en tweede, derde en vierde regel duidelijk door eene opene ruimte van elkaar gescheiden. Op den steen van Campea bij Buitenzorg [1] staan zelfs de vier regels der strofe onder elkaar, iets zeer zeldzaams in opschriften, en

[1] Dit Sanskrit-opschrift «van Campea», juister: van Ciarutön, bij de monding van 't riviertje van dien naam in de rivier (Ci) Sadane beN. W. Buitenzorg (particulier land Tjampea), bevat de door Cohen Stuart als volgt gelezen Çloka:

vikrāntasyāvanipateḥ |
Çrīmataḥ Pūrṇṇavarmmaṇaḥ |
[Tārū]ma-nagarendrasya |
Viçṇor-iva padadvayam ||

D. i.:

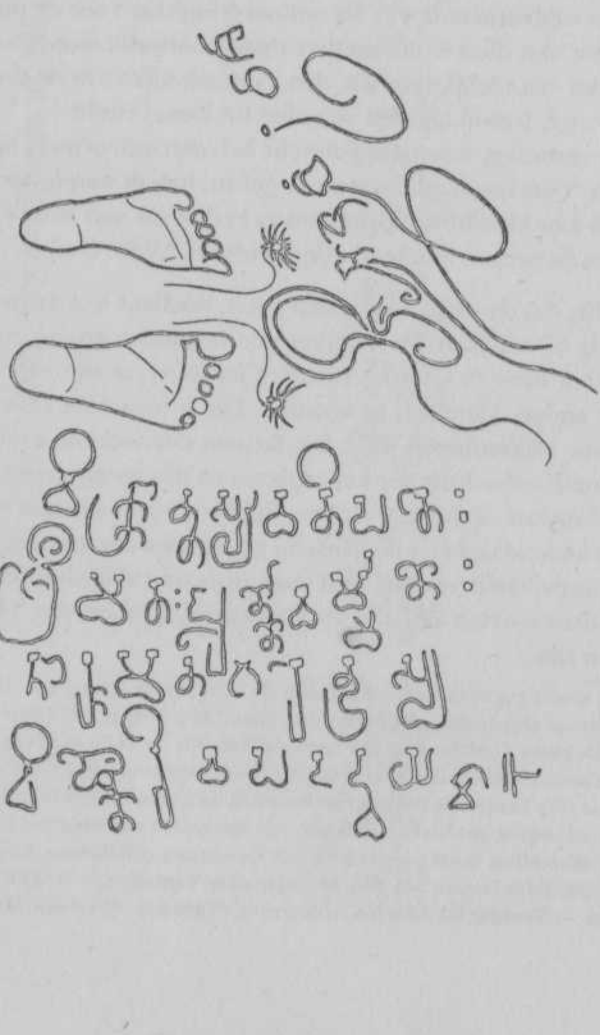
«Des machtigen landbeheerschers,
des doorluchten Pūrṇṇawarman's,
Tārūma's stedeheerscher(s),
Als Wiṣṇu's, is dit voetenpaar.»

Volledigheidshalve werd hiertegenover óók een facsimile opgenomen van deze inscriptie, naar de foto-Van Kinsbergen uit 1863. De tweede inscriptie op denzelfden steen, in één regel van geheel afwijkend krullerig schrift, rechts van de voetzolen (met twee draadjes, aan elk waarvan vermoedelijk de figuur van een spin), werd in 1909 door Prof. Kern gelezen (Notulen Bat. Gen. XLVII, p. 187, noot): Pūrṇṇavarmma padam, «(Vorst) Pūrṇṇawarman-voeten».

Voor de litteratuur over deze inscriptie van Ciarutön (alias Ciampea of Campea), zie den Inventaris in noot 1 op p. 3 hiervóór genoemd; p. 30 sub n°. 61. (*Noot van 1917*).

Dubbele inscriptie, met voetindruksels, op het bovenvlak van een rotssteen in de monding der rivier (Ci) Arutön, beN. W. Buitenzorg. Ook wel genoemd „van Campea".

(Foto-Van Kinsbergen n°. 10.)

geheel onbekend aan de handschriften, waarin de versregels, zeker uit zuinigheid op 't materiaal, achter malkander geschreven worden. Wanneer de Europeesche uitgevers van Indische dichtwerken en op hun voetspoor ook Indische, de verzen op Europeesche wijze afdeelen, doen zij hetzelfde als in ouden tijd soms de Indiërs zelven deden, blijkens de twee inscripties van Jambu en Campea [beter: Ciarutön].

De tekst [1] luidt:

Çrīmān pātā kṛtajño narapatir asamo yaḥ purā Tārumāyā(ṃ) |
nāmnā Çrī-Pūrṇṇavarmā pracuraripuçarābhedyavikhyātavarmā |
tasyedam pādavimbadvayam arinagarotsādane nityadakṣaṃ |
bhaktānā(ṃ) yat tridhātau bhavati sukhakara(ṃ) çalyabhūta(ṃ) ripūṇāṃ ||

D. i. «De doorluchtige, wetbetrachtende beschermer, de onvergelijkelijke vorst, die weleer in Tārumā [2] heerschte, met name Z. Maj. Pūrṇṇawarman, wiens harnas wijdvermaard was als ondoordringbaar voor de pijlen der talrijke vijanden, van dien is dit voetbeeldpaar, hetwelk, steeds bekwaam ter verdelging der vijandelijke steden, den aanhankelijken in de drie werelden geluk aanbrengt, terwijl het den vijanden tot kwaal strekt.»

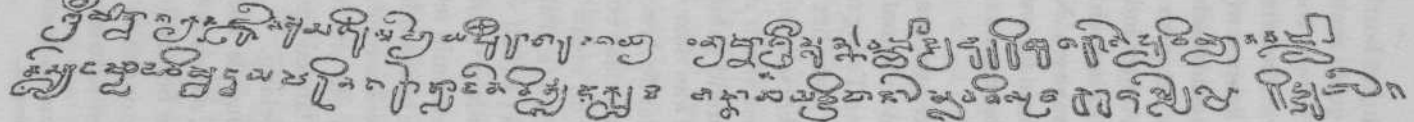
Aan deze vertaling, waarin ik getracht heb den min of meer hoogdravenden stijl van 't oorspronkelijke weêr te geven, heb ik weinig toe te voegen. Kṛtajña is hier klaarblijkelijk genomen in den zin van maryādin, d. i. «zich binnen de perken houdend» (vgl. Petersb. Wdb. i. v.).

Het schrift, dat de steen ons te zien geeft, verdient wel dat wij er eenigszins uitvoerig bij stilstaan. De lettervormen vertoonen groote overeenkomst met die op den steen te Campea [beter: Ciarutön]; ze zijn van eene andere hand, doch anders identisch te noemen. Dit is trouwens zooals men verwachten kon. Daarentegen wijkt het fatsoen der teekens aanmerkelijk af van 't gewone Kawi-schrift der koperplaten en der meeste steenopschriften in Kawi en Sanskrit, op Java gevonden. Behalve 't heerschende Kawi-schrift, waaruit het hedendaagsche Javaansche en Balineesche zich rechtstreeks en regelmatig ontwikkeld hebben, treft men op de overblijfselen der Javaansche oudheid andere soorten aan, die als plompe wijzigingen van 't Kawische te beschouwen zijn.

[1] De tekst wordt gegeven overeenkomstig de verbeterde lezing van Dr. Brandes en Prof. Kern zelven, afgedrukt in Tijdschr. Bat. Gen. LII (1910), p. 125. (*Noot van 1917*).

[2] In «Het Daghet» I (1905—6) p. 178 heeft de Heer Pleyte er de aandacht op gevestigd, dat de naam Tārumā wellicht nog over is in dien van de tegenwoordige, Oost. van Buitenzorg gelegen, rivier (Ci) Tarum, de grensrivier tusschen de (oude) residentiën Batavia en Krawang; gelijk misschien het laatste gedeelte van het woord «arinagarotsādane» in den derden regel aanleiding heeft gegeven tot den riviernaam (Ci) Sadane, hiervóór op p. 4 in noot 1 genoemd. Deze laatste zou dan de rivier «der Verdelging» (utsādana) geheeten zijn geworden. — Vroeger las man Nārumā voor «Tārumā». (*Noot van 1917*).

Inscriptie op het bovenvlak van een rotssteen te Jambu, beW. Buitenzorg, uit ± 450 A°. D.
(Foto-Van Kinsbergen n°. 12.)

Het Kawi-schrift — om het kortheidshalve zoo te noemen — is, voor zoover ik zien kan, onmogelijk rechtstreeks uit Voor-indië overgebracht. Het heeft karakteristieke letters, zooals de ka en de ma, die in geen der bekende Voor-indische schriftsoorten — 't Singhaleesche uitgezonderd — zóó voorkomen. En toch kennen wij zooveel soorten van in Voor-indië gebruikelijke vormen, op Buddhistische en Brahmanistische gedenkteekenen, dat we mogen aannemen dat geen hoofdsoort ons verborgen gebleven is. Zoodra we den blik naar Achter-indië wenden, treft ons al dadelijk de overeenkomst tusschen Achter-indisch schrift, zoogenaamd vierkant Pāli en Siameesch, en het Oudjavaansch. Natuurlijk is ook door Achter-indië eenmaal het schrift aan Voor-indië ontleend, maar dit heeft een eigenaardige ontwikkeling gehad, en dat eigenaardige heeft het Oudjavaansche met het Achter-indische gemeen.

Algemeen is men het er over eens, dat de Indische beschaving door verschillende kanalen tot Java, Sumatra, enz. doorgedrongen is. Dat de Dekkhan, meer in 't bijzonder Telingana, invloed op Java heeft uitgeoefend, blijkt uit onze inscriptie. Maar het Kawi-schrift kan niet van daar afgeleid worden, en wat de Sanskritsche bestanddeelen van de talen des Archipels betreft, van deze kan men alleen met eenige waarschijnlijkheid beweren, dat ze Orissa of aangrenzend gebied tot bakermat moeten gehad hebben, doch dat zij onmiddellijk van daar op Java zouden gekomen zijn, volgt nog geenszins. Zij kunnen naar de Arische koloniën van Achter-indië, in Campā bijv., overgebracht en van daar eerst op Java-Sumatra ingevoerd zijn. De Prākrit-woorden in oud- en nieuw-Javaansch, zeer luttel in getal, als gharinī (Skr. gṛhiṇī), balañja (Pāli walañja), pataraṇa (Skr. prastaraṇa), viçata en viçaṭa (Pāli visaṭa, Skr. visṛta), barhāla, voor bhaḷāra, en enkele andere [1]) dragen niet het kenmerk van een bepaald dialekt en kunnen dus evenmin iets beslissen ten opzichte van de onmiddellijke bron der Arische bestanddeelen in 't Javaansch, Maleisch, enz.

Naardien de ontleende woorden, ten gevolge van verschillende oorzaken, zoo weinig geschikt zijn om ons te leeren langs welke wegen de Indische beschaving zich op de eilanden verbreid heeft, is de vergelijking der schriftsoorten van 't hoogste belang.

De lettervormen nu van de twee inscripties aan Pūrṇawarman gewijd, wijken, zooals gezegd is, aanmerkelijk van de Kawische af. Zij staan daartoe niet eens in broederlijke betrekking, maar in die van oom tot neef. Des te treffender gelijkenis vertoonen ze met het alphabet van Wenggi, in 't land tusschen de Godāwarī en Kistna, gelijk dat afgebeeld is in 't voortreffelijke

---

[1] Woorden als bhaṭāra neem ik niet in aanmerking; ze zijn eigenlijk wel Prākrit, maar in 't Skr. weêr overgenomen.

werk van dr. A. C. Burnell, Elements of South-Indian Palaeography (2[d] ed. 1878), Pl. I. Onder andere wensch ik de aandacht te vestigen op de sluitletter *m* [1]; op de kṣa; op de ū in ripūṇāṃ. Van deze laatste kon dr. Burnell, toen hij zijn boek schreef, nog met recht beweren, dat ze «is here represented by a highly characteristic curved form which does not appear in any other alphabet». Sedert de bekendwording van 't Jambusche opschrift, vereischen de aangehaalde zinsneden de toevoeging van «behalve in dat van Jambu». Geheel eenig, voor zooverre tot nog toe bekend, aan Wenggi en Jambu eigen, is de Upadhmānīya vóór de *p* van purā in den vorm van een kruis in eenen kring en links boven de volgende letter. Ook het naar links omgebogen teeken der lange ā, die wij in onze inscriptie in de laatste lettergreep van ripūṇāṃ ontmoeten, keert terug op Burnell's plaat, wel is waar niet juist bij de ṇā, maar toch bij de jā. Alle overige teekens zijn onmiskenbaar zeer nauw verwant, om niet te zeggen volmaakt gelijkvormig, doch ze zijn niet uitsluitend eigen aan Wenggi en Jambu.

Den tijd eener ongedateerde inscriptie alleen uit het schrift te willen bepalen, is altoos eene hachelijke zaak. Men kan wel zien welke lettervormen ouder, welke jonger zijn, maar, zonder andere gegevens, niet licht uitmaken of niet in bepaalde streken en voor bepaalde doeleinden verouderde vormen naast de jongere in gebruik waren. Toch is de overeenkomst tusschen 't alphabet van Wenggi en Jambu zóó groot, dat ik tusschen beide geen lang tijdsverloop kan aannemen. Dr. Burnell brengt het eerste, op gronden door hem op bl. 14 zijner Palaeography ontwikkeld, tot de 4de eeuw onzer jaartelling. Dat is niet onaannemelijk; in geen geval kan het later gesteld worden dan 600 na Chr. Dit is m. i. ook de uiterste term voor het opschrift van Jambu, hoewel ik er toe zou overhellen het vroeger te stellen; nemen wij als 't gemiddelde 450 na Chr.

Verder zal ik mij van uitlokkende, maar gevaarlijke gevolgtrekkingen onthouden. Zooveel staat vast: dat de Sanskrit-opschriften in de Sundalanden een ontegensprekelijk getuigenis afleggen hoe ook daar, reeds in een ver verleden, de Indische invloed overwegend was. Ook is het zeker dat, volgens Ptolemaeus [2], de hoofdstad van Yavadīv in 't westen des eilands lag, in een tijdperk dus veel eeuwen vroeger dan 't oudste stuk uit Majapahit. Op eene geheel raadselachtige wijze is die Indische invloed in de Sunda-landen verminderd, terwijl hij is overgegaan naar, of ten minste stand gehouden heeft in, Midden- en Oostjava.

[1] Dit was reeds opgemerkt door Cohen Stuart t. a. p., bl. 166.

[2] Zie het artikel «Java en het Goudeiland volgens de oudste berichten», Bijdr. Kon. Inst. 3, IV (1869); herdrukt in deze Serie, dl. V (1916), p. 305 sqq. (*Noot van 1917*).

vervolgens de [illegible] Bennett, Kinetics [illegible]

[illegible]

Beschreven metalen plaatjes van Pĕsindon (Bagĕlen).
(826 Çāka.)

(Met een facsimile.)

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,
Dl. XXV.

Batavia—'s-Hage, 1879.

(*Inleidende opmerking van 1917.*)

In de eerste helft van 1877 werd door een inlander bij het bewerken van zijn aandeel in de gemeentelijke gronden der desa Pĕsindon in de afdeeling Wanasaba (toen ter tijd residentie Bagĕlen, thans Kĕdu) een belangrijke vondst gedaan, bestaande uit een aantal gouden en zilveren godenbeeldjes en andere voorwerpen, benevens een gouden en zilveren plaatje met inscriptie. De geheele vondst kwam na eenige omzwerving op een paar exemplaren na terecht in het Museum te Batavia (zie Notulen Bat. Gen. 1877 p. 116 sq.; 1878 p. 14, 19, 36 en 116). De gouden beeldjes werden gedetermineerd als Çiwa, Çiwa-Pārwatī en lingga, de zilveren als vijf Çiwa's, twee Pārwatī's, een Çiwā-Pārwatī, een Brahmā, een Wiṣṇu, een Kuwera, vier niet nader te bepalen vrouwenbeeldjes, een glorie en een lingga-voetstuk. Voorts was er een kristallen kogel met zilveren halven bol. Van de inscripties op het gouden en zilveren plaatje werden door den Heer K. F. Holle facsimile's aan Prof. Kern gezonden, wiens verklaring de Heer Holle publiceerde onder den titel «Beschreven metalen plaatjes van de Desa Pasindoer» in Tijdschr. Bat. Gen. XXV (1879) p. 464 sq. De litteratuur over de vondst van Pĕsindon (aldus, en niet Pasindoer, luidt de naam der desa) is te vinden in den Inventaris der Hindoe-oudheden I, Rapp. Oudh. Dienst 1914, p. 331 no. 1119.

Het facsimile, weergevend de geheele inscriptie van het zilveren plaatje en het tweede gedeelte (de achterzijde) van het gouden, is naar een (*vergroote*) opname van den Oudheidk. Dienst uit 1917. Het zilveren meet 10,3 bij 2,5 c.M., het gouden slechts 6,3 bij 2,5 c.M; vandaar, dat op dit laatste de inscriptie aan beide zijden is ingegrift.

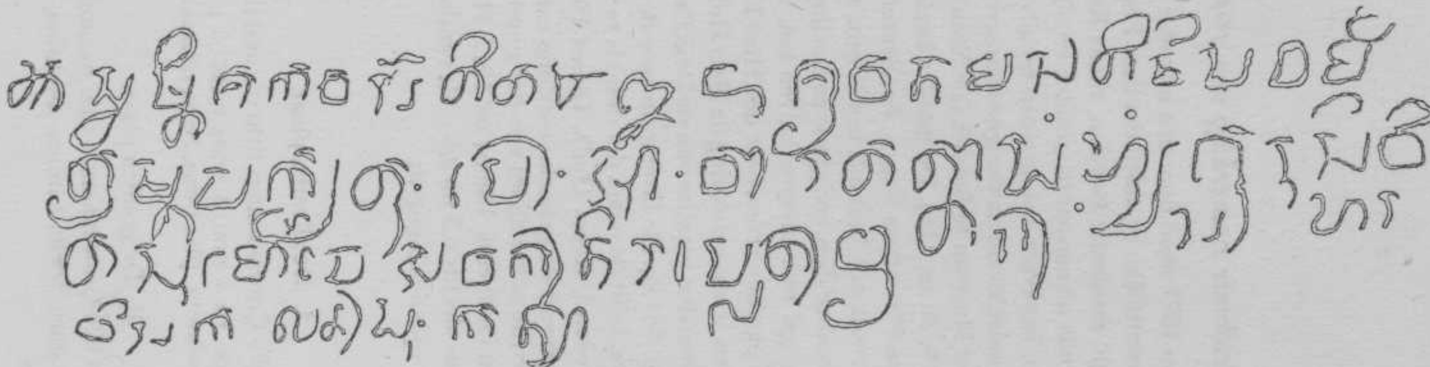
I. De zilveren plaat.

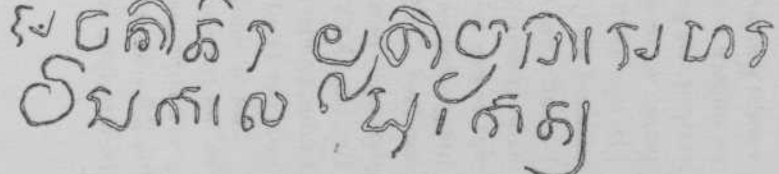
Swaṣti Çakawarsatita 826 Çrawanamasa tiṭhi pacami (lees pañcami) kṛṣnapakṣa tu. (d. i. tungle) po. (d. i. pon) ā. wāra tatkā (d. i. tatkāla) ḍang hyang guru Siwita sumoce. awaknira. plat bwas. Saha rabi sakalan ḍu. kanyā

II. De gouden plaat.

Swaçti Çakawarsatita 826 Çrawanamaça tiṭhi pacami kṛṣnapakṣa tu po ā wāra tatka ḍang hyang guru Siwita sumoce awaknira. plĕt (?) bwas. Saha rabi sakālang ḍu. kanya

Beschreven metalen plaatjes van Pĕsindon; van 826 Çāka.
Boven: volledige inscriptie (3½ regel) op 't zilveren plaatje.
Onder: slot derzelfde inscriptie op den achterkant van 't gouden plaatje.

VERTALING.

Heil! Çaka-jaren verloopen 826, maand Çrāwaṇa, dag der maand (datum) de 5de van de donkere wederhelft (Paringkĕlan), Tungle Pon, Zondag, toen reinigde de eerwaarde leeraar Siwita zijn lichaam (van aardsche smetten, op den heiligen brandstapel) en ging henen (van deze aarde) met zijn vrouw (of vrouwen) en guṇḍik's.

Aanteekeningen.

1. plĕt (of plat) bwas. Denkelijk eene zelfde uitdrukking als b. v. 't Jav. mak blĕs [zooveel als ons «pang, weg!»]; plat is eene variatie van plas, en bwas van blas, in vorm gelijk bos (jĕbos, bus); plat bwas geeft «in eens weggaan» te kennen.

2. Sakalang = «alle» (vgl. Maleisch) neemt de *ng* aan als talbegrip; *n* is de wijziging van *ng* voor een volgende linguaal of dentaal; volgens goede spelling moest het een *ṇ* wezen; op gelijke wijze is pingḍo in piṇḍo overgegaan, vaak genoeg gespeld pinḍo.

3. ḍukanyā (ḍu. kanya) bevat zonder twijfel ḍuk = Jav. hĕṇḍuk (meisje), waarvan gĕṇḍuk eene variatie is. Een fijnere uitspraak, een soort krama van gĕṇḍuk is guṇḍik. — De vraag echter blijft of ḍukanya op te lossen is in ḍukan, hetwelk een meervoud van ḍuk zijn kan, en nya, «van hem»; of wel dat ḍukanya een samenkoppeling is van een Kawi en Skr. woord, die op hetzelfde neerkomen, nl. ḍuk en kanyā, «meisje». Het teekentje tusschen ḍu en de *k* doet mij het laatste vermoeden. Aan de beteekenis verandert het niets.

Over eene Oudjavaansche oorkonde (gevonden te Gĕḍangan, Surabaya) van Çāka 782 (of 872).

(Met 3 facsimile's.)

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde,
2e Reeks, dl. X.

Amsterdam, 1881.

Nadat in 1875 een dertigtal grootere en kleinere oude Javaansche inscripties door wijlen Dr. A. B. Cohen Stuart zijn uitgegeven, hebben nieuwe vondsten het getal soortgelijke stukken gaandeweg vermeerderd. De uitgave van deze laatsten hebben wij te danken aan ons correspondeerend medelid K. F. Holle.

Behalve de tot dusver bekend gemaakte teksten zijn er nog verscheidene andere, waarvan het bestaan ons bekend is en die slechts op eenen uitgever wachten. In de eerste plaats reken ik daartoe de groote inscriptie op den Minto-steen in Schotland, waarvan Cohen Stuart, tengevolge van de slecht geslaagde photographische facsimile's, slechts een klein gedeelte in de Kawi-oorkonden heeft kunnen uitgeven. [1] Verder bezitten het Museum van 't Bataviaasch Genootschap en dat te Leiden copieën van onuitgegeven inscripties op steen.

Hetgeen van al die gedenkstukken van Java's verleden aan 't licht gebracht is, schoon slechts een gedeelte van wat er nog bestaat, is meer dan voldoende om de belangrijkheid van die oorkonden te doen uitkomen, en ongetwijfeld zou men bij 't behandelen van vraagstukken, die de Javaansche geschied- en oudheidkunde raken, die documenten geraadpleegd hebben, ware het niet dat de verouderde taal er van zelfs hen, die met het hedendaagsch Javaansch bekend zijn, had afgeschrikt. Toch zullen de beoefenaars der inlandsche talen zich op den duur niet aan de verplichting kunnen onttrekken om het hunne bij te dragen ter beoefening van 't Kawi en het voorbeeld te volgen van Dr. Van der Tuuk, die nooit moede is geworden op het hooge belang der studie van 't Oudjavaansch de aandacht te vestigen en thans door de bewerking van een woordenboek op zich te nemen toont voor 't moeielijkste deel der taak niet terug te deinzen. [2]

Ten einde meer algemeen belangstelling op te wekken voor de overblijfselen der Javaansche oudheid, heb ik mij voorgenomen een overzicht mede te deelen van den inhoud van een dezer oorkonden, waarvan ik zooeven gewaagde. Van eenige gedeelten zal ik eene vertolking geven, die hoe gebrekkig ook, in menig opzicht toch voldoende zal wezen om de belangrijk-

[1] Zie Kawi Oorkonden (1875), Inleiding p. XVI en XXIX. — (Een meer volledige transscriptie, in hoofdzaak van de hand van Cohen Stuart, is uitgegeven in «Oud-Javaansche oorkonden. Nagelaten transscripties van wijlen Dr. J. L. A. Brandes», Verhand. Bat. Gen. LX (1913), p. 42—49. *Toevoeging van 1917*).

[2] Verschenen na den dood van Van der Tuuk († 17 Aug. 1894), in 4 dln. te Batavia (door de zorgen van wijlen Dr. Brandes en Dr. Rinkes) in 1897, '99, 1901, en '12. (*Noot van 1917*).

heid van den inhoud in 't licht te stellen. Verder zal ik eene transcriptie laten volgen, omdat ik hier en daar anders meen te moeten lezen en anders de woorden te scheiden dan de uitgever gedaan heeft. Bij wijze van aanhangsel mogen taalkundige aanteekeningen een plaats vinden.

Het stuk dat ik wenschte te behandelen is in facsimile en transcriptie uitgegeven door den heer Holle, in de Verhandelingen van 't Bataviaasch Genootschap, Deel XXXIX, 2de Gedeelte, in 1879. De geheele inscriptie, die, zooals wij later zien zullen, eigenlijk twee charters bevat, bestaat uit 14 koperen platen [1], op beide zijden beschreven, met uitzondering van de eerste plaat, waarvan, zooals gewoonlijk, de eerste zijde open gelaten is. Op elke zijde staan 6 regels behalve op de laatste, dewijl het stuk op den vijfden regel eindigt. Van de veertien platen zijn er twee verloren gegaan, namelijk de 7de en 13de. Het voornaamste is bewaard gebleven. [2]

Gelijk reeds gezegd is, behelst de inscriptie eigenlijk twee acten, de eene van 't jaar 782 der Çāka-jaartelling [3], dus 860 na Chr., en niet 856 zooals de Heer Holle opgeeft; de tweede is van 't jaar 1295, overeenkomende met 1373 A. D. Aangezien beide stukken van dezelfde hand zijn, kan het niet anders of de eerste oorkonde moet eene copie wezen. In hoeverre het oorspronkelijke nauwkeurig afgeschreven is, laat zich bij 't gemis daarvan niet uitmaken; aan fouten ontbreekt het niet, doch dit bewijst weinig, daar zelfs in oorspronkelijke stukken wel eens slordigheden worden aangetroffen. Het verband tusschen beide acten bestaat, in 't kort uitgedrukt, hierin, dat het privilegie, in de eerste verleend, vernieuwd wordt in de tweede. Nadere bijzonderheden zullen later van zelf ter sprake komen.

In veel opzichten komt de inhoud van ons stuk overeen met dien van andere in de door Cohen Stuart uitgegeven verzameling van oorkonden. Bij wijze van gunst wordt aan een verdienstelijk man het recht verleend om in een zeker gebied als heer en meester op te treden. Zulk een gebied heet dan d h a r m a s ī m a s w a t a n t r a of l ĕ p a s, d. i. letterlijk «vrij rechtsgebied, vrije rechtsmark», en bij verkorting ook wel eenvoudig d h a r m a, het recht, de ban. Soms gaat het verleenen van die vrijheerlijke rechten, als wij ze zoo noemen mogen, gepaard met schenking van aan den vorst toebehoorende

[1] De opgaven van Holle omtrent de cijfers der platen zijn niet geheel juist.

[2] Deze 12 koperen platen zijn gevonden in de rivier Gĕḍangan nabij de gelijknamige desa, afd. Sidoardjo; zie Verbeek, Verhand. Bat. Gen. XLVI (1891), p. 250—251. De origineelen berusten sinds 1884 als Serie 401/22 in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden; zie Dr. H. H. Juynboll, Catalogus R. E. Museum. V. Javaansche Oudheden (1909), p. 229—230. (*Noot van 1917*).

[3] In Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 477—484 heeft Krom betoogd, dat op grond van eenige eigenaardigheden in de samenstelling der inscriptie, deze z. i. niet van zoo vroegen datum kan zijn; het jaartal 782 zou berusten op een fout van den copiïst uit 1295 en de oorkonde eerst veel later, bijvoorbeeld in 872, uitgevaardigd zijn. (*Noot van 1917*).

gronden, o. a. in K. O. II. In ons stuk is zulks echter niet het geval, dan misschien voor een klein gedeelte van 't geheel. Onverschillig op welke wijze de heeren van een vrijdesa eigenaars van den grond geworden zijn, worden hun van wege den heerschenden vorst bepaalde voorrechten verzekerd voor 't heden en de toekomst, voorrechten van allerlei aard die men zou kunnen samenvatten onder den naam van heerlijke rechten mitsgaders bevoegdheid om de uiterlijke kenteekenen van gezag, in kleeding enz. ten toon te spreiden.

Na deze inleidende opmerkingen zal ik trachten een denkbeeld te geven van vorm en inhoud van ons stuk door eenige gedeelten er van te vertalen. De aanhef is als volgt:

«Saluut! In het jaar na Çaka 782; maand Kārttika; dertiende dag der lichte helft van de maand; dag der zesdaagsche week: Mawulu, der vijfdaagsche: Pon; op Donderdag; Wuku Landĕp; stand van de planeet [1] in het Z. O.; maanhuis Açwini, staande onder de Açwin's en behoorende tot den kring der onder Wāyu staande maanhuizen; yoga Wyatipāta; uur aan Soma gewijd; karaṇa Taitila; heer van den knoop Brahman. Op dat tijdstip heeft Z. M. Koning Çrī-Bhuwaneçwara Wiṣṇu sakalātmaka [2], de Zeeghaftige, Parākramottunggadewa, wien de titel toekomt van behoeder der wereld, een bevel gegeven, dat ontvangen is door de drie voorname Ministers, den Mantri Hino, den Mantri Sirikan en den Mantri Halu en medegedeeld aan de gezamenlijke hoofdambtenaren voor de verschillende aangelegenheden, te beginnen met den Kanuruhan Mpu Dharmaçakti, om volgens het bevel van Z. M. den Koning den last over te brengen aan Mijnheere te Bodhimimba dat hij uitvoering geve aan het door Hoogstdenzelven uitgevaardigd edict, voorzien van het vorstelijke merk, het streng in acht te nemen en een vrij rechtsgebied af te bakenen [3], (en wel) den grond dien Mijnheere te Bodhi-mimba verkregen heeft tegen betaling van 7 Kati, 12 Suwarṇa (= Tahil), 10 Māṣa (Amas) gouds aan Priyayi's te Bungur Zuid, aan elk hunner die (hem) hun grond verkocht hebben; (te weten): Banyak Trang, oudste onder de —?; Banyak Kañcing, oudste assessor; Intip, jongste assessor; Umbil (?) ananggung, bode; Kwek, commies; eindelijk Kaki hadyan Lalawun, hoofd-buyut. Dit is het aantal der Priyayi's, welke hun grond verkocht hebben. (Gezegde grond) meet aan akkers (sawah's) met inbegrip van tuinen, erven, met laagten en hoogten, 20 Tĕmpah's alles en alles.

Voorts is er grond van het dorp Kuryak, aan den noordkant van de gemeente Asana geheeten, die Mijnheere (te Boḍhi-mimba) in bezit gekregen

[1] Vermoedelijk Jupiter, als heer van den Donderdag.

[2] Z. v. a. verschijningsvorm van den God Wiṣṇu op aarde.

[3] D. i. (eene gemeente, een **desa**) aanleggen, stichten; vgl. Maleisch **mañusuk**.

heeft voor 2 Kati 10 Māṣa's gouds, groot 2 Tĕmpah's, 1 Jung met inbegrip van tuinen en erven. Deze twee (perceelen) .... [1].

Deze dan zullen tot een vrij rechtsgebied afgebakend worden door Mijnheere te Bodhi-Mimba welk gebied in erfenis zal overgaan aan zijne kinderen, genaamd Jonker Imbangi en Jonkvrouwe Anarghā.

Aanleiding (tot de verleening van 't privilegie is dat) Mijnheere te Bodhi-Mimba, een groot man, Kṣatriya van geslacht, Buddhist van gezinte, algemeen erkend als in karakter aan (den Buddha) Wairocana gelijk, en de leermeester van Z. Maj. den Koning is, en dat hij de bemiddeling heeft ingeroepen van den Kanuruhan Dharmaçakti om onderdanigst zich tot Z. Maj. den Koning te wenden en te smeeken dat het Zijne Maj. den Koning behagen mocht goedgunstiglijk aan Mijnheere te Bodhi-Mimba het voorrecht te verleenen dat rechtsgebied te Bungur Noord [2] af te bakenen, terwijl hij als aanspraak deed gelden dat Mijnheere te Bodhi-mimba zijn uiterste best doet en zijne krachten inspant dag en nacht om zich in stil en biddend gepeins te verdiepen, er voor biddende dat Z. Maj. de Koning zijne vijanden moge overwinnen en steeds vaster op den juweelen troon moge zetelen, in onverdeelde heerschappij deze wereld bezittende, en bovenal dat de Vorst lang moge leven. Mijnheere te Bodhi-mimba is dus als het ware de oorzaak dat het Zijner Maj. den Koning wel gaat in zijn onverdeelde heerschappij, en Z. Maj. de Koning, die een grootmachtig heer is, de beschermer der gansche aarde, gelijk aan Wiṣṇu in diens volle kracht de wereld verlichtende, kan niet anders dan de trouwe gehechtheid vergelden van hem, die zijn uiterste best doet en zijn krachten inspant dag en nacht, om door middel van stil gepeins voor 's Konings heil te bidden. Deswegens heeft het Z. Maj. den Koning behaagd als gunst aan Mijnheere te Bodhi-mimba het onherroepelijk voorrecht te verleenen, dat deze een vrij rechtsgebied afbakent te Bungur Noord en te Asana. Daarop zullen in de acht richtingen steenen in den grond gezet worden. Het zal bestemd zijn om er eenen tempel op te richten, waarin het beeld van den Buddha zal staan, ter wiens vereering telkens in de maand Kārttika een feest zal gevierd worden. Voorts zullen er plaatsen (worden bestemd) voor de twee kinderen, van welke de oudste een zoon is, genaamd Jonker Imbangi; de jongste een dochter, genaamd Jonkvrouwe Anarghā. Jonker Imbangi en Jonkvrouwe Anarghā zullen dan meester zijn in het rechtsgebied. Nadat de bevestiging van 't gebied en den tempel volgens de gebruikelijke godsdienstige plechtigheden heeft plaats

[1] Hier een regel in de vertaling uitgelaten; zie Aanteekeningen (p. 43).

[2] Hier ontbreken een paar woorden; men verwacht m w a n g i k a n g i n g A s a n a, «en dat te Asana»; vgl. regel 3 van de keerzijde van plaat 3.

gehad, zal (de desa) den naam aannemen van «Rechtsgebied van Kañcana». De inwijdende priester zal een Buddhist zijn.

De ligging van het land des gebieds van Kañcana, ten opzichte der vier windstreken, alsmede zijn uitgestrektheid en omvang, is (als volgt): in Z.O. richting, gerekend van het N.O., grenst het aan den noordelijken kant aan gronden van Talan en van Kakatang; in het Z.O. grenst het aan gronden van Kuryak. In Z.W. richting van het Z. O. gerekend, grenst het aan gronden van Hujung-ing-ĕluk en aan gronden van Bungur Zuid; loopt midden in het grondgebied van Gayanti; oostelijk [1] van Gayanti gaat het in de richting van Kasucèn, westelijk van Kasucèn in de richting van de sawah's van Kamuka, westelijk van Kamuka raakt het aan Gĕsang; in het Z.W. grenst het aan de gronden van Jĕlag. In Noord-richting van het Z.W. te beginnen, grenst het aan Jĕlag en wel zoo dat het midden der rivier de grens van beide gemeenten vormt. N.W. grenst het aan grond van Talan. Verder loopt de grens (aldus): in N.O. richting van 't N.W. te beginnen, belendt het aan de gronden van het distrikt Talan, maakt oostwaarts een bocht (?), loopt langs de gronden [2] — houdt aan op de grens van Bacucu. In 't N.O. belendt het aan grond van Talan en van Kakatang. Zoo is de ligging van het grondgebied van Kañcana ten opzichte der 4 windstreken.

De verdeeling der rijstakkers (is als volgt): Ten behoeve van Bhaṭāra (d. i. de Çiwa-tempel) 2 Tĕmpah's, gelegen in Asana; aandeel van Bhaṭāri (Durgā) 2 Jung, 1 Kikil. — [3] 5 Jung; ten nutte van den wijpriester 2 Tĕmpah's, in Gayanti gelegen; de wijpriester zal een Brahma-priester zijn, de eerwaarde heer Hastawīra. Een Jung — — [4]; 1 Jung voor het gevolg; 2 Jung ter bebouwing voor de leden van het gevolg die ver of dicht bij boodschappen te doen hebben; schaduw (of bescherming) van den paggĕr 2 Jung. Het als erfdeel voor de kinderen bestemde gedeelte is 20 Tĕmpah voor Jonker Imbangi en Jonkvrouwe Anarghā. Deze hebben 't gezag met hun nadere en verdere afstammelingen, nu [5] en later, tot in lengte van dagen (*in saecula saeculorum*).» —

Nu volgen er eenige regels, waarvan de inhoud in hoofdzaak deze is dat: «5 Amas zilvers op te brengen zijn bij gelegenheid van het heilig feest, hetwelk telken jare in de maand Kārttika gevierd wordt, en 6 Amas zilvers op vollemaansdag der maand Aṣāḍha, door de genooten ten bate van het godsdienstig feest in het rechtsgebied». De laatste som komt van de zui-

[1] Vermoedelijk eene fout voor angulwan, westelijk.

[2] Zonder nadere bepaling geeft lmah op zich zelf geen zin; vermoedelijk heeft de copyist een eigennaam overgeslagen.

[3] Het woord bayai is mij onbekend en dus in de vertaling uitgelaten.

[4] De woorden pamubur paragi onvertaald.

[5] Tĕka vóór mĕne is verkeerd.

vering (of 't zuiveringswater) en het water in de kruiken, en de eerste, naar het schijnt, van het onderhoud. Daar de beteekenis van eenige termen mij onbekend is, zal ik mij liever niet in gissingen over dit punt verdiepen.

Daarna leest men:

«Wijders verleent Z. Maj. de Koning aan al de afstammelingen van Mijnheere te Bodhi mimba het gunstbewijs dat zij mogen beschikken en handelen op het gebied, dat zij een wit zonnescherm mogen hebben, overdag en bij nacht een schel (?) mogen gebruiken», enz. Onder de voorrechten behoort ook dat zij zoogenaamd «goudsmeersel» mogen gebruiken, en gebloemde stoffen van bepaald patroon dragen. «Het gebied zij vrij en onafhankelijk en mag niet betreden worden door de ondergeschikten der drie ministers (?)», noch door andere titularissen, welk verbod in acht zal genomen worden door de toekomstige vorsten in de eerste plaats, tot al de geringste lieden toe; tot al degenen die tuk zijn op goed van waarde, te beginnen met grootere en kleinere woekeraars, bedelmonniken (?), afgeleefde, huislooze personen, — bastaards», enz.

Er volgt nog een gansche reeks van namen van min of meer verdachte menschenklassen, waaronder o. a. gerekend worden handelaars in houtskool, kalk, touw, hakmessen, alsook speelbazen, tooneelspelers, en zelfs grofsmeden. Intusschen bevat die dorre opsomming zooveel termen, waarvan de beteekenis onzeker is, dat ik voor bijzonderheden naar de aanteekeningen verwijs.

Na de opsomming van allerlei soort van landloopers, die ook in gelijksoortige oorkonden van Voor-Indië bedoeld schijnen, wanneer daarin gezegd wordt, dat een gebied niet betreden mag worden door cāṭabhaṭa's[1], gaat ons stuk aldus voort:

«Al deze en hunsgelijken mogen dus niet op het rechtsgebied komen; het rechtsgebied is uitsluitend en onbeperkt meester over al zijne goederen van waarde. Zoo toch zijn de (weinige) lusten en de (groote) lasten (van die indringers), dat men ze zou kunnen vergelijken met een pinangbloesem die geen vrucht draagt, een pompoen die zich slingert over den grond, een lijk van een doode dat aan den dauw (?) is blootgesteld, bloed gestort op den bodem, een hagedis dood op den weg, onbesuisdheid (of baldadigheid), speeksel dat men (weder) moet inslikken, speeksel gesprenkeld, overijling met woorden, overgauwheid met de hand, het ontblooten van wapentuig, amok maken, onbeschoftheid — — —[2], schimpen, ruzie, enz. Het rechtsgebied en de genooten hebben onbeperkt gezag over al hun goederen».

---

[1] Gelijk bekend, is de gewone formule acāṭabhaṭapraveçya; soms ook cāṭabhaṭakusīdādīnām apraveçya, «ontoegankelijk voor landloopers, woekeraars, enz.»

[2] Eenige mij onbekende termen in de vertaling overgeslagen.

De zevende plaat, die nu volgen moest, is verloren gegaan, en de inhoud er van laat zich, zelfs met behulp van andere gelijksoortige oorkonden, niet met zekerheid opmaken. Alleen zooveel blijkt er uit het begin van Pl. 8, dat het laatste gedeelte van Pl. 7 iets dergelijks moet bevat hebben als wat wij in K. O. VII, 3, a, 5 vgg. aantreffen [1], namelijk de vergunning om verschillende handwerken te laten uitoefenen zonder belasting of patent er voor te betalen. Daaraan vooraf gaat in laatstgemeld stuk de vergunning tot het aanleggen van een hanenstrijdperk (galanggang), het houden van feesten daarin, enz. Nu is het geenszins onmogelijk dat hetzelfde ook deel heeft uitgemaakt van den verloren tekst, maar het is onmogelijk om iets met zekerheid daaromtrent te zeggen, want hoezeer de aard der privilegies en zelfs de bewoordingen, waarin ze uitgedrukt zijn, in de verschillende acten met elkaâr overeenkomen, wijkt de volgorde waarin de voorrechten opgesomd zijn, aanmerkelijk af. Het eenigste waaraan niet getwijfeld kan worden is, dat in het laatste gedeelte van Pl. 7 uitgedrukt heeft gestaan de vergunning aan de begunstigden om ambachten te laten uitoefenen. Ettelijke van deze zijn vermeld op Pl. 8, welke aldus begint:

«Kopersmeden, metaaldraadmakers, metaalgieters, timmerlieden, —, alsook smeden, ieder één [2]; — — vertellers, rondventers (?), ieder twee in getal, doch zoo er meer dan dit getal zijn, is er belasting van te heffen door de (koninklijke) ambtenaren. Wijders geeft Z. Maj. de Koning vergunning aan de genooten dat zij allerlei soort van vorstelijke vleeschspijzen mogen eten: baḍawang's (soort van schildpadden), baning's (landschildpadden), schapen; [3] — dat zij waterrozen tot oorsieraad mogen dragen; — dat zij in dienst mogen nemen lijfknechten, Waṇḍan's, slaven houden, slaven slaan, weggeloopen knechten ('t hoofd) scheren, slaven die zich aan een vergrijp schuldig gemaakt hebben slaan tot bloedens toe; dat zij een toevlucht mogen wezen voor weggeloopen knechten en voor vrouwen wier aanraking verboden is, doch zonder de eersten tot wegloopen te bewegen of de laatsten te trouwen; dat zij een toevlucht mogen wezen voor dieven die pas gestolen hebben; geboeide personen, die bij geval het gebied der genooten doortrekken, bevrijden; vervolgingen stuiten; amok-makenden vrijlaten wanneer deze niet door de vervolgers achterhaald zijn; de toevlucht mogen wezen van insolvente schuldenaars onder verplichting dat jaarlijks 1 Amas per Tahil (d. i. $\frac{1}{16}$) stuksgewijs van de geheele schuld [4] te kwijten zij».

[1] Over Kawi-Oorkonde VII verg. noot 1 op p. 30. (*Noot van 1917*).

[2] Hieruit mag men opmaken dat de vergunning bedoeld is voor de twee erfgenamen, Imbangi en Anarghā, of liever voor de twee gedeelten van Kañcana.

[3] Hier eenige woorden in de vertaling overgeslagen; vgl. Aanteekeningen (p. 50).

[4] De woorden sahutang-nya heb ik duidelijkheidshalve hier ingelascht; ze staan dan ook op de overeenkomstige plaats K. O. III, V, VI. — (De eerste twee hooren bijeen,

«Zoo luiden de privilegiën van Z. Maj. den Koning aan Mijnheere te Bodhi-mimba bij de afbakening van gezegd vrij rechtsgebied te Bungur Noord en te Asana [1] dat den naam krijgt van «Rechtsgebied van Kañcana». Op dat tijdstip zal Mijnheere te Bodhi-mimba als bepaalde som geven 5 Suwarṇa's gouds aan Z. Maj. den Koning en aan de drie Ministers; aan den Mantri Hino zal als bepaalde som 1 Suwarṇa aangeboden worden; aan den Mantri Sirikan 1 Suwarṇa als bepaalde som; aan den Mantri Halu 1 Suwarṇa als bepaalde som. Wijders ontvangen de hoofdambtenaren voor de verschillende departementen die over de uitvoering der verordeningen gesteld zijn, eene bepaalde som van 5 Amas elk; de Kanuruhan ontvangt 1 stuk kleed [2], en 5 Amas zilvers.»

Nu volgt eene opsomming van nog andere beambten, die ieder 5, 4 of 3 Amas krijgen, en dan gaat het op den vijfden regel aldus voort:

«Wijders ontvangen de burgervaders van den omtrek die men als getuigen bij de afbakening laat tegenwoordig zijn, eene vaste som: Buyut Hudan-Mrang van Talan, vergezeld van zijn commies Jañjangan, ontvangt als vaste som 1 Amas, 1 Kupang en 1 kleed; (evenzoo) Buyut Karwadāna van Kuryak, commies Tulung pĕgā (?); Buyut Sangugangan van Wagai, commies Cangkir; Buyut Kārwabañu van Gĕsang, commies Sĕgālalab; Buyut Kĕbo-mirah van Pacĕkan, commies Pasir; Buyut Dāna-hutang van —[3], commies Taliduk; Buyut Kĕbo-lalampin van Wurungkud, commies Kulak tamuy; Buyut Ranggah Wahas van Kulupwan, commies Talun; Buyut Kĕbo Caṇḍi van Ganting, commies Wah-twak; Buyut Ranggah Pakis van Pamasangan, commies Irus; Buyut Kĕbo-nāga van Wĕḍi, commies Caluwak; Buyut Cangke van Camuṇḍa, commies Dānaharṣa. Al deze personen van de naburige gemeenten, zooveel als hier genoemd zijn, krijgen voor hun tegenwoordigheid eene bepaalde som van 1 Amas, 1 Kupang de persoon, benevens 1 stuk kleed.»

«Nadat deze vaste sommen gegeven zijn, zal de samĕgat Wadihati onder de tent zich opmaken, een hoen den hals afsnijden, dat hij op het plein verplettert [4], een ei wegsmijten en biddend de handen opheffen tot de goden zeggende: «U smeek ik, Bhaṭāra, Çrī Haricandana, groote Ṛṣi Agastya, Oost, Zuid, West, Noord, middelpunt, zenith, nadir, Zon, Maan, Aarde, Water, Wind, Vuur, Offerbrenger, de aether, orde, dag en nacht, morgen-

zijn van 945 Çāka en uit Surabaya; K. O. VI is van onbekenden datum, en misschien niet echt. *Toevoeging van 1917.*)

[1] Mangaran vóór ring Asana is stellig eene vergissing; er moet staan mwang irikang ring of mwang ring A. Voor 't volgende ngaran beter mangaran.

[2] D. i. stof voor één kleed; Skr. vastra.

[3] Wat met mangaran op deze plaats bedoeld is, vermag ik niet te gissen.

[4] De parallelplaats K. O. XXIX heeft linaṇḍĕssakan ing kulumpang. Dus is papas hier te nemen in den zin van pĕpĕs.

en avondschemering, Dwergen, Rivieren, Vampyrs, helbewoners, Daemonen, Garuḍa's, Gandharwa's, Graha's, Elven, wereldslangen, hoeders der vier hemelstreken: Yama, Waruṇa, Kubera, Wāsawa, (gij) godentelgen, vijf Kuçika's, Nandīçwara, Mahākāla, Ṣaḍwinaya, vorst der Nāga's, godin Durgā, Vierzijdige, Oneindige, Heer der goden, god des Tijds en des Doods, scharen van wezens, gij die erkend zijt als alziende getuigen welke aanschouwt wat veraf of nabij is, bij dag en bij nacht, gij die u in alle wezens belichaamd hebt en ze bezielt, o hoort naar den eed en vloek die ik voor u, gij goden alle, zweer tegen den mensch die in de boosheid van zijn gemoed de vrijheid van het rechtsgebied van Kañcana en al hetgeen daar als recht geldt poogt te storen, hij zij Brahmaan, Kṣatriya, Waiçya, Çūdra, of Paria, vertrouwde raadsman van de Kroon of dorpshoofd [1], met zijn lieden, met zijn huisgenooten; wanneer zoo iemand de vrijheid van het Rechtsgebied en hetgeen daar als wet geldt, en al wat door de nazaten van Mijnheere te Bodhi-mimba zal beschikt en verricht worden, poogt te storen, zoo worde hij door u gedood, o gij goden! zoo sterve hij door uwe bestiering, zonder dat (hij den tijd hebbe van) rugwaarts te blikken, naar achteren te zien; hij worde gestooten naar links, dan weêr naar rechts; geslagen van voren, gebeukt op zijn rug; zijn hersenpan worde gespleten, zijne hersens geslurpt, zijn buik opengereten, zijn darmen doorwoeld, zijn ingewand uitgehaald, zijn hart uitgerukt, zijn bloed gedronken, daarop worde hij door worging eindelijk afgemaakt. Of als hij in het bosch gaat, worde hij door de giftige slangen gebeten, door de tijgers opgevreten; of als hij op het veld gaat, worde hij door den bliksemflits getroffen, door de reuzen in stukken gescheurd; wanneer hij tehuis verwijlt, moge het bliksemvuur op hem nedervallen, worde hij door het vuur overdekt en verbrand; laat hem met zijne have tot asch vergaan (in een oogenblik) zonder dat hij kan ommezien, en in de hel geworpen worden. Als hij te water gaat, worde hij gesnapt door de krokodillen, haaien (?), walvisschen. Wanneer hij stijgt op zijn tocht vinde hij bezwaar, stuite hij op de spitsen der rotsen; bij het dalen moge hij mis gaan, struikelen, verpletteren, midden door breken; op vlakken grond rake hij afgemat, dol, verbijsterd. Zóó moge de ongerechte sterven die de vrijheid van het Rechtsgebied van Kañcana stoort en hetgeen daar als wet geldt. Laten alle het weten en oppassen!»

De Koninklijke brief sluit met de volgende strophen in Sanskrit, die, van de grofste misslagen gezuiverd, aldus luiden:

> Yāvat pratiṣṭhito bhūmau Mahāmeruḥ suparvvataḥ |
> tāvat kilviṣabhuktiḥ syād rājānugrahalangghanāt ||

[1] Pinghe, waarvan de technische beteekenis mij onbekend is, in de vertaling uitgelaten; ik vermoed dat 't de Pangulu is. Etymologisch is pinghe, de in 't wit gekleede.

yo rājānugrahaṃ hatvā (l. hanyān) mohād mūrkho naro hi saḥ |
parāparakulaiḥ sarvai Roravaṃ yātu sarvvadā ||
yadi syād mānuṣībhūtaḥ klīvaḥ panggur daridrakaḥ |
badhiraç ca kuṇiḥ kuṣṭho'pasmāro vāmanas tathā ||

D. i. «Zoolang op aarde de heerlijke berg Meru vaststaat, zoolang zal het loon der zonde duren, voortspruitende uit overtreding van 's Konings privilegie. De dwaas die verblind genoeg is om het Koninklijk privilegie te schenden, vare met alle verdere geslachten steeds ter helle, en wanneer hij weder als mensch zal geboren worden, zij hij een man zonder mannelijkheid, een kreupele, een arme, een doove, een lamme, een melaatsche, behebt met de vallende ziekte [1] of een dwerg».

Hiermede is het eerste stuk, de acte van Çāka 782 (of 872), ten einde. Onmiddellijk volgt daarop (plaat 12a) het in afschriften van dichtwerken welbekende, maar in de edicten ongebruikelijke Awighnam astu, dat in een officieel edict vrij ongerijmd is. Desniettemin zou ik niet durven beweren dat wij dat toevoegsel aan den copyist te danken hebben, want de geheele toon en stijl der tweede acte zijn anders dan in de eerste. Dit zal voldoende blijken uit de vertaling, waartoe ik thans overga.

«Saluut! In het gezegde jaar na Çaka (of: in het jaar na Z. Maj. Çaka) 1295; maand Açwayuja; dag der zesdaagsche week Mawulu, der vijfdaagsche Kaliwon; op Vrijdag; Wuku Bala. Op dat tijdstip is het dorp Bungur op nieuw een (vrij) rechtsgebied geworden in het bezit [2] van Vrouwe Parih, naar aanleiding van de mededeeling door het oudere en het jongere dorpshoofd van Bungur, dat er een vorstelijk bevelschrift bestond, waarbij de landsheer de stichting (eener nieuwe gemeente) verordent en dat als oorkonde strekt dat Bungur eene gemeente geworden is. Naar aanleiding hiervan dan heeft Vrouwe Parih zich onderdanig buigende voor Z. Maj. Rājasanagara, Heer Hayam Wuruk, gesmeekt, dat Bungur op nieuw een (vrij) rechtsgebied mocht worden, overeenkomstig den inhoud van de in vroegere tijd uitgevaardigde acte, en Z. Maj. Hayam Wuruk heeft zulks ingewilligd, uit consideratie van de onwankelbare onderdanigheid van Vrouwe Parih en van de bekwaamheid waarmede zij H. Hoogheid Rājasawarddhanī opgepast heeft en haren gemaal, Z. Hoogheid Raṇamanggala; nu is H. Hoogheid Rājasawarddhanī eene dochter van de jongere zuster van Z. Maj. Hayam Wuruk, terwijl Z. Hoogheid Raṇamanggala een zoon is van den

[1] Kuṣṭho'pasmāraḥ «melaatschheid, vallende ziekte» is eene stijlfout welke de maker ter wille van de onverbiddelijke maat zich schijnt veroorloofd te hebben.

[2] Voor dye te lezen dṛwye.

ouderen broeder des Konings. [1] Weshalve het onzen genadigen Heer behaagd heeft een privilegie aan vrouwe Parih te schenken, ten behoeve daarvan dat Bungur wederom een (vrij) rechtsgebied worde, onder den naam [2] van Bodhi-wimba. En dit is afgekondigd door al de Mantri's.»

Tot zooverre pl. 12; de volgende plaat ontbreekt. Uit hetgeen wij in het begin van pl. 14 aantreffen, laat zich opmaken dat de verloren tekst o. a. de aanwijzing bevat heeft van verschillende gronden, die in erfelijk bezit zullen overgaan op de afstammelingen van Vrouwe Parih. Op den 3den regel van pl. 14 gaat het stuk aldus voort:

«Daarop wordt Vrouwe Parih erkend als het hoofd van de genooten die het gebied van Bungur hebben te genieten. Zoo is de wederzijdsche overeenkomst aangegaan door Vrouwe Parih met de genooten [3], te beginnen met Aryadhoni, Buyut van Bodhi, den Buyut van Gĕḍong, den Buyut van Gandar, die alle een huldegeschenk aan Vrouwe Parih zullen leveren. Dit hebben al de afstammelingen der genooten in de toekomst te weten. En indien iemand de verbintenis mocht schenden, snood de wederzijdsche overeenkomst opheffen, en niet volgt den inhoud van het vorstelijk bevelschrift in vroegeren tijd uitgevaardigd, dan moge daarvan het gevolg [4] wezen, dat zoo iemand verkeerd ga, verkeerd denke, verbijsterd worde, verkeerd zie, ramp lijde, door toenemende uitterende ziekte vermagere, droefgeestig zij, steeds tusschen hoop en vrees geslingerd worde, niet lang leven moge, doordat de goden die getuigen geweest zijn (van de plechtige overeenkomst) hem vervolgen waar hij gaat en waar hij staat en bij hetgeen hij eet; voorwaar, mogen zij hem tot asch laten vergaan; laat hem de gevolgen ondervinden van zijne zonden in de toekomst, in het tegenwoordige. Zoo zij het; zij het; zij het; zij het!»

[1] Over dezen Raṇamanggala als beschermer der schoone letteren zie men Brandes' Pararaton-uitgave (Verh. Bat. Gen. XLIX, 1896) p. 138 sq. Volgens Krom (Tijdschr. Bat. Gen. LII, 1910, p. 164 sqq.) is hij dezelfde, die in den Pararaton Bhre Paṇḍan Salas heet, terwijl zijn echtgenoote Rājasawarddhanī de Bhre Kahuripan III (nummering van Brandes) uit dat geschiedwerk zou zijn. Aangaande de familie van Hayam Wuruk vergelijke men verder Krom in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 353—364. *(Noot van 1917).*

[2] Pratiṣṭhā zal hier een Javanisme wezen en eene al te letterlijke overbrenging van jĕnĕng. Evenzoo is het gewone awasta «naam» te verklaren, hoewel avasthā in 't Sanskrit nooit die beteekenis hebben kan.

[3] De technische beteekenis van de woorden tĕkan ing gabah kasawur kabeh mwang atunggu ḍapur, d. i. «met inbegrip van de gestrooide rijstkorrels alle en de bewakers van de ḍapur (keuken?)», is mij onbekend.

[4] Eig. staat er: «dan moge zulks de oorzaak wezen, dat —».

Hiermede is onze dubbele oorkonde ten einde. De talrijke vraagpunten, waartoe het stuk aanleiding geeft, heb ik mij niet voorgesteld hier te behandelen. Terwijl ik voor opmerkingen van zuiver taalkundigen aard naar de *Aanteekeningen* verwijs, wil ik slechts op één punt van meer algemeen belang nog de aandacht vestigen. Het betreft de vermelding van zekere menschenklasse, Jĕnggī genaamd, in pl. VI, *b*. Als men de bedoelde plaats vergelijkt met K.O. VII, 2, *b* en dit weder in verband brengt met een stuk, pl. 8, *a*, waar sprake is van 't privilegie om pujut's en boṇḍan's tot slaven of huisknechten te houden; als men verder in aanmerking neemt dat onder de menigte van lieden welke in K.O. II, 6, *a* [1] als huisbedienden vermeld worden, ettelijke ondubbelzinnige volksnamen voorkomen, dan is het moeielijk in jĕnggī iets anders te zien dan het welbekende Maleische janggi — of liever jĕnggi, want het Bataksch heeft jonggi [2] — neger; een woord overgenomen uit het Perzisch zanggī. Indien dit waar is, zou blijken dat vóór meer dan duizend jaar op Java negers waren aangevoerd. Wat boṇḍan, of bhoṇḍan, zooals het soms geschreven wordt betreft, dit herinnert aan 't Jav. waṇḍan, een Papoe, Negrito. Hiertegen kan men aanvoeren dat het woord boṇḍan zelve in de Jav. woordenboeken wordt opgegeven met de beteekenis van lowong, open vak. Dat die opgave niet juist is, althans niet te rijmen met de zegswijze amboṇḍan tanparatu, dat eigenlijk beteekenen moet «als wilden zonder een koning leven», of in allen gevalle «als boṇḍan's zonder koning», zal men wel willen toegeven. Wat meer zegt, in de Javaansche kronieken wordt de grootvader van Kjai Agĕng Sesela bijgenaamd boṇḍan kadjawan, hetwelk kwalijk iets anders kan beteekenen dan «gejavaniseerd Boṇḍan». Nu, volgens de geslachtslijst van Mataram heet deze personage een zoon te wezen van den laatsten Bra-Wijaya uit eene prinses van Waṇḍan-land [3], terwijl de Babad in proza het vrij ongerijmde «prinses» weglaat en de moeder eenvoudig «eene Waṇḍansche» (wong Waṇḍan) noemt. Hierdoor wordt de gelijkheid van boṇḍan en waṇḍan nagenoeg tot zekerheid.

Genoeg, aan het feit dat in de 9de eeuw onzer jaartelling onder de bedienden van weelde personen waren van overzeesche gewesten aangevoerd, valt niet te twijfelen. In de oorkonde waarvan ik zoo even gewaagde (K.O. II, 6, *a*) vinden wij achter één opgesomd: Cĕmpa, Kling, Harya, Singhā, Gola, Cwalikā, Malyala, Rĕman, Kmir. Terstond herkent men hieronder

[1] Verg. over den twijfel aan de authenticiteit van Kawi-Oorkonde VII (Grĕsik) uit 853 Çāka, en het geheel onauthentieke van K.-O. II (Jaha) uit zgn. 762 Ç., het opgemerkte in Dl. VI (1917) van deze Serie; p. 308 noot, en p. 294 noot 1. In tijdsorde mag het gegeven der koperen platen van Gĕḍangan wel zeker vooraan gaan. (*Noot van 1917*).

[2] Zie Van der Tuuk, Bataksch Nederd. Wdb. (1861) i. v.

[3] Deze opgave heb ik te danken aan Prof. J. J. Meinsma te Delft.

lieden van Campā, hetzij van het in Achter-Indië gelegene of van het oudere in Voor-Indië; voorts Kling, d. i. Kalingalees; Cwalika is eene verkeerde schrijfwijze voor Colika, evenals lwar, Noord, voor lor in hetzelfde stuk [1]; het beantwoordt aan 't Sanskrit Colaka, iemand van de kust van Koromandel. Malyalā kan kwalijk iets anders wezen dan «iemand uit Malayālam, Malabar» [2]. Karṇake is eene verbastering van Karṇāṭaka, Kanarees. Kmir is Kmer, de naam der oude bewoners van Kamboja in Achter-Indië. Daarentegen zijn Gola, Singha en Harya (d. i. Arya) namen van Indische kasten; Gola's zijn, volgens de Indische theorie, oorspronkelijk bastaarden van weduwen; Singha is een gewone titel voor Rājput's, en Arya is synoniem met Waiçya. Of nu dit laatste werkelijk bedoeld is, durf ik niet beweren, en evenmin het vermoeden uitspreken dat arya te vereenzelvigen is met eene in Manu 10,23 voorkomende benaming eener geringe menschenklasse, die in theorie afstamt van Waiçya's die zich niet in den schoot der Arische gemeenschap hebben laten opnemen. De term luidt, volgens den Scholiast, Cārya, doch toevalligerwijs zou men uit den tekst van Manu evengoed Arya met voorafgaand ca kunnen afleiden.

In de verwachting dat andere tot nog toe onbekende bescheiden over dit laatste punt meer licht zullen verspreiden [3], meen ik genoeg bewijzen te hebben aangevoerd voor de bewering dat in de 9de eeuw allerlei overzeesche vreemdelingen als huisbedienden bij voorname lieden op Java leefden en dit feit, gevoegd bij andere die ik hier niet behoef aan te halen, is wel geschikt om ons eenigermate een denkbeeld te geven van het levendig handelsverkeer hetwelk toen ter tijd reeds tusschen den Indischen Archipel en meer westelijk gelegen landen bestond.

[1] Uit die verwarring van wa en *o* mag men het besluit trekken, dat reeds ten tijde der oorkonde zich de neiging openbaarde om wa in de uitspraak te laten overgaan in *o*. In veel jongere geschriften vindt men nog veel vaker wa geschreven in strijd met de etymologie, een bewijs dat ook in gevallen waar de etymologie wèl wa eischt, men uitsprak *o*, gelijk in 't nieuwe Javaansch. In ons stuk van 782 (872?) staan dumwal en dumol naast elkander.

[2] Of Oj. malyala, Nj. malela, «staal», met den naam van 't land in verband staat, vereischt nader onderzoek.

[3] Hoewel deze gegevens uit de waarschijnlijk eerst in de 14e Çāka-eeuw opgestelde Kawi-Oorkonde II haar waarde missen voor een zoo vroegen tijd als zij beweert te vertegenwoordigen (762 Çāka = 840 A. D.), zoo komt toch in de geheel authentieke oorkonde van 943 Çāka = 1021 A. D. uit Surabaya (?) een analoge opsomming voor (zie Brandes' Oudjav. Oorkonden, 1913, p. 124, en verg. p. 126—127):

Kling Āryya Singhala Paṇḍikira Drawiḍa Campa Kmir Ṛmĕn

d. i. dus van: «Klingaleezen, Aria's, Ceiloneezen, (Tamil-)voorvechters, Drawidiërs, Tjam's, Kambojanen, en Peguanen».

De verklaringen van paṇḍikira (thans nog levend in 't Mal. pĕndekar = «voorvechter»), en ṛmĕn = rahmān = (Birmaan, of juister:) Peguaan, zijn naar pers. mededeeling van wijlen Prof. Kern. Verg. Journ. Roy. Asiat. Soc. 1914, p. 495—496 en 1069. (*Noot van 1917*).

TEKST IN TRANSCRIPTIE [1].

Plaat I, *b*.

Swasti Çakawarṣatita 782, Kārttikamāsa, tithi trayodaçi çuklapakṣa, Ma. Po. Wṛ. wāra, Landĕp, Agneyastha grahacāra, Açwīṇi nakṣatra, Açwi dewatā, Bāyabyamaṇḍala, Wyatipātayoga, Somyamuhūrtta, Taithilakaraṇa, Brahmā parweça, irika diwaça-nyājñā çrī-Bhūwaneçwara, Wiṣṇusakālātmaka digwijaya Parakramotunggadewa lokapalalañcana, tinaḍah de rakryan mahāmantri katrīṇī, i hino, i sirikan, i halu umingsor i taṇḍa rakryan ri pakirakiran makabehan, makamukya rakrya(n) kanuruhan pu Dharmmaçakti, i pingsor-nyājñā çrī-mahārāja kumonakĕn i sira pāduka Mpungku i Boddhi-mimba, padamlakna sang hyang ājñā haji

Pl. II, *a*.

praçāsti tinaṇḍa lokapāla pagĕh pagĕh kmitana nira, anusuka dharmmasima lpas, lmah ulih nira pāduka Mpu-ngku i Bodhi-mimba amaruk: mā. kā. 7, su. 12, ma. 10, i parawargga in Bungur kidul, pratyeka para-wargga dumol lmahnya; atuha ring wuswan, Bañak trang; pamajātuha Bañak kañcing; pamajānwam, sang Intip; kabayan Umbil ananggung; winkas (s)ang Kwek; makādi Buyut Manggalīka ki hadyan Lalawun. Samangkana kweh nikanang para-wargga dumwal lmah-nya. Lukat ni sawah-nya: timpah (l. tĕmpah) 20, tkeng kubwan pomahan salbak wukir-nya kabeh. Muwah hana ta lmah nikang Kuryyak, lambwān lor ing Asana ngaranya, tinĕkĕn ira pāduka Mpu-ngku ri mā. kā. 2, mā. 10. Lukat ni

Pl. II, *b*.

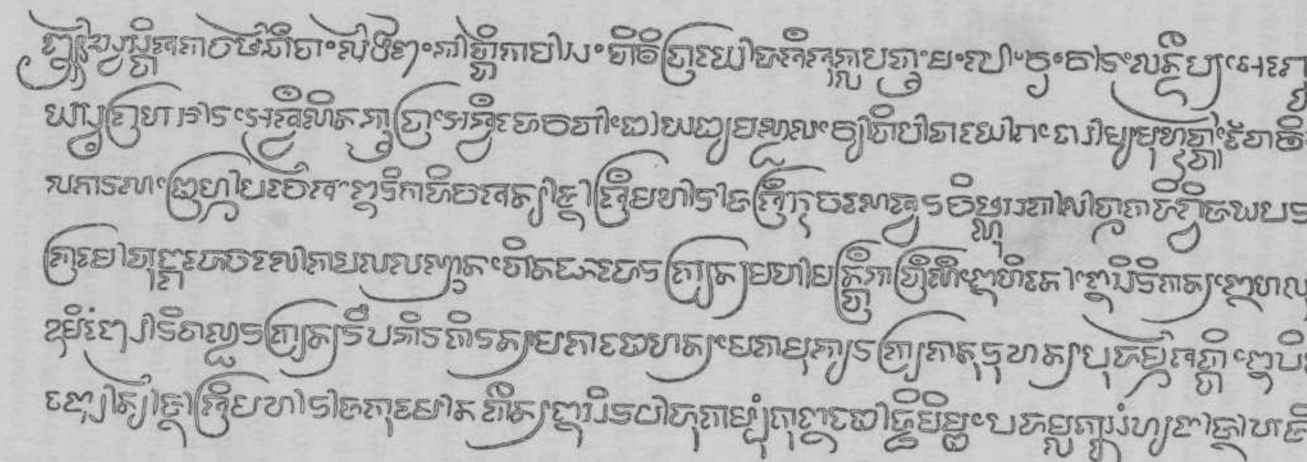
sawah-nya: tĕmpah 2, jĕng 1, tke kubwan pomahanya; ika ta kālih, thāni watĕk atagan Ganting, gawai ku 2, atagan ing wahūta rāma Paligjwan (?). Yata susukĕn dharmmasīma lpas de nira pāduka Mpu-ngku i Bodhi-mimba,

---

[1] De regels op de platen zijn niet afzonderlijk aangegeven; desverkiezende kan men die aangeduid vinden in de transcriptie van Holle. Op de slordigheden van den copyist bij het onderscheiden van lange en korte klinkers in de interpunctie, en anderzins maak ik niet opmerkzaam behalve in gevallen waar de duidelijkheid onder de verkeerde schrijving lijdt. — (Onze facsimile's werden rechtstreeks naar de origineelen, thans te Leiden in 'sRijks Ethnographisch Museum bewaard, in 1917 vervaardigd door de firma Bakhuis & Van Beek te 's-Gravenhage. *Toevoeging van 1917*).

Koperen plaat n°. 1 (achterkant) van Gĕḍangan.

Begin der inscriptie van 782 (of 872) Çāka.

sīma kalilirana ni wka nira, ngaran i wka nira Dyah Imbangi, Dyah Anārgha. Sambandha, sira pāduka Mpu-ngku ing Boddhi-mimba mahapuruṣa kṣatriyakula, Boddhalakṣaṇa prasiddha Wairocanātmaka guru pangajyan nira pāduka Çri-mahārāja sira; sira ta asārabhāra i rakryan kanu(ru)han Mpu Dharmmaçakti humatura i lbū ni pāduka çrī-mahārāja, anghyanga ri t(u)r(u)na ning wāra sanmatānugraha pād(u)ka çri-mahārāja i sira pāduka Mpungku anusuka dharmmasima lpas

Pl. III, *a*.

irikang i Bungur lor (;) mwang ikang ingabiyogakĕn yan sira pāduka Mpungku i Boddhi-mimba sārisāryy ākāyakāya makarahina ng wngi [,] ayoga amūjā asamādhi ajapā mrārthanakĕn ri kajayaçatrwān çrī-mahārāja, mwang sthiratarā ni palinggih pāduka çri-mahārāja ring ratnasinghāsana tankagantya'n ekacatra makadṛwya ikeng aṇḍabhūwana, nguninguni kadīrghayuṣān sang nātha. Sira pāduka Mpungku i Boddhi-mimba sākṣāt kāraṇa ning hajöng çrī-mahārāja an aikacchātra; pāduka çrī-mahārāja pwa sira prabhu mahāwiçeṣa sakalajagatpālaka, sākṣāt Triwikrama sumuluh i bhuwana, tanwnang tan malĕs ring suṣṭuçakti sārisāryy ākāyakāya makarahina ng wngi maka-

Pl. III, *b*.

sādhana ng yogāmrārthanākĕn ri hajönga nira. Yata matanyan tumurun tanpahambal wāra sanmatānugraha pāduka çrī-mahārāja, i sira pāduka Mpu-ngku i Boddhi-mimba an panusuk dharmmasīma lpas irikang i Bungur lor mwang ikang ing Asana, tanĕmana wungkal aṣṭadeça-nya, makadon pangadĕgana sang hyang prasāda (l. prāsāda), sthāna nira sang hyang arcca Boddha pratiwimba nira, pūjan angkĕn Kārttikamāsa; mwang sthānā ni wka nira kālih, wka nirātuha, jalujalu, mangaran Dyah Imbangi, wka nira wungçu wadwan mangaran Dyah Anārgha. Dyah Imbangi, mwang Dyah Anārgha ata pramaṇa i sang hyang dharmmasīma. Tlas labdhāpagĕh ta sang hyang dharmmaprasāda sakrama ning dewopakara, pasāng-

Pl. IV, *a*.

jñān sang hyang dharmmasīma ring Kañcana; Sogata sang asthāpakā i sang hyang dharmma. Pañaturdeça ning lmah sang hyang dharmmasīma ing Kañcana, mwang kĕṇḍĕng sĕngkĕr-nya: pangidul-nya wetan sangkeng eçānya, lāmban lor asiḍaktan lāwan lmah Talan muwah asiḍaktan lāwan lmah Kakatang; agneya asiḍaktan lāwan lmah Kuryyak; pangulwanya kidul manĕngahi lmah ing Gayanti; angetan [1] sakeng Gayanti anuju ing Kasucen; angulwan sakeng Kasucen anuju sawah i(ng) Kamuka; angulwan sakeng Kamuka [,] asuḍapötan lāwan Gĕsang; nairiti, asiḍaktan lāwan lmah Jĕlag(;)

[1] Vermoedelijk eene vergissing voor angulwan.

Pl. IV, *b*.

pangalor-nya sangkeng nairiti, asiḍaktan lāwan Jĕlag, kāli satngah sowang (;) bāyabya, asiḍaktan lāwan lmah Talan; muwah hīnganya lor mangawetan sa[ng]ngking bāyabya, asiḍaktan lāwan lmah maṇḍala Talan; angawetan aniku lalawā apinggir lmah anuju watĕs Bacucu; eçānya, asiḍaktan lāwan lmah Talan mwang lmah Kakatang. Samangkana pañaturdeça ni lmah sang hyang dharmmasima ing Kañcana. Kawibhajyan ikang sawah: maprayoga i Bhaṭāra, tĕmpah 2, ing Asana unggwan (l. unggwanya) (;) angça Bhaṭārī, jöng 2, ki. 1; bayai jöng 5, mapaknā Mpu sthapaka, tĕmpah 2, ing Gayanti unggwanya, Mpu brahmā ta sthāpaka, Mpu Hasthawīra; jöng 1, pamubur paragi; jöng

Pl. V, *a*.

1, maring pariwāra; jöng 2, gawai ning pariwāra kinonkon adoh aparĕk (;) höb ning bapra, jöng 2; kaputrāngçan, tĕmpah 20 (,) Dyah Himbangi (;) mwang Dyah Anārgha pramāṇa ikā, tka i santāna pratisantāna nikā, tka [1] mne hlĕm ring dlāha ning dlāha. Hana ta pirak, mā 5, sa[ng]ngkeng panatakan madulur sayub sapikul pada, mijilāngkĕn kapūjān ring Kārttikamāsa. Muwah hana ta pirak, mā 6, sa[ng]ngkeng paçucyan mwang bañ(u) ring kumbha asaha(b) banantĕn, mijilangkĕn pūrṇṇama ning Aṣaḍha, dumunung ing samasanak, pamūjā ri sang hyang dharmma pakna-nya. Muwah anugraha pāduka çrī-mahārāja i sawka nira pāduka Mpu-ngku i Boddhi-mimba, wnang akolahulahana i sang hyang dharmma,

Pl. V, *b*.

wnang apayunga putih, wnang acuringa rahina-wngi, gilanggilanga gaḍing, pras watang, prās sidhayuga, prās anggī, pasilih galuh, jñu kanaka, skar bwat-hino, wali nāgapuspa, nawagrāha, kĕmbang ĕpuṇg, ityewamādi. Swatantra ta sang hyang dharmma tke samasānak, tan katamana de ni winawa sang māna katrīṇi, pangkur, tawan, tirip, pinghe wahuta rāma, nāyaka pratyāya, nguninguni de sang anāgata prabhu tke sakweh sa-mangilala dṛwya-haji, wuluwulu parawulu prakārāgöng aḍmit ring dangu, makādi miçra paramiçra, pangura(ng), kring, paḍĕm, manimpiki, paranakan, limus galuh, malandang, lca, lablab, kutak, tangkil, tṛpan, sukun, halu-warak, rakāsang, ramanang, pininglai,

Pl. VI, *a*.

katanggaran, taji, watu tajĕm, sungging, pangunĕngan, tanghiran, er haji, manguri, tirwan, maniga; pamaṇikan, miçra h(i)no, miçrānginangin, sikpan, rumban, tutan, salyut, watu walang, wijikawah, wilang wanwa, āwī,

---

[1] Is te schrappen.

awur, kyab, sṛkan, kaṛṛngan, sinagihā, pangaruhan, skar tahun(,) wli pañjut, wli haṛng, wli hapū, wli tambang, wli wadung, sipat wilut, panggare, pawlangwlang, pabĕsar, pabiñjatan, pagulung, pulung paḍi, sungsung pang(u)rang, pāmawāṣya, pajukung, pawungkunung, pakalangkang, pakalingking, widu mangidung, hopan, panrangan, parang, sungka, dhūra, mangr(u)bai (,) mangguñjai, juru jalir, juru juḍi, juru gosali, juru huñjĕman, juru cina, juru barata, juru

Pl. VI, *b*.

rahaṣya, tuha-dagang, tuhanāmbi, pakarapa, kḍi, walyan, sambal, sumbul, hulun haji, singgah, pabṛsi, pajut, jĕnggī, watĕk ī jro, ityaiwamādi kabeh, tan-tama atah i sang hyang dharmma; kewala sang hyang dharmma pramāṇa i sa-dṛwya-haji-nya kabeh. Mangkana tekang sukaduhka kady anggā ning mayang tanpawwah, waluh rumambat ing natar, wipati, wangkai kābunan, rah kasawur ing natar, kaḍal māti ring hawan, sahasa, dūhilatĕn idu kasirat, wākcapala, hastacapala, amijilākĕn wuri ning kikir, mamūk, mamungpang, lūdan, tutan, tĕṇḍas ning mās(,) daṇḍa kudaṇḍa, angça pratyangça, maṇḍihalādi. Sang hyang dharmma lāwan samasānak pramāṇa i sadṛwya

Pl. VII *ontbreekt*.

Pl. VIII, *a*.

ngça [1], kawat, apaṇḍai singyasingyan, uṇḍahagi ḍaḍap, sagusali sowang sowang; amanantĕn, asāmsam, akata, awalija, anglakṣa, rwa siki sowang kaihanya. Yāpwan lwih sangkerikā, pupwana ya dṛwya-haji de sang makĕkran (?) ya muwah anugraha pāduka crī-mahārāja i samasānak wnang amangana salwir ning rājamāngsa, baḍawang, baṇing, wḍus gunting, asu tugĕl, karung pulih, aguntinga ring balai, asumpinga tuñjung siniwak, anusuna palangka binubut (;) bale inān(tu)n, ahuluna pujut, boṇḍan, hañjamaha kawula(,) amupuha kawula(,) angguntinga hulun minggat(,) wnang amupuha ngrahana kawula yan saha dosa; ungsiṛn ing hulun minggat, wnang ungsiṛn ing istrī larangan nda tan ulih-

Pl. VIII, *b*.

nya nginggatakĕn mwang tanpakastri-nya; ungsiṛn maling tlĕs, anghuwākna mwang tinalyan yan kahaḍang humaliwat ring deça samasānak; wnang manghalangana burwan, angluputaknāmuk, yan tan katūt de ning aburu; ungsiṛn ing ahutang rangang, katmu tataḷn: mā. 1 ing satahil angkĕn tahun. Samangkana raṣa-nyanugraha pāduka çrī-mahārāja, i sira pāduka Mpu-ngku i Boddhi-mimba, an panuksuk dharmmasīma lpas irikang i

[1] Laatste lettergreep van kangça.

Bungur lor, mangaran (l. mwang irikang) ring Asana, ngaran sang hyang dharmmasīma ing Kañcana. Irikang kāla[,] masung ta sira pāduka Mpungku i Boddhi-mimba pasĕk pagĕh, mā. sū. 5, i pāduka çrī-mahārāja, mwang i rākryan mahāmantri katrini; i rakryan mantri hino, i[ng]naturan pasĕk pagĕh, mā. sū. 1; i rakryan mantri si-

Pl. IX, *a*.

rikan inaturan pasĕk pagĕh, mā. sū. 1; i rakryan mantri halu, inaturan pasĕk pagĕh, mā. sū. 1. Nguniweh i taṇḍa rakryan ring pakirakiran samāmingkingakĕn cangcangan, sinūngan pasĕk pagĕh, mā. 5 sowang sowang: rakryan kanurūhan sinūngan wḍihan sahlai, pirak, mā. 5; rakryan juru tambar sinūngan pasĕk pagĕh, mā. 5; samgat tirwan(,) sinūngan pasĕk pagĕh, mā. 5; samgat lekan sinūngan pasĕk pagĕh, mā. 5; samgat langka sinūngan pasĕk pagĕh, mā. 4; pinghay awaju[ḥ] sa-pañcataṇḍa ya sinung(an) wḍihan sahlai sowang sowang, pirak: mā. 3. Muwah ramā pinggir siring sākṣibhūta hinananakĕn ring susuk paḍa sinūngan pasĕk pagĕh: i Talan buyut Hudan Mrang, b(i)niring ning winkas

Pl. IX, *b*.

si Cangcangan, sinūngan pasĕk mā. 1, ku. 1(,) wḍihan sahlai; i Kuryyak, buyut Karwadāna, winkas si Tulung-pgā(?); i Wagai buyut Sangugangan, winkas si Cangkir; i Gĕsang buyut Kārwabañū, winkas si Sĕgā-lalab; i Pacĕkan buyut Kbo Mirah, winkas si Pasir; Mangaran buyut Dāna-hutang, winkas si Tali-duk; i Wurungkud, buyut Kbo Lalampin, winkas si Kulaktamuy; i Kulupwan buyut Ranggah Wagas, winkas si Talun; i Ganting buyut Kbo Caṇḍi, winkas si Wah-twak; i Pamasangan buyut Ranggah Pakis, winkas si Irus; i Wḍi buyut Kbo Nāga, winkas si Caluwak; i Camuṇḍa buyut Cangke, winkas

Pl. X, *a*.

si Dānaharṣa. Samangkana kweh nikang pinggir-siring hinanakĕn paḍa sinūngan pasĕk: mā. 1, ku. 1, sowang sowang mwang wḍihan sahle (l. sahle.) Ri sāmpun ing asūng pasĕk pagĕh, lumĕkas ta samĕgĕt wadihati ring witāna, anĕtĕk gulū ni hayām pinapasakĕnya ri(ng) catuṣpatha, amantingakĕn hantiga, angañjali ri Bhaṭāra: Indah ta kita Bhaṭāra crī Haricandāna, Agaṣthya mahārṣi, pūrwwa dakṣiṇa paçcimottara maddhya urddham ādhah; rawi çaçi kṣiti jala pawanā hutāsana, yajamānākāça (,) dharmma, ahorātri, saddhyā-dwaya; yakṣa rākṣasa piçāca, pretāsūra garuḍa gandarwwa graha kinnara mahorāja (l. mahoraga); catwāri lokapāla: Yama Baruṇa Kuwaira Bāçawa; mwang putra dewa-

Pl. X, *b*.

tā, pañca Kuçikā (,) Nandiçwara Mahākāla, Ṣadwināya nāgarāja, Dūrggadewī caturaçra, Ananta (,) hyang Kāḷa mṛtyu (,) gaṇa bhūta; kita prasiddha sakāla (l. sakala) sāçṣi (l. sākṣi) bhūta [,] tumon ang adoh apaṛ ring rahineng kuḷm, kita milu manarīra, umasuk ing sarwwajanma. At ṛngwökĕn iking samaya sapatha sumpah pamangmang mamī ri kita (,) kamung hyang kabeh: irikang wwang mahala buddhi-nya umulahulah kaswatantran sang hyang dharmmasīma ring Kañcana, tkerikang sakapramāṇa de nira, yan brahmāṇa kṣatriya waiçya kṣudra, caṇḍala, nāyaka pratyāya, mwang pinghe wahuta rāma, sa-janma-nya, yāwat ya umulahulah kaswatantrān sang hyang dharmmāsīma, tkerikang sakapramāṇa de nira, mwang ikāng sakolahulahan i wka wet nira

Pl. XI, *a*.

pāduka Mpu-ngku i Boddhi-mīmba, patyana-nta ya kamung hyang, deyanta 't patī ya, tātanpanoliha ri wuntat tat-tinghala ing likuran; tarung ring kiwan, uwahi ring tĕngĕnan, tampyal ring pangadigan, tutuh tuṇḍuh-nya, belah kapāla-nya, cucup utīk-nya, carikakĕn wtĕng-nya (,) rantan usus-nya, wĕtwakĕn ḍaḷmanya, ḍuḍuk hati-nya, inum rāh-nya, tĕhĕr pĕpĕdakĕn wĕkasakĕn wehi prāṇāntika. Yan pāra ya ring alas patukĕn ing ulā mandi, panganĕn ing mong. Yan para ya ring tĕgal sambĕṛn ing glap, sĕmpaḷn dening rākṣasa. Yan pangher ing umaḥ katibana bajrāgni tanpawarṣa, liputĕn gsĕngāna de sang hyang agni, wehĕn bhaṣmibhūtā saha dṛwya-

Pl. XI, *b*.

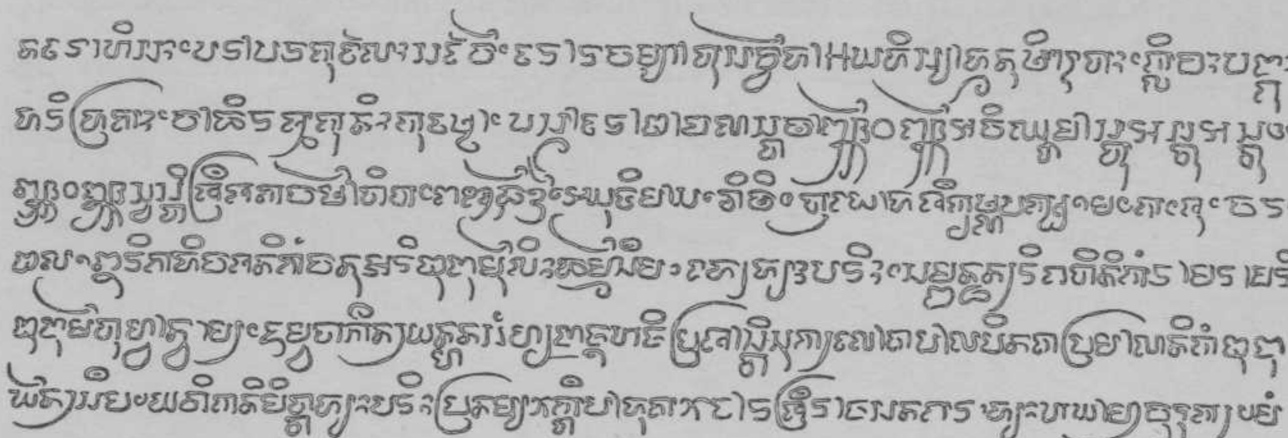
nya, tanpanoliha ri wuntat (,) bwĕngakĕn ring mahārorawa. Yan para ring wai sahutĕn de ni wuhaya, mumul, tuwiran, timinggila, mahāgila. Yan sĕngka ring hawan mewĕh kapagute luñcip ning paras; tumurun kaduhunga, kajungkĕla, pĕpĕsa tikĕl ṛmpuha; ring ratā kasopa wulangun(a) halingĕngöna. Ngkānan mātya ikang wwang anyāyaprawṛtti umulahulah kaswatantran sang hyang dharmmasīma ring Kañcana, tkerikang sakapramāṇa de sang hyang dharmma. I wruhan ira kabeh (,) prayatnā. — Yāwat pratiṣṭhate bhūmo, Mahāmeruḥ suparwwataḥ, tāwat kilwīṣabhuktiḥ sya ,d(l. syād) rājānugrahalangghan(ā)t. || Yo rājānugraham hatwā, mohād mūrk(h)o

Pl. XII, *a*.

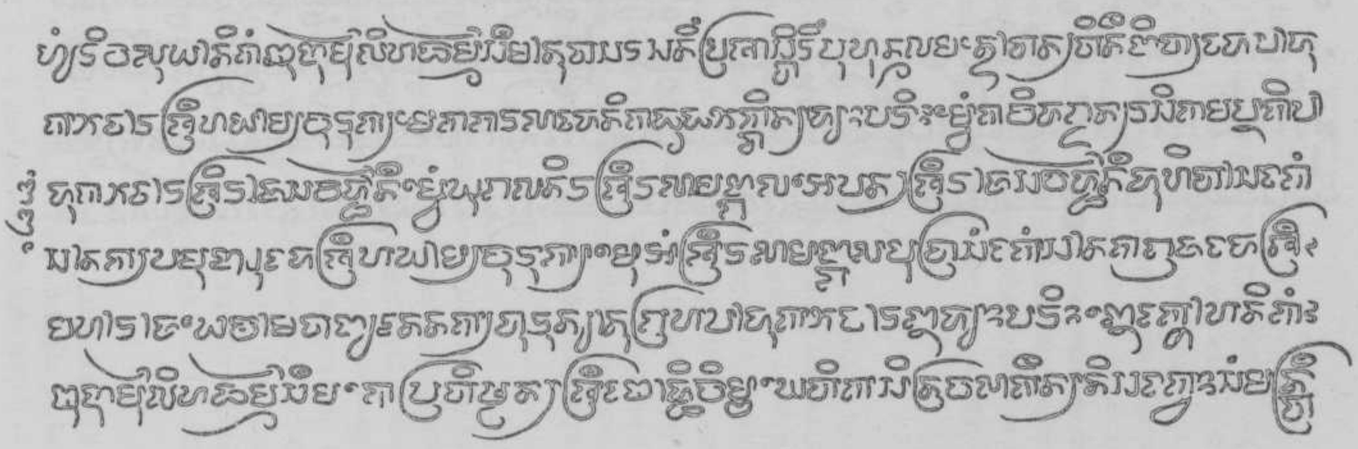
naro hi saḥ, parāparakulaiḥ sarwaiḥ, rorawam hātu sarwwadā || yadi syād manuṣibhūtaḥ, kliwaḥ, panggur daridrakaḥ, wādhiraç ca kuniḥ kuṣṭho, pasmāro bāmanas tathā || — || Awighnam āstu astu astu || — || Swasti çrī Çakawarṣātita, 1295, Asujimāsa, tithi trayodaçi kṛṣṇapakṣa, Ma. Ka. Çu.

Koperen plaat nº. 12 (voorkant) van Gĕḍangan.

Einde der eerste inscriptie; en begin der tweede inscriptie, van 1295 Çāka.

Koperen plaat n°. 12 (achterkant) van Gĕḍangan.

wara, Bala. Irika diwaça nikang wanua ri Bungur mulih dharmmasīma, dye (l. dṛwye) Dyah Parih; sambandha'n ri gati nikang rāmarāma ri Bungur matuhwānwām (l. °hānwam) [,] umwatakĕn yan hana sang hyang ajña haji praçāsti suk lokapāla pinakapramāṇa nikang Bungur yan sīma. Ya tika nimitta Dyah Parīh pranamya bhakti pāduka bhaṭāra çrī-Rājasanagara, Dyah Hayam Wuruk, mang-

XII, *b*.

hyang ri waluyā nikang Bungur muliha dharmmasīmānuta sa-rasa ning praçāsti ring puhun malama; ndā tan tinĕngĕt de pāduka bhaṭāra çrī-Hayām Wuruk, makakaraṇa de ni kaḍṛḍabhaktin Dyah Parih, mwang kawidagdan rasika maṛki pāduka bhaṭāra çrī-Rājasawarddhanī, mwang yugala nira çri-Raṇamanggala; apan çri-Rājasawarddhanī duhitā sangkeng sānak pamungsu de çrī-Hayām Wuruk, muang çri-Raṇamanggala putra sangkeng sānak agraja de çrī-mahārāja. Yathā matangya'n enak turunyānugraha pāduka bhaṭāra i Dyah Parih, i knoha nikang Bungur muliha dharmmasīma, kapratiṣṭan çri-Boddhi-wimba. Ya tika sinrawaṇakĕn ni sakweh sang mantri

Pl. XIII *ontbreekt.*

Pl. XIV, *a*.

kang sawah blah kulon tanpākbon, muwah i kang sawah ing Girinting tanpākbon. Ika ta pangrṇa nikang samāsanak; Bungur ikang tumusa kumalilira ri sa-santana-pratisantana Dyah Parih. Atĕhĕr Dyah Parih ṣira pinakanāyakā ning samasanāk umadṛwyākĕn nikang sīma ri Bungur. Mangkana ubhaya hita Dyah Parih lāwan ikang samasānak tkan ing gabah kasawur kabeh mwang atunggu ḍapur, makādi sang Aryyadhoni, buyut Buddhi, buyut Gḍong, buyut Gandar, prasamāmwatakĕn panggañjar i Dyah Parih. I wruhan i sakula (l. sakala) kulawangça tus nikang samasānak ing anāgata. Kunang yan hana samāyalangghana durācārāngimurimura pobhayan

Pl. XIV, *b*.

huwa (?) ta tanpanuta rasa sang hyang ajñā haji praçasti wuwuh ring asitkāla, tāsmat mangkana pwa hetu-nya'n ya tita (l. tika) salah-gamya, salahjñana, wulanguna, salah-tona, sangsārā kṣayarogawṛddhy(a)akurw(ā)kingkinga sadakāl(ā)ngringgangringgungāhuripa tan-dirghāyuṣa de sang hyang trayodaça sakṣi umigrahāya, sa-sthānanya, sa-pinang-anya; niyatāngdadyakna bhasmibhūta tmahana wĕ (l. wök), kwilīṣa (l. kilwiṣa)-bhaktīng anāgata warttamānāstu. Siddhir āstu, astu, astu, astu.

AANTEEKENINGEN.

Pl. I, *b*.

Lañcana, Skr. lāñchana, kenmerk, kenteeken, 't karakteristiek.

Umingsor i, eig. «in benedenwaartsche richting tot».

Rakryan, ook wel rakarayān (K.O. XI, 1, 4; XIV; XV) en rakayān (K.O. XIV, 2), een titel die ongeveer in waarde met het Jav. Raden overeenkomt; vgl. Bhārata-y. 203; rakryan bini-haji, vorstin, 515. Nj. rĕkyan apatih (= mapatih, patih), o. a. Damar Wulan (ed. Samarang, 1881) p. 34, ten onrechte gescheiden rĕkyânå patih. Vgl. Tagala lakan.

Pu Dharmmaçakti, wordt Pl. II, *b* Mpu Dh. geheeten. Derhalve is pu, Heer, slechts eene andere uitspraak van mpu.

Boddhi-mimba. Mimba, in beeld; of verbastering van wimba, hetwelk op Pl. XII, *b* inderdaad voorkomt. Wimba is zoowel «beeld» als «een rond, schijf»; bodhi o. a. «heilige vijgeboom, Bo-boom» en ook «Wijze, de Buddha». Bedoeld zou kunnen wezen «ronde verhevenheid» aan den voet van een heiligen Bo-boom, anders gezegd Bodhimaṇḍa of Bodhimaṇḍala. Het oorspronkelijke Bodhimaṇḍala, de plek waar de Buddha den hoogsten trap der wijsheid heette bereikt te hebben, werd beschouwd als 't heiligste oord in Indië. De heiligheid van zulke voor den geloovige dierbare plaatsen werd overgebracht door stekken van den eersten Bo-boom; zoo wordt nog thans op Ceilon te Anurādhapura de boom vertoond die opgeschoten is uit een in de 3de eeuw v. Chr. geplante stek. Een ander voorbeeld waaruit blijkt dat namen van heilige plaatsen naar verwijderde oorden werden overgeplant levert K.O. XXII, waar als verblijfplaats van een voornamen Buddhist voorkomt Nerañjanā (Nairañjanā), in 't Pāli verbasterd tot Neranjarā, de uit Buddha's levensgeschiedenis bekende rivier, die thans Nilajjan heet.

Pl. II, *a*.

Amaruk leid ik af van paruk, grondvorm ruk, Jav. rok, zoodat de eigenlijke bet. is «storten» en paruk in beteekenis overeenkomt met pasok; vgl. wat den overgang der begrippen betreft Jav. tĕmpuh, eig. «het met geweld neêrkomen» = tĕmpah, «schadevergoeding».

Suwarṇa = 16 Māṣa's; dus hetzelfde als een Tahil.

Pamaja is een term die aan 't krijgswezen ontleend schijnt. In Wiwāha

(ed. Friederich, 1850), p. 67, omschrijft de Jarwa het met pangiring, mijns inziens te recht; minder juist eenige regels verder met brĕgada («brigade»)! Uit eene plaats in Smaradahana waar gezegd wordt dat een koṭi van reuzen den slagtand vormen van de slagorde, pamaja sakoṭi rākṣasa surakṣaka, maak ik op dat het woord bet. «flank; flankeurs» en dat het beeld ontleend is aan de slagtanden van een ever of olifant.

Winĕkas, eig. «aan wien iets opgedragen (wĕkas) is». Daar de winĕkas gedurig als tweede persoon naast den rāma of buyut optreedt, denk ik dat hij de secretaris is; het vage «commies» heb ik met opzet voor de vertaling gekozen, omdat het woord etymologisch zoo vertaald kan worden.

Makādi is eig. «tot eerste, tot voorganger hebbende», maar als men in eene opsomming den voornaamste het laatst noemt, dan komt makādi op hetzelfde neer als «eindelijk». Verder is het woord wel bekend en zoo vaak elders behandeld dat het geene toelichting meer noodig heeft. Alleen zij opgemerkt dat het in den bij misverstand ontstanen vorm kadi in 't Jav. voortleeft in de uitdrukking kadi ing kene «van hier af te beginnen», hetwelk in 't Jav. Hdw. (1875) ongerijmderwijze vlak onder kadi I, wordt opgegeven in plaats van bij adi.

Lukat bet. elders «losmaken»; bijv. kaharĕp-ku lumukata ri pāpa ni nghulun «ik wil mij losmaken, mij ontdoen van mijne zonden» (Sutasoma); zoo ook Bisaya lukát, losmaken, lossen, verlossen. In makapanglukata mala, in hetzelfde gedicht, zou men er ook den zin aan kunnen hechten van uitwisschen; vgl. Tagala lukat, uitwisschen, uitrukken. In onze oorkonde echter, alsook in K.O. VIII, 3, komt lukat blijkbaar voor in den zin van uitgestrektheid, maat, zoodat men onwillekeurig denkt aan 't Maleische sukat; Pakewasch sumokat, meten, Tagala sukat, enz. Intusschen waag ik het niet, beide woorden met elkaar in etymologisch verband te brengen.

Hana ta beantwoordt in 't gebruik aan 't Jav. hana dene, won dening.

Pl. II, *b*.

Thāni tot Paligjwan(?) behelst de vermelding van de afdeeling waarin de genoemde gronden gelegen zijn. Verklaring en lezing van enkele termen zijn onzeker. De verkorting ku komt in de oorkonden niet voor dan als staande voor kupang, een muntstukje [1]; waarvan hier geen sprake kan zijn. Vermoedelijk is dus ku ook hier wel eene verkorting van kupang, maar genomen in den zin van 't Jav. kupang, d. i. een 400tal volgens Ge-

[1] Vgl. Mal., Bisaya en Tagala kupang; volgens De la Encarnacion, Diccionario bisaya-español (1851), 't kleinste goudgewicht; deze beteekenis is te eng voor 't Oj. en Mal., daar het ook een gewicht is voor zilver, enz.

ricke, doch volgens 't Hdw. een 10tal! Gawai is hier natuurlijk een *bouw*. In K.O. XXVI, 14 zal gawai ma 6 wel zijn: «6 mas (d. i. samas, halve ḍomas), d. i. 6 × 400 bouws». Vergelijk over de afwisselende waaarden dezer termen Meinsma in Aant. op de Babad Tanah Djawi (1877), bl. 88.

Atagan zal wel in den gewonen zin te nemen zijn, onder de oproeping staande, z. v. a. ressorteerende onder, van atag, oproeping; vgl. K.O. 10, 1: anak banua sa-hana ning ataggan sang pangaruhan kabaih prayatnā ring ujar-haji (d. i. préntah) tanwihanga sa-prakāra ning pangatag sang pangaruhan. Voor ganting leest Holle ganti, doch het facsimile laat niet toe dit laatste te lezen. Met ganting zal dus wel de in Pl. IX, *b* genoemde plaats bedoeld zijn.

Wahuta rāma. In hoeverre deze titel verschilt van rāma, het bekende woord voor «vader» en evenals ons burgervader dienende tot benaming van dorpshoofden, zou ik niet kunnen zeggen. Als vereerende titel voor een rāma komt het bekende buyut voor. De wahuta rāma is vermoedelijk te vergelijken met de tegenwoordige Wĕdono's.

Asārabhāra, eig. tot helper (Skr. sāra) bij den last (bhāra) hebben. Wij zouden, met een ander beeld, zeggen: «iemand in den arm nemen». Uit eene andere beteekenis van sāra, nl. «vastheid», en «vast, hecht, sterk» kan zich ontwikkeld hebben makusāra, mākusāra, er voor instaan, zich sterk maken iets te zullen volbrengen, borg staan; bijv. Bhārata-y. (1863) 183, 207; kita mākusāra ring Anangga ya tan kahala «sta er voor in, stel u borg voor A. dat hij niet het onderspit delft» (Smaradahana). Angakusāra, «zich vast van iets verzekerd houden»; buddhi-ntāngakusāra yogya ni pakon hyang Indra ri kita z. v. a. «gij kunt in uw geest vast overtuigd zijn dat de opdracht van Indra aan u behoorlijk is» (Smaradahana).[1]

Pl. III, *a*.

Makarahina ng wĕngi bet. eigenlijk, naar het lijkt, «den nacht tot dag maken, van den nacht een dag maken», maar hoezeer het op deze plaats zoo zou kunnen vertaald worden, blijkt uit K.O. VII, 2, *a* dat met de uitdrukking bedoeld is «dag en nacht». In het Tagala en Bisaya zoude het in vorm overeenkomstige woord beteekenen «tot aan den morgen», bijv. magpaka aḍao ka ng magáḍal «blijf studeeren tot den morgenstond»; pakahapon paginum «tot aan den avond den dag doorbrengen met drinken»[2]. Ook deze opvatting strookt niet met K.O. VII.

[1] Er is tusschen de begrippen van helper en borg zooveel verwantschap dat ook aku-sāra desnoods uit sāra, helper te verklaren ware. Wat aku, ku betreft, vgl. V. d. Tuuk, Tob. Spraakk., 2e Stuk (1867), § 79 en 80.

[2] Zie Totanes, Arte de la lengua Tagala (1850), § 263; Méntrida, Arte de la lengua Bisaya Hiligayna (1818), p. 113.

Suṣṭuçakti; bedoeld is — sakti, aanhankelijkheid, gehechtheid, verkleefdheid. Gebruikelijker is suṣṭhubhakti en kasuṣṭhubhaktin, K.O. V, 2; VII, 2, welke nagenoeg op hetzelfde neerkomen, want bhakti is «onderdanigheid, aanhankelijkheid».

Pl. III, *b*.

Aṣṭa deça. In 't Oj. wordt regelmatig bij misbruik deça, landstreek, oord, gebruikt in stede van diç, diçā, richting, windstreek. Zoo ook in pañaturdeça in Pl. IV. Even zoo in 't Bataksch desa, hetwelk derhalve eenvoudig zich uit Skr. deça ontwikkeld heeft en niet uit Skr. diçah; vgl. v. d. Tuuk Taalk. Aant. op Bataksch Leesboek (1862), bl. 172.

Wungçu, Mal. bungsu, Tag. bongso, jongere. Pamungsu, Pl. XII, *b*, komt gewoonlijk voor in den zin van «de jongste»; bijv. in Sutasoma: sang Jayatsena pamungsu ya nghulun; Tantu: kita raray p.

Pl. IV, *a*.

Asiḍakĕtan = masiḍakĕtan; vgl. voor overeenkomstige afleidingen V. d. Tuuk, Tobasche Spr. § 77.

Asuḍapĕtan is eene opmerkelijke variatie van asiḍakĕtan, waartoe het, behoudens su voor si, in dezelfde verhouding staat als Jav. rapĕt tot rakĕt (ḍĕkĕt); voor 't grondw. ḍapĕt vgl. Bisaya dapit, tot aan, aan den kant (van).

Pl. IV, *b*.

Bayai en pamubur paragi zijn termen ter verklaring waarvan ik zelfs geen gissing te opperen heb.

Pl. V, *a*.

Panatakan (?). De beteekenis hiervan is mij onbekend. Atak dient ter aanduiding van een getal, Bal. hatak = 200, en beantwoordt tevens misschien aan ons «een duit, een zier». Van daar K.O. II, 3, *a*: tan kakĕnan sakupang satak «geen kupang, geen atak verschuldigd». Als distributief daarvan afgeleid anātak, K.O. I, 3, *b*: dinuman pirak anakupang anatak «krijgen ieder een kupang en een atak zilvers [1]». Panatakan zou dus kunnen beteekenen «distributie van een atak de persoon».

Madulur is «vergezeld van, mitsgaders».

Sayub sapikul is «een pikul sayub». Elders, K.O. VIII, 6, *a*: grih sakujur, sayub sabaṭang; vgl. VII, 3, *a*. Daaruit laat zich opmaken dat sayub iets is wat men nuttigt.

---

[1] Het Bal. tĕlungngatak is ook Oj.; van daar panĕlung-atak, een ambtenaar die 3 Atak (= 3 × 200) grond-eenheden als leengoed heeft, K.O. XXI, *b*; vgl. Jav. panĕlungjung, panajung, panĕlawe, enz.

Pada is bekend genoeg, doch wat er hier meê bedoeld is, kan ik niet raden.

Asahab banantĕn is «banantĕn tot bedekking, tot hulsel hebben». Banantĕn, dat herhaalde malen in de oorkonden voorkomt, is zekere fijne stof, mogelijkerwijs het Maleische, aan het Hindustānī ontleende banat, ofschoon de Krama-vorm op een banara wijst.

Pl. V, *b*.

Curing, waarvan acuring is afgeleid, komt voor K.O. II, 6, *a*: mangunkunga curing, en III, 6, *a*: angūngkūnga c.; alsook BY. 46, waar de v.l. curih heeft; 54; en 374, waar het de voetschelletjes van vrouwen schijnt te beteekenen.

Gilanggilang gaḍing, letterlijk «blinken van ivoor»; of dit bedoeld is, laat ik in 't midden.

Prās; wellicht Skr. prāsa. — Watang, enz. zijn bekend, al is de technische beteekenis der woorden onzeker.

Pasilih galuh, afzetten met edelsteenen van verschillende kleur; bedoeld zal wezen wat in 't Balin. heet masilih hasih, (eene lans) voorzien met ringen; vgl. Jav. silih-asih.

Wal(l)i nāgapuṣpa (Nāgapuṣpa-rank), nawagraha (negen planeten), kĕmbang ĕpung (bloem van den Pung) moeten namen zijn van gebloemde stoffen. Opmerking verdient het dat eene reeks van substantieven gebruikt wordt zonder voorgevoegd *a* of ma, hetgeen niet zoo te verklaren is alsof in de oudere taal het voorvoegsel, wanneer het volstrekt toonloos is, kan wegvallen in de uitspraak zooals in 't Nj.; maar te wijten aan de omstandigheid dat in de gedachte het in acuring voorkomende *a* blijft voortduren, op gelijke wijze als bij ons bij voorzetsels pleegt te gebeuren.

Māna wordt niet zelden ook mānak geschreven. Desniettegenstaande acht ik het niet onmogelijk dat het 't Skr. māna, waardigheid, autoriteit, is. Wat de toevoeging van *k* betreft, vergelijke men Oj. maṇik naast maṇi, het laatste de zuivere Skr. vorm, de eerste overgebleven in 't Nj.

In de onmiddellijk volgende regels tot in Pl. VI, *b* komen een tal van termen voor, waarvan enkele zich met eenige waarschijnlijkheid laten verklaren, de meeste echter mij niet bekend zijn. Die, welke volstrekt onzeker zijn, zal ik met stilzwijgen voorbijgaan.

Mangilala of zooals K.O. II heeft: makilala, wordt verklaard door hetgeen men vindt K.O. XXI, 3, *a*: sang maminta drawya-haji; het is om het kort uit te drukken, Lat. *petere, appetere,* en dus naar het mij voorkomt, verwant met Jav. milala (pilala), «alle moeite doen om»; eene andere beteekenis vertoont het Tag. en Bis. kilala, kennen.

Prakārāgöng aḍmit «van grootere en kleinere (geringer) soort».

Miçra, woekeraar, is ontstaan uit het Skr. miçra in den zin van «interest, rente op rente»; vgl. Jav. misra, mingsra, misri, «winstje».

Pangurang moet, blijkens K.O. XXVI, 15, bedelmonnik beteekenen. Omtrent de afleiding ben ik niet zeker; wellicht is het van kurang, zoodat het eigenlijk is «iemand die gebrek leidt, zich ontberingen oplegt», nagenoeg dus wat ook Derwesh, of Skr. kṣapaṇaka en bhikṣu uitdrukken.

Kring, soms pakring K.O. XVIII, 12, is klaarblijkelijk het Jav. kĕring, doch vermoedelijk in engeren zin toegepast op eene of andere monnikorde.

Paḍĕm is hetzelfde als paḍĕm apuy (K.O. XV, *a*; XVII, 5) en komt overeen met het Jav. pati gĕni, een huislooze. Ook dit zou in engeren zin kunnen genomen zijn, namelijk in dien van Skr. anāgāra, een gewone term voor Buddhistische en Jaina asceten.

Paranakan is bekend genoeg; wat evenwel hier daaronder verstaan wordt, is niet duidelijk; in allen gevalle eene klasse van personen die uit vermenging van rassen of kasten geboren zijn.

Limus galuh zou zich laten verklaren als «edelsteen-polijster», in de veronderstelling dat het Oj., evenals het Tombulusch, Tonseasch, Tagala en Bisaya een infix im = um kende [1], zoodat limus een vorm ware van lus, waarvan ook alus; vgl. Bataksch limus, dat tot grondwoord geworden is. Galuh kan 't Skr. galū, een edelsteen, zijn. De plaats waar de uitdrukking staat, begunstigt de gegevene verklaring niet.

Malandang is 't Jav. mĕlandang, hetwelk in den Damar Wulan meermalen voorkomt, o. a. bl. 446: rongga, dĕmang, bubuyut, ĕmpu, mĕlandang; het moet derhalve een soort assistent, of trawant, beteekenen.

Tangkil; vgl. Jav. nangkil.

Halu warak is blijkbaar, zooals ettelijke andere woorden die verder in de opsomming voorkomen, bijv. watu tajĕm, watu walang, sambal, sumbul, eene elliptische aanduiding van eene klasse van personen die zich onderscheidt door het in halu warak uitgedrukte begrip. Wie daarmede bedoeld zijn, is mij onbekend.

Pl. VI, *a*.

Watu tajĕm, slijpsteen; vermoedelijk elliptische naam voor scharesslijpers. Zoo ook sungging = Jav. juru sungging.

Maniga, soldeerder, van tiga = Jav. patri.

Pamaṇikan, juwelier.

Sikĕpan, elders singkĕpan, stellig iets anders dan 't Jav. sikĕpan.

Wiji kawah is hetzelfde als limba kawah K.O. XXI, *b*. Indien we voor

[1] Zie Niemann, Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal (1866), bl. 53, vg.; Totanes § 142; Méntrida p. 140.

dit laatste limbang mogen lezen, dan staat wiji k. voor wijik-kawah, en beteekent dit, gelijk limbang-kawah, pottenwasscher.

Wilang-wanwa, waarvoor K.O. XXII wilawilang-wanwa en II, 4, *a* wilang-thāni heeft, is letterlijk «landteller».

Āwī of māwī is een bamboe-drager, van awī, Jav. en Sund. awi; mogelijk daarmede bedoeld een soort kunstenmaker, Skr. wañçanartin.

Wli, koopen, heeft in de samenstellingen wli-pañjut enz. dezelfde beteekenis als ons koopen in *paardekooper*, *wijnkooper*, enz., namelijk die van in iets handelen. Wli-harĕng, houtskoolkooper; wli-hapu, kalkkooper; wli-tambang, touwkooper [1]; wli-wadung, bijlhandelaar. Met pañjut zal hier wel «lampenpit, wiek» bedoeld zijn; vgl. de dubbele beteekenis van Perz.-Mal. palita.

Pagulung pulung paḍi, eig. «samenrollers en opbinders van padi».

Pāmawāṣya is even duidelijk in zijne vorming, als duister ten opzichte van de beteekenis. Voor pa ter vorming van *nomina agentis*, vgl. Matthes Boegin. Spraakk. (1875) § 105; van der Tuuk Tobasche Spr. (1867) § 120. Amawāṣya is eene verbastering van 't Skr. amāvasyā, tijd der conjunctie van zon en maan, nieuwe maansnacht.

Pajukung van jukung, Nj. ook jungkung, is een schuitenvoerder.

Widu heb ik ook elders, in een HS. van de Tantu aangetroffen, zonder dat uit het verband iets anders blijkt dan dat eene zekere klasse van personen aldus genoemd wordt.

Mangidung, liedjeszanger.

Juru jalir, hoerebaas; vgl. Balin. si jalir, hoer; Oj. in BY. 434.

Juru juḍi, speelbaas; juru gosali, smid; van gosali komt het verbasterde Nj. busalen, «smidse». Juru Cina zou letterlijk in het Maleisch vertaald tukang Cina, een Chineesche of Chineezen-baas, zijn. Doch wat soort ambachtslieden bedoeld is, blijkt niet.

Juru barata, tooneelspeler of Ḍalang; van Skr. bharata tooneelspeler.

Juru rahaṣya, letterlijk: een baas van geheimenissen. Wat daaronder verstaan werd, is mij onbekend.

Pl. VI, *b*.

Tuha dagang of tuhan d., een rondreizend koopman.

Pakarapa, iemand die sprokkelt, in bosch of veld voedsel enz. zoekt; vgl. Jav. krapa, d. i. eigenlijk akrapa = makrapa, van welk laatste pakarapa de substantiefvorm is.

---

[1] K.O. XXII heeft wli kĕmbang, bloemkooper; wegens de groote gelijkenis tusschen de teekens voor ta en ka is het moeielijk te beslissen, of niet kambang, d. i. kĕmbang, i. st. van tambang te lezen is.

Kĕḍi, ook pakĕḍi K.O. II, 4 *a*, zonder twijfel het Jav. wong kĕḍi, een kween, zal tevens een snol, tooverkol aangeduid hebben; walyan, onmiddellijk daarop volgende, is niet te nemen in den zin van geneesheer, zooals het elders, bijv. in het Adiparwan voorkomt, maar in den minder eervollen van ḍukun, kruidenleester, die zich ook met tooverij afgeeft; vgl. de beteekenis van walyan (walian) in het Dajaksch enz.

Sambal, sumbul, wellicht eene elliptische uitdrukking ter aanduiding van lieden die met sambal en mandjes met rijst (Jav. en Mal. sumbul) loopen.

Hulun-haji, een slaaf van waarde, d. i. dien men uit weelde houdt.

Singgah is vermoedelijk een knecht of slaaf wiens werk het is zijnen meester vooruit te gaan om plaats te maken; vgl. Jav. singgah, sĕsinggah.

Pabrĕsi, ook wel mabrĕsi, een bediende die het kussen om op te zitten, Skr. bṛsī, draagt.

Pujut is ook een soort van knecht. Zoo vind ik in den Sutasoma gesproken van pujut mwang gundik; in den Tantu: hana ta hulun ira pujut kalih siki lawan walyan tunggal, «hij had als knechts twee pujut's en één walyan».

Watĕk i jro zijn de oppassers in binnenvertrekken, kamerdienaars.

Wipati is Skr. vipatti, ongeval, verongelukking, 't omkomen, doch genomen als adjectief, gelijk in 't Oj. niet zelden het geval is; zoo wordt çakti, kracht, in 't Oj. gebruikt in den zin van çakta of çaktimat, met kracht begaafd, machtig; krodha, toorn, in dien van «toornig», enz.

Dū-hilatĕn; te vergelijken de spreekwijze hidu dinilat maneh, voor het terugtrekken van woorden of beloften; zie Winter, Zamenspr. II (1858), bl. 6. De verkorte vorm du voor idu in de samenstelling te vergelijken met Jav. ji-tus voor sijiatus, e. dgl.

Wuri ning kikir, ook wel wuryyan ing kikir, gesmeed wapentuig, is in den grond hetzelfde als Jav. tapakking kikir.

Angça pratyangça; hiermede kan bedoeld zijn aṃsa pratyaṃsa, «schouder tegen schouder», een manier van vechten.

Maṇḍihalādi wisselt af met bhaṇḍihalādi K.O. XVII, 7. Ik vermoed dat de samenstelling bestaat uit bhaṇḍi (bhāṇḍī), eene afleiding uit Skr. bhaṇḍ, hoonen, bespotten; Skr. hala in den zin van vivāda, gekijf; en ādi. Het geheel zou dus kunnen uitdrukken «hoon (of schimp), gekijf, enz.» De verklaring is evenwel verre van zeker.

Pl. VIII, *a*.

Asāmsam, vgl. Balin. samsam, naam van eene onderafdeeling der Çūdra-kaste.

Akata voor akathā, een verteller. — Anglakṣa, ook wel alakṣa, komt

vaak voor, o. a. in BY. in den zin van «mikken, schieten» (van Skr. lakṣa, doel); of hier ook schutters gemeend zijn, laat zich uit den samenhang niet opmaken.

Makĕtĕran is eene verdachte lezing, daar K.O. VII, 3, *a* makĕkĕran heeft, welk laatste het Jav. kĕkĕran, verbod, bevat. Daar woorden voor verbod tevens oorspronkelijk een streng gebod uitdrukken, is makĕkĕran te verklaren als iemand die belast is met de uitvoering der ordonnanties, een politieagent of intendant.

Wĕḍus-gunting, letterlijk «scheerschaap», dus wat wij eenvoudig schaap noemen; de bijvoeging van gunting strekt om het schaap te onderscheiden van de geit, die ook wĕḍus heet.

Asu tugĕl, letterlijk «afgeknotte (d. i. gesneden) hond"; wat daaronder precies verstaan wordt, is niet zeker.

Tuñjung siniwak, gesplitste waterroos; stellig wel zoo genoemd omdat de natuurlijke of kunstmatige bloem als in tweeën gedeeld over 't oor gehangen wordt.

Binubut kan niet anders zijn dan wat in 't Jav. binabut, met een sprei voorzien, zou heeten. Aan de *u* der eerste lettergreep van Oj. bubut = Nj. babut is niet te twijfelen, daar binubut vaak en in denzelfden zin in de oorkonden voorkomt. Anusun palangka binubut kan men vertalen met: een rustbank of zetel ophoogen door er een sprei, kussen, boven op te leggen.

Añjamah is te nemen in den zin dien het Mal. jamah, jăramah vertoont; de beteekenis welke het woord in 't Nj. en Balin. heeft (zie de Woordenboeken) is niet te verklaren uit het Arabisch, zooals in Roorda's Hdw. wordt opgegeven. Jav. jamahan is eenvoudig «een bijwijf», zooals blijkt uit Damar Wulan bl. 18, geheel in overeenstemming met Balin. jĕjamahan = guṇḍik. Het echt Polynesische jamah is 't aequivalent van Skr. parāmarça, aanraking, aanpakking, aantasting, bezoedeling, onteering.

Pl. VIII, *b*.

Tlĕs. In de nieuwere taal komt tĕlĕs alleen voor in den zin van «nat», doch aangezien Bulusch wahu, nat, ontwijfelbaar identisch is met Kawi wahu, pas, en de begrippen, «nat, versch, recent, nieuw» licht in elkaar overgaan, houd ik tĕlĕs voor synoniem met wahu.

Rangang. Mijne vertaling hiervan berust slechts op gissing; ik houd het voor verwant met Jav. mangang (Oj. ook umangang), niet toereikend.

Pl. IX, *a*.

Amingkingakĕn, achter zich hebbende, is, anders uitgedrukt, *praepositus*.

Sahlai, sahle, is natuurlijk het Mal. sahĕlai, salai.

Samĕgat, samĕgĕt, vgl. Mal. mĕgat, volgens de Woordenboeken een titel van vorstelijke personen. Een titel of ambtsnaam is samĕgat ook, doch niet van vorsten. Den term heb ik meermalen ook in den Tantu aangetroffen zonder dat ik in staat ben geweest te bepalen welke waardigheidbekleeders genoemden titel dragen. Denkelijk beteekent het woord eigenlijk niets meer dan «titularis»; vgl. Tagala pamagát, pamgát, bijnaam.

Pinghay awaju is vermoedelijk z. v. a. Pangulu; pinghay is eig. wit, schitterend.

Pl. X, *a*.

Indah ta, een imperatief die beantwoordt aan ons «gelieve, het behage, als u blieft», en 't Skr. prasīda, mv. prasīdata. Bij uitnoodigingen kan men het weêrgeven met «ik noodig u uit (te hooren)», of wel weglaten.

De woorden rawi, çaçi tot ākāça verbeelden duidelijk de 8 verschijningsvormen van Çiwa. [1] Ofschoon de lezing onzer oorkonde overeenstemt met die op den Minto-steen, in zooverre 't scheiteeken achter dharma ontbreekt, houd ik ze voor onjuist. Vgl. Pañcatantra 97, 20: ādityacandrāv anilo 'nalaçca dyāur bhūmir āpo hṛdayam manaçca, ahaçca rātriçca ubheca sandhye dharmo hi jānāti narasya vṛttam.

Pl. X, *b*.

Met Nandīçwara en Mahākāla zijn, gelijk Dr. v. d. Tuuk reeds opgemerkt heeft, de twee dienaren van Çiwa bedoeld; ze komen als diens poortwachters voor in Smaradahana.

Umulahulah, bewegen, in beroering brengen, veranderen, altereeren; van ulah, beweging; vanwaar olah, molah, zich bewegen, zich veranderen. In 't Oj. omvat ulah dus de beteekenissen van Nj. ulah, olah en owah. Vgl. Tagala ola, veranderen.

Pl. XI, *a*.

Likuran, achterkant; afgeleid van een woord likur, rug; zoo nog in 't Bentenansch en Ponosakansch; likud in 't Bolaäng Mongondousch; lichud in het Tonsawangsch; Tagala likor, achter; rugzijde; schouders; Bisaya likod.

Pl. XII, *a*.

Wanuwa, wanwa is niet alleen «landstreek, *regio*, land», maar ook «dorp, gemeente, *pagus*»; zoo ook het Tombulusch wanua. Aandeomstan-

[1] Het zijn dezelfde acht tanavas als in de nāndī (proloog) der Çakuntalā opgenoemd worden.

digheid dat wanua eene ruimere en eene beperkter beteekenis toelaat, is het toe te schrijven dat het Skr. aequivalent van «landstreek», namelijk deça, in 't Jav. de beteekenis heeft aangenomen van landgemeente, ofschoon in het Skr. het woord nooit zoo gebruikt wordt.

Gati, waar het als zoogen. hulpwoord optreedt kan als vertaling gelden van unggwan, gwan, Nj. ĕnggon, gon.

Pinakapramāṇa is te beschouwen als passiefvorm van makapramaṇa, hoewel het in veel gevallen twijfelachtig is of men dergelijke vormen als samenstellingen dan wel als afleidingen heeft op te vatten. Zooveel echter is zeker dat maka, enz. blijkt geen zelfstandig woord meer te wezen in gevallen waar de conjunctief er van gebezigd wordt; zoo bijv. komt van makosir, tot toevlucht nemen, de conj. pass. pakosirĕn; het conjunctief suffix staat dus achter usir, hetgeen onmogelijk ware indien paka hier een zelfstandig woord ware. In de nieuwere taal is het uit pinaka verbasterde minongka steeds zelfstandig. De verbastering van *p* tot *m* heeft zijn tegenhangers in paṇḍapa i. st. van Skr. maṇḍapa; pañcaka voor Skr. mañcaka, zoowel in den zin van «strijdperk» (eigenlijk amphitheater) als van «brandstapel». De gelijkstelling van Oj. en Nj. pancaka met Skr. pañcaka in 't Hdw. (1875) is onjuist.

Pl. XII, *b*.

Puhun is in alle opzichten synonym met Jav. wit. Men vindt ook ring muhun, weleer; mungun wĕngi z. v. a. in de dagen van weleer [1]; K.O. XXI; en XVII, 8. Vgl. Tombulusch en Tonseasch puuna, aleer; daarentegen Ponosakansch en Bolaäng Mongondousch muna, Tagala mona.

Ndātan tinĕngĕt, eig. «en niet geweigerd». Het woord komt vaak voor in 't Oj.; o. a. in Tantu: pininta nira talun, tan tinĕngĕt de ning rāma ring Bĕsar. Het beteekent ook «afslaan, afweren»; vgl. Balin. tĕngĕt en Jav. singĕt.

Kadrĕḍhabaktin (zoo behoorde het woord gespeld te zijn), is gevormd met voorvoegsel ka en achtervoegsel ĕn = an van 't adjectief dṛḍhabhakti, vaste (trouwe) onderdanigheid (gehoorzaamheid) hebbende. Kawidagdhan, op dezelfde wijze gevormd van widagdha, knap, ervaren.

Pl. XIV, *a*.

Dhoni, verbasterd uit Skr. dhvani. Men mag gerust aannemen dat ten

[1] Hieruit blijkt dat de Polynesiërs, althans de voorouders der Javanen, oudtijds bij nachten telden, even als in de vroegste tijden de Indiërs (vgl. cirarātram e. dgl.) en de oude Germanen. Het is bekend dat het Engelsche *fortnight* een overblijfsel is van dat aloude gebruik.

tijde van deze oorkonde, dus het laatst der 14de eeuw, eene oorspronkelijke wa regelmatig reeds in de uitspraak in *o* was overgegaan. Zelfs in veel oudere stukken heeft men denzelfden overgang aan; zoo heeft K.O. VII, van Çaka 853, doja voor dhwaja, vlag, banier (2, *a*).

Angimurimur. De zin dien imur hier kennelijk heeft, laat zich afleiden uit dien van wegstrijken, wegvagen, e. dgl. Vgl. Tagala lipol, vernielen, etymologisch = Jav. lipur, synoniem van imur.

Pl. XIV, *b*.

Huwa, vermoedelijk huwah te lezen, = muwah, alsook; Jav. wah.

Asitkāla, d. i. āsītkāla, verleden tijd. De bestanddeelen zijn Skr., doch de samenstelling komt in die taal, voor zoover mij bekend is, niet voor. Het woord is klaarblijkelijk gemaakt naar 't model van sadākāla, dat evenzeer in 't Oj. als in 't Maleisch voorkomt.

Angringgangringgung moet nagenoeg hetzelfde uitdrukken als enggangenggung, wankelen en waggelen; bijv. enggang enggung ikang nūṣa Jawa (toen de berg Meru nog niet geschapen was); vgl. Jav. menggung.

Trayodaça, is eene fout voor tridaça, d. i. de goden. Dezelfde fout, welke zooals uit deze oorkonde blijkt, oud is, ofschoon daarom nog niet eerbiedwaardig, heeft zich tot heden toe voortgeplant, o. a. in het op Bali gebruikelijke eedformulier, en in Wayang's, als de Abiyasa.

Over de Sanskrit-opschriften van (Muara Kaman, in) Kutei (Borneo). (± 400 A. D.)

In verband met de geschiedenis van het schrift in den Indischen Archipel.

(Met 3 facsimile's.)

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van
Wetenschappen, afd. Letterkunde,
2e Reeks, dl. XI.

Amsterdam, 1882.

Nadat ik in de zittingen onzer Akademie van 13 September 1880, van 13 Juni en 12 September ll., eene korte mededeeling heb gedaan over de Sanskrit-opschriften, welke in het rijk van Kutei op Borneo ontdekt zijn [1], wenschte ik nogmaals op die vondst terug te komen en in uitvoeriger beschouwingen daaromtrent te treden. Ik meende hiertoe zelfs verplicht te zijn, nadat de Secretaris onzer Afdeeling mij de juiste opmerking gemaakt had, dat de facsimile's der inscripties, die eerst nu konden uitgegeven worden, niet van de daarop behoorende toelichtingen behoorden gescheiden te wezen.

Aangaande de geschiedenis der ontdekking van de drie opschriften weet ik weinig te melden. Uit een schrijven van den Assistent Resident van Kutei van 9 September 1879, medegedeeld in de Notulen van de algemeene en bestuursvergaderingen van 't Bataviaasch Genootschap van 7 Oct. 1879 [2], blijkt het dat de beschreven steenen en andere voorwerpen uit den Hindutijd ontdekt zijn geworden te Muara Kaman, drie dagreizen boven Pĕlarang, waar men ook de overblijfselen eener Chineesche jonk aantreft; wel een bewijs, zou men zeggen, dat Muara Kaman eenmaal een handelsplaats geweest is, welke door zeeschepen bezocht werd [3]. De bedoelde steenen waren ten tijde toen het Bestuur van 't Bataviaasch Genootschap bovengemeld schrijven ontving, nog in het bezit van den Sultan van Kutei, doch zijn later — ik weet niet of in 1880 of in 't loopende jaar [4] — door dien Vorst welwillend aan het Genootschap afgestaan. De door ons correspondeerend medelid Van der Chijs vervaardigde afschriften heb ik, zooals de Vergadering

[1] Zie Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 2e Reeks, X (1881) p. 143 sq., XI (1882) p. 109 en 114. (*Noot van 1917*).

[2] Notulen XVII (1879) p. 142. (*Noot van 1917*).

[3] Behalve steenen met en zonder opschriften werden te Muara Kaman drie gouden voorwerpen gevonden, een Wiṣṇu-beeldje, een schildpad en een cylinder met figuren.

Litteratuur aangaande de beschreven steenen, welke ten getale van vier in het Museum te Batavia zijn opgenomen, doch waarvan een niet meer leesbaar was, is opgegeven in de Voorloopige lijst van Oudheden in de Buitenbezittingen, Oudheidk. Versl. 1914, 3, p. 150 sq. nº. 201 (en 203). Als plaats van herkomst werd daar, overeenkomstig Notulen XVIII (1880) p. 138, Kutei Lama (aan den noordelijken mond der Mahakam-delta) vermeld. Aan die lijst kan thans worden toegevoegd het belangrijk artikel van Witkamp, «Een bezoek aan eenige oudheden in Koetei», Tijdschr. Aardrijksk. Genootsch. 2, XXXI (1914), p. 587—610, met kaart en platen. (*Noot van 1917*).

[4] Blijkens Notulen XVIII (1880) p. 108 werden de steenen nog in 1880 te Batavia ontvangen; en zijn later ingeschreven als D 2, *a-d*. — De hierbijgaande facsimile's zijn naar foto's, door den Oudheidkundigen Dienst in Jan. 1917 genomen. (*Noot van 1917*).

zich zal herinneren, van den Heer Holle ontvangen. De laatste schreef mij in een zijner brieven, dat de steenen, waarop de inscripties gegrift zijn, eenigszins den vorm van een Linggam hebben en eene manslengte hoog zijn. Daaruit maak ik op dat het eenvoudige cylinders zijn, met gewelfd bovenstuk, zooals trouwens gewoonlijk ook op het vaste land van Indië de zuilen met inscripties cylinder- of kegelvormig zijn. Dat zulke van boven afgeronde cylinders op een Linggam gelijken, spreekt van zelf, omdat het bovenste gedeelte hiervan denzelfden vorm heeft. Het eigenaardige van een Linggam is echter dit, dat het bestaat uit drie stukken: het onderste is een vierkant en wordt in den grond begraven; het middelstuk is een achtkant en vormt het onderste van de twee zichtbare deelen; het bovenstuk is een afgeronde cylinder. Dat er tusschen den Linggam en de offerzuil of zegezuil (y ū pa) een inniger verband bestaat, wil ik niet ontkennen; integendeel, ik geloof, dat de y ū pa of s v a r u, de l i n g g a en de obelisk, niets anders zijn dan varieteiten van één en hetzelfde symbool, de zonnestraal. Noch in 't woord l i n g g a, dat eenvoudig «kenteeken» beduidt, noch in den vorm is er iets onkiesch te ontdekken, al heeft de volksverbeelding in verloop van tijd er een teeken van mannelijke voorttelingskracht in gezocht.

De drie opschriften hebben alle betrekking op zekeren koning Mūlawarman, wiens mildheid jegens de brahmanen verheerlijkt wordt in onbeduidende, maar onberispelijke verzen. Wij vernemen, dat hij de zoon was van Açwawarman, de kleinzoon van Kuṇḍangga. Indien wij aan de verklaringen der lofredenaars van koning Mūlawarman geloof willen hechten, is zijn mildheid buitengewoon groot geweest. Doch zelfs indien wij veronderstellen, dat de weldaden des vorsten veel te breed zijn uitgemeten, dan blijft er genoeg over om ons te doen gelooven, dat het rijk van Kutei in den ouden tijd eene mate van welvaart genoot, waarbij de tegenwoordige toestand zeer ongunstig afsteekt. Er is niet de minste reden om den vroegeren bloei van dat land te betwijfelen; integendeel, er zijn verschillende feiten, die ons nopen, het bestaan er van aan te nemen. Vooreerst is de ligging van het land gunstig, daar het ligt op den handelsweg tusschen Java en China; de overblijfselen der Chineesche jonk te Muara Kaman bevestigen zulks. Ten andere pleit de aanwezigheid van brahmanen voor het bestaan, in meerdere of mindere mate, van Indische beschaving. Ware het land niet rijk geweest, dan zou er geen reden geweest zijn, waarom Indiërs, inzonderheid brahmanen, zich daar zouden gevestigd hebben. Zelfs in onze dagen is Kutei, hoe weinig beteekenend ook anderszins, nog eene handelsplaats, waarvan de reiziger C. Bock het volgende getuigt [1]: «Ieder is hier koopman. Ongetwij-

[1] Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Banjermassin, ondernomen op last der Indische regeering in 1879 en 1880, I ('s-Gravenhage, 1881), p. 7. — (Het geheele werk kwam pas volledig in 1887. *Toevoeging van 1917.*)

feld is de handel niet onbelangrijk, welke nog aanmerkelijk uitgebreid kon worden, indien die in handen van Europeanen was en er maar menschen in de binnenlanden woonden, om de producten in te zamelen.»

Als men bij dienzelfden schrijver leest, dat de inkomsten van den tegenwoordigen Sultan, voornamelijk bestaande in in- en uitvoerrechten, de verpachtingen en de opbrengst der mijnen, door den Assistent-Resident geschat worden op 50 tot 60 duizend gulden maandelijks, en als men verneemt, dat de Sultan zelf verklaarde nog grooter inkomen te hebben, zoodat men niet ver van de waarheid zal zijn, als men het op ongeveer een millioen gulden 's jaars wil schatten, dan kunnen wij zonder moeite gelooven, hoe in bloeiender tijden Mūlawarman eene buitengewone milddadigheid heeft kunnen ten toon spreiden.

De naam van Kutei wordt ook Koti gespeld. Deze omstandigheid heeft bij mij het vermoeden doen rijzen, of wij soms in dezen naam het Yavakoṭi der Indische aardrijkskunde te herkennen hebben. De sterrekundigen van 't middeleeuwsch Indië plaatsen op 90° W. L. van hun eersten meridiaan, die over Ujjayinī en Ceilon getrokken wordt, de stad en 't gebied der Romeinen, Romaka; op 90° O. L. van Ceilon ligt, volgens hen, Yava-koṭi. [1] Vroeger heb ik ergens [2] de meening ontwikkeld, dat hiermede de oostpunt van Java kon bedoeld zijn, want het woord beteekent in zuiver Sanskrit «punt, uithoek van Java». Dat de afstand op lange na zoo groot niet is, als de sterrekundigen meenden, behoeft niet uitdrukkelijk vermeld en evenmin verklaard te worden. Ieder weet dat Columbus, evenals de Indische astronomen, op het voorbeeld van Claudius Ptolemaeus, zich de aarde veel te klein voorstelde, zoodat hij bij de ontdekking van Amerika waande reeds Indië bereikt te hebben.

De oudste vermelding van Yava-koṭi komt voor in Āryabhaṭa's handboek, geschreven 499 na Chr. [3] In den Sūrya-siddhānta [4] vindt men het vermeld als eene stad of hoofdstad (nagarī). Nu is dit werk in de redactie, die wij er van bezitten, zeker jonger dan 't Āryabhaṭīya en daarom voer ik het niet aan als oudsten getuige, doch ik wil niet verzwijgen, dat de verzen, waarin de naam voorkomt, naar mijn meening uit de oudere bewerking zijn overgenomen. Wat Varāha-Mihira in zijne Pañcasiddhāntikā van Yava-koṭi zegt, is ontleend aan 't Āryabhaṭīya. In Bhāskara's Golādhyāya [5] wordt gezegde plaats ook eene stad (pattana, purī) genoemd. Daar zulk een toevoegsel op onvolledige kennis kan berusten, meende ik gerechtigd te

[1] Verbasterd tot Yamakoṭi; de oudere HSS hebben terecht Yava-koṭi.
[2] In 1869. Zie deze Serie, dl. V (1916), p. 308—309. (*Noot van 1917*).
[3] Āryabhaṭīya 4, 13.
[4] Hoofdstuk 12, vs. 37.
[5] Hoofdstuk 3, vs. 17, 28, 44.

zijn in Yava-koṭi niets anders te zien dan de oostelijke punt van Java, maar het is de vraag of mijne gissing juist was. Het zou wel eens kunnen wezen dat Yava-koṭi inderdaad de naam van een hoofdstad was, of, wat bij de Indiërs op hetzelfde neerkomt, van een rijk, en wel van 't rijk van Kutei. Eene opmerkelijke bijzonderheid is het, dat de zuidelijke mond der rivier van Kutei, de Mahakam, den naam draagt van Jawa. Wij hebben hier dus dezelfde woorden yawa en koti, al is het dan ook in eene andere volgorde. Is dit aan toeval te wijten? Vermoedelijk ja. Want, zooals ons medelid Veth mij heeft doen opmerken, heet de bedoelde mond der rivier, behalve Muara Jawa, ook en zelfs gewoonlijk M. Ulu of Banjar, en hij is verder van meening, dat die mond zoo genoemd is, omdat men naar Java varende langs dien arm den weg neemt, terwijl de noordelijke mond, die dient voor de vaart naar Bĕrau, de Muara Bĕrau genaamd wordt. Dat Veth's verklaring juist is, acht ik niet twijfelachtig.

Onze inscripties bevatten geen datum; uit de taal is niets af te leiden ter bepaling van de eeuw waarin ze zijn opgesteld; wij hebben dus geen ander middel om den vermoedelijken tijd der monumenten op te sporen, dan den vorm der karakters. Alvorens hierover te spreken zal ik den tekst in transcriptie, benevens de vertaling, hier laten volgen.

I.

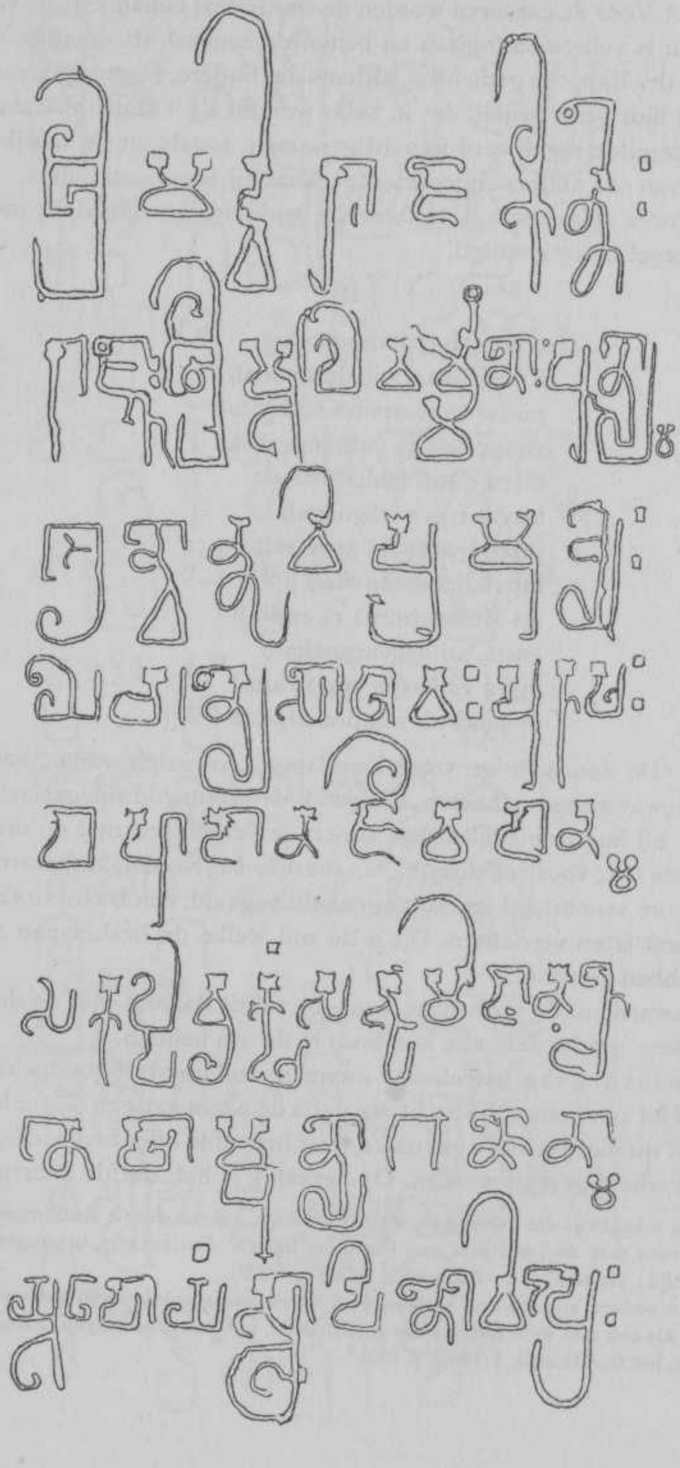
çrīmad-virājakīrtteḥ
rājna(ç) çrī-Mūlavarmmaṇaḥ puṇyam
çṛṇvantu vipramukhyāḥ
ye cānye sādhavaḥ puruṣāḥ, [1]
bahudānajīvadānam
sakalpavṛkṣaṃ sabhūmidānañca
teṣām puṇyagaṇānām
yūpo 'yaṃ sthāpito vipraiḥ. [2]

D. i. «Laten de aanzienlijke brahmanen en de overige brave menschen de vrome verdienste vernemen van koning Mūlawarman, wiens roem luisterrijk straalt: (bestaande in) schenking van veel (goed), schenking van levende havĕ, alsmede Kalpavṛkṣa en schenking van land. Voor die vele goede werken hebben de brahmanen deze zuil opgericht.»

Kalpavṛkṣa is de mythische wonderboom, die alles voortbrengt wat men maar wenscht. Hier moet bedoeld zijn een of ander bewijs van mildheid; vermoedelijk de oprichting van een boom, beladen met allerlei kleinooden en kostbaarheden, die de begunstigden maar voor 't grijpen hebben; iets in den trant van den Kerstboom.

De afdeelingen der twee Āryā-strofen zijn in de inscriptie duidelijk aan-

Inscriptie van Muara Kaman (Kutei), n°. 1.

gewezen.[1] Vóór de caesuren worden de sluitletters behandeld als vóór een pause; dit is volkomen logisch en behoorde zooveel als doenlijk in onze uitgaven der Indische gedichten, althans der oudere, nagevolgd te worden, want het lijdt geen twijfel, dat in zulke werken als 't Mahā-bhārata, Manu en dgl. dezelfde regel werd in acht genomen, zooals uit de talrijke voorbeelden van een anders ongeoorloofde hiaat bij de caesuur blijkt.

In de twee volgende opschriften, die in Anuṣṭubh zijn, vindt men denzelfden regel trouw gevolgd.

II.

çrīmataḥ çrīnarendrasya
Kuṇḍaṅgasya mahātmanaḥ
putro' çvavarmmā vikhyātaḥ
vangçakarttā yathāngçumān || 1 ||
tasya putrā mahātmānaḥ
trayas traya ivāgnayaḥ
teṣān trayāṇām pravaraḥ
tapobaladamānvitaḥ || 2 ||
çrī-Mūlavarmmā rājendraḥ
yaṣṭā bahusuvarṇṇakam
tasya yajñasya yūpo'yam
dvijendrais samprakalpitaḥ || 3 ||

D. i. «De doorluchtige vorst Kuṇḍangga, de edelaardige, had eenen zoon, Açwawarman geheeten, die gelijk de Zonnegod zijn geslacht voortplantte: hij had drie edelaardige zonen, te vergelijken met de drie vuren. De oudste (en: voortreffelijkste) van die drie was Koning Mūlawarman, die, met groote vroomheid en ingetogenheid begaafd, een Bahusuvarṇaka-offer heeft laten verrichten. Dit is de zuil welke de brahmanen voor dat ofter hebben gemaakt.»

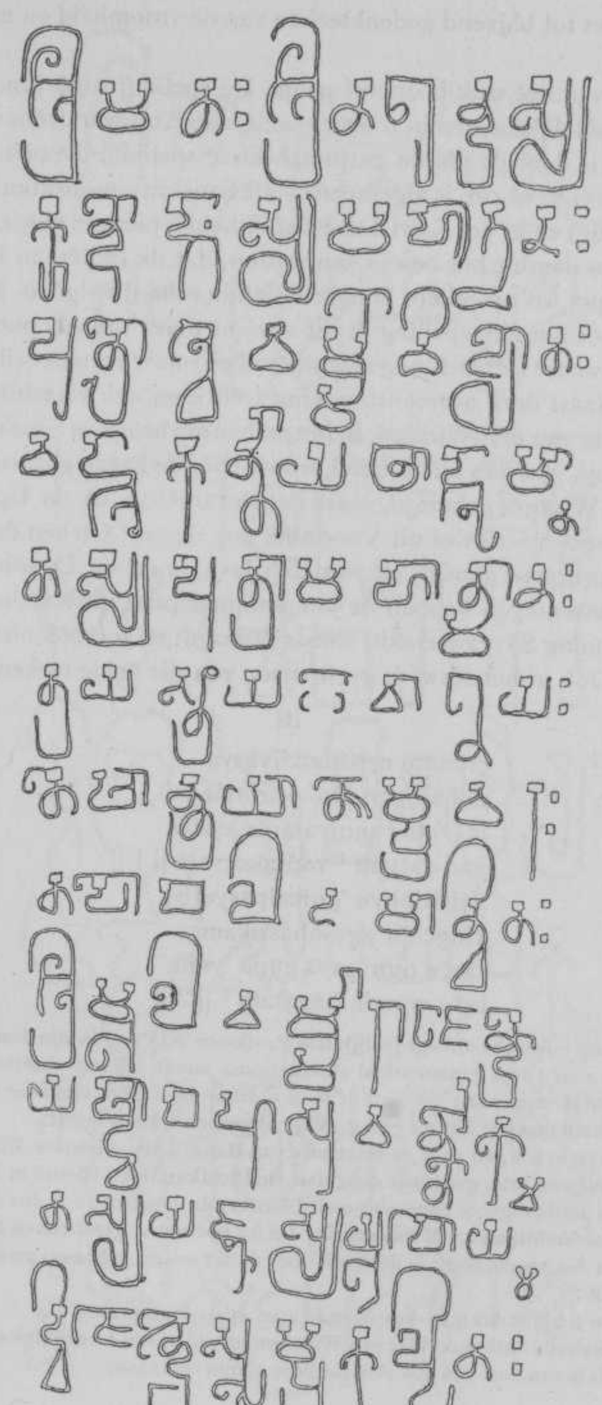
Açwawarman, de vader van 3 zonen, wordt daarom met de drie vuren vergeleken, omdat deze alle hun bron in de zon hebben. [2]

Bahusuvarṇaka beteekent: waaraan veel goud of goudgeld besteed wordt. Het synonieme bahuhiraṇya is de naam van een bijzonder Soma-offer. Of nu met bahusuvarṇaka juist hetzelfde offer bedoeld is, kan niet met zekerheid gezegd worden. Opmerkelijk is het, dat de offerzuil tevens

[1] In de schrijfwijs der versregels, elk afzonderlijk, komen deze 3 Kutei-inscripties geheél overeen met de inscriptie van Ciarutön (beN.W. Buitenzorg), uit ongeveer dezen zelfden tijd; zie toch p. 4—6 hiervóór. (*Noot van 1917*).

[2] In de oudere voorstelling moeten de 3 vuren vereenzelvigd zijn geweest met de 3 Weda's, als ook met de 3 Ratna's der Buddhisten; vgl. de opmerkingen in mijn Geschiedenis van het Buddhisme, I (1882), p. 284.

Inscriptie van Muara Kaman (Kutei), n°. 2.

dienen moet tot blijvend gedenkteeken van de vroomheid en mildheid des konings.

De taal van het stuk is onberispelijk. De spelling wijkt van de in Voorindië gebruikelijke alleen in zooverre af, als de Anuswāra vóór een sisklank vervangen is door de nasale gutturaal. Deze spelling, die ook in de 3de inscriptie gevolgd wordt, is algemeen in alle Sanskrit-opschriften in Kamboja (Achterindië) en in het Kawi. Deze kleinigheid is niet van gewicht ontbloot, omdat men daaruit het bewijs kan putten, dat de Indiërs in Kamboja en den Archipel tot op zekere hoogte dezelfde school volgden. De wijziging van de Voorindische spelling in dit opzicht moet van één punt zijn uitgegaan; van waar? laat zich nog niet vaststellen, maar vermoedelijk van Kamboja uit. Naast deze overeenstemming treft men ook verschil aan, en wel ten opzichte van den Wisarga. In het oudste mij bekende Sanskrit-opschrift uit Kamboja, dat van Hanh-khiei, wordt vóór de harde gutturalen en labialen geen Wisarga gebezigd, maar de Jihwāmūlīya en de Upadhmānīya, gelijk zooveel inscripties uit Voorindië ook doen. [1] Op een der inscripties aan Pūrṇawarman gewijd, uit westelijk Java, komt de Upadhmānīya ook voor. [2] Daarentegen hebben de jongere inscripties uit Kamboja, namelijk die van koning Sūryawarman, steeds Wisarga; en zoo ook onze Kuteische stukken. Ook in het Kawi is geen spoor van die beide teekens meer over.

III.

çrīmato nṛpamukhyasya
rājña(ç) çrī-Mūlavarmmaṇaḥ
jā (?) ta [3] puṇyatame kṣatre
yad dattam [4] vaprakeçvare || 1 ||
dvijātibhyo 'gnikalpasya[ḥ]
vingçatir ggosahasrikam
tasya puṇyasya yūpo 'yam
kṛto viprair ihāgataiḥ [5] || 2 ||

[1] Het is mij volstrekt onbegrijpelijk hoe Professor Whitney in zijn Sanskrit Grammar die teekens voor «pure grammatical abstractions» houdt. Hij zegt «neither printed texts nor manuscripts make any account of them». Maar onze HSS. zijn zeer jong en hebben in zulke punten niet het minste gezag, gelijk algemeen erkend wordt.

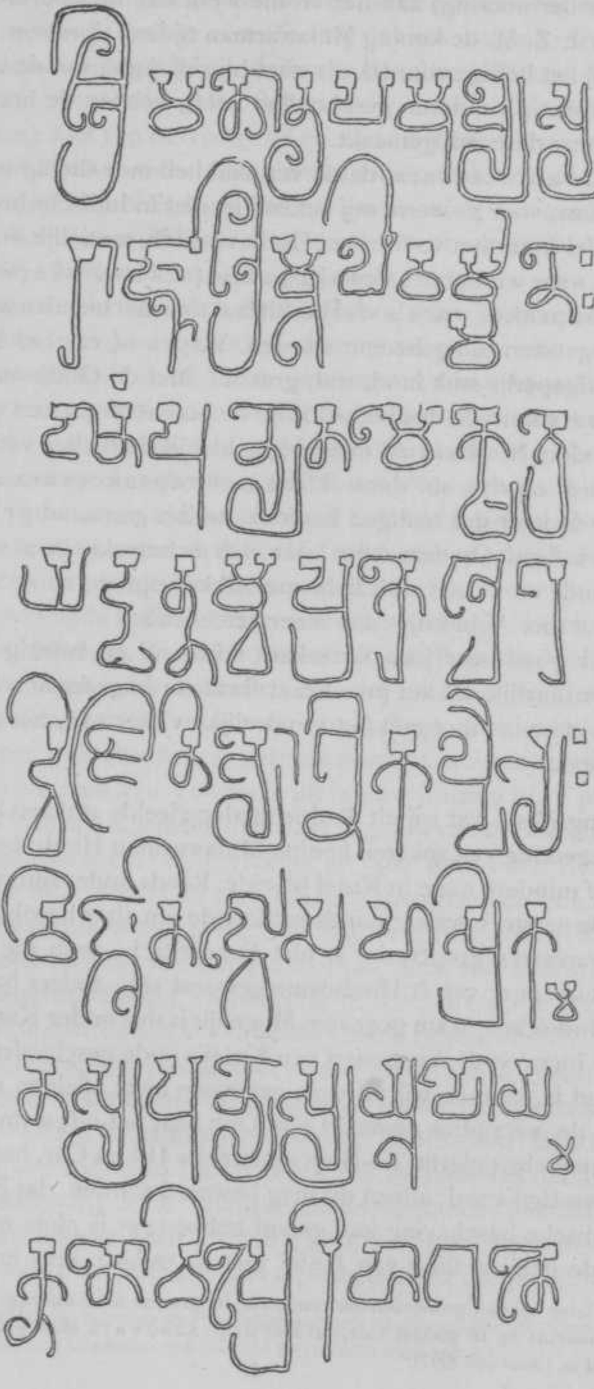
[2] Zie hiervóór, p. 9; en over de inscriptie van Hanh-Khiei, hierna p. 73. (*Noot van 1917*).

[3] Op de nieuwe foto, genomen door den Oudheidkundigen Dienst in Jan. 1917, blijkt duidelijk de derde regel te beginnen met dānaṃ; de constructie is dus: «Het geschenk van den doorluchtigen ... Mūlawarman, dat hij tijdens ... geschonken heeft, (ter herinnering) aan dat vrome werk is deze zuil door de herwaarts gekomen priesters gemaakt.» (*Noot van 1917*).

[4] Uit deze *m* blijkt dat men de volgende *v* (= *w*) als *b* uitsprak.

[5] In 't facsimile ontbreekt hier een Wisarga, terwijl er een overtollige staat, drie regels vroeger. Dit is een fout van den steenhouwer of den teekenaar.

Inscriptie van Muara Kaman (Kutei), n°. 3.

D. i. «(Ter herinnering) aan het vrome werk dat de doorluchtige, uitstekende vorst, Z. M. de koning Mūlawarman tijdens zijne zeer gezegende regeering, bij het heilige vuur (?), als ware hij zelf Agni, aan de brahmanen duizend en twintig runderen geschonken heeft, hebben de herwaarts gekomen priesters deze zuil gemaakt.»

Het woord vaprakeçvara, dat ik vertaald heb met «heilig vuur», is tot nog toe, althans voor zooverre mij bekend is, niet in Indische bronnen aangetroffen. Wel komt het voor in het Oudjavaansch, namelijk in Kawi Oorkonden II, 8. waar wij lezen: sakwaih-ta bhaṭāra baprakeçwara, «o gij alle, goden, baprakeçwara's»[1]. Hieruit laat zich niet bepalen welke goden of beschermgeesten zoo geheeten worden. Vapra of vapraka beteekent «zaadveld, afgeperkt stuk land, wal, gracht». Met de Oudjavaansche baprakeçwara's kunnen dus bedoeld zijn de beschermgeesten van den hof of de huisgoden. Nu is vaprā meer bepaaldelijk de heilige vuurplaats, de gewijde haard, en daarom denk ik dat met vaprakeçvara in ons stuk bedoeld is «de heer des heiligen haards», anders genaamd gṛhapati, de huisheer, d. i. Agni. Op deze wijze laten zich de beteekenissen van 't woord in de oorkonde en in ons stuk licht met elkaar rijmen, en de vergelijking van den vorst met Agni krijgt dan meer beteekenis.

Viṃçatir gosahasrikam beteekent «duizend en twintig runderen»; het is dus natuurlijk dat het praedicaat dattam in geslacht overeenstemt met sahasrikam, niet met het vrouwelijke viṃçati, hoewel het hier dichter bij staat.

Het belangrijkste wat wij uit de drie medegedeelde stukken leeren is, dat onder de regeering van zekeren koning Mūlawarman Hindu-beschaving in meerdere of mindere mate in Kutei bloeide. Reeds onder zijn vader was het zoo, want de naam Açwawarman is voldoende om dit te bewijzen. De naam van Mūlawarman's grootvader is niet Sanskritsch, doch die vorst moet toch een aanhanger van 't Hinduïsme geweest zijn, anders had hij zijnen zoon geen Indischen naam gegeven. Mogelijk is dus onder Kuṇḍangga het Hinduïsme ingevoerd. Aangezien van Kutei's oude geschiedenis volstrekt niets bekend is, kunnen wij uit deze gegevens niets afleiden omtrent den tijd waarin de inscripties gemaakt zijn. Ook baat het ons weinig, te weten, dat de Chineesche pelgrim Fa-Hian omstreeks 414 na Chr. het Hinduïsme op Java gevestigd vond; alleen dit mag beweerd worden, dat Kutei terzelfder tijd Indische beschaving kan gehad hebben; er is niets wat hiertegen pleit. Uit de gelijkstelling van Kutei met Yava-koṭi, zelfs indien ze aan-

[1] Blijkens later bekend geworden oorkonden is de gewone uitdrukking i (çrī) baprakeçwara, waaruit op te maken valt, dat met baprakeçwara eene plaats (een heiligdom) bedoeld is. (*Noot van 1917*).

nemelijk ware, zou alleen blijken dat Indische zeevaarders reeds in de 5de eeuw dit land kenden, meer niet. Zoo wij dus eene poging willen wagen om den tijd der inscripties bij benadering te bepalen, blijft ons niets over dan de stijl der letterteekens, gelijk ik boven reeds zeide. Zoo de uitkomst van het onderzoek niet zoo bevredigend zal zijn als men wel wenschen zou, dan wijte men dit aan het ontoereikende van 't materiaal, niet aan de toepassing van het hulpmiddel. Wie toch, die eenige oefening heeft in het lezen van brieven uit de 17[de] en 18[de] eeuw bijv., zal schrift van 1650 verwarren met dat van 1750 of 1850? Was er geen gebrek aan oorkonden uit alle tijdperken en landstreken waar Indisch schrift in zwang was, dan zou het niet moeielijker zijn den tijd eener inscriptie — binnen zekere grenzen — te bepalen, dan het is handschrift uit de laatste eeuwen van elkaar te onderscheiden.

De Indische alphabetten van de volken des Archipels laten zich in groepen verdeelen, die alle te gader de verwijderde afstammelingen zijn van 't schrift dat wij op de edicten van Açoka in de 3de eeuw vóór onze jaartelling gebruikt vinden. Na verloop van tijd en naarmate het schrift zich verder verbreidde, werden de afwijkingen der alphabetten van 't oorspronkelijke en onderling grooter, zoodat ten langen leste de verwantschap der in verschillende tijden en landen gebezigde Indische letters verduisterd werd. In den Archipel nu, gelijk ook in Kamboja, doet zich het verschijnsel voor dat wij in één en hetzelfde land lettervormen aantreffen die niet alleen tijdelijk, maar ook in soort verschillen; met andere woorden, er zijn in genoemde streken meer dan één familie van Indisch schrift in gebruik geweest, wel een bewijs dat er van meer dan één streek van Voorindië uit landverhuizing heeft plaats gehad.

Ik zal trachten een algemeen overzicht te geven van de bekend gewordene Indische schriftsoorten, die in vroeger en later tijd in den Archipel voorkomen. Daar mijn doel is de verschillende groepen naar hun meerdere of mindere verwantschap te scheiden, en niet om de variëteiten in elke groep ontstaan, door verschil van schrijfmateriaal, door schoonschrijverij of gebrekkige kunstvaardigheid, nauwkeurig te beschrijven, zal ik bij de vergelijking der alphabetten slechts de hoofdpunten behandelen. [1]

De meest omvattende, maar niet oudste groep wordt gevormd door het Kawi-alphabet, waarvan het hedendaagsch Javaansche (tevens Sundaneesche, Madureesche) en Balineesche in rechte lijn afstamt. Het is ten nauwste verwant met één soort van Kamboja'sch schrift, namelijk dat hetwelk men aantreft op de inscripties in 't Sanskrit en de landtaal uit den tijd van koning Sūryawarman. Verder heeft het zoo'n groote overeenkomst met het zoogenaamde «square Pāli», dat alle drie alphabetten klaarblijkelijk slechts éene

[1] Ook behoef ik niet te spreken over lettervormen voorkomende op voorwerpen, die uit Indië zijn ingevoerd. Die behooren niet tot het inheemsche schrift.

familie uitmaken. Vergelijkt men de drie variëteiten onderling dan merkt men terstond op, dat de letters welke haar het meest van andere familiën onderscheiden de ka en de ta zijn. Er moeten ettelijke eeuwen verloopen zijn, eerdat uit de karakters der ka en der ta van Açoka zich de vormen ontwikkelen konden, die wij in de Kawi-Kamboja-Pāli familie voor ons zien. Onder de drie is het Kawi nog het meest ouderwetsch; dat openbaart zich vooral in den vorm van de sa en de ma. Nu is de oudste gedateerde Kawi-oorkonde van 840 na Chr.; de gedagteekende inscriptie van Sūryawarman uit Lophaburi is van 833 [1]. Derhalve moet het Kambojasche alphabet, vooral ten opzichte der sa en ma, zich reeds iets vroeger van de gemeenschappelijke type verwijderd hebben, doch het verschil is niet zóó groot of het kan zich ontwikkeld hebben binnen het verloop van een paar eeuwen. Bij benadering kan men dus stellen dat tegen 600 Kawi en Kamboja'sch schrift nog volkomen identisch was. Van het «square Pāli» ken ik geen oude stukken; de kha, ma en sa staan aanmerkelijk verder van den oorspronkelijken vorm af dan in 't Kawi. De verdere verwanten van deze groep op 't vaste land van Indië op te sporen, valt buiten mijn bestek.

Weinig onderscheiden van 't Oudjavaansche schrift is dat waarin de opschriften van Ādityawarman op Sumatra, uit de 13de eeuw, geschreven zijn.

Eenigszins meer afwijkend is het Bataksch alphabet, alsmede het Rĕjangsch en 't Lampongsch. Deze kennen wij slechts uit den nieuwsten tijd, zoodat zelfs bij oorspronkelijke identiteit het bestaan van een aanmerkelijk verschil te verwachten is. Het eigenaardig materiaal, waarvan de Bataks enz. zich bedienen, moest noodzakelijk er toe bijdragen om het fatsoen der letters sterk te wijzigen. Vooral in het Bataksch hebben de ronde trekken plaats gemaakt voor strepen, en daarom kan het bij oppervlakkige beschouwing lijken alsof de teekens de oude vierkante type der inscripties van Açoka genaderen. Doch wanneer men de karakters één voor één nauwkeuriger gadeslaat, ziet men dat de overeenkomst slechts schijnbaar is en dat het Bataksche schrift eene wijziging is van 't Kawi-Kambojasche. De meest bewijzende letters zijn de ka (in het Tobasch ha uitgesproken), en de ta [2]. De

[1] Later is gebleken, dat bedoelde Kawi-oorkonde van 762 Çaka = 840 na Chr. valsch is (verg. deze Serie, dl. VI, 1917, p. 294, noot 1); inmiddels is in 1904 een nog oudere en authentieke inscriptie in Kawi-schrift, doch met Sanskrit-tekst, voor den dag gekomen gedateerd in Çāka 682 = 760 n. Chr. Zie de afbeelding in Verh. Bat. Gen. LX (1913), pl. 1 en die bij het art. van Dr. Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. LVII (1916), p. 410.

Sūryawarman (I; 1002—1050) wordt hier twee eeuwen te vroeg gesteld, gelijk Prof. Kern zelf later opmerkte bij zijn artikel: Over eenige oude Sanskrit-opschriften van 't Maleische Schiereiland, Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 3de Reeks, I (1884), p. 12; herdrukt in deze Serie, Deel III (1915), p. 262, en verg. er p. 253. (*Noot van 1917*).

[2] Namelijk die vorm van ta welke opgegeven staat in v. d. Tuuk's Tobasche spraakkunst, I (1864), § 2 Aanmerking.

ka (ha) is verminkt, in zooverre een der rechtopstaande strepen is weggelaten; eene soortgelijke verminking vertoonen de ya, de pa en de ga. De strepen van de ka (ha) zijn voorts schuinsch getrokken, zooals in elk loopend schrift pleegt te geschieden, doch ze staan nog evenwijdig; en het meest karakteristieke van de ka der gansche groep, de dwarsbalk van boven, is, inzonderheid in den Mandailingschen vorm, licht herkenbaar. Dat het Bataksch schrift nader verwant is met het Oudjavaansche, dan met het Kambojasche, volgt uit vergelijking van de vormen der ba en ma. Het kenmerkende van de Kawi en Bataksche *b* is, dat de onderste lijn naar binnen inspringt, hetgeen niet bij de Kambojasche het geval is, en evenmin bij de meer westersche Indische schriftsoorten. Ook de ma is nagenoeg geheel de Kawi ma, doch horizontaal geplaatst. Iets dergelijks is gebeurd met de ra; de boven het teeken der liggende ra geplaatste streep laat zich verklaren, als men den vorm der letter in 't Lampongsch vergelijkt. Uit de feiten waarop ik hier de aandacht gevestigd heb is af te leiden, dat het Bataksche schrift ontstaan is uit het Oudjavaansche. [1]

Van de Lampongsche alphabetten [2] geldt hetzelfde. In menig opzicht hebben ze de oorspronkelijke type nog beter bewaard dan het Bataksch. Men vergelijke slechts de ja (dja), ña, nga, wa, ya, en zelfs de ka. Het komt mij voor dat de Lampongers, hetzij ten gevolge van levendiger verkeer met de Javanen of andere oorzaken, langer dan de meer noordelijk wonende Bataks het Kawi-alphabet onveranderd behouden hebben. De ra vormt den overgang tusschen het reeds zeer ontwikkelde, bijna Nieuwjavaansche teeken dier letter, zooals men dat in sommige der Kawi-oorkonden aantreft, en het Bataksche.

In 't Rĕjangsch schrift vermag ik niets anders te zien dan een type die het midden houdt tusschen Lampongsch en Bataksch.

Van Sumatra gaan wij over tot Celebes. Daar vinden wij het Makassaarsch-Bugineesche alphabet, dat ook op Bima en, in eenigszins ouderen vorm, op Manggarai in gebruik is. Volgens het gevoelen van Professor Friedrich Müller [3] zou het schrift der Tagalsche (d. i. Philippijnsche) volken, der Bataks, der Bugineezen en Makassaren afstammen uit een vorm van Indisch schrift, die in menig opzicht het alphabet van Açoka's edicten in ouderdom overtreft. Dat gevoelen kan ik niet beamen. Van de menigvuldige gronden die daar tegen pleiten zal ik er slechts een paar aanvoeren. In 't alphabet

[1] Zie nog het Naschrift op p. 76. (*Noot van 1917*).

[2] Zie Van der Tuuk, Les Manuscrits Lampongs, en possession de M. le Baron Sloet van de Beele (1868), blz. 139 vgg. De door mij bedoelde ja (dja) is die van 't eerste alphabet bij v. d. Tuuk; in de overige heeft de letter veel van eene slordig geschreven Nieuwjavaansche ja.

[3] Grundriss der Sprachwissenschaft, Band II, Abth. II (1882), bl. 90.

van Açoka wordt de *i*-klank aangeduid door eenen winkelhaak rechts aan 't boveneinde van den stok der letter. In verloop van tijd is die haak afgerond; later wederom heeft men deze kleine kromme lijn boven de letter verlengd. Verder zien wij soms die kromme lijn geheel kringvormig gemaakt, en dan verder de *i* uitgedrukt door eenen cirkel, onmiddellijk boven den stok; soms is de lijn doorgetrokken, en eindelijk zóó ver, dat links, evenwijdig van den stok, eene streep gemaakt wordt; op deze wijze wordt de *i* in 't Nāgarī uitgedrukt. Uit den anderen vorm van 't *i*-teeken, den cirkel aan 't boveneinde van den stok, is ontstaan een cirkel boven den stok; de cirkel heeft zich eindelijk losgemaakt; op dit standpunt staat het Kawi-Kamboja-Pāli schrift, en is het Javaansch, enz. gebleven. Het Bugineesch-Makassaarsch gaat een stap verder, heeft uit het kringetje een stip gemaakt. Met de *e* is iets dergelijks gebeurd; eerst vastgehecht aan de linkerzijde van den stok, is zij hoe langer zoo meer vergroot, omgebogen, doorgetrokken naar beneden, en eindelijk heeft men ze van den stok losgemaakt. Dit is betrekkelijk reeds vroeg geschied, maar altoos eenige eeuwen na Açoka. Genoeg. De wijze waarop de klanken *i* en *e* worden aangeduid is voldoende om te bewijzen dat het Makassaarsch-Bugineesche alphabet niet ouder is dan 't Oudjavaansche; de vorm der medeklinkers levert het bewijs dat het veel jonger is.

Reeds bij een oppervlakkige beschouwing gelijkt het Mak.-Bug. schrift op het Bataksche of Lampongsche, maar het is meer afgerond en nog erger verminkt, of wil men, haastiger geschreven. De karakters welke de verwantschap tusschen het schrift van Sumatra en van Celebes [1] in 't helderste licht stellen, zijn de na (Mak. en Bat.), de ra (Mak., Bat. en Lampongsch); deze letter op zich zelf zou voldoende wezen om de nauwe verwantschap te bewijzen; de Mak. pa en ma zijn verminkingen van de Lampongsche; evenzoo de ka. Hoe ver die vereenvoudiging gedreven wordt, bespeurt men 't duidelijkste misschien aan de nga en de ta. Juist ten gevolge van die zucht tot verkorting hebben sommige letters een vorm die zich evenzeer laat afleiden uit den Oudjavaanschen als uit den Lampongschen, of, we mogen gerust zeggen, eenmaal algemeen Sumatraanschen; dit geldt o. a. van de ja (dja). In sommige opzichten heeft het Mak.-Bug. eene oudere type bewaard dan het Bataksch, bijv. bij de ca (tja); ik denk er dan ook niet aan, het Mak. schrift van het hedendaagsche Bataksche af te leiden, maar van een Sumatraansch, zegge oud-Maleisch, alphabet, uit een tijd toen Lampongsch, Bataksch, en Rĕjangsch schrift nog één enkele variëteit van het Oudjavaansche vormden.

[1] Behalve de gewoonlijk gebruikte typen, vergelijke men ook die welke opgegeven worden door den Abbé Favre, Dict. Malais-Français (1875), bl. XVIII.

De uitkomst waartoe het voorgaande onderzoek ons leidt, is, dat de Bugineezen en Makassaren hun schrift rechtstreeks of middellijk aan een Sumatraansch volk te danken hebben. Bedenkt men dat Bugineezen en Maleiers zeevarende en handeldrijvende volken zijn, dan zal men in dit resultaat niets vreemds vinden. Er is één bijzonderheid in de schrijfwijze der Makassaren, welke ons zou kunnen doen vermoeden, dat zij haar aan westelijk Java ontleend hebben, namelijk de gewoonte om den klank der *o* niet uit te drukken met een taling en tarung, maar eenvoudig met de laatste. Immers in het Sundaneesch wordt de tarung, of zooals de Balineezen zeggen: tĕḍung, gebruikt om de *o* aan te duiden. Ik geloof echter niet dat er tusschen deze twee feiten eenig verband bestaat, en verklaar de weglating van de taling in 't aangeduide geval uit den toeleg, die in de geheele manier van schrijven bij de Makassaren en Bugineezen doorstraalt, om 't schrift te vereenvoudigen. Om kort te gaan, Celebes heeft zijn schrift ontvangen van Sumatra uit, of misschien van Maleiers op Borneo gevestigd. Van alle Indische alphabetten is 't het allerjongste, het verste verwijderd van de grondtype.

De type van het schrift der Tagalers en Bisayers op de Philippijnsche eilanden is ouder dan die van 't Makassaarsche, doch het aantal der letters is nog meer geslonken. Het Tagala bezit slechts 17 karakters, het Bisaya 14, terwijl de Makassaren en Bataks er nog 19 hebben; de teekens voor *e* en *o* ontbreken geheel. Dat het Tagalsche alphabet, waarvan 't Bisayasche slechts een weinig gewijzigde vorm is [1], in nauw verband staat met het Sumatraansche, blijkt uit de overeenkomst der letters na, ba, ha en ma; de lettervormen, die ook in andere groepen worden aangetroffen, sluit ik natuurlijk van de vergelijking uit, want die bewijzen niets voor den nauweren samenhang tusschen Philippijnsch en Sumatraansch. Nog karakteristieker voor de beide schriftsoorten is de ra, welke thans in de Philippijnsche talen als la wordt uitgesproken; zonder behulp van de Lampongsche ra zou de vorm dezer onoorspronkelijke la onverklaarbaar wezen. In 't algemeen komen de Tagalsche letters meer met de Lampongsche dan met de Bataksche overeen; ze zijn ook ouderwetscher dan de laatste. Daar niet te veronderstellen is dat de Lampongers onmiddellijk invloed op de bewoners der Philippijnen hebben uitgeoefend, neem ik aan dat de Philippijners hun schrift aan 't oudere Maleische ontleend hebben en dat dit laatste met eenige, in verloop van 4 of 5 eeuwen ontstane wijzigingen, bij de Lampong-

[1] Beide schriftsoorten opgegeven bij Favre, o. c. bl. XIX. — (En men zie nader het in hetzelfde jaar dezer studie (1882) te Batavia verschenen werk van K. F. Holle, «Tabel van Oud- en Nieuw-Indische alphabetten»; alsmede de bespreking van dat werk door Prof. Kern (ook uit 1882), herdrukt in deze Serie, dl. VI (1917), p. 1—9. *Toevoeging van 1917*).

ers voortleeft. Het verdient opgemerkt te worden, dat in sommige Lampongsche HSS. twee vormen der da voorkomen, welke men in 't Bisaya terugvindt. Wellicht is de eene er van eigenlijk de linguaal, doch wegens de gelijkenis der karakters voor *d* of *ḍ* ook in andere groepen is dit moeielijk uit te maken. De Tagalsche letter da heeft de meeste overeenkomst met de dentaal, hetgeen zonderling kan schijnen, omdat de uitspraak zeer bepaald die der linguale *ḍ* is, zelfs in die mate, dat de Spanjaarden ze transcribeeren met *r*. [1] Nu is ook de *d* der Maleiers een linguaal, hetgeen hen echter niet belet heeft dien klank in hun hedendaagsch alphabet uit te drukken met de Arabische dentale dal. Het is dus volstrekt niet onmogelijk dat dezelfde Maleiers ook in hun vroeger-Indisch schrift de Sanskritsche en Javaansche dentaal bezigden, maar als linguaal uitspraken. Indien dit het geval geweest is, laat het zich licht verklaren hoe de Philippijnen, bij 't overnemen van 't alphabet der Maleiers, evenals deze met het teeken der tandletter de uitspraak der tongletter verbonden. [2] Vooralsnog blijft deze verklaring slechts eene veronderstelling, maar eene veronderstelling, die geoorloofd is, omdat ze verder onderzoek kan uitlokken. Om dezelfde reden wil ik nog een ander punt van overeenkomst tusschen de Lampongsche en Philippijnsche schrijfwijze aanroeren. Gelijk ik reeds met een enkel woord gezegd heb, bezitten het Tagala en Bisaya geen afzonderlijk teeken voor de klanken *e* en *o*. Welnu, ook de meeste Lampongsche HSS. kennen die niet. Het is in geenen deele gewaagd aan te nemen, dat het evenzoo geweest is bij een deel der oude Maleiers, want de Maleische *e* en *o* verschillen quantitatief en qualitatief van de Sanskrit *ē* en *ō*; aan deze laatste uit tweeklanken ontstane klinkers beantwoorden veeleer de echte Maleische diphthongen ei (ouder ai) en au, die, juist omdat ze nog volle tweeklanken waren, niet gevoegelijk met de Indische *ē* en *ō* konden weergegeven worden. [3]

Er zijn twee letters in het Tagala en Bisaya wier verklaring eene moeielijkheid oplevert; de *u* en de ka. De *u* heeft ongeveer de gedaante van ons cijferteeken 3. Zoowel in de groep Kawi-Kamboja-Pāli, als in de overige, met uitzondering van het betrekkelijk jonge Nāgarī en Bengālī, staat de letter juist andersom. Aan invloed van Nāgarī en Bengālī, of eenig ander schrift van N. O.-Indië, is niet te denken, dewijl de wijze, waarop de klank *i* bij medeklinkers in het Tagala, enz., wordt aangeduid, het volledig van Nāgarī, enz. scheidt. Het eenigste wat men kan zeggen is, dat evengoed als

[1] Uit de opmerkingen van Fray S. de Totanes in zijne Arte de la lengua tagala (1850), bl. 2 blijkt voldoende, dat die transcriptie gebrekkig is.

[2] Ook het ontbreken van een middel om de dentale van de linguale ta te onderscheiden hebben de Philippijnsche alphabetten met de Sumatraansche gemeen.

[3] Met het Javaansch was het een gansch ander geval; daarin heeft de overgang van ai en au tot ē en ō veel vroeger plaats gehad dan in 't Maleisch.

in 't Nāgarī die omzetting heeft plaats gehad, ze ook in het Tagala verklaarbaar is. Jammer, dat in 't Lampongsch de letter ontbreekt. Uit de drie strepen der Bataksche *u* laat zich niets met zekerheid afleiden: zonder twijfel is die *u* daardoor ontstaan, dat men de twee rondingen wegliet, maar die rondingen kunnen zich even goed links als rechts bevonden hebben. Nog moeielijker dan de *u* laat zich de k a verklaren. Het karakteristieke van de Kawi-Kamboja-Pāli k a is geheel en al verdwenen en men zou geneigd zijn er een dubbele *kk* in te zien in de type van Kutei, Campea, enz. Doch daartegen strijdt de dwarsbalk, die boven den stok, niet door het middelgedeelte hiervan, getrokken is. Deze laatste eigenaardigheid stempelt de Tagalasche en Bisayasche k a tot een lid der Kawi-groep, al schuilt de geschiedenis van de letter anders in 't duister.

Op grond van de voorgaande beschouwingen meen ik te mogen stellen, dat alle bestaande Indische alphabetten van de talen des Archipels tot één groep behooren en onmiddellijk of middellijk afkomstig zijn uit Kamboja. Doch dit is volstrekt niet van toepassing op de Sanskrit-inscripties in de Sunda-landen en te Kutei. De type van Kutei verschilt weinig of niet van die, welke men aantreft te Campea en Bĕkasih [beter: Tugu] [1], ook niet van de Wenggi'sche in Kalingga [2], behalve dat de laatste de hand van een minder bekwaam werkman verraadt. Ik zal deze type de Kalingga'sche noemen. Niet ver af staat de type van Ciarutön, die echter meer de Cera-familie [3] nadert. Het onderscheid is vooral zichtbaar bij de r a; uit de oudere, loodrechte streep met eenen naar boven getrokken haal aan 't ondereinde is, tengevolge van 't hooger doortrekken van den oorspronkelijken haal, een tweestokkige letter ontstaan. Deze eigenaardigheid komt ook voor in de Sanskrit-inscriptie uit Hanh-Khiei in Kamboja [4], waarin zekere koning Bhawawarman verheerlijkt wordt. Identisch met de type van Hanh-Khiei is die van den tempel van Pattadakal in den Dekkhan. Zoo als gezegd, toont het opschrift van Ciarutön groote overeenkomst hiermede. Het komt er nu op aan, zoo ten naasten bij den tijd dier twee alphabetten, de Kalingga'sche en de Cera'sche, te bepalen.

---

[1] Van deze laatste, zeer verminkte inscriptie, die nog niet is uitgegeven, bezit ik een facsimile, dat de welwillendheid van Holle mij bezorgd heeft. Ze is evenzeer aan Pūrṇawarman gewijd als die te Campea en Ciarutön. — (Het latere opstel van Prof. Kern, uit 1885, over deze inscriptie van Tugu, volgt hierachter. *Toevoeging van 1917.*)

[2] Pl. I in Burnell's Elements of South Indian palaeography, 2nd ed. (1878).

[3] Pl. II bij Burnell. — (Van Merkara, de hoofdstad van Kurg; op de grens van Zuid-Kanara en Noord-Malabar. *Toevoeging van 1917*).

[4] Deze inscriptie van Hanh-Khiei (of Han Chey), indertijd ook door Prof. Kern behandeld in de Annales de l'Extrême Orient, IV (1881—82), p. 225—229, is ongedateerd. Het opstel van Prof. Kern werd, als zijnde verouderd, in deze Serie (dl. III) niet herdrukt. Men zie daarvoor de nieuwe facsimile's met behandeling, in A. Barth, «Inscriptions sancrites du Cambodge» (Paris 1885), p. 8—21. (*Noot van 1917*).

Naar 't gevoelen van Burnell stamt het opschrift van Wenggi uit de 4e eeuw; die uit Merkara (Cera-type) uit de 5de; stellig is de laatste jonger dan de eerste. De tempel van Pattadakal dagteekent, volgens den archaeoloog Burgess, uit de 5de eeuw, doch Fleet, de uitgever der inscripties van genoemde plaats, acht dit ten minste eene eeuw te vroeg.[1] Nemen wij eens aan dat Vorst Bhawawarman der inscriptie van Hanh-Khiei tegen 600 leefde[2], dan moeten wij den bouw van den tempel van Pattadakal omstreeks dien zelfden tijd stellen. Dit strookt met het boven medegedeelde gevoelen van Fleet. Ik ontken echter volstrekt niet de mogelijkheid dat wij nog eene eeuw vroeger kunnen terug gaan, zoodat Burnell's schatting van den ouderdom der Merkara-inscriptie juist zou kunnen wezen. In allen gevalle zijn de Kuteische opschriften nog ouder; zoo ze niet uit de 4de eeuw zijn, zooals Burnell voor het Wenggi'sche stuk aanneemt, dan toch kwalijk jonger dan de 5de. Om de onderlinge verhouding van de alphabetten, zeer ten ruwe, te doen uitkomen, zal ik stellen: Wenggi-Kutei-Campea 400; Ciarutön 500; Bhawawarman en Pattadakal 600; van [Sūryawarman en] de oudste Kawi-oorkonden weten wij dat hun tijd in de eerste helft der 9de eeuw valt.[3]

Het kan niet geloochend worden dat de Kalinggasche en Cerasche groepen punten van overeenkomst vertoonen met de familie waartoe het Kawi, latere Kambojasche, en «square Pāli» behooren, maar de laatste familie kan niet een telg van de eerste groep zijn, wel de telg van een zijtak der Cera-groep. Toch vinden wij dat het laatste alphabet het eerste en tweede èn in Kamboja èn in den Archipel verdrongen heeft. Hoe dit verschijnsel te verklaren? Daar het ons tot nog toe aan de noodige gegevens ontbreekt om den gang van zaken stap voor stap na te gaan, moeten wij òf de zaak geheel laten rusten, òf eene gissing wagen. Ik kies het laatste, niet omdat ik aan de gissing die ik zal voordragen zooveel waarde hecht, maar omdat het mij gelegenheid geeft onze aandacht nader op sommige feiten te vestigen.

Toen de Chineesche pelgrim Fa-Hian om 414 na Chr. Java bezocht, vond hij er eene Hindusche maatschappij; geloofsgenooten van hem, Buddhisten, waren er, volgens zijne verklaring, onbeduidend weinig. Trouwens uit alles wat hij verhaalt van zijne zeereis blijkt, dat de zeevarende Indiërs geen Buddhisten waren; had de van geloofsijver blakende man een met Buddhisten bemand schip kunnen vinden, dan zou hij zich het verfoeide

---

[1] Een hier volgende zin werd, als thans verouderd, weggelaten. (*Noot van 1917*).

[2] Volgens latere onderzoekingen van A. Barth moet Bhawawarman inderdaad «in 't laatst van de 6de eeuw» geregeerd hebben. Zie Prof. Kern's bespreking van Aymonier's Le Cambodge, III (1904), in deze Serie, dl. IV (1916), p. 48; en verg. er p. 17. (*Noot van 1917*).

[3] Overeenkomstig noot 1 op p. 68 heeft Sūryawarman een paar eeuwen later geregeerd, en valt de oudste tot heden bekende oorkonde in Kawi-schrift in 760 n. Chr. (*Noot van 1917*).

gezelschap van ongeloovigen, die met zijn heilige beeldjes en manuscripten spotten, niet getroost hebben. Wat Fa-Hian verhaalt, wordt volkomen bevestigd door de inscripties van westelijk Java, want de oprichters van den steen te Campea waren Wiṣṇuieten of in 't algemeen Hindus. Tot welke secte de brahmanen te Kutei behoorden, blijkt niet; het schijnt dat ze Agnihotrin's waren, aanhangers van den Weda in engeren zin; in elk geval behoorden zij tot een tak van 't Hinduïsme. Koning Bhawawarman en zijne onmiddellijke opvolgers waren Çiwaieten. Er is geen enkel spoor in het stuk van Hanh-khiei, waaruit men zou kunnen opmaken dat er toen reeds Buddhisten in Kamboja bestonden. Een paar eeuwen later, [onder Sūryawarman], was het anders; hij zelf en de meerderheid zijner onderdanen waren nog Çiwaieten, maar naast Çiwa wordt, in een officieel stuk, de Buddha geeerd. In den Archipel treft ons hetzelfde verschijnsel; op Java heerschte in de 9de en volgende eeuwen het Çiwaisme tot op de invoering van den Islam, gelijk thans nog op Bali, maar we weten toch ook uit de Kawi-oorkonden dat reeds in dezelfde eeuw het Buddhisme aanzienlijke aanhangers telde.[1] Het optreden der Buddhisten in Kamboja en op Java gaat gepaard met de verschijning van een schriftsoort, die wel niet uitsluitend bij hen alleen in gebruik was, maar toch *ook* door hen gebezigd werd. Tusschen 800 en 600 of 500 na Chr. heeft er, mag men veronderstellen, eene gebeurtenis plaats gegrepen, ten gevolge waarvan in Kamboja een nieuwe stijl van schrift is in zwang gekomen, een schrift waarvan de Kawi-oorkonden den oudsten vorm vertoonen. In verband met die gebeurtenis heeft eene andere gestaan, die de aanleiding geweest is dat een nieuwe stroom van kolonisten, zoowel van Çiwaietische als van Buddhistische geloofsbelijdenis, zich over Java en een deel van Sumatra heeft uitgebreid. De Çiwaieten vermeerderden het aantal Hindus op Java, en namen van lieverlede ook diegenen onder dezen welke tot een andere onderafdeeling van 't Hinduïsme behoorden in zich op; de Buddhisten vestigden zich eerst toen voor goed op het eiland. Hetgeen mij versterkt in het vermoeden, dat de bedoelde uittocht gemeenschappelijk door Çiwaieten en Buddhisten ondernomen werd, is de omstandigheid dat zeer uitdrukkelijk de bevolking van Java verdeeld werd in Çaiwa's en Saugata's, waaruit volgt dat er twee officieele godsdiensten bestonden. Beide, Çiwaieten en Buddhisten, gebruikten niet alleen hetzelfde schrift, maar hadden ook dezelfde heilige taal, het Sanskrit. Het ligt

[1] Deze beide zinnen zijn thans, wat de tijdrekening betreft, geheel verouderd, maar konden in het verband der redeneering niet worden gemist. Voor Kamboja geldt 665 A.D. thans als het jaar van «het eerste schuchtere optreden» (Aymonier) van 't Buddhisme; zie Prof. Kern in deze Serie, dl. IV (1916), p. 49. Voor Java maakte Brandes in 1886 de stichtings-oorkonde bekend, uit 700 Çaka = 778 A.D., van dat juweel van Buddhistische bouwkunst, den Kalasan-tempel. (*Noot van 1917*).

in den aard der zaak dat zij dus ook, met uitzondering hunner dogmatische geschriften, dezelfde literatuur beoefenden. Daardoor moest de verhouding tusschen beide gezindten eene geheel andere zijn of worden, dan mogelijk zou geweest zijn, indien de Kambojasche Buddhisten tot de zuidelijke, beter gezegd Singhaleesche kerk, behoord hadden, wier taal het zoogenaamde Pāli is.

Te gelijk met de twee gebeurtenissen, die we verondersteld hebben, is de Çāka-jaartelling zoo niet ingevoerd, dan toch eerst in officieel gebruik gekomen. Hierbij mag wel vermeld worden dat Āryabhaṭa 499 na Chr. met geen woord van de Çāka gewag maakt; hij rekent van den aanvang van 't Kali-tijdperk. Daarentegen kent en gebruikt Varāha Mihira 50 jaar later ze wel, evenals alle sterrekundigen na hem. Hierin ligt de verklaring opgesloten van het feit, dat de oudste Sanskrit-inscripties in den Archipel geen datum behelzen: ze zijn ouder dan 500 na Chr., en toen was de Çāka nog niet algemeen ingevoerd.[1]

Het zal misschien nog lang duren, voordat men in staat zal wezen, met de stukken in de hand, de voorgedragene gissing te staven of te bestrijden, doch er is geen reden om te wanhopen dat er ooit meer licht over de geschiedenis van den Indischen Archipel zal verbreid worden. Er is in 't laatste tiental jaren zooveel onverwachts ontdekt en de studie der Indische epigraphie heeft zulke vorderingen gemaakt, dat wij met goeden moed de toekomst mogen afwachten.

[1] De tot nog toe oudste inscriptie in Çāka-jaartelling van onzen Archipel werd te Kota Kapur (Bangka) in 1892 gevonden, van 608 Çāka. Zie hierachter Prof. Kern's opstel uit 1913. (*Noot van 1917*).

NASCHRIFT (bij bl. 69).

Een der bewijzen voor de stelling dat het Bataksche alphabet aan 't Kawische is ontleend, is, dat het teeken der Bataksche *o* niets anders is dan de Pĕpĕt.[a] In veel gevallen is de Tobasche *o* dan ook uit een oudere *ĕ* ontstaan, bijv. in borna uit Jav. wĕrna, Skr. varṇa. De naam van 't teeken, nl. sihora, eigenlijk gespeld sikĕra, is 't Skr. çikharā, spits, *Giebel*; daar het den vorm van een schuinsch kruis heeft, zal wel de gevelspits bedoeld zijn. In 't Lampongsche schrift heeft de Pĕpĕt, anders genaamd Sihora, de oude uitspraak behouden.

[a] Zie bijv. Kawi Oorkonden (1875), I, X, XIV, XV, XX.

De inscriptie van Puh Sarang (Kĕḍiri), uit 924 Çāka.

(Met een facsimile.)

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,
Dl. XXVIII.

Batavia—'s-Hage, 1883.

(Inleidende opmerking van 1917.)

De Directie van het Bataviaasch Genootschap ontving door bemiddeling van den Heer K. F. Holle in begin 1881 een papierafdruk van een opschrift op een steen, welke gezegd werd zich te bevinden in de desa Sĕmen, beW. Kĕḍiri (zie Notulen Bat. Gen. XVIII, 1880, p. 109 en 169—170; XIX, 1881, p. 20—23). De Heer Holle stelde een facsimile van dezen afdruk in handen van Prof. Kern, wiens bevindingen door Holle, met het facsimile, gepubliceerd werden onder den titel: «Inscriptie nabij de desa Sĕmen, residentie Kediri» in Tijdschr. Bat. Gen. XXVIII (1883), p. 491—494, en hieronder herdrukt zijn. Later bleek de steen ten rechte te staan in het gehucht Tulis der desa Puh-sarang, onderdistr. Sĕmen, distr. Majarata, der afdeeling Kĕḍiri; hij wordt door Knebel in Rapp. Oudh. Comm. in Ned. Indië 1908, p. 273 beschreven als een reusachtig steenblok van ± 1,22 M. hoogte, op welks bovenvlak de inscriptie in letters van 11 c.M. (in haut-relief blijkens Holle) is aangebracht. Naar aanleiding van een nieuwe, fotografische, opname werd het opschrift nogmaals besproken door Dr. G. A. J. Hazeu in Not. Bat. Gen. XLVI (1908), p. 24—27; daarbij deelde deze de afwijkende lezingen mede van Van der Tuuk en Brandes, welke lezingen hieronder in een noot vermeld zullen worden.

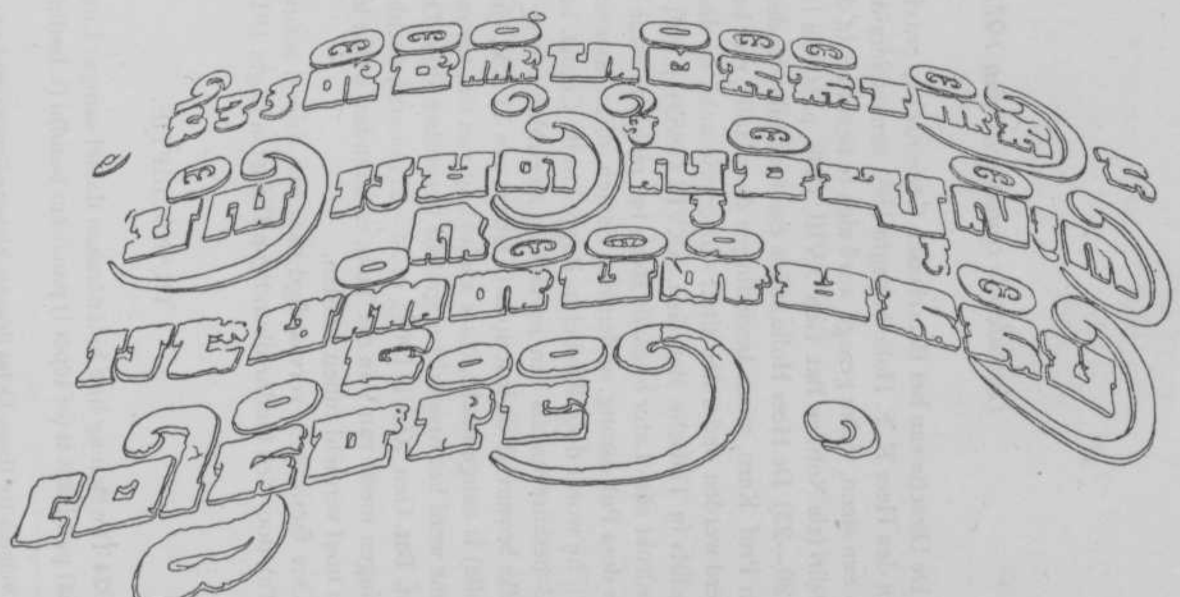
Ons facsimile is vervaardigd naar een drietal nieuwe foto's (2 van detail's), door den Oudheidkundigen Dienst in begin 1917 genomen.

TRANSCRIPTIE.

924 Tĕwĕk ning hnū binĕnĕrakan damĕl samgat Luwĕ mpu Lök sada (l. sadā) pañji tĕpi ti (of tĕpĕt i) pananĕm boddhi (l. bodhi) waringin. [1]

[1] Volgens Dr. Hazeu l.l. las Brandes, blijkens diens epigrafische nalatenschap, het jaartal als 934 en in den verderen tekst sang apañji en tĕpĕt i; dit laatste in overeenstemming met Holle op p. 495 van zijn artikel. Ook Van der Tuuk volgt in zijn Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek (IV, 1912, p. 298b) s. v. pañji deze lezingen, welke op grond van de nieuwe foto's ongetwijfeld juist moeten worden geacht. (*Noot van 1917*).

Inscriptie op een steenblok te Puh Sarang, bij Kĕdiri; 924 Çāka.

Aanteekeningen en vertaling.[1]

De meeste woorden zijn bekend.

Tĕwĕk, ook tĕwök gespeld, beteekent in het Rĕjangsch «priem», Skr. çūla, ook Jav. tuwĕk; van waar nuwĕk, doorpriemen, doorsteken.

Zonder twijfel is er dus een grensnaald, obelisk, spitse paal als grensteeken bedoeld.

Bij slot van rekening is het niets anders dan een soort spitse liṅgam, niet in den zin van *phallus*, maar zoo als dikwijls in Indië het geval is, eenvoudig als «mijlpaal, grenspaal».

Misschien komen er nog wel op Java of in de Sundalanden zulke spitse palen voor?

Tĕpi is het gewone oud Javaansche woord voor «grens»; trouwens thans nog dichterlijk = pinggir, anders vervangen door tĕpiswiring, een belachelijke fout voor tĕpi siring (niet tĕpis iring), hoewel de fout verklaarbaar is.

Damĕl komt in oud Jav. voor, al is het zeldzamer dan in 't nieuw Jav.; het zal wel Krama Inggil in 't oud Jav. zijn, niet Krama.

Wat samĕgat luwĕ is, weet ik niet precies. Zooals bekend is, komt samĕgat herhaalde malen voor; naar den vorm van het woord te oordeelen, is het marktgenoot, vrij wel hetzelfde als sanak, natuurlijk in den zin van iemand met burgerrechten in een dorp, niet een onvrije, en dus altoos een notabele.[2]

In allen gevalle schijnt de Heer Lök, mpu Lök, een man van gezag geweest te zijn.

Het opmerkelijkst is de boddhi-waringin. De bodhi is bij de Buddhisten quasi de boom der kennis, maar in den grond van de zaak niets anders dan een als baken dienende boom.

Daar *de* Bodhi-boom, ook wel Bo-boom genoemd, der Buddhisten *geen* waringin is, maar een pipal, *ficus religiosa*, is het duidelijk, dat op de inscriptie de Bodhi-waringin wel de heilige boom van het dorp is — in Europa was het in de middeleeuwen de heilige linde —, en dat het woord niet op Buddhistischen invloed wijst, eer juist het tegendeel, wegens het bijgevoegde waringin.[3]

[1] De 3 eerste alinea's van Prof. Kern's bericht werden weggelaten; evenals de noten die Holle aan het stuk toevoegde. (*Noot van 1917*).

[2] Twee alinea's werden hier weggelaten. (*Noot van 1917*).

[3] De vroeger genaamde *Ficus indica Roxb.*, thans volgens den Index Kewensis hernaamd *Ficus Benjamina L.*, is de heilige boom der Brahmanen (Skr. nyagrodha), de „banyan tree" van Engelsch-Indië, onze waringin. De *Ficus religiosa L.* (die geen luchtwortels heeft) komt in ons Indië niet voor. (*Noot van 1917*).

Pañji is vlag, vaan, teeken; de titel is uit vlag ontstaan; vgl. een vlagofficier, vaandrig en dgl., en in het oud en nieuw Jav. toṇḍa, teeken en koningsbeambte.

Ik vertaal het stuk aldus:

«Anno 924 is de wegpaal (wegspits) hersteld (? of: in orde gebracht), hetgeen gedaan is door den Samĕgat (van) Luwĕ, Heer Lök, als altijd blijvend (sada voor sadā) grensbaken van het planten des heiligen Waringin's»; of «baken om de grens aan te duiden, van den kenmerkenden Waringin, dien men geplant heeft». Eig. staat er: «van dat men den kenmerkenden Waringin plantte.» [1]

Ik houd die tĕwĕk ning hnū dus voor een grenspaal van den weg. Laat mij er bijvoegen dat het Sanskrit çūla niet alleen een spies, priem, spitse paal, maar ook een baken aanduidt: dat klopt dus.

---

[1] Op de in de noot van p. 79 aangehaalde plaats in zijn Woordenboek, en s. vv. tĕwĕk en tĕpĕt, geeft Van der Tuuk een gedeeltelijke vertaling van het opschrift, dat, naar Dr. Hazeu l.l. mededeelt, volgens die opvatting in zijn geheel zou luiden: «924 is de juiste datum van (of: in 924 werd een begin gemaakt met) het rechtmaken (herstellen of traceeren) van den weg, het werk van (verricht door) den samĕgat (marktgenoot, notabele) van Luwĕ, mpu Lök, die een titel verkreeg juist bij 't planten van den heiligen Waringin». Een zware waringin stond tot ca. 1880 bezuiden den steen, blijkens het bericht van den controleur B. B., W. P. Hillen, bij Hazeu.

Omtrent het type der letters van de inscriptie had Holle in 1883 (l. c. p. 491) reeds medegedeeld, dat zij „behooren tot de ietwat gefigureerde letters, waarvan in het voormalige rijk van Daha [lees liever: de tegenwoordige residentie Madioen met omgeving] voor inscriptiën veelvuldig gebruik is gemaakt. De vorm is echter niet zóó verfigureerd als op enkele inscriptiën uit die streek, die nog niet goed zijn kunnen worden gelezen." (*Noot van 1917*).

De steen van den berg Pĕnanggungan (Surabaya), thans in 't Indian Museum te Calcutta.

Met Sanskrit-inscriptie en Oudjavaansche inscriptie van 963 Çāka; ter eere van Vorst Er-langga.

(Met 2 facsimile's.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
4e Volgreeks, dl. X [= Dl. 34] & Deel 67.

's-Gravenhage, 1885 & 1913.

I (1885).

(Voorzijde van den steen te Calcutta.)

SANSKRIT-INSCRIPTIE TER EERE VAN DEN JAVAANSCHEN VORST ER-LANGGA.

In het Museum van oudheden te Calcutta vindt men twee groote steenopschriften afkomstig van Java. [1] Wanneer en hoe die monumenten naar de hoofdstad van Britsch-Indië overgebracht zijn, schijnt niet geboekt te wezen, maar het lijdt m. i. geen twijfel, of ze zijn ten tijde van het Engelsch tusschenbestuur onder Raffles naar Calcutta verscheept. Vermoedelijk heeft Raffles zelf daartoe last gegeven, want omtrent een ander gedenkstuk, den beruchten Minto-steen, die thans in Schotland nabij Hawick bewaard wordt, weten wij uit de beste bron, dat genoemde bewindsman dien ten geschenke zond aan den toenmaligen opper-landvoogd van Engelsch Indië, Graaf Minto. «I am very grateful», schrijft deze laatste in eenen brief, gedagteekend 23 Juni 1813, aan Raffles, «for the great stone from the interior of your island, which you tell me, in your letter of the 5th May, was put on board the Matilda. — I shall be very much tempted to mount this Javan rock upon our Minto Craigs, that it may tell eastern tales of us, long after our heads are under smoother stones». [2]

Men kan niet zeggen dat die overbrenging van bedoelde gedenkteekenen der Javaansche oudheid gestrekt heeft ten bate der wetenschap. Integendeel. Had men die overblijfselen eener verdwenen beschaving rustig gelaten waar ze waren, dan zouden ze voor degenen die het meeste belang er in stellen lichter toegankelijk geweest zijn en eerder de aandacht van het geleerd publiek getrokken hebben dan thans het geval is. Natuurlijk heeft Raffles zulks niet voorzien, en het zij verre van mij hem een verwijt te maken van hetgeen hij deed, maar toch meen ik dat zijn voorbeeld de verzamelaars van oudheden tot voorzichtigheid moet aansporen. Alle voorwerpen die

[1] Blijkens Not. Bat. Gen. XLIX (1911) p. 42 zijn er niet twee steenen, doch slechts één, op elke zijde waarvan een volledige inscriptie staat; voor de afmetingen van dezen steen zie p. 87 en 102 hierna. Onze facsimile's van eenige regels dier beide inscripties zijn naar twee foto's, in najaar 1916 door den Oudheidkundigen Dienst in Britsch-Indië speciaal voor dezen herdruk genomen.

Over de juiste herkomst van den steen, zie hierachter p. 113. (*Noot van 1917*).

[2] History of Java (1817), II, Appendix p. CCXXI, voetnoot.

veiliger te bergen zijn in de zalen van een museum dan elders, omdat ze anders blootgesteld zouden wezen aan de verderfelijke invloeden van het klimaat of aan de vernielzucht en onverschilligheid eener barbaarsche bevolking, schrome men niet van de plaats waar ze gevonden worden weg te voeren; maar waar geen gevaar te voorzien is, late men ze liever waar ze zijn. Bij wijze van voorzorg, kan men van beelden en opschriften nauwkeurige copieën maken, hetzij lichtbeelden of afdruksels naar gelang van omstandigheden, en verder de afdruksels in gips overbrengen, opdat men altoos een getrouw beeld van 't oorspronkelijke bezitte, indien 't laatste onverhoopt schade mocht lijden.

De twee bovenbedoelde beschreven steenen in 't Museum te Calcutta schijnen daar nimmer een voorwerp van onderzoek te hebben uitgemaakt. Dat laat zich gereedelijk verklaren, als men bedenkt, dat beide monumenten beschreven zijn met Oud-Javaansche letters. Men zal dus niet vermoed hebben, dat de taal van 't eene stuk zuiver Sanskrit was, want had men dit geweten, dan zou men zeker in eene plaats die zooveel beoefenaren van de heilige taal der Indiërs telt, als Calcutta, niet nagelaten hebben van den inhoud van het stuk kennis te nemen. Toen mijn vriend K. F. Holle te Garut, aan wiens blik *niets* ontsnapt van hetgeen voor Java's oudheid en geschiedenis van belang is, van het bestaan dier opschriften kennis kreeg, wist hij zich afdruksels van beide stukken te verschaffen; het eene, waarvan hij terstond zag dat het in 't Sanskrit gesteld was, zond hij mij toe, met het verzoek den inhoud bekend te maken. Bij de ontcijfering bleek mij al spoedig, dat het opschrift èn om den persoon die daarin verheerlijkt wordt èn om de vermelding van enkele geschiedkundige feiten hoogstbelangrijk was, zoodat ik besloot den Sanskrit-tekst — voor zooverre die leesbaar was — met eene vertaling uit te geven.

Ik zeide daar «voor zooverre die leesbaar was», omdat de karakters op veel plaatsen, vooral in het middengedeelte, te onduidelijk zijn, althans voor mij, om er geheele volzinnen van te herstellen. Of die onleesbaarheid een gevolg is van de omstandigheid dat de steen van aard week is, zoodat de omtrekken der letters tengevolge van afschilfering niet meer te onderscheiden zijn, dan wel of het afdruksel niet met de noodige zorg behandeld is, durf ik niet beslissen. [1] Iets zonderlings is het dat hier en daar tusschen de regels flauwe sporen van letters zichtbaar zijn, zoodat het, oppervlakkig beschouwd, den schijn heeft alsof de steen een palimpsest is. [2] Nu heb ik

[1] Nader is gebleken, dat de oorzaak der gedeeltelijke onleesbaarheid inderdaad afschilfering van den steen was. (*Noot van 1917*).

[2] Bedoelde flauwe sporen zijn ook op den steen zelf te zien; ze maken daar echter minder den indruk van letters afkomstig te zijn (*Noot van 1917*).

wel eens gehoord van koperplaten, die men na min of meer onvolledige uitwissching van eenen ouderen tekst opnieuw beschreven heeft; ook zijn er in Indië voorbeelden dat men op steenen over de oude letters heen, nieuwe gekrabbeld heeft, doch dat men voor een stuk van dien aard als onze inscriptie ter eere van den doorluchtigen Er-langga is, een reeds vroeger beschreven steen zou gebruikt hebben, is moeilijk te verklaren. Ik geloof niet dat het raadzaam is zich hieromtrent in gissingen te verdiepen vóórdat men de zekerheid erlangd heeft dat diezelfde sporen van letters op den steen zelven te bespeuren zijn. Als vroeger of later een deskundige het oorspronkelijke nauwlettend onderzoekt, dan zal hij dit punt denkelijk tot klaarheid kunnen brengen, en hij zal tevens, daarvan ben ik overtuigd, nog veel kunnen ontcijferen van de gedeelten die op het afdruksel weinig meer vertoonen dan witte plekken op een zwarten achtergrond.

De afmetingen van de beschreven oppervlakte des steens, zijn, naar het afdruksel te oordeelen, in hoogte: 1,24 meter; in breedte: 0,95 van boven en 0,86 van onderen. Het aantal regels is 37; dat der strofen: 34. De letterteekens, die een flinke, geoefende hand verraden, zijn de gewone Oud-Javaansche, zooals men die op gelijktijdige koperplaten aantreft. De spelling geeft weinig stof tot opmerkingen, zooals men uit de transcriptie zien zal. Alleen wil ik hier vermelden dat ten opzichte der verdubbeling van medeklinkers achter eene *r* geen volstrekte consequentie in acht wordt genomen; men vindt nu eens kīrti, pūrva en dergl., dan weder kīrtti, pūrvva. In tegenstelling tot de gewone spelling, op Java gevolgd, wordt de Anuswāra onmiddellijk vóór sisklanken en *h* niet altijd door den nasalen keelklank vervangen; men vindt siṃha, haṃsī, doch ook vangça. Regelmatig wordt de Anuswāra aan 't einde der woorden of leden eener samenstelling geassimileerd aan eene volgende *y* of *w*, overeenkomstig Pāṇini 8, 4, 59. De in dit geval vereischte Anunāsikā ontbreekt; het is mij ten minste niet gelukt dien te ontdekken. Het is echter volstrekt niet onmogelijk dat het teeken dier Anunāsikā op den steen nog zichtbaar zal wezen, want de copie is over 't algemeen te flauw en te vol spatten en vlekken dan dat ik over 't al of niet aanwezig zijn van zekere fijnere teekens een beslist oordeel durf uitspreken.[1] Eindelijk zij opgemerkt dat het klinkerteeken voor den tweeklank āu weinig of niet van dat voor *o* verschilt. Daar men in geen enkel geval in twijfel kan staan of door den dichter *o* dan wel āu bedoeld is, behoef ik bij dit punt niet langer stil te staan.

De taal van het gedicht is gewoon Sanskrit. Ook van de prosodie valt niets bijzonders te zeggen. Strofe 1—3 en 9 zijn in Āryā-maat; 4, 5, 8, 15, 17—19, 21, 32 en 34 in Çārdūlavikrīḍita; 6, 7, 10—13, 16, 20, 22—24 en

[1] Op den steen zelf is een Anunāsikā niet zichtbaar. (*Noot van 1917*).

31 in Vasantatilakā; 14 in Mañjubhāṣiṇī; 25 in Pṛthvī; 26, 27, 29 en 30 in Mālinī; 33 in Sragdharā.

Bij de beoordeeling van de niet onverdienstelijke verzen moeten wij in 't oog houden dat de schrijver een lofdicht op Koning Er-langga vervaardigd heeft en niet een kroniek. Vandaar dat hij van 's vorsten roemrijke daden gewag maakt op een wijze die wel geschikt was om bij de tijdgenooten, welke met de feiten bekend waren, de herinnering daaraan te verlevendigen, maar niet voldoet aan de behoeften van een nageslacht, hetwelk van den gevierden Javaanschen alleenheerscher weinig meer dan den naam kent. Eene duidelijke voorstelling van hetgeen Er-langga alzoo verricht heeft, krijgen wij door het gedicht niet; het verband der gebeurtenissen blijft ons ten eenenmale duister. Met dat al blijft er genoeg over om deze inscriptie hoogstbelangrijk te maken; als bijdrage tot de kennis der oude geschiedenis van Java wordt ze door geene andere oorkonde in waarde overtroffen.

De herinnering aan Er-langga, of Air-Langga, zooals de naam in Oud-Javaansche stukken pleegt gespeld te worden [1], is bij de onwetende Javanen sinds lang uitgewischt. Er is mij ten minste geen enkele Babad bekend, waarin zijn naam vermeld wordt. Bij de Balineezen daarentegen bestaat nog de overlevering dat genoemde vorst in Kĕḍiri heerschte en dat onder zijne regeering het eerste bloeitijdperk der Kawi-literatuur valt.[2] Inderdaad weten wij dat eenige der beroemdste Oud-Javaansche gedichten, de Arjuna-Wiwāha, het Smaradahana, de Sumanasāntaka, in zijn tijd vervaardigd zijn. Dat er grond is om de Oud-Javaansche vertaling van 't Mahābhārata in dienzelfden tijd te stellen, heb ik elders aangetoond.[3] De eeuw waarin Er-langga leefde was reeds bekend uit een zijner schenkingsbrieven [4] van den jare 945 Çāka (= 1023 A. D.). Deze datum valt na de eerste der in onze inscriptie voorkomende, en vóór de laatste. Er zijn nog andere onuitgegeven oorkonden van Er-langga waarvan de datums met de reeds bekende strooken.

---

[1] Daar *e* en āi in onze inscriptie duidelijk onderscheiden worden, moet men aannemen dat het woord āir, Maleisch ayar, toen reeds in de gewone uitspraak als er klonk. Het lijdt trouwens geen twijfel dat de klassieke Oud-Javaansche spelling in de letterkundige gewrochten en oorkonden een ouder tijdperk der taal vertegenwoordigt, en daaruit volgt dat het Oud-Javaansch zijn vasten vorm als schrijftaal reeds gekregen had vóór de oudste ons bekende stukken.

[2] R. Friederich, Voorloopig verslag van het eiland Bali, Verh. Bat. Gen. XXII (1849) p. 8 en 18—19.

[3] Over de Oud-Javaansche vertaling van 't Mahābhārata, Verh. Kon. Akad. van Wetensch. Afd. Lett. XI (1877) p. 6—7. — (Het Wirāṭaparwwa, uitgegeven door Dr. H. H. Juynboll in 1912, is vervaardigd op last van koning Dharmmawangça Anantawikrama en gedateerd in 918 Çāka. Dit jaartal bevestigt dus Prof. Kern's meening, dat het Oud-Javaansche Mahābhārata ongeveer in Er-langga's tijd is tot stand gekomen. *Toevoeging van 1917*).

[4] Kawi Oorkonde V (in Cohen Stuart's uitgave van 1875).

Noch de inscriptie, noch de oorkonden stellen ons in staat om met nauwkeurigheid te bepalen hoever het rijk van Er-langga zich uitstrekte, maar ze bevatten ook niets wat rechtstreeks in strijd zou zijn met de overlevering der Balineezen, dat hij heerscher was van Kĕḍiri. Uit het gedicht leeren wij dat hij hoog geëerd werd door den koning van Oost-Java, en dat hij in latere jaren, na eenen tijd van wederwaardigheden, als veroveraar optrad, zijne vijanden in 't Oosten, Zuiden en Westen tuchtigde, en als opperheer van Yawadwīpa troonde in den jare 957 Çāka (1035 A. D.). Eene der onmiddellijke gevolgen van zijne verheffing was de stichting eener kluizenarij, die om haren prachtigen aanleg zóó vermaard werd dat van heinde en verre bezoekers toestroomden om ze te bewonderen. De ligging dier kluizenarij wordt in 't gedicht vermeld; ze lag bij den berg Pūgawat, een Sanskritsche plaatsnaam die «rijk aan betelpalmen» beteekent. Hoogstwaarschijnlijk is Pūgawat slechts eene vertaling van eene oorspronkelijke Javaansche benaming, doch van welke? Dat is niet zoo gemakkelijk uit te maken, en daarom is het dubbel jammer dat men het gedenkteeken van zijne plaats heeft weggerukt om het te begraven in het Museum van eene vreemde stad, waar niemand zich om Javaansche oudheden bekommert. Het is mij niet gelukt eenen bergnaam op te sporen die als eene vertaling van Pūgawat zou kunnen doorgaan. [1]

Uit hetgeen onze inscriptie vermeldt omtrent de afkomst van Er-langga blijkt dat hij van moederszijde afstamde van Çrī Īçāna-Tungga, heerscher van Java. Zijne moeder, Mahendradattā, was de dochter van koning Çrī Makuṭa-Wangça-wardhana, wiens moeder de dochter was van Çrī Īçāna-Tungga. Nu komt onder de door Cohen Stuart uitgegeven oorkonden een stuk [2] voor, uitgevaardigd door Çrī Mahārāja Rake Hino Mpu Siṇḍok, Çrī Īçāna-Wijaya Dharmottunga Dewa, in het jaar 861 Ç. (939 A. D.), zoodat de vraag oprijst of wij in dezen vorst den betovergrootvader van Er-langga te erkennen hebben. Ten opzichte der tijdrekening bestaat tegen zulk eene veronderstelling geen overwegend bezwaar. Nemen wij eens aan dat genoemde uitvaardiger van bedoelden schenkingsbrief in 861 Ç. reeds grootvader was en dat zijn kleinzoon, Makuṭa-Wangçawardhana, ongeveer ter-

[1] Naar aanleiding van deze zinsnede ontving Prof. Kern, blijkens zijn mededeeling in Bijdr. Kon. Inst. 4e Reeks, X (1885) p. 563, bericht van Van der Tuuk, dat dit Pūgawat uit de Pañji-romans bekend is onder den naam van Pucangan en genoemd wordt als de kluis van een ongetrouwde vorstin van Koripan; in de Wayang-verhalen, door Roorda in 1869 uitgegeven, wordt het op p. 210 vermeld als Kĕpucangan. De juistheid van Van der Tuuk's opmerking is gebleken uit de, hierachter op p. 102 vlg. herdrukte, inscriptie op de andere zijde van den Calcutta-steen, waar inderdaad over de kluizenarij van Pucangan (= den berg Pĕnanggungan) wordt gehandeld. (*Noot van 1917*).

[2] K. O. XXII.

zelfder tijd geboren werd, dan is het heel wel mogelijk dat de dochter van dezen laatsten, de moeder van Er-langga, omstreeks 't jaar 881 het licht der wereld zag. Is zij op twintigjarigen leeftijd moeder geworden van den held der inscriptie, dan moet deze omstreeks 901 geboren zijn. Veel vroeger kan men zijne geboorte niet stellen [1], want eerst in 957 bereikte hij het toppunt van macht en roem. Het zou dus volstrekt niet onmogelijk wezen dat de Çrī Īçāna-Tungga van het gedicht en de Çrī Īçāna-Wijaya Dharmottungga der oorkonde van 961 één en dezelfde persoon zijn. Men zou zelfs om het vermoeden meer waarschijnlijkheid bij te zetten, de aandacht kunnen vestigen op twee omstandigheden: de eene, dat de dochter van Çrī Īçāna, wier naam als heerschende koningin, Çrī Īçāna-Tungga-Wijayā, nagenoeg gelijkluidend is met dien van den vorst der oorkonde, in 't opschrift wordt aangeduid — hoewel min of meer bedektelijk — als eene begunstigster van 't Buddhisme; de andere, dat de schenking van Çrī Īçāna-Wijaya Dharmottungga ten behoeve van een Buddhistisch heiligdom geschiedde. Intusschen zijn deze feiten niet voldoende om eene vaste overtuiging te wekken, en het zal dus beter wezen zich van gewaagde gevolgtrekkingen te onthouden, te meer omdat er nog zooveel onuitgegeven opschriften bestaan, die een tal van ongebruikte gegevens, jaartallen en vorstennamen, bevatten.

De lotgevallen van den held worden door den dichter meer aangeduid dan wel geleidelijk verhaald. Er is in het stuk geen gebrek aan beschrijvende verzen, maar die beschrijvingen hebben betrekking op bijzaken, terwijl de hoofdzaken slechts aangestipt worden. Misschien is de dichter met opzet over sommige gebeurtenissen heengegleden, doch het kan kwalijk aan voorzichtigheid, hoe overdreven ook, toegeschreven worden dat hij zoo bijzonder spaarzaam is met de vermelding van plaatsnamen. Eerder mag men vermoeden dat hij het zooveel mogelijk vermeed Javaansche woorden in zijn verzen te gebruiken. Den naam Er-langga, die echt Maleisch-Polynesisch is, *kon* hij niet verzwijgen, maar hij veroorlooft zich toch het woord hier en daar te sanskritiseeren, door 't eerste lid der samenstelling, e r, water, te vertalen, zoodat de doorluchtige heerscher door hem ook wel Jala-langga en Nīra-langga genoemd wordt [2].

In hoofdzaak vertelt ons de dichter het volgende. Er-langga was de zoon van Udayana en Mahendradattā. Hij werd met groote onderscheiding be-

[1] In de tweede Calcutta-inscriptie (zie hierna p. 107) wordt bericht, dat Er-langga in Çāka 929 zestien jaar oud was. Hij moet dus in 913 geboren zijn. (*Noot van 1917*).

[2] L a n g g a, d. i. slurpen, Nieuw-Jav. l o n g g a, wordt door den dichter nergens vertaald. In het Handwoordenboek van Roorda (1875) wordt n g l o n g g a opgegeven, maar de stamvorm is l o n g g a, zooals o. a. blijkt uit eene plaats in den Kañcil: g ĕ t i h b e s u k l o n g g a. Aangaande de eigenaardige vorming van den eigennaam weet ik geen verklaring te geven. In Balineesche HSS. is l a n g g a verhaspeld tot l a n g g h y a.

handeld door Çrī-Dharmawangça, vorst van Oostelijk Java, en verwierf zich door een bezoek aan dien vorst niet weinig aanzien. Niet lang daarna evenwel trof hem het ongeluk dat zijne hoofdstad [1] in de asch werd gelegd — vermoedelijk in een oorlog, doch dàt wordt er niet bij verteld. Met eenige getrouwen, bedienden en aanzienlijke mannen zocht hij een toevlucht in de bosschen, en daar, op den gedenkwaardigen dag van den 13^den^ der maand Māgha van het jaar 932 Çāka was het, dat hij door zijne getrouwen en de brahmanen, vol vertrouwen, werd gesmeekt, het gansche land in zijne macht te brengen. Van toen af dagteekende zijne zegevierende loopbaan; hij beoorloogde met gunstigen uitslag naburige vorsten; fnuikte in 954 Ç. eene gevreesde vorstin, die afgeschilderd wordt als eene reuzin in kracht, doch niet genoemd; ondernam een tocht naar de zuidergewesten, waarvandaan hij met buit beladen terugkeerde; wendde zijne wapenen daarna tegen het Westen en versloeg den koning des lands, Wijaya geheeten, op den 13^den^ der maand Bhādrapada van 't jaar 957 Ç. Een paar maanden later werd Wijaya door zijne eigene troepen verraderlijk vermoord, en op den laatsten dag van Kārttika van hetzelfde jaar plaatste Er-langga zich op den troon als oppervorst van Java. In de volheid van zijn voorspoed besloot hij tot den aanleg der prachtige kluizenarij op de helling van den berg Pūgawat, wier fraaiheid die van Indra's lusthof evenaarde. Met den wensch dat de koning nog lang leven moge tot heil zijner onderdanen wordt het gedicht besloten.

Ik laat nu de vertaling volgen van den tekst zelven, die hierachter in transcriptie is medegedeeld, voor zooverre ze leesbaar is; als bijdrage tot de palaeographie heeft het opschrift geene bijzondere waarde.

VERTALING.

HEIL!

1. Hulde zij steeds den Schepper (Brahma), die bij de schepping des menschdoms en bij het onderhoud (der wereld) met alle drie Guṇa's (attributen of hoedanigheden) is toegerust, doch bij den ondergang erkend wordt als te zijn Guṇa-loos. [2]

2. Hulde zij ook hem, die in de wereld bekend is als de Triwikrama (d. i.

[1] Volgens Krom, Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913), p. 587 is het niet Er-langga, doch Dharmawangça, wiens hoofdstad werd verbrand. Dat Prof. Kern later Dharmawangça als den schoonvader van Er-langga opvatte, blijkt hierachter op p. 112, met noot 3. (*Noot van 1917*).

[2] D. i. in den staat van rust of *in abstracto* is Brahma Guṇa-loos, maar in den staat van werkzaamheid of als concreet wezen gedacht openbaart hij zich in de vormen van licht en zedelijke reinheid; van schemer, of in zedelijke opvatting: gemengd goed en kwaad; en eindelijk, van volslagen duisternis, en geestelijk opgevat: van boosheid en dwaling.

de Driestappige Wiṣṇu), voor wien de Heer der goden (Indra), zoo groot door ontelbare heldendaden, zich altijd in vereering buigt.

3. Hulde aan Çiwa, die den grooten Wonderboom (die alle wenschen bevredigt) overtreft, daar hij, hoezeer een sthāṇu [1] zijnde, door zijne volmaaktheden in nog hoogere mate de wenschen en behoeften der schepselen bevredigt.

4. Leve [2] Koning Er-langga, die door zijn ongeschonden goeden naam en barmhartigen zin de vrouwen volgt; door het aanhalen van den boog zijne hand een erge smet aanwrijft, en, hoewel een held in den oorlog, door den rug toe te keeren aan zedeloosheid zich aan vreesachtigheid schuldig maakt, en zoodoende juist door zijne deugden niet aan gebreken ontsnapt.

5. Er was een vorst die de kroon spande onder de hoeders der aarde, en eene groote menigte van koningen overwonnen had; vermaard in alle drie werelden, en in grooten heldenmoed een leeuw gelijk. Onder zijn langdurig bestuur bracht de vergankelijke aarde onmetelijk veel vruchten voort en genoot zij voorspoed. Het was de met luister, roem en macht gezegende beheerscher van Java, Çrī-Īçāna-Tungga genaamd.

6. Diens dochter, liefelijk door de reinheid van haren inborst (akaluṣamānasavāsaramyā) en de partij der Buddhisten toegedaan (sugatapakṣasahā), gelijk aan eene zwaan, die bekoorlijk is door 't verblijf in het reine meer Mānasa (akaluṣamānasavāsaramyā) en schoone vleugels heeft (sugatapakṣasahā); (zij) die de blijvende vreugde was van den phenix der koningen (anders: van den vorstelijken mannetjes-zwaan), heerschte als koningin onder den naam van Çrī-Īçāna-Tungga-Wijayā.

7. Toen maakte koning Çrī-Lokapāla [3], een uitstekend vorst, oogverrukkend (in voorkomen) haar tot zijne welbeminde, en (zelf) beroemd om de groote reinheid van zijn gemoed, maakte hij haar, gelijk de (blanke) Melkzee de (zuivere) Mandākinī, aan zich gelijk in geluk.

---

[1] Sthāṇu beteekent «paal» en is tevens een naam van Çiwa. De rhetorische aardigheid ligt in 't woordje «hoezeer», dat alleen past als de hoorder sthāṇu oppervlakkig als «paal» opvat. Dergelijke woordspelingen, die een niet geringe mate van wansmaak verraden, zijn de trots en wellust der latere Indische dichters.

[2] Het juiste gebruik van den imperatiefvorm jayatād (eig. zij overwinnaar), die in het zoogenaamd klassieke tijdperk der Sanskritletterkunde zóó zeldzaam is, dat Prof. Whitney in zijne Sanskrit Grammar § 571 er geen enkel voorbeeld van weet aan te halen, toont dat de dichter goed de Indische spraakkunst bestudeerd had. Zulks neemt niet weg dat de constructie yas — dadhat in den eersten regel ongrammatisch is, althans in de klassieke taal geheel ongewoon. Het is echter licht te begrijpen waarom hij het deelwoord gebruikt heeft instede van dadhāti, omdat dit laatste niet in de maat paste.

[3] Ik denk dat dit hier een eigennaam is, ofschoon men het aan den vorm van 't woord niet zien kan. — (Blijkens Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914) p. 483—484 acht Krom het niet onwaarschijnlijk, dat deze vorst de eveneens als Lokapāla aangeduide uitvaardiger van 't eerste deel der oorkonde van Gĕḍangan — zie hiervóór p. 20 — zou zijn. *Toevoeging van 1917*).

8. Uit hem sproot een zoon, uitblinkende in macht en bestemd om de aarde tot sieraad te strekken; die, daar zijn geest steeds gericht was op de bevordering van het welzijn der schepselen, de aarde zegenrijk deed gedijen, en gelijk de luisterrijke Wiṣṇu met onvergelijkelijken glans verrezen, onverschokken kumbha's (potten), (namelijk de) kumbha's (zwellingen aan de slapen) van de olifanten der vijanden, verpletterde; een vorst der vorsten.

9. Deze onvergelijkelijke monarch, bekend onder den naam van Çrī Makuṭawangçawardhana, een zoon in het geslacht van Çrī Īçāna, blonk helder uit in dapperheid.

10. De overschoone dochter van dien vorst, die om de voortreffelijkheid van haar wezen (?) als het ware het rijksgeluk van Java in levenden lijve was, ontving van haren vader den (bij)naam — die ook buiten het eiland populair werd — van Guṇapriyadharmapatnī (d. i. echt-gemalin van den Vriend der Deugd).

11. Er was namelijk iemand van uitnemend zuiver bloed, de uit een beroemd vorstengeslacht gesprotene Udayana. Hij was het [1] die de schoone prinses Mahendradattā plechtig huwde.

12. Uit hem sproot een zeer schoon kind, Er-langga-Dewa genoemd, gelijk Rāma uit Daçaratha (en) diens meerdere door zijne voortreffelijke hoedanigheden; hij muntte uit onder allen in den lande en was innemend in allen deele. [2]

13. Toen hij door den heerscher van Oost-Java Dharmmawangça, zijn aanverwant, die door 't hooren van zijne vele deugden begeerig was hem te zien, eerbiedig uitgenoodigd was geworden op de bruiloft van diens dochter, verbreidde zich de roem van den edelaardigen Er-langga weldra allerwege.

14. Niet lang daarna werd zijne hoofdstad, waar zoo lang(?) eene vroolijkheid heerschte als in Indra's rijk, in de asch gelegd.[3] Vergezeld van eene geringe ruiterwacht[4], van zijne dienstboden, en de voornaamsten des volks begaf hij zich naar de bosschen.

15. En toen, in het belangrijke jaar 932 na den Çāka-vorst, den 13den

[1] Er staat eigenlijk: «wiens naam bekend is», d. i. «de voornoemde».

[2] Kalābhirāma beteekent tevens «door de kunsten (die hij leerde) behagende» en «bekoorlijk door zijne kalā's», d. i. zestiende deelen, van de maan gezegd. De woordspeling abhirāmo Rāmo gaat in de vertolking natuurlijk te loor; er is niets aan verloren.

[3] Verg. hierover noot 1 op p. 91. Volgens Krom zou dus het verbranden van de hoofdstad des schoonvaders, de oorzaak zijn geworden voor de vlucht van den schoonzoon. (*Noot van 1917*).

[4] De lettergreep die ik in de transcriptie oningevuld heb gelaten, vertoont zich als eene onduidelijke ga of ça, doch dat geeft geen zin. Ik vermoed dat er op den steen çwa zal staan en heb dienovereenkomstig vertaald.

van de lichte helft der maand Māgha, op eenen Donderdag, kwamen tot den doorluchtigen monarch, Koning Er-langga, de onderdanen en de voornaamste brahmanen, met innig verlangen, en, eerbiedig gebogen, richtten zij vol vertrouwen de bede tot hem: «Beheersch het land tot aan de uiterste grens!».

16. Wanneer zijne talrijke tegenstanders vernemen hoe die vorst, na gewijd te zijn tot (toekomstig) keizer, door zijne macht de menigte der vijanden overwon, vreezen zij ook nu nog in 't bereik te komen zijner armen, als waren het slangen, en leeren zij, als het ware, eene wankelmoedigheid die hun vroeger vreemd was.

17. Verscheiden vorsten van Java hebben de inkomsten des lands genoten omdat zij smeekelingen werden bij hun tegenstander; uit kracht hunner koninklijke geboorte genoten hun zonen (?) (weelde) op den koningstroon; maar de doorluchtige vorst Er-langga-Dewa, van geslacht een voorganger onder de potentaten, ach, hij heeft alleen een bitteren vijand: koude en hitte, aan het lichaam te verdragen [1] terwijl hij rondzwerft over de aarde.

18. Op den troon gezeten, met beide voeten op de hoofden der vasallen; dagelijks samensprekingen houdende met zijne aan de overweging der staatszaken zich wijdende ministers; houdt hij vaak zitting, vergezeld van (dienende) vrouwen en omgeven van helden in schitterenden wapendos, en, hetzij een proces (door zijn rechterlijk oordeel) verloren wordt of gewonnen, altoos is zijn helder inzicht even bewonderenswaardig. [2]

19. «Mijn gemaal, die zijne kinderen en mij, hoewel hij ons zeer liefhad, in eens heeft achtergelaten, ... om te gaan tot de Nymfen des hemels . . . . gehoorzaam aan Uw bevel. Gij zijt in de wereld bekend als iemand met een medelijdend hart: hoe kunt Gij dan zoo geheel anders handelen? Waar, o Koning, is Uwe barmhartigheid?» zoo klaagt de vrouw van eenen vijand . . . .

---

[1] De dichter gebruikt opzettelijk driemaal hetzelfde werkwoord bhuj, dat in onze taal onmogelijk in de hier voorkomende verbindingen met één woord terug te geven is. De lezing ta[jjā] is zeer onzeker; men zou eer verwachten tuṣṭim, doch er is geen spoor van *u* onder de duidelijk leesbare *t*.

[2] De beschrijving van de stiptheid waarmede Er-langga zijne koninklijke plichten bij de audiënties en daarmee gepaard gaande rechtszittingen waarnam, schijnt oppervlakkig beschouwd *hier* misplaatst, daar de dichter toch wel niet zal hebben willen zeggen dat de koning in later tijd minder nauwgezet was. De inhoud van den eersten regel is kwalijk te rijmen met den staat van iemand die, zooals in de vorige strofe gezegd wordt, «over de aarde zwerft». In de volgende strofen is er ook veel duisters, niet het minst ten gevolge van de leemten in den tekst. Zooveel echter kan men uit die verminkte volzinnen opmaken, dat de dichter daarin een denkbeeld heeft willen geven van de veelzijdige deugden en talenten waardoor Er-langga zich onderscheidde.

20. Zekere (vrome) die naar Verlossing streefde, ... ; aardsche goederen, dat vuil, zijn een groote vijand voor het erlangen van . . . . Een ander die van den koning gewijde spreuken ontving, welke hem (eenmaal) den hemel zouden openen, werd als het ware zijn leerling.

21. . . . . «Waarom tracht gij de kluisters (der zinnelijkheid) niet door werkzaamheid te slaken? Waarom hebt gij er behagen in, daarmede behept te zijn? Wat doet gij, wiens hooge zin (?) geroemd wordt, met die onstuimige begeerte om de genoegens van 't minnespel te smaken? De roem die loutering bewerkt en . . . . geeft, blank . . . . , die (alleen) wordt bestendig geëerd.»

22. «Indra hebbe het groote woord onder de onsterfelijken en zij stout in daden; Kubera zal uitdeeling van goederen houden onder zijne afhangelingen en de schare van hulpbehoevenden; Yama zal allen door den dood vereenigen»; zoo verkoos het de Schepper (Brahma), de wereldhoeders . . . .

23. Er was een koning . . . . ; diens edelaardige zoon, Bhīṣmaprabhāwa geheeten . . . .

24. En een andere, Adhamāpanuda genaamd, die als Rāwaṇa in persoon eene overgroote menigte van a d h a m ā ṅ g a 's [1] bezat. Dien versloeg hij weldra.

25. En onmiddellijk daarop (versloeg) de naar wereldverovering strevende vorst den koningszoon; hij verbrandde plotseling diens residentie, zoodat er niets van overbleef, en in het jaar 953 van Çāka blakerde de uitstekende monarch diens steden herhaalde malen.

26. Er was ook in het land eene vrouw van geweldige kracht, aan een reuzin gelijk. [2] Onvervaard trok hij naar haar schier ontoegankelijk gebied. Het was in het [3] jaar 954 van Çāka, dat de koning zich beroemd maakte door dezen prijs te schieten.

27. Gelijk een vlammende draak (met vurige tongen) om zich heen likkende, verbrandde hij flink [4] die uiterst onbeschaafde zuidelijke streek. Na zeer veel buit behaald en dat aan zijn dienaren geschonken te hebben, nam hij, onder de brahmanen en asceten, den roem alleen voor zich.

---

[1] D. i. «voeten» en vermoedelijk tevens «voetknechten». Rāwaṇa, het veelhoofdige monster, had namelijk, zooals men weet, 20 armen en het schijnt dat de dichter zich daarom gerechtigd heeft geacht hem ook het meer dan gewone getal voeten toe te kennen. Het bewijs dat met «voet» hier ook «voetknecht» bedoeld is, kan ik niet geven. Anders kan a d h a m ā ṅ g a ook beteekenen «iemand van een gemeen lichaam», hetgeen ietwat zonderling klinkt.

[2] Later (Bijdr. Kon. Inst. 68, 1913, p. 412) heeft Prof. Kern de onderstelling geopperd, dat met deze geweldige reuzin is bedoeld de befaamd gebleven Oudjavaansche heks C a l o n A r a n g. (*Noot van 1917*).

[3] A s m i n is een stoplap, daar het hier noch «in dit» noch «in ditzelfde» kan beteekenen.

[4] D a k ṣ i ṇ a t v ā t («met flinkheid») dient meer om een woordspeling met d a k ṣ i ṇ ā m («zuidelijk») mogelijk te maken dan om de kracht en fraaiheid der schildering te verhoogen.

28. Door eerzucht bezield, trok hij daarna, in den jare 957 van Çāka [1], op den 13[den] van de eerste helft der maand Bhādrapada, op eenen goeden Woensdag, naar het Westen, met een ontelbaar leger van strijdvaardige en krachtige manschappen. Onder de toejuiching der wereld behaalde hij eene volkomen overwinning op den koning, Wijaya geheeten.

29. En in dat jaar 957 van Çāka, op den 8sten der donkere [2] helft van de maand Kārttika, des Donderdags, werd de koning Wijaya door diens eigen troepen gevangen genomen — dank zij de aanwending van de middelen van staatskunst, zooals die in het leerboek van Wiṣṇugupta [3] geleerd worden —, en sneefde hij onmiddellijk daarop.

30. In den jare 959 [4] na den Çākavorst, op den laatsten van Kārttika, des Donderdags, plaatste de edele Doorluchtige Koning van het eiland Java zegepralend zich op den van juweelen flonkerenden troon, nadat hij zijne voeten gezet had op het hoofd zijner vijanden.

31. Thans, na het Oosten, Zuiden en Westen veroverd en alle vijanden verslagen te hebben, na alleenheerscher geworden te zijn van het gansche land, wordt Zijne Majesteit Er-langga door de koninklijke Fortuin, welke geenen anderen vermag aan te zien, dicht in hare schoone armen gekneld.

32. Nadat hij zijne vijanden door groote geestkracht, door zijne heldendaden, alsook door allerlei middelen van staatskunst, ten onder gebracht had, heeft Zijne Majesteit Er-langga nu hij een groot vorst geworden was, aan de helling van den heerlijken berg Pūgawat eene heilige kluizenarij laten maken, hetzij om zijne macht te toonen of uit onverbrekelijke trouw aan eene gelofte om de goden gunstig te stemmen en te bevredigen.

33. Hoorende van deze weêrgalooze koninklijke kluizenarij, welke niet voor Indra's lusthof behoeft onder te doen, wedijveren de menschen onophoudelijk om er heen te gaan en staren zij (alles) aan met oogen die van verbazing trillen; zij brengen kransen, enz. als blijken van hun ingenomenheid en hebben den mond vol van den lof van dezen uitnemenden vorst,

---

[1] Lapana is een synoniem van mukha, mond. Daar mukha alleen in den zin van «opening» het getal 9 aanduidt, is het gebruik van lapana meer dan gewaagd. Maar wat doet een dichter al niet om de maat?

[2] Er zal wel sita voor siti te lezen zijn. In dit geval luidt de vertaling: der *lichte* helft.

[3] Wiṣṇugupta is de Indische Macchiavelli, wiens leerboek over staatsmanskunst onmisbaar geacht werd voor alle diplomaten. Er is van het Indische stelsel van staatsmanswijsheid veel kwaads te zeggen, maar de lessen daarin vervat worden ook buiten Indië thans nog getrouw in acht genomen.

[4] Uit de tweede Calcutta-oorkonde volgt, dat maka, hetwelk volkomen duidelijk te lezen is, «negen» moet aanduiden. In de woordenboeken wordt een woord maka vermeld, maar niemand weet de beteekenis er van. Mogelijk is maka een fout van den steenhouwer voor mukha. — (In overeenstemming met Prof. Kern's latere opvatting werd deze *noot gewijzigd in 1917*. Vroeger vermoedde hij maka = 7.)

dien zij als eene Zon onder de fiere (heerschers) achten en om zijnen luister vereerenswaardig noemen als een Manu.

34. Moge de gemeente der burgers op het pad der deugdzamen wandelen! moge de wandel der staatsdienaren gerecht zijn! Mogen de asceten streven naar het heil aller wezens! (En) ten aanzien van den koning zelven is onze bede: «Daar het aan Zijn leven en aan Zijn bestuur des lands te danken is dat deze (allen) in gerechtigheid kunnen gedijen, moge Zijne Majesteit Erlangga-Dewa daarom nog lang leven!»

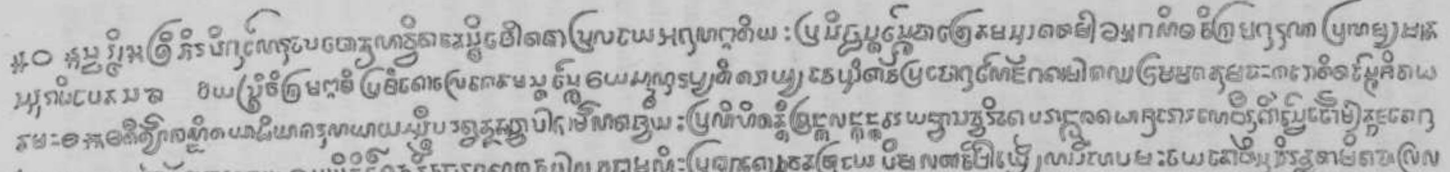
TRANSCRIPTIE[1].

|| svasti ||

tribhirapi guṇairupeto nṛṇāvvidhāne sthitau tathā pralaye
aguṇa iti yaḥ prasiddhastasmai dhātre namassatatam || 1
agaṇitavikramaguruṇā praṇamyamānassurādhipena sadā
(a)pi yastrivikrama iti prathito loke namastasmai || 2
ya sthāṇurapyatitarāyyathepsitārthaprado guṇairjagatām
kalpadrumamatanumadhaḥ karoti tasmai çivāya namaḥ || 3
kīrtyākhaṇḍitayā dhiyā karuṇayā yasstrīparatvandadha-
ccāpākarṣaṇataçca yaḥ praṇihitantībraṅkalaṅkaṅkare
yaççāsaccarite parāṅmukhatayā çūro raṇe bhīrutāṃ
svairdoṣānbhajate guṇaissa jayatāderlaṅganāmā nṛpaḥ || 4
āsīnnirjitabhūribhūdharagaṇo bhūpālacūḍāmaṇiḥ
prakhyāto bhuvanatrayepi mahatā çauryyeṇa siṃhopamaḥ
yenorvī sucirandhṛtāmitaphalā lakṣmīndadhau gatvarī
saçrīkīrtivalānvito yavapatiççrīçānatuṅgāhvayaḥ || 5
tasyātmajākaluṣamānasavāsaramyā
haṃsī yathā sugatapakṣasahābhavadyā
sā rājahaṃsasudameva vivarddhayantī
çrīçānatuṅgavijayeti rarāja rājñī || 6
mandākinīmiva tadātmasamāṃ samṛddhyā
kṣīrārṇavaḥ prathitaçuddhiguṇāntarātmā
tāñcākarotpraṇayinīnnayanābhinandī
çrīlokapālanṛpatirnaranāthanāgaḥ || 7

[1] Deze transcriptie was oorspronkelijk in Nāgarī. Bij de overbrenging in Latijnsche letters hebben wij ons aan de voor het Nāgarī gebruikelijke woordafscheiding gehouden, teneinde zoo min mogelijk van Prof. Kern's origineel af te wijken. (*Noot van 1917*).

Regel 1—4 der Sanskrit-inscriptie ter eere van Vorst Er-langga, uit 963 Çāka, van den berg Pĕnanggungan. Thans te Calcutta.

tasmātpradurabhūtprabhāvavi(ça)do bhūbhūṣaṇodbhūtaye
bhūtānāmbhavabhāvanodyatadhiyā kṣmāmbhāvayanbhūtibhiḥ
çauriçcāpratimaprabhābhirabhayo bhāsvānivābhyudyata-
ççatrūṇāmibhakumbhakumbhadalane putraḥ prabhurbhūbhujām || 8
çrīmakuṭavaṅçavarddhana iti pratīto nṛṇāmanupamendraḥ
çrīçānavaṅçatapanastatāpa çubhrampratāpena || 9
tasyādhipasya duhitātimanojñarūpā
mūrteva bhāva (?) guṇato yavarājalakṣmīḥ
dvīpāntarepi subhagena babhūva pitrā
nāmnā kṛtā khalu guṇapriyadharmmapatnī || 10
āsīdasāvapi viçiṣṭaviçuddhajanmā
rājānvayādudayanaḥ prathitātprajātaḥ
tāṃ çrīmatīvvidhivadeva mahendradattā-
vvyaktāhvayo nṛpasutāmupayacchate sma || 11
çreṣṭhaḥ prajāsu sakalāsu kalābhirāmo
rāmo yathā daçarathātsvaguṇairgarīyā-
nsambhāvitonnatagatirmahasā munīndrai-
rerlaṅgadeva iti divyasutastatobhūt || 12
çrīdharmmavaṃça iti pūrvayavādhipena
sambandhinā guṇagaṇaçravaṇotsukena
āhūya sādaramasau svasutāvivāha-
ndrāk sarvathā prathitakīrttirabhūnmahātmā || 13
atha bhasmasādabhavadāçu tatpura-
mpuruhūtarāṣṭramiva mudyutaṃ çiraṃ (?)
talinā ⌣ lena khalu kiṅkarairviçā (l. °çāṃ)
sa narottamair[1] upahito vanānyagāt || 14
çākendretha ⌣ locanāgnivadane yāte mahāvatsare
māghe māsi sitatrayodaçatithau vāre çaçinyutsukaiḥ
āgatya praṇatairjanairdvijavaraissāçvāsamabhyarthita-
ççrīlokeçvaranīralaṅganṛpatiḥ pāhītyutāntāṅkṣitim || 15
samrājyadīkṣitamimannṛpatinniçamya
çaktyā jitārinikarannivaho ripūṇām
adyāpi tadbhujabhujaṅgatalasya bibhya-
dabhyasyatīva (capa)latvamabhūtapūrvvam || 16
bhūyāṃso yavabhūbhujo bubhujire pṛthvīvvipakṣerthina-
ssāmarthyānnṛpajanmano 'nu (?) bubhujasta — narendrāsane
tiktaṃ çrījalalaṅgadevanṛpatirvaṃçyodhi(nāthā)graṇī-

[1] In de uitdrukking narottamair ligt volgens Krom, Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 586, een zinspeling op Narottama, 's vorsten *voornaamsten* volgeling tijdens diens ballingschap, en later beloond met een ministerschap, dat hij nog in 964 Çāka bekleedde. Zie ook noot 3 op p. 107 hierachter. *(Noot van 1917).*

rbho aṅge sa bhunakti kevalamarindvandvambhramanbhūtale || 17
bhūbhṛnmastaka(sa)ktapādayugalassiṃhāsane saṃsthito
mantrālocanatatparairaharahassambhāṣito mantribhiḥ
bhāsvadbhirlalanānvito niviçate vīraiḥ parīto bhṛçaṃ
jyotistasya parājaye vijayavaccitrīyate santatam || 18
putrānmāmativatsalopi sahasā tyaktvā madīyaḥ pati-
ssvargastrīgamano ◡ — ◡ ◡ ◡ — ājñāvidheyastava
khyātastvambhuvane dayāluhṛdayastenyā pravṛttiḥ katham
hā rājan kva kṛpetyarervanitayā — — ◡ yā lapyate || 19
kaçcinmumukṣu ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —
— vāptaye dhanamalāni mahānarātiḥ
kaçcittriviṣṭapamukhānnṛvarasya mantrā-
nsamprāpya çiṣya iva tena kṛtassa āsīt || 20
tuṅgā — bhuvanatrayasya maha — — — ◡ — — ◡ —
kiṃ bandhā na cikīrṣayā kṣa ◡ ◡ — kiṃ tadyuteste rasaḥ
kiṃ krīḍārasalipsayā rabhasuyā [1] yasyo(ddha)tiḥ kīrttitā
kīrttiḥ çuddhikarī ◡ dā [2] dhavala — — mānyateharniçam || 21
indromareṣu ◡ ◡ [3] vākcariteṣu dhṛṣṭo
vaçyeṣu (bhā)gakṛdasau dhanadorthisārthe
saṃhṛtya hanta ◡ rarāḍiti [4] lokapālā-
neko bahumpra ◡ ◡ — vvriyate sma dhātrā || 22
āsīnnṛ — ◡ ◡ ◡ — prala — ◡ — —
bhīṣmaprabhāva iti tasya suto mahātmā
— — ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ja varṣa
— — ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ lokāt || 23
anyaçca kaçcidadhamāpanudābhidhāna-
ssākṣāddaçānana ivādhyadhamāṅgatantiḥ
— — ◡ — sya ◡ ◡ — ◡ ◡ — nagendre
— — ◡ — ◡ ◡ ◡ — nyavadhīttamāçu || 24
tataçca tadanantarannṛpasutañjigīṣurbhuvā-
stadālayamaçeṣameva sahasābhyadhākṣīnnṛpaḥ
punaḥ punarathāgnibhūtavadane çakābde gate
varo narapatistadīyanagarāṇyadandahyata || 25

---

[1] Zoo staat er duidelijk, doch het vereischte woord is rabhasayā.

[2] Het zou voor de hand liggen te lezen °riṣṭadā, ware het niet dat de uitgelaten lettergreep onmiskenbaar eene *r* bevatte.

[3] Ik gis dat er op den steen pṛthuvāk staat.

[4] Er staat duidelijk hanta, ofschoon dit woord hier niet te pas komt. De volgende lettergreep vertoont de sporen van eene *m*, met eene goed zichtbare *u* er onder. Ik houd het er voor dat de steenhouwer de *u* verkeerdelijk geplaatst heeft; er is te lezen hantu Mararāḍ.

abhavadapi bhuvi strī rākṣasīvogravīryyā
vyapagatabhayamasyāssaṅkaṭāṅgāmayāsīt
jalanidhiçararandhre çākasamvatsaresmin
nṛpatirabhinadetallakṣaṇaṅkhyātakīrttiḥ || 26
jvalana iva nagendro lelihānodahattā-
ndiçamadhikamanāryyāndakṣiṇāndakṣiṇatvāt
dhanamatibahu luṇṭaṃ tacca datvātmabhṛtye
dvijapatimunimadhye kīrttimevāharatsaḥ || 27
mānitvādatha çailabhūtalapane çākendravarṣe gate
bhadre [1] māsi sitatrayodaçatithau vāre budhe pāvane
udyuktairbalibhirbalairagaṇitairgatvā diçampaççimāṃ
rājānavvijayāhvayaṃ samajayadrājā jagatpūjitaḥ || 28
(atha) muniçararandhre çākavarṣeṣṭamākhye
suragurusitipakṣe kārtike māsi tasmin
nijabalanigṛhīto vaiṣṇuguptairupāyai-
ssapadi vijayanāmā pārthivo dyāmagacchat || 29
makaçaravivarākhye çākarājasya varṣe
hataçaçiguruvāre kārtike pañcadaçyāṃ
ripuçirasi mahātmā çrīyavadvīparājo
jayati nihitapādo ratnasiṃhāsanasthaḥ || 30
pūrvvādidigvijayinaṃ hatasarvvaçatru-
mekātapatramavanerjalalaṅgadevam
nānyannirīkṣitumalaṃ subhujopapīḍa-
ṅgāḍhampariṣvajati samprati rājalakṣmīḥ || 31
nirjityātha ripūnparākramadhanāt chauryyairupāyairapi
çaktyākhaṇḍitayā khalu vratitayā vā devatā rādhanai
rantuñjātamahānṛpassa kurute puṇyāçramaṃ çrīmataḥ
pārçve pūgavato girernarapatiççrīnīralaṅgāhvayaḥ || 32
çṛṇvanto rājakīyāçramamasamamimannandanodyānadeçya-
ṅgacchantassantatantepyahamahamikayā vismayālolanetrā(ḥ)
mālādiprītikārāsstutimukharamukhā mukhyametannṛpāṇā-
mmānīnammanyamānā manumiva mahasā mānanīyavvruvanti || 33
sādhūnāmpathi yātu paurasamitirdharmyā gatirmantriṇā-
mbhūyādbhūtahiteṣiṇo munijanā itthannṛpe prārthanā
yasmiñjīvati rājñi rakṣati bhuvandharmeṇa siddhyanti te
tasmācchrījalalaṅgadevanṛpatirdīrghaṃ sa jīvyāditi || 34

[1] Lees bhādre.

II (1913).

(Achterzijde van den steen te Calcutta.)

EEN OUD-JAVAANSCHE STEENINSCRIPTIE VAN KONING ER-LANGGA.

Behalve de in der tijd bekend gemaakte inscriptie van den beroemden Koning Er-langga [1], bevindt zich te Calcutta een andere lange inscriptie van denzelfden vorst in 't Oud-javaansch. Hoewel de steen op veel plaatsen geleden heeft, zoodat de letters geheel zijn uitgewischt [2], is er toch genoeg overgebleven om een uitgave van den tekst, die allerlei belangrijke gegevens bevat, mogelijk te maken. Daarom deel ik dien in transcriptie en, voor zoover als doenlijk, in vertaling mede.

De steen, waarop de omvangrijke tekst gebeiteld staat, meet M. 1.33 in hoogte, M. 0.96 in breedte, zoodat de regels, 45 in getal, zeer lang zijn. [3]

TEKST.

1. || O || Swasti çakawarṣātīta 963 kārttikamāsa, tithi daçamī çuklapakṣa, ha, pa, bu, wāra wayang-wayang, cara graha bāyabyastha, uttarabhadrawā nākṣatra, ahirbudhnadewatā, bajrayoga — — — ka

2. raṇa, bāruṇyamaṇḍala, irikā diwaça ny ājñā çrī mahārāja rake halu çrī lokeçwara dharmmawaṅça airlanggānantawikramottuṅgadewa, tinaḍaḥ rakryān mahāmantrī i hino çrī samarawijaya dha

3. mma suparṇa — haṇata hutuṅgadewa umiṅsor i rakryan kanuruhan pu dharmamūrti — — — — — — — — — — kĕ — — — — — ma-ṅan, ing barahĕm, ing basuri, lmaḥ ni warggāpiṅha(y) — — — — — — —

4. — susukĕn mapaknā paṅadĕgana ni dharmma karṣyan çrī mahārāja. sambandha a

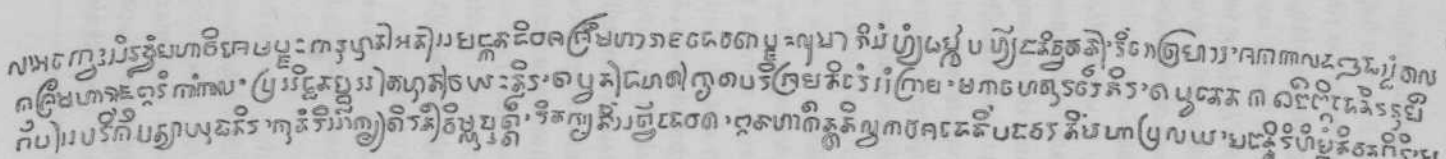
---

[1] Bijdragen Kon. Inst. 4, X (1885), p. 1—21. —(Zie den voorgaanden herdruk. *Toevoeging van 1917*).

[2] Daar blijkens de twee foto's hiervóór (p. 85 noot 1) genoemd, de zijde met de Sanskrit-inscriptie heel wat minder dan die met de Oudjav. inscriptie van den regen geleden heeft, zoo mag men vermoeden, dat de eerste — die zeker de voorzijde vormde, zoals uit den aard van de inschriften volgt — naar het O., Z. O., of Z. was gekeerd; terwijl de tegenkant veeleer aan den N. W. moesson bloot stond. (*Noot van 1917*).

[3] Het mij uit Batavia toegezonden afdruksel is slechter dan het door Brandes gebruikte, zooals blijkt uit een in zijne nalatenschap gevonden, zeer getrouwe transcriptie. Ik heb die gecollationeerd en daaruit overgenomen wat op mijn afdruksel geheel uitgewischt is. Met *ng* geef ik de Anuswāra weêr; met *ṅ* de gutturale nasaal.

Regel 6—8 der Oudjavaansche inscriptie ter eere van Vorst Er-langga, uit 963 Çāka, van den berg Pĕnanggungan. Thans te Calcutta.

5. n hana iṣṭa prārthanā çrī mahārāja ri kāla ning pralaya ring yawadwīpa, irikang çakakāla 928 mra? — — haji wurawari an wijil saṅke lwarām, ekarṇawa rūpa nikang sayawadwīpa rikāng kā

6. la, akweh sira wwang wiçeṣa pjaḥ, karuhun an samaṅkana diwaça crī mahārāja dewatā pjaḥ lumāḥ ri sang hyang dharmma parhyaṅan i wwatan, ring cetramāsa, çakakāla 929, sḍang wāla,

7. ka çrī mahārāja irikāng kāla, prasiddha namblas tahun wayah nira, tapwan dahat kṛtapariçrama nireng sanggrāma, makahetu rarai nira, tapwan enak baṅĕṅgi de nira rumĕ

8. gĕp saparingkĕpany āyudha nira, kunang ri sākṣāt iran wisṇumūrtti, rinakṣa ning sarbwadewata, inahākĕn tan ilwa kawaça dening paṅawara ning mahāpralaya, maṅanti ri himbang ni wanagiri, ma

9. kasambhāsana sang tāpaça suddhācāra, mering lāwan hulun ira — — — — nta pratipatti manaḥ nira n — tanu — — — — n — — prahwa ri lbū ni pāduka çrī mahārāja, pu narottama

10. sangjñā nira, sirādi ni hulun çrī mahārāja atisayeng dṛḍabhakti humbat (?) tansaḥ i ayunan çrī mahārāja, milu walkaladhara pinaka rowang çrī mahārāja maṅāhāra sāhā

11. ra sang bhikṣuka wanapraṣṭha, yata niwiṣad i çrī mahārāja rikā bhawanan bhaṭāra riṅ ahorātra, nimitta ni mahābhāra ny asiḥ ning sarbwadewata i çrī mahārāja, an sira pi

12. nratyaya ning sarbwadewata, — lpapādi padamōlana bhuwana, kumalilirana kulit kaki, makadrabya rājalakṣmī, muwahakna harṣa nikanang rāt, — — — — sang hyang sarbwadharmma,

13. humariṣṭākna hanitu ning bhuwana, mangkanābhimata ning sarbwadewata i çrī mahārāja, huwus ta çrī mahārāja kṛtasangskāra pratiṣṭha ring siṅhāsana, mwang an kapūja (?) — — pitu çrī ma

14. hārāja haji dewatā sang lumāh ring īçānabajra ikanang halu pinaka kapratisthān çrī mahārāja, mataṅ yan rake halu çrī lokeçwara dharmmawaṅça airlaṅgānantawikra

15. mottuṅgadewasangjñā kāstwan çri mahārāja, de mpuṅku sogata maheçwara mahābrāhmaṇa irikang çakakāla 941 — tanpahīṅan çrī mahārāja — — — — kĕ

16. n sābh(i)mata ning sarbwadewatā i sira, kapwa kakal imban (?) ing kriyā wāhyāntara de nira tansalimur i kadharmman ing prajā — — mahārāja

17. — nika siṅho — — nira, mara — — — — — ni sakweḥ nikāng — —, sapinakahanitu ni yawadwīpa, prabheda — — — — —

18. ṅ inarani — — — — kekale mwang —, nirawaçeṣa ikā — — de çrī mahārāja ṅuni ṅuni haji — — —

19. tahun an — — diri (?) — — — — — rika — — — — — — ikanang sarat pinjahan, ing — — — mwang irikāng çakakāla 951 ri kanang pitu (?) lumampaḥ

20. ta çrī mahārāja dumon ikāng para — — — — — guru tumaṅgal — ddhya deça ni wu? ratan, atiçayeng mahābala — — — — — — — —

21. samāhwayan pahaṛphaṛpan mwang haji wĕṅkĕr, kawaça ta ikā de çrī mahārāja irikāng çakakāla 952 maṅkin — — hanitu — — ḥ tu

22. miṅgalakĕn karājyan ira mulih(e) kaḍatwan i — wā tinūt? nikāng deça galuḥ mwang deça barat, an tinkān sināhāsan irikāng çakakāla 953 — — — mahārā

23. ja, — — — — ḥ ata ika de çrī mahārāja irikāng çakakāla 954 sahana ni wargga la — — — mwang haṛp — — — — —, —

24. — — — — lāwan sahana nikang — — — — — — — — de çrī mahārāja, haji wurawari tuwi çrī mahārāja ata mako (?)

25. puruṣa — — kahilang nira, — — — çrī mahārāja mwang rakryān kanuruhan pu narottama, rakryān kuniṅan pu nīti, ri kāla çrī mahārāja haneng magĕhan (?)

26. — — hīṅan ya — çrī mahārāja, saṅka ni hilang sahana ni hanihanitu ni yawadwīpa, kunang krama ni kahilang haji wĕṅkĕr de çrī mahārāja — swa? kaḍatwan ira ri ta

27. pa sira — pratinayaka hinārohara deça nirāṅkĕn asujimāsa de çrī mahārāja, muwaḥ irikāng çakakāla 957 wwaya ta samaṅkana ta sira — — — (pa)

28. rājaya ri tapa de çrī mahārāja, sirāmriḥ manusup amet deça durgga, matiṅgal tanaya dāra tka ring rājadrabya rājawahana prakāra, ri kahlĕma

29. nya irikāng çakakāla 959 — rĕp manusup haji ri kapang mwang bala nira samāsiḥ ri sira, kawnang sira ri sarasa ratu — wani pa — paṅan — — — pinaka ta

30. pakan kaṇḍa sira de çrī mahārāja apaliṅgiḥ moḍoḍa ri siṅhāsana, sampun sangkṣipta ikāng pralaya ri yawadwīpa, matlasan ikā sanggrāma, (ta)

31. n hana sangçaya ni manaḥ nikāng — — — — maka — — yan acchāyā ni pāduka mahārāja, mataṅya siddhākĕn pratijñā nira, madamĕl yaça pa

32. tapān ing pucaṅan ista — — s an rake yāṅkĕn mantra stawa namaskāra çrī bhaṭāra hari sāri, mwang paliṅgāna nikang rāt, karuhun saṅ aṅā

33. gataprabhu tkā ri dlāha ning dlāha, ri krama ni de çri mahārāja munajikakĕn sāçwatā ning yawadwīpa, āpan sang anādi prabhu sakweḥ nira siniwi ring

34. yawadwīpa — — — — — — — — nira, tkā, maṅgiḥ hayu nira kabeh ring anādi, tātan maṅkana çrī mahārāja —

35. — nira mwang abhimata çrī mahārāja maywa

36. — — ni — — — — — hino madrabya haji mā su 1 — — — — — — — — — nikāng

37. yaça patapān i pucaṅan, mantĕn tā ikāng lmaḥ ri pucaṅan i barahĕm i basuri — — — — — — —

38. — — — — — — sang hyang yaça patapān i pucaṅan *tan katamāna de ning* [1] winawa sang māna (*katrīni*,) pa

39. ṅkur, tawan, tirip, mwang nāyaka, partyaya, piṅhai wahuta rāma, mwang sakweḥ sang maṅilāla drabya haji m — — — — —

40. sukha duḥkha, sakweh lwiranya — — — — — — sahīṅan i lmaḥ sang hyang yaça patapān i pucaṅan — — — — — — — — —

41. — — — — — — — — — (*saṅ maṅilāla*) drabya haji wulu wulu mwang — — —

42. siṅa ta lwiranya, lumĕbu — — — sang hyang yaça patapān i pucaṅan, yan brāhmaṇa, kṣatriya, weçya, sudra, caṇḍāla, nāyaka, partyaya,

43. piṅhai wahuta rāma — — — — — — — umulahulaha kaçwatantrān sang hyang dharmma patapān i pucaṅan mwang sahīṅan ing lmaḥ ni

44. — — — nira i hino — — — — — — sang hyang yaça patapān, jaḥ tasmāt kabwat karmmā knanya, caṇḍi nira — — mahā

45. pātaka — — — — — — — — — — — — — — — — — citralekha i pāduka çrī mahāraja — — — sira — — —

46. sang hyang ājñā haji praçāsti

VERTALING.

1. Heil! 't Çakajaar verloopen 963, maand Kārttika, den 10^{den} van de lichte maandhelft, Haryang [2], Pahing [3], Woensdag, Wayang-wayang [4], stand der planeet Noordwestelijk, sterrebeeld Uttarabhadrapadā [5], godheid Ahirbudhṇa, Yoga Bajra,

2. Karaṇa —, kring van Waruṇa; dat is de dagteekening van 't bevel van Z. Maj. den Grootkoning Rake Halu, Z. Maj. Lokeçwara Dharmawangça [6]

---

[1] De aanvulling in *cursief* volgens Kawi Oorkonden (1875), VII, 3*b*, 4; 6*a*, 6, en 6*b*, 1.

[2] De 2de van de zesdaagsche week.

[3] De 2de van de vijfdaagsche week.

[4] De 27ste Wuku.

[5] Een verkorte vorm Bhādravā komt ook voor op een inscriptie te Bodh Gayā, Archaeol. Survey of India, Annual Report 1908—9, p. 150.

[6] D. i. Uit het geslacht van Dharma.

Airlangga [1] Anantawikrama Uttunggadewa, ontvangen door Rakryan den hoofdmantri i Hino, Z. Exc. Samarawijaya

3. — — Suparṇa — — — Uttunggadewa, verstrekt [2] aan Rakryan den Kanuruhan Heer Dharmamūrti [3] — — — — — te Barahĕm (en) te Basuri, grond van 't genootschap der

4. Witte monniken [4] — — — — — — — — afgebakend moet worden ten behoeve van de oprichting van een gewijd gebied van Rṣi's [5] door Z. Maj. den

5. Grootkoning. De aanleiding is: de wensch en 't verlangen van Z. Maj. den Grootkoning ten tijde van den grooten vloed van rampen [6] op het eiland Java in 't Çakajaar 928 — — — vorst Wurawari [7] toen hij uitkwam van Luarām; geheel Java

6. zag er te dien tijde uit als ééne zee, vele hoogaanzienlijke personen sneuvelden, in de eerste plaats sneuvelde op dat tijdstip Z. Maj. de Grootkoning zaliger, die begraven ligt in 't heiligdom te Wwatan, in de maand Caitra van 't Çakajaar 929, toen Z. Maj. de Grootko-

7. ning ter tijd nog een jongen was; hij was namelijk 16 jaar oud, nog niet zeer geoefend in 't krijgsbedrijf, uit hoofde van zijn knapenleeftijd, nog niet voldoende

8. krachtig (?) om een volledige wapenrusting te hanteeren. Doch daar hij als een verschijningsvorm was van Wiṣṇu, werd hij behoed door alle goden, voorbestemd om niet mede overweldigd te worden door de moeielijkheden der groote beroering: hij verbleef aan den kant van Wanagiri [8], sa-

9. menwonende [9] met heremieten van reinen wandel, vergezeld van zijne dienaren — — — — — vastbesloten (of: eerbiedig) zijn (of hun) geest —

---

[1] Air was een verouderde spelling reeds tegen 1000 A. D. Men sprak uit er, zooals o. a. blijkt uit den vorm van den naam in 't Sanskrit-gedicht op Er-langga hiervóór.

[2] Eigenlijk «nederkomend», umingsor. Het wordt gezegd van een bevel van hoogere ambtenaren aan lagere. Onnoodig te zeggen dat het Jav. ḍawuh (reeds Oj.) denzelfden begripsovergang vertoont.

[3] Uit andere oorkonden blijkt, dat de volledige naam van dezen hoofdambtenaar luidt: Dharmmamūrti Narottama Dānaçūra; het is klaarblijkelijk dezelfde Narottama, welke ook in regel 10 en 25 genoemd wordt, alsmede vermoedelijk bedoeld is in strofe 14 van het Sanskrit-opschrift. Vgl. de noot op p. 99 hiervòòr. (*Noot van 1917*).

[4] Apiṅhay, wit; hier m. i. een vertaling van Skr. pāṇḍarin.

[5] Karṣyan is een afleiding van Skr. ṛṣi. Onder ṛṣi heeft men m. i. te verstaan brahmaansche heremieten. Vgl. Bijdr. Kon. Inst. 67 (1913), p. 380—381.

[6] Pralaya, oplossing, vernietiging; vooral ook gebruikelijk in den zin van ondergang der wereld; hier figuurlijk; in 't Fransch zou men het kunnen vertalen met «débacle».

[7] Wurawari, Njav. worawari; of het hier een persoon, dan wel een plaatsnaam is, blijkt niet.

[8] Kan ook als appellatief beteekenen «woudberg».

[9] Sambhāsana is een verkeerde spelling voor saṃwāsana.

— — — — — — onvergelijkelijk [1] — — neergebogen in 't stof van de voeten van Z. Maj. den Grootkoning,

10. Heer Narottama was zijn naam; hij was de eerste van de dienaren van Z. Maj. den Grootkoning, buitengemeen trouw gehecht, —, steeds in tegenwoordigheid van Z. Maj. den Grootkoning, mede een kleed van boomschors dragende als gezel van Z. Maj. den Grootkoning,

11. 't voedsel nuttigende van de monniken en heremieten; voorts bleef hij bij Z. Maj. den Grootkoning in 't Godshuis dag en nacht, om 't groot gewicht der liefde van alle goden jegens Z. Maj. den Grootkoning, die

12. door alle goden vast bestemd was dat hij weinig moeite [2] zou hebben om voor de wereld te zorgen, den rang der voorouders te beërven, in 't bezit te komen van de koninklijke heerlijkheid, de vreugde der wereld te hernieuwen, alle vrome stichtingen (of heiligdommen)

13. —, de booze geesten [3] der wereld onschadelijk te maken. Zoo was het toegedacht door alle goden aan Z. Maj. den Grootkoning. Nadat Z. Maj. de Grootkoning de wijding ontvangen had, besteeg hij den troon, en toen door Z. Maj. den Grootkoning ook vereering (?)

14. gebracht was aan den vergoddelijkten vorst die begraven ligt te Īçānabajra [4] werd (de plaats genaamd) Halu [5] door Z. Maj. den Grootkoning tot een gewijd gebied gemaakt. Weshalve hij onder den naam van Rake Halu, Z. Maj. Lokeçwara Dharmawangca (uit Dharma's geslacht) Air-

15. langga Anantawikrama Uttunggadewa met zegen bevestigd werd door de Hoogwaardigen der Buddhisten, Çiwaieten en Brahmanen in den jare 941. Ontel-

16. baar — Z. Maj. de Grootkoning — volgens de goedgezindheid van alle goden jegens hem. Alle vormen (?) van handelingen, openbare en geheime, werden door hem —, die een open oog had voor de plichten jegens de onderdanen, — — Grootkoning

17. — van zijn —; hij ging — — — — alle die —, alle die als booze geesten van 't eiland Java waren, — — —

18. die gehouden werden voor — — — en — —, tot den laatsten toe werden zij door Z. Maj. den Grootkoning — [6], in

---

[1] Verondersteld dat t a n u — aangevuld moet worden met p a m a.

[2] Verondersteld dat bedoeld is a l p ā p a d.

[3] In overdrachtelijken zin kunnen hiermeê booze vijandelijke geweldenaars bedoeld zijn. Ook ons «duivel» wordt op menschen toegepast.

[4] De persoonsnaam is hier elliptisch gebruikt voor de naar hem genoemde plaats. Zoo heet het elders: «die begraven ligt te Çiwabuddha». Ook wij zeggen bijv.: «in St. Pieter», bedoelende «in den dom van St. Pieter».

[5] H a l u komt voor als plaatsnaam in Kawi Oorkonde XXII regel 3. De eigenlijke beteekenis blijft ondanks art. h a l u in KBWdb. (I, 1897, 259) onopgehelderd.

[6] Het onleesbare woord zal wel «uitgeroeid» of «onderdrukt» of iets dgl. beteekend hebben.

19. de eerste plaats Vorst — — — jaar — — — — — in 't geheele rijk gedood, in —, en in 't Çakajaar 951, in de 7de maand trok

20. Z. Maj. de Grootkoning op ten strijde tegen den vijand — — — Woensdag, met nieuwe maan, — desa Wuratan (?), een zeer groot leger — — — —

21. strijd met het front gekeerd tegen den Vorst van Wĕngkĕr. Die werd toen door Z. Maj. den Grootkoning overwonnen in 't Çakajaar 952. Hoe langer zoo meer — — — — —

22. lieten de kwelgeesten hun koninkrijk in den steek om naar den Kraton in —, — — daarna in 't oord Galuh en 't oord Barut, waar zij aangevallen en overweldigd werden in 't Çakajaar 953 — —

23. Z. Maj. de(n) Grootkoning. — — — vervolgens werden door Z. Maj. den Grootkoning in 't Çakajaar 954 — — allen van de afdeeling — — en — — — — — — — — —

24. — — — — — en allen van de — — — — — door Z. Maj. den Grootkoning, de Vorst van Wurawari ook

25. Z. Maj. de Grootkoning betoonde zich een held (?) — — — hun vernietiging. — — — Z. Maj. de Grootkoning met den Rakryān Kanuruhan Heer Narottama, den Rakryān Kuningan Heer Nīti. Ten tijde dat Z. Maj. de Grootko-

26. ning te Magĕhan (?) was, was onbegrensd [1] de roem (?) van Z. Maj. den Grootkoning ten gevolge der verdelging van verschillende kwelgeesten van 't eiland Java. Wat betreft de wijze waarop de Vorst van Wĕngkĕr door Z. Maj. den Grootkoning uit den weg werd geruimd, hij (hield zich op) in zijn Kraton, in Tapa [2] zonder

27. tegenweer [3] te bieden, terwijl zijn land herhaaldelijk in de maand Āçwina [4] verontrust werd door Z. Maj. den Grootkoning. Voorts in 't Çakajaar 957, toen was het dat

28. hij in Tapa door Z. Maj. den Grootkoning overwonnen werd; hij poogde weg te sluipen, een moeielijk genaakbaar oord te zoeken, verliet kinderen en vrouw mitsgaders zijn koninklijke schatten, veelsoortige koninklijke

29. voertuigen; later, in 't Çakajaar 959, wilde die Vorst wegsluipen naar Kapang met zijn troepen die hem (nog) genegen waren, doch zij werden overmeesterd te Sarasa [5] —

---

[1] Verondersteld dat de onleesbare karakters voor hīṅa° zijn tanpa, en dat ya een overblijfsel is van yaça.

[2] Ik vat het op als plaatsnaam; «in ascese» schijnt mij toe niet te passen.

[3] Ik neem aan dat de uitgewischte letter vóór pra° een *a* is.

[4] Deze maand werd als gunstig tijdstip beschouwd voor expedities.

[5] De woordscheiding, en dus ook de plaatsnaam, onzeker.

30. zij [1] werden tot voetonderlaag gemaakt door Z. Maj. den Grootkoning die met de voeten omlaag [2] op den troon zat. De beroering op 't eiland Java was te niet gedaan, de oorlogen hadden een einde genomen;

31. geen ongerustheid koesterden de gemoederen der — — — — [3] dat zij de (beschermende) schaduw van Z. Maj. den Grootkoning genoten. Daarom volbracht hij zijne

32. gelofte, stichtte de kluizenarij van Pucangan — — [4], gelijk Z. Maj. de Grootkoning gebeden, lof, aanbidding gericht had tot God Hari (Wiṣṇu) steeds (?), en om een voorbeeld (?) te zijn voor de wereld,

33. in de eerste plaats voor de toekomstige heerschers tot in lengte van dagen, op de wijze waarop Z. Maj. de Grootkoning een heilige gelofte deed voor 't bestendig heil van geheel Java, want de overoude (?) heerschers,

34. zoovelen als op Java regeerden — — — — — — — —, ondervonden allen in 't verleden voorspoed. Volstrekt niet — Z. Maj. de Grootkoning —

35. — en de wil van Z. Maj. den Grootkoning —

36. — — — (de hoofdmantri i) Hino — heffende aan belasting 1 goudstuk — — — — — — — — — — — — — — — — — — — van de

37. kluizenarij te Pucangan. De gronden te Pucangan, te Barahĕm, te Basuri houden dan op —

38. — — — — — — — de heilige kluizenarij te Pucangan — (mag niet betreden worden door) sol-

39. daten [5], Pangkur's, Tawan's, Tirip's, en Nāyaka's, Partyaya's [6], Witte monniken, Wahuta's, dorpshoofden, en allen die belastingen eischen (?) — — — — — — — — — — —

40. lusten en lasten, alle van welken aard ook — — zoover als zich uitstrekken de gronden van de heilige kluizenarij te Pucangan — — — — — —

41. — — — — — — — — — (invorderaars) van belastingen [7], lijfknechten (?) en — — —

[1] De onderworpen of vijandelijke vorsten.

[2] De koning zit op Europeesche wijze op den troon, omdat aan zijne voeten de hulde van de onderworpenen gebracht wordt.

[3] In 't onleesbare gedeelte zal zoo iets als «onderdanen, die 't vaste vertrouwen hadden» gestaan hebben.

[4] Misschien: «zijn wensch wanneer hij eenmaal als een Rake geworden was»; ondersteld dat *s* vóór a n 't overblijfsel is van h u w u s.

[5] W i n a w a (vertaling van Skr. b h ṛ t a, b h ṛ t y a) is «onderhoorige manschap»; de eigenlijke beteekenis van m ā n a k a t r ī ṇ i, welks laatste bestanddeel «drietal» aanduidt, ken ik niet. W i n a w a beantwoordt hier zonder twijfel aan Skr. c ā r a b h a ṭ a.

[6] P a r t y a y a, elders P r a t y a y a. Een der beteekenissen van Skr. p r a t y a y a is volgens 't Petersb. Wdb. «ein Haushälter, der sein eigenes Feuer hat».

[7] Vgl. Kawi Oorkonden VII, 3*b*, 6.

42. alwie van welken aard ook, komende binnen — — — — de heilige kluizenarij te Pucangan, hetzij een Brahmaan, Kṣatriya, Waiçya, Çūdra, Caṇḍāla, Nāyaka, Partyaya,

43. Witte monnik, Wahuta, dorpshoofd — — — — — — om te roeren aan den vrijdom van de heilige kluizenarij te Pucangan en zoover als zich uitstrekkende gronden van

44. — — — — de heilige kluizenarij [1], moge ten gevolge daarvan de straf zijner daad ondergaan [2], zijn — — groote

45. zonde — — — — — — — — — — citralekha [3] aan de voeten van Z. Maj. den Grootkoning — hij — —

46. 't heilige bevel des vorsten, als edict (uitgevaardigd).

In de hier bekend gemaakte inscriptie hebben wij de stichtingsoorkonde van de heilige kluizenarij te Pucangan. Behalve 't bevel van Koning Erlangga tot de stichting, met vermelding van de immuniteiten en privilegies daaraan verleend, wordt, bij wijze van inleiding, kond gedaan welke beweegreden den Koning bezielde om een daad van vroomheid te volbrengen, namelijk de gelofte die hij in zijne jeugd, toen hij in kommervolle omstandigheden verkeerde, gedaan had aan 't graf van een zijner voorouders, om daar ter plaatse een heilige kluizenarij te stichten, wanneer hij eenmaal de macht daartoe mocht bezitten. Hoe hij na verloop van tijd er in slaagde zijne vijanden te overwinnen en oppermachtig heerscher van Java te worden, wordt tevens in herinnering gebracht, jammer genoeg zeer fragmentarisch. Als aanvulling van de in de oorkonde verzwegen of door de leemten in den tekst niet te herkennen feiten kan strekken wat te lezen staat in 't Sanskrit lofdicht op Er-langga, hetwelk in tekst en vertaling uitgegeven is in de Bijdragen van 1885, blz. 1—21.[4]

Uit dit gedicht, vs. 11vg. weten wij dat Er-langga de zoon was van Udayana, die identisch schijnt te wezen met den vorst die in de oorkonde, reg. 6, heet «de koning zaliger die begraven ligt in den graftempel te Wwatan».[5]

---

[1] Vgl. KO. VII, 6*a*, 6: «brāhmāṇa, kṣatriya, waiçya, çudra, mwaṅg apiṅhay akurug anak-thāni, makādi sang prabhu mantry ānāgata yāwat umulahulah anugraha pāduka çrī mahārāja, irikanang wargga haji i Warahu, mne, hlĕm, tka ri dlāha ning dlāha».

[2] Vgl. KO. VII, 6*b*, 1: «tasmāt kabwat karmma knanya, parikālanĕn ta ya» enz.

[3] Citralekha beteekent gewoonlijk «schilderstuk», doch wat hier bedoeld is, kan wegens de leemte in den tekst niet vastgesteld worden.

[4] Zie den voorgaanden herdruk. (*Noot van 1917*).

[5] Volgens Krom in Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913), p. 587 is de te Wwatan bijgezette vorst niet Udayana, welke geen koning was, doch Er-langga's schoonvader en voorganger Dharmmawangça. (*Noot van 1917*).

Doch dit zou niet uitkomen indien het jaartal 899 Çaka, dat evenals de naam Udayana te Jala-tunda [1] aangetroffen is, Udayana's sterfjaar ware. Gesteld dat wij hier werkelijk Udayana's laatste rustplaats hebben — hetgeen denkbaar is —, dan kan toch het jaartal 899 geen betrekking hebben op diens dood, want uit onze oorkonde van 963, regel 7, blijkt dat Er-langga in 929 zestien jaar oud was, zoodat het sterfjaar van zijn vader Udayana niet in 899 kan vallen. Het cijfer 899 kan juist zijn, maar is niet het sterfjaar van Udayana. [2]

Wij weten nu met zekerheid dat de stichting van de kluizenarij haar beslag kreeg in 963 Çaka. Dit is volstrekt niet in strijd met wat de dichter van 't lofdicht verhaalt. Uit zijne woorden volgt alleenlijk dat bedoelde stichting plaats had na 959, nadat «de edele doorluchtige Koning van het eiland Java zegepralend zich op den van juweelen flonkerenden troon plaatste, nadat hij zijne voeten gezet had op het hoofd zijner vijanden». Dan gaat de dichter aldus voort: «Thans, na het Oosten, Zuiden en Westen veroverd en alle vijanden verslagen te hebben, na alleenheerscher geworden te zijn van het gansche land, wordt Zijne Majesteit Er-langga door de koninklijke Fortuin, welke geenen anderen vermag aan te zien, dicht in hare schoone armen gekneld». Eerst daarop wordt de stichting van de kluizenarij te Pucangan in schitterende kleuren geschilderd.

Een feit van belang dat men in de schenkingsoorkonde niet aantreft, is 't huwelijk van den jeugdigen Er-langga met de dochter van den heerscher van Oost-Java, als wiens geslachtsnaam wordt opgegeven Dharmawangça. [3]

Volgens den dichter (vs. 15) «kwamen tot den doorluchtigen monarch, Koning Er-langga, de onderdanen en de voornaamste Brahmanen, met innig verlangen, en, eerbiedig gebogen, richtten zij vol vertrouwen de bede tot hem: «Beheersch het land tot de uiterste grens!» Dit geschiedde in 932. In 't edict wordt zulks niet vermeld; wel echter dat hij reeds in 941 zóó machtig was, dat hij zijne volledige heerscherstitels kon aannemen, met inzegening van de geestelijkheid der verschillende gezindten.

Na genoemd tijdstip had Er-langga nog menigen strijd te voeren tegen meer dan één vijand. Zoo beoorloogde hij den Vorst van Wĕngkĕr, dien hij in een veldslag in 952 overwon, en wiens land hij in 953 teisterde. Hierop kan doelen hetgeen de dichter verhaalt in vs. 25, namelijk dat Er-langga de residentie des vijands verbrandde en in 953 diens steden herhaaldelijk

[1] Zie Verbeek, Oudheden van Java, Verh. Bat. Gen. XLVI (1891), blz. 242, vgl. 303.

[2] Mogelijk is 899 het jaar, waarin de badplaats door Udayana gesticht is. Vgl. Krom in Tijdschr. Bat. Gen. LVII (1916), p. 527—528. (*Noot van 1917*).

[3] In 't gedicht vs. 13. Uit de oorkonde blijkt dat Er-langga dien geslachtsnaam bij zijne overige titels voegt, daarmede zeker als rechtmatig opvolger zijns schoonvaders optredende. — (Verg. hiervóór p. 91 noot 1 en p. 93 noot 3. *Toevoeging van 1917*.)

blakerde. Wegens een leemte in den tekst van 't gedicht, vs. 23, en de nog grootere gebreken in de oorkonde (regel 20—23), is niet met zekerheid op te maken, of dezelfde vijand of vijanden bedoeld zijn.

De dichter maakt in vs. 28 gewag van een schitterende overwinning, door Er-langga bevochten op zekeren Koning Wijaya, den 13[den] der lichte helft van de maand Bhādrapada, van 't jaar 957.[1] In 't volgende vs. wordt verteld hoe Wijaya aan zijn einde kwam in de maand Kārttika van 957, terwijl blijkens vs. 30 de onderwerping van Java in 959 voltooid was. Vergelijken wij nu de gegevens in de oorkonde, regel 29 in verband met regel 27, dan komen wij tot het besluit dat de vorst van Wĕngkĕr en Wijaya één en dezelfde persoon zijn, al is de voorstelling van 't beloop der feiten in onze beide bronnen eenigszins onderling afwijkend.

Afgescheiden van den onvoldoenden toestand van den tekst, waardoor veel voor ons onverstaanbaar blijft, ondervinden wij moeielijkheden wanneer het er op aankomt de ligging der in 't stuk genoemde plaatsen te bepalen.

Om te beginnen met Pucangan, in 't Sanskrit terecht vertaald met Pūgawat. Na een plaatselijk onderzoek is de Heer Rouffaer tot het besluit gekomen dat Pucangan de berg Pĕnanggungan is, de noordelijke voorberg van den Arjuna[2], alwaar te Jala Tunda (zie Verbeek's kaart bij zijn «Oudheden van Java») aan den Westelijken voet gevonden is 't opschrift Udayana en 't jaartal 899 Çaka.[3]

Wwatan, waar volgens regel 6 der oorkonde een heiligdom was, is zeker wel het tegenwoordige Wotan, in District Mantup, Afd. Lamongan, Res. Surabaya, waar een beschreven steen gevonden is.[4]

Wĕngkĕr is de naam der hoofdplaats van een gebied, waarvan in later tijd, in 't Majapahitsche tijdperk, herhaaldelijk sprake is.[5]

In regel 14 wordt een begraafplaats van een vorst, zeker wel een graf-

---

[1] In de volgende passage is bij den herdruk een kleine wijziging aangebracht. De oorspronkelijke tekst ging uit van een zóó klaarblijkelijke verschrijving, dat het geen nut zou hebben die te herdrukken. (*Noot van 1917*).

[2] Deze conclusie van Rouffaer is medegedeeld in Notulen Bat. Gen. XLVII (1909), p. 180—182. (*Noot van 1917*).

[3] Dat Udayana daar begraven ligt, is zeer wel mogelijk, maar 899 kan niet zijn sterfjaar wezen; zie boven bl. 112.

[4] Zie Verbeek, o. c. (1891), N°. 431. — (Dr. Verbeek somt in Not. Bat. Gen. XXVII, 1889, p. 9 nog eenige andere plaatsen Wotan en Pamotan op, welke eveneens in aanmerking zouden kunnen komen. *Toevoeging van 1917*.)

[5] Zie Brandes, Pararaton (1896), blz. 256, onder «Wĕngkĕr». Ook in den Nāgarakṛtāgama komt de naam herhaaldelijk voor. — (De plaatsen, waar Wĕngkĕr in den Nāgarakṛtāgama voorkomt, zijn bijeengezet in Tijdschr. Bat. Gen. LVI, 1914, p. 546. *Toevoeging van 1917*).

tempel, aangeduid als «Īçāna-bajra» [1]. Dit is eigenlijk de bijnaam van een vorst, maar van welken? In 't Kamahāyānikan [2] vinden wij als titel van Mpu Siṇḍok opgegeven: Çrī Īçānabhadrottungga[l]-dewa. Dezelfde vorst wordt in 't Sanskrit lofdicht op Er-langga aangeduid met den titel van Çrī Īçānatungga. In een oorkonde van 861 Çaka draagt hij den titel van Çrī Īçāna Wijaya Dharmottunggadewa; in een ander van 851 Çrī Īçāna Wikramottunggadewa. In Kawi Oorkonde VII betitelt Mpu Seṇḍok zich als Dakṣottama Bahubajra (lees: Bā°) Pratipakṣakṣaya. [3] Zoo ook in K.O. XVII. Ondanks de alleszins verklaarbare onderlinge afwijking der titels ben ik geneigd Īçāna Bajra toe te passen op Mpu Siṇḍok, te meer omdat bajra deel uitmaakt van bāhubajra, en ook omdat hij een der voorouders van moederszijde van Er-langga was, zoodat de vereering, door dezen aan de rustplaats van zijn voorvader bewezen, zeer natuurlijk is. De vraag aangaande de ligging der plaats is echter daarmeê nog niet opgelost. [4]

Aan een onderzoek naar de overige plaatsnamen zal ik mij niet wagen, te minder omdat van ettelijke de lezing alles behalve vaststaat.

---

[1] In Nāgarakṛtāgama, zang LXXVII, strophe 1 wordt een Içānabajra vermeld onder de gewijde plaatsen der seculiere Buddhistische geestelijkheid. (*Noot van 1917*).

[2] Uitg. van J. Kats (1910), blz. 118.

[3] In Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913), p. 588—591 betoogt Krom, dat deze Dakṣottama Bāhubajra Pratipakṣakṣaya een andere vorst is dan Mpu Siṇḍok, en de verwarring tusschen beide koningsnamen haar oorsprong vindt in een niet-authentieke oorkonde. (*Noot van 1917*).

[4] Indien dit Içānabajra dezelfde plaats is, als de gelijknamige, welke in Çāka 1281 door koning Hayam Wuruk werd bezocht, moet zij in verband met 's konings reisroute gezocht worden in het district Tongas der afd. Prabalingga, res. Pasuruhan. Zie Nāgarakṛtāgama, zang XX, strophe 1, en J. F. Niermeyer in Tijdschr. Aardr. Gen. 2de Serie, XXX (1913), p. 324. (*Noot van 1917*).

De Sanskrit-inscriptie van Canggal (Kĕḍu), uit 654 Çāka.

(Met een facsimile.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
4e Volgreeks, Dl. X.

's-Gravenhage, 1885.

De inscriptie van het Bataviaasch Museum, van welker ontdekking door Holle in der tijd mededeeling is gedaan in de Kon. Akad. te Amsterdam [1], bevat 25 regels, in schoone en duidelijke letter geschreven op eenen steen die 110 cm. hoog is bij 78 cm. breedte. [2] Het aantal strophen, van welke 1, 2, 4, 5, 6, 7 en 12 in Çārdūlavikrīḍita, 3, 8 en 11 in Sragdharā zijn, 9 in Vasantatilakā en 10 in Pṛthvī is, bedraagt twaalf. De vier halfstrophen van No. 1 en 2 vullen elk juist eenen regel, doch de steen was niet breed genoeg om de helft van No. 3, die in de langere Sragdharāmaat is, in één regel te bevatten, zoodat de steenhouwer eenige lettergrepen op de volgende lijn plaatste, en, eenmaal van de orde afgeweken, deed hij geen poging meer om de volgende Çārdūlavikrīḍita's zóó te rangschikken als hij in den beginne gedaan had. Hij zou trouwens geen ruimte genoeg op den steen gevonden hebben. De type van het letterschrift onzer inscriptie is nauw verwant met die welke van de 5de tot de 10de eeuw in gebruik was in Kalingga en Andhra (Wenggi), of meer algemeen in dat gedeelte van Dekkhan, waar tegenwoordig het Kanareesch-Telugusche schrift in zwang is. Nog grooter is de overeenkomst die de karakters vertoonen met die van het opschrift van Hanh Khiei in Kamboja uit de 7de eeuw. Van de spelling valt op te merken dat ze zich ten opzichte van het gebruik der *n* of nasale keelletter in plaats van den Anuswāra, in bepaalde gevallen, aansluit bij de schrijfwijze die in de Oud-javaansche en Kamboja-Sanskritsche inscripties gewoonlijk en in de Zuid-indische nu en dan gevolgd wordt. Nadere bijzonderheden omtrent een en ander zal ik bewaren voor de *Aanteekeningen.*

De taal van het stuk is tamelijk zuiver, maar niet schoon te noemen. De vrijheden die de dichter zich hier en daar bij de vorming van samenstellingen en anderszins veroorloofd heeft, zijn zoodanig als men meermalen bij Indische dichters ontmoet, die niet schromen 't spraakgebruik te plooien naar de onverbiddelijke eischen der metriek. De stijl is gekunsteld en hoogdravend, zooals gewoonlijk in zulke officieele poëzie het geval is.

---

[1] In de zitting van 10 Maart 1884, zie Versl. Meded. Afd. Lett. 3de Reeks I (1884) p. 264—265.

[2] Deze inscriptie, sinds 1879 als D 4 opgenomen in het Museum te Batavia, is gevonden nabij tempeloverblijfselen op den Gunung Wukir, onder het gehucht Canggal der desa Kadiluwih, district Salam, afd. Magĕlang, zuid-Kĕḍu. Een litteratuuropgave vindt men in den Inventaris der Hindoe-oudheden I, Rapp. Oudh. Dienst 1914, p. 262 no. 843.

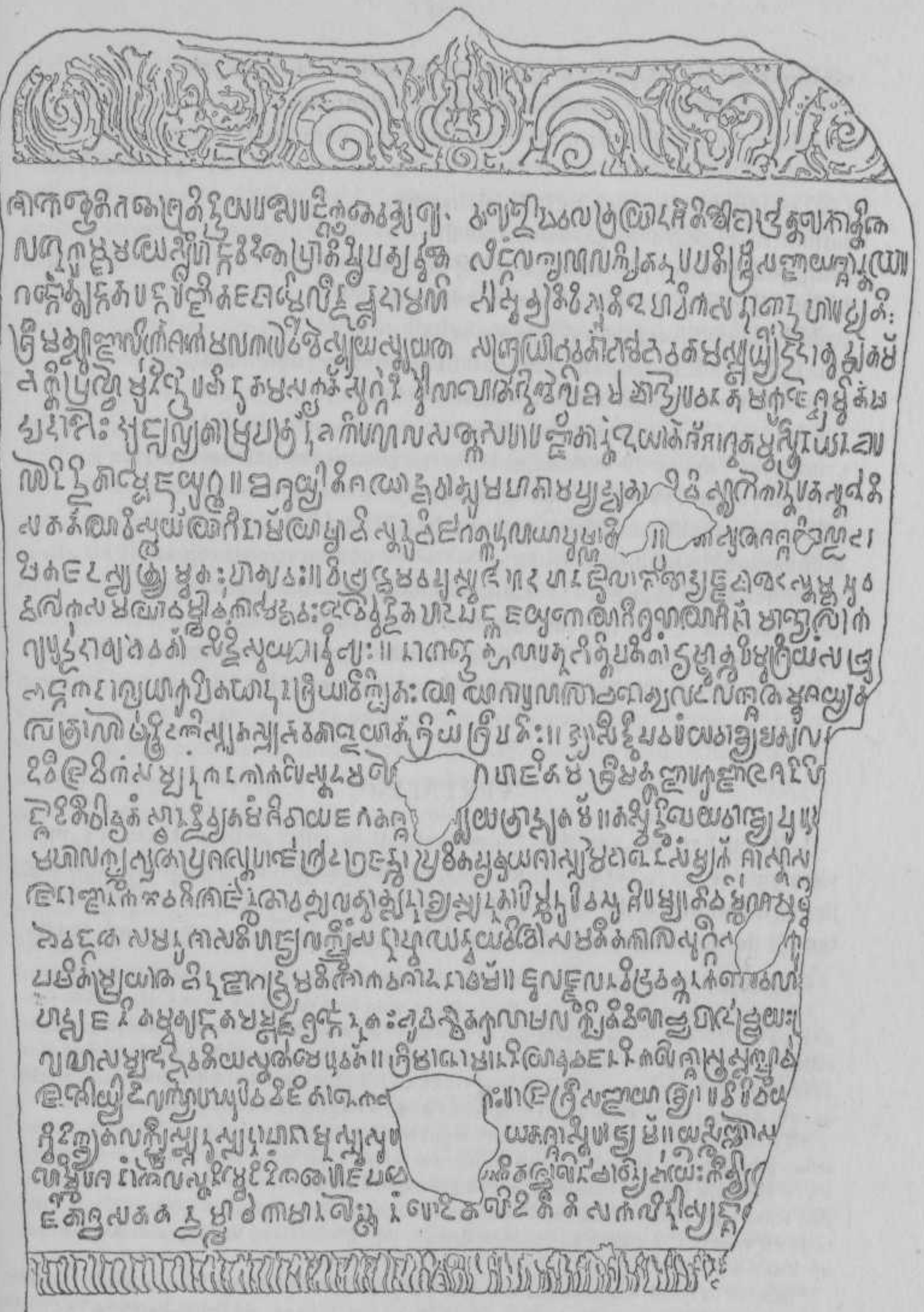
Het facsimile op p. 119 is naar een foto van den Oudheidkundigen Dienst uit Jan. 1917; bij de oorsponkelijke uitgave van 1885 ging een grooter heliotypie, gemaakt naar een papier-afdruk der inscriptie. (*Noot van 1917*).

Over 't algemeen heeft het monument weinig geleden, zoodat de tekst goed leesbaar is, met uitzondering van ettelijke plekken, waar de oppervlakte uitgesleten is. Op sommige plaatsen laten zich de verdwenen letters zonder moeite en met zekerheid herstellen, op andere blijft ruimte over voor allerlei gissingen. In de volgende transcriptie heb ik mijne aanvullingen door haakjes aangeduid.

TRANSCRIPTIE.

[1[1]] çākendre tigate çrutīndriyarasairaṅgīkṛte vatsare
vārendau dhavalatrayodaçitithau bhadrottare kārttike
[2] lagne kumbhamaye sthirāṅgavidite prātiṣṭhipatparvvate
liṅgaṃ lakṣaṇalakṣitannarapatiççrīsañjayaççāntaye || 1
[3] gaṅgottuṅgataraṅgarañjitajaṭāmaulīnducūḍāmaṇi-
rbhāsvatpaṃtivibhūtidehavikasannāgendrahāradyuti(ḥ)
[4] çrīmatsvāñjalikoçakomalakarairdevaistu ya stūyate
sa çreyo bhavatāṃ bhavo bhavatamassūryyo dadātvadbhutam || 2
[5] bhaktiprahvairmunīndrairabhinutamasakṛt svargganirvvāṇaheto-
rddevairlekharṣabhādyairavanatamakuṭaiçcumvitaṃ ṣa [6] ṭpadābhaiḥ
aṅgulyātāmrapatraṃ nakhakiraṇalasatkesarārañjitāntaṃ
deyāt çaṃ çāçvatamvastrinayanacara [7] ṇāninditāmbhojayugma || 3
aiçvaryyātiçayodbhavātsumahatāmapyadbhutā(nā)nnidhi-
styāgaikāntaratastanoti [8] satataṃ yo vismayaṃ yoginām
yo ṣṭābhistanubhirjagatkaruṇayā puṣṇāti na svā(rtha)to
bhūteçaççaçikhaṇḍabhū [9] ṣitajaṭassa tryamvakaḥ pātu vaḥ || 4
vibhraddhemavapussvadoṣadahanajvālā ivodyajjaṭā
vedastambhasuva [10] ddhalokasamayo dharmmārthakāmodbhavaḥ
devairvvanditapādapaṅkajayugo yogīçvaro yogināṃ
mānyo loka[11]gururddadātu bhavatāṃ siddhiṃ svayambhūrvvibhuḥ || 5
nāgendrotphaṇaratnabhittipatitāṃ dṛṣṭvātmavimvaçriyaṃ
sabhrū [12] bhaṅgakaṭākṣayā kupitayā (dūraṃ) çriyā vīkṣitaḥ
yo yogāruṇalocanotpaladalaççete mvuçayyāta [13] le
trāṇārthantridaçaisstutassa bhavatāndeyāt çriyaṃ çrīpatiḥ || 6
āsīddvīpavaraṃ yavākhyamatulandhā(nyā) [14] divījādhikaṃ
sampannaṃ kanakākaraistadamarai — — dinopārjitam
çrīmatkuñjarakuñjadeçanihi[tava] [15] ṅçāditīvādhṛtaṃ
sthānandivyatamaṃ çivāya jagataççambhostu yatrādbhutam || 7
tasmindvīpe yavākhye puruṣa(pada) [16] mahālakṣmabhūte praçaste

[1] De cijfers tusschen vierkante haken geven de regels van den steen aan. De transcriptie was oorspronkelijk in Nāgarī; voor de overbrenging in Lat. karakters geldt hetgeen in de noot op p. 97 werd gezegd. (*Noot van 1917*).

De beschreven steen van Canggal (Kĕdu); uit 654 Çāka.

rājogrodagrajanmā prathitapṛthuyaçāssāmadānena saṃmyak
çāstā sa(rvvapra) [17] jānāñjanaka iva çiçorjanmato
vatsalatvātsannākhyassannatārirmmanuriva sucirampāti dharmmeṇa
pṛthvī(m) || 8

[18] evaṅgate samanuçāsati rājyalakṣmīṃ
sannāhvaye nvayavidhau samatītakāle
svargge su(khaṃ) pha(la)ku(lo) [19] pacitamprayāte
bhinnañjagadbhramati çokavaçādanātham || 9
jvalajjvalanavidravatkanakagauravarṇaḥ ⏑ —
(ma) [20] hadbhujanitamvatuṅgatamamūrddhaçṛṅgonnataḥ
bhuvi sthitakulācalakṣitidharoccapādocchrayaḥ
(prabhūta) [21] guṇasampadodbhavati yastato meruvat || 10
çrīmānyo [1] mānanīyo vudhajananikaraiççāstrasūkṣmārtha(vedī)
(rā) [22] jā çauryyādiguṇyo raghuriva vijitānekasā(mantaca)kraḥ
rājā çrīsañjayākhyo raviriva ya(çasā di) [23] gvidikkhyātalakṣmī-
ssūnussannāhanāmnassvasura ⏑ ⏑ ⏑ — nyāyataççāsti rājyam || 11
yasmiñchāsa(ti sāga) [24] rormmiraçanāṃ çailastanīmmedinīṃ
çete rājapathe (jano na) cakitaççorairna cānyairbhayaiḥ
kīrttyā(ḍhyairalama) [25] rjjitāçca satatandharmmārthakāmā naraiḥ
nūnaṃ roditi roditīti sa kalirnnāstyaṅça(çeṣo yataḥ ||) 12

VERTALING.

1. Toen het jaar van den Çakavorst dat in cijfer gebracht wordt [2] met vier, vijf en zes (654) verloopen was, op Maandag [3], de dertiende Tithi der lichte maandhelft, die volgt op (de Tithi) Bhadra [4], in (de maand) Kārttika, terwijl de horoscoop stond in den Waterman, in een zoogenoemd «vast»

---

[1] Eigenlijk schijnt er çrīmāno te staan, hetgeen hier evenwel niets beteekenen zou.

[2] Er staat duidelijk aṅgīkṛte, doch dat is eene fout voor aṅkīkṛte. Hoewel de termen çruti (Weda = 4), zintuig (indriya = 5) en smaak (rasa = 6) eigenlijk geen getallen zijn, hebben ze toch de waarde er van en beschouwt de Indiër ze als cijfers; van daar aṅkīkṛte, of zooals men elders vindt, eenvoudig aṅkite, bijv. in een inscriptie in Ind. Antiq. IX (1880), p. 185: «Nepālavarṣe svaraçaraturagair aṅkite».

[3] Vārendau is een voorbeeld van omgekeerde schikking der compositieleden. Intusschen klinkt de omzetting in dit geval niet zoo vreemd, als ze in onze taal zou doen, dewijl vāra eigenlijk «beurt» beteekent en het geoorloofd is indau voor induvāra te zeggen. Zoo staat bijv. Ravau, d.i. op Zondag, voor Ravivāre, Ind. Antiq. VI (1877), p. 195; Gurau voor Guruvāre, op Donderdag, ald. 199; Çukre, op Vrijdag, ald. 201; Some, op Maandag, ald. 203.

[4] Bhadra of Bhadrā is de naam van de 2de, 7de, en 12de Tithi in elke halve maand; de 13de volgt dus op Bhadra; ze heet, even als de 3de, en 8ste, Wijaya; zie Bṛhat-Saṃhitā 99, 2. — (Verg. deze Serie dl. II, 1914, p. 138. *Toevoeging vun 1917.*)

onderdeel [1], heeft Z. Maj. koning Sañjaya [2] op den berg een Lingga, van de (vereischte) kenmerken voorzien, laten opzetten tot zegen (van het land).

2. Hij die op zijne, door de hooge golven van den Ganges getinte, haarwrong de maan als kruinjuweel draagt; op wiens lichaam, met glimmende asch in strepen besmeerd, de glans van zijn uit slangen gevormd halssnoer helder uitkomt; die de lofzangen ontvangt der goden, welke bij Hoogstderzelver eerbiedsbetoon de handen lief met de holle zijden tegen elkander leggen; hij, Çiwa, die een zon is in de duisternis des wereldschen bestaans, schenke ulieden heil in de volste mate!

3. Moge dat onberispelijk schoone lotuspaar, de voeten van den Drieoogige (Çiwa), waarvan de teenen met de roodachtige bloembladen te vergelijken zijn en waarvan de uiteinden verlicht zijn door de stralende nagels, met blinkende meeldraden te vergelijken; (dat voetenpaar) hetwelk de grootste heiligen, deemoedig neêrgebogen, herhaaldelijk verheerlijken ten einde de hemelsche zaligheid te verwerven, en hetwelk de goden, met Indra [3] aan 't hoofd, met hun kroon omlaag, kussen, als waren zij de bijen (die den lotus kussen); moge dat ulieden eeuwig heil schenken!

4. Hij, die wegens de uiting zijner alovertreffende heerschersmacht een bewaarplaats van de allergrootste wonderen is; die door uitsluitend in zelfverloochening welbehagen te vinden steeds de verbazing opwekt der Yogin's; die uit ontferming, niet uit eigenbelang, met zijn acht lichamen [4] de wereld doet gedijen; Hij, de heer der schepselen, wiens ruige haren met de maansikkel getooid zijn, de Drieoogige (Çiwa) moge u behoeden!

5. Moge de machtige Brahma ulieden voorspoed schenken! Hij, de eerbiedwaardige meester [5] der wereld, de Heer der Yogin's voor de Yogin's, wiens voetlotuspaar de goden aanbidden; uit wien al het goede, nuttige en aangename (in de wereld) komt; die de instellingen der maatschappij hecht bevestigd heeft aan de Wedazuil; Hij, die in de hoogte rijzende haarbundels

---

[1] Met «onderdeel» is hier meer bepaaldelijk $\frac{1}{9}$ van een astrologisch huis bedoeld. Die onderdeelen worden onderscheiden in vaste, bewegelijke of tweeslachtige, al naarmate het sterrebeeld waardoor ze elk beheerscht worden vast, bewegelijk of tweeslachtig is. «Vast» heeten de Stier, de Leeuw, de Schorpioen en de Waterman.

[2] Dat de naam Sañjaya luidt en niet, gelijk Prof. Kern eerst las, Sṛñjaya, is opgemerkt door Brandes in Notulen Bat. Gen. XXIV (1886) p. 31, noot. (*Noot van 1917*).

[3] Daar lekharṣabha in samenstelling staat, zou het evengoed «de voornaamsten» als «de voornaamste» der goden kunnen beteekenen, doch ik geloof niet dat de dichter iets anders dan het eerste bedoeld heeft, en in dat geval kan er alleen van Indra sprake zijn.

[4] De acht lichamen, d. i. openbaringsvormen van Çiwa, zijn welbekend, en worden o. a. ook in het voorgebed van de Çakuntalā verheerlijkt. — (Verg. p. 51 hiervóór, noot. *Toevoeging van 1917.*)

[5] Tevens ook: leermeester en vader.

draagt, gelijkende op vlammen vuurs, waardoor zijn gouden lichaam van smetten gelouterd wordt. [1]

6. Moge de gemaal van Çrī (d. i. Wiṣṇu) ulieden geluk geven; Hij, die met zijn op lotusbladen gelijkende, van geestelijke inspanning roode oogen, op het waterleger ligt, terwijl hij door de goden aangeroepen wordt om hen te redden en door (zijne wederhelft) Çrī, die haar eigen schoon beeld ziet weerkaatsen op het zijvlak van den edelsteen in het kroontje der groote slang, van verre in toorn met gefronsten schuinschen blik wordt aangezien.

7. Er is [2] een voortreffelijk, onvergelijkelijk eiland, Java genaamd, uitmuntend (vruchtbaar) in koorn en andere zaden, rijk aan goudmijnen; het is door de onsterfelijken in bezit genomen door — en zoo voorts [3]; daar is een allerheerlijkst miraculeus heiligdom van Çiwa, strekkende tot het heil der wereld, (en) overgebracht van den in 't gezegende land Kuñjarakuñjadeça [4] gevestigden «stam», gelijk men het noemt.

8. Op dat veelgeprezen eiland Java, hetwelk een edel pronkstuk is onder alle landen, was een koning van zeer hooge geboorte, die door het gepast gebruik van vreedzame middelen en mildheid wijd en zijd roem had ingeoogst; gelijk een vader zijn kind van de geboorte af liefderijk al zijne onderdanen besturende, regeerde hij, Sanna geheeten, zijne vijanden onderworpen hebbende, zeer lang de aarde met gerechtigheid, eenen Manu gelijk.

9. Toen Sanna aldus de Fortuin der koninklijke heerschappij besturende later na verloop van tijd henenging om in den hemel de zaligheid, die als loon (van zijne zedelijke verdiensten) in menigte was weggelegd, te ge-

---

[1] Het woord voor haarbundel (jaṭā) in den tekst beteekent ook «dichte stralen». Het gouden lichaam is de morgenzon die hare stralen opwaarts schiet; Brahma is de verpersoonlijking van 't levenwekkende, scheppende licht.

[2] Er staat eigenlijk «er was» (āsīt). Waarom de dichter niet asti gebruikt heeft, hetwelk evengoed in de maat past, weet ik niet. In de volgende strophe bezigt hij daarentegen het praesens pāti, waar de spraakkunst een praeteritum vereischt, doch dit laat zich verklaren als een dichterlijke vrijheid.

[3] De vertaling is gebrekkig en onzeker: er ontbreekt een woord dat ik niet weet aan te vullen, dewijl ik de bedoeling des dichters niet vermag te raden. De eerste lettergreep kan evengoed sthā als svā wezen.

[4] Welk land met Kuñjarakuñja bedoeld is, kan ik niet met zekerheid zeggen, doch er is grond om aan te nemen dat het eene streek in Zuidelijk Indië is, die elders vermeld wordt onder den naam van Kuñjaradarī of Kuñjara, waar een berg was door Çiwa geschapen (zie Harivaṃça st. 12393) en het verblijf van den Ziener Agastya (Canopus). Uit de woorden van onze inscriptie maak ik op, dat er in genoemd oord een heiligdom van Çiwa bestond, dat als stamheiligdom van het op Java gestichte beschouwd werd. — (Gelijk Dr. Bosch aantoont in zijn artikel «De Sanskrit-inscriptie op den steen van Dinaja», Tijdschr. Bat. Gen. LVII (1916) p. 410—444, in het bijzonder p. 431—432, wordt, door de andere gegevens aangaande Agastya-vereering op Java, Prof. Kern's vermoeden bijna tot zekerheid verheven. Verg. ook deze Serie, dl. VI, 1917, p. 284—285. *Toevoeging van 1917.*)

nieten, was de wereld ontdaan en verbijsterd van droefheid daar ze van haren beschermer beroofd was.

10. Degene die daarop verrees, rijk in veel goede eigenschappen, gelijk (de goud-berg) Meru — (want) hij heeft de blanke kleur van in vlammend vuur smeltend goud; heeft groote armen, te vergelijken met de afhellingen (des bergs); draagt het hoofd zeer hoog opgeheven, gelijk (de Meru) zijn kruin, en heeft zijn voeten hoog verheven boven de op den grond zich bevindende vorsten, (hoewel deze) uitsteken in hun geslacht. [1]

11. De zoon van Sannāha [2], de doorluchtige, die door scharen van geleerden geëerd wordt als een kenner van den subtielen zin der boeken; een heerscher uitmuntende door dapperheid en andere deugden, die gelijk Raghu het gebied van verscheidene naburige vorsten veroverd heeft; Z. Maj. Koning Sañjaya, wiens luister gelijk die der zon in alle windstreken met roem bekend is, regeert (thans) . . . . . van zijne zuster, naar recht het rijk.

12. En terwijl hij de aarde, die tot gordel den golvenden oceaan en tot borsten de bergen [3] heeft regeert, legt het volk zonder beducht te zijn voor roovers of andere gevaren zich te slapen op den grooten weg, en bezitten de menschen, rijk in goeden naam, steeds het goede, nuttige en aangename. [4] Denkelijk doet Kali [5] niets dan schreien, want er rest geen aandeel meer voor hem. [6]

AANTEEKENINGEN.

Het schrift van ons monument is hetzelfde als dat hetwelk men aantreft op de inscriptie van Hanh Khiei in Kamboja, indertijd door mij in de An-

[1] Op den Meru toegepast beteekent de uitermate gezochte beschrijving: «wiens uitloopers zich hoog verheffen boven de (zeven) hoofdbergen die zich op aarde bevinden». — Men moet zich de vorsten voorstellen als staande of gebogen vóór den troon van den oppervorst, zoodat dezes voeten hooger zijn dan hun hoofden. Eene soortgelijke vergelijking treft men ook aan in Mahāwaṃsa 73, 124, waar een uitstekend vorst genoemd wordt: Sabhamahīpālakulabhūdharameru, d.i. «hij steekt zoo hoog uit boven de overige koningen als de Meru boven de (zeven) hoofdgebergten».

[2] Dit schijnt de vollere vorm te zijn, waarvan Sanna eene verkorting is. Beide, Sanna en Sannāha, zijn als gewone Skr. woorden overbekend, doch, voor zoover ik weet, heeft men ze elders noch niet als eigennamen aangetroffen.

[3] Met deze bergen zullen wel bedoeld zijn de zoogenaamde bergen van Zonsop- en ondergang, d. i. de ooster- en westerkim. In proza zou men eenvoudig zeggen: de aarde tot aan hare uiterste grenzen. In Varāha-mihira's Bṛhat-Saṃhitā 43, 35 [zie deze Serie, dl. I (1913), p. 293] heeten de Himālaya en de Windhya de borsten der aarde, terwijl de ooster- en westerkim met de lippen vergeleken worden; doch in eene inscriptie op Java betrekking hebbende kan toch bezwaarlijk aan den Himālaya en den Windhya gedacht zijn.

[4] Vgl. Caraka 44, 13.

[5] De verpersoonlijkte IJzeren Eeuw, waarin wij leven.

[6] En tevens: «er blijft geen deel van hem over».

nales de l'Extrême Orient en later door Barth in het Journal Asiatique uitgegeven. [1] Verder is het schrift zeer nauw verwant met dat van de Uruwallikoperplaten, die eene oorkonde van de Pallawa-dynastie bevatten. [2]

Vooral is op te merken dat de ja, jā, en nā in beide stukken op dezelfde manier gevormd zijn, om niet te spreken van een tal van andere letters die in schier alle oorkonden uit Zuidelijk Indië weinig of niet varieeren. De ka van Uruwalli onderscheidt zich daarin van de overeenkomstige letter van 't Bataviasche [3] en genoemde Kambojasche opschrift dat de middelstok verder naar beneden doorgetrokken en van onderen links met een opwaartsgaanden haal voorzien is, maar de dubbele kha wordt zóó geschreven dat de bovenste nauwelijks van de Bataviaasch-Kambojasche verschilt. De ra van deze laatste onderscheidt zich van de Uruwallische, doch komt overeen met den vorm dien wij aantreffen in de Cera-inscripties [4] en in verschillende oorkonden der Westelijke Cālukya's [5] waarvan echter de ka gansch anders is. Hetzelfde geldt van de Oostelijke of Kalinggasche Cālukya's. [6] Andere vermeldenswaardige afwijkingen betreffen ten eerste de ṇa, die op Java en in Kamboja hetzelfde karakter vertoont als in de Walabhī-oorkonden en nog noordelijker stukken. Toch ontbreekt deze meer ontwikkelde vorm in de zuidelijke monumenten van de 6de eeuw af niet geheel. In een inscriptie van Bādāmi (Ind. Antiq. IX, 100) nadert de ṇa, ook in ṣṇu, aanmerkelijk de Javaansch-Kambojasche type. Zoo ook wordt ṇa in een charter van Wijayamahādewī, van de westelijke Cālukya's [7], nagenoeg op dezelfde wijze geschreven als in ons stuk. Het is dus volstrekt niet noodig ter verklaring van de Javaansch-Kambojasche ṇa te veronderstellen dat West- of Noord-Indische invloed in 't spel is geweest, te minder omdat eindelijk alle Indische alphabetten denzelfden weg zijn opgegaan, 't eene vroeger, 't andere later, maar alle hebben den middelstok in tweeën gesplitst en door ombuiging en nederlating van de bovendwarsstreep de latere veelstammige figuur gekregen.

Eene afwijking die ik in de tweede plaats vermelden moet, betreft het teeken van den Wirāma. Deze wordt aangeduid zoowel in het opschrift van Batavia als van Hanh Khiei door een min of meer gebogen lijn boven de letter. Dit gebruik heeft zich in Kamboja tot in latere tijden gehandhaafd; ook van 't Kawischrift, gelijk nu nog van 't Balineesche, is het duidelijk dat de Wirāma de krullige uitbreiding is van een boven de letter geplaatst

[1] Zie hiervóór p. 73, met noot 4. Barth's studie staat in J. A. 1882 en '83. (*Noot van 1917*).

[2] Uitgegeven door Fleet, Ind. Antiq. V (1876), 50.

[3] Hier, en verderop, wordt bedoeld de Canggal-inscriptie. (*Noot van 1917*).

[4] Inscr. uitgegeven door Rice, Ind. Antiq. V, 136 en 138.

[5] Ind. Antiq. VI (1877), 76; VII (1878), 301.

[6] Alphabet bij Burnell, Elements of South-Indian Palaeography, 2nd Edition, 1878.

[7] Fleet, Ind. Antiq. VIII (1879), 46.

teeken. In de zonder twijfel oudere Sanskrit-inscripties van West-Java en Kutei, wordt de *m* (d.i. m a met Wirāma) nog zoo uitgedrukt als in 't Wenggi-alphabet en wat zich hierbij aansluit. Ditzelfde is het geval met de Pallawa-oorkonde boven vermeld. Maar in 't Oud-Kanareesche schrift wordt de Wirāma op soortgelijke wijze aangeduid, en wel door een teeken dat vormelijk gelijkenis vertoont met het klinkerteeken voor *e*; men vergelijke daaromtrent de opmerkingen van Fleet in Ind. Antiq. VI, 136, vg. Ook in eene Kalingga-Cālukya oorkonde van Çāka 867 [1] ontmoet men den bovengeschreven Wirāma (Plaat 1, regel 7).

Bij de onderlinge vergelijking der verwante schriftsoorten heeft men niet uit het oog te verliezen dat er in een en hetzelfde land en in hetzelfde tijdperk meer dan één vorm voor dezelfde letter in gebruik kan zijn, en meestal ook is. Men behoeft niet verder te gaan dan onze inscriptie om daarvan voorbeelden te vinden. Zoo heeft o. a. de *n* in de verbinding n t, in çāntaye eenen vorm die afwijkt van den anders in 't stuk gebruikelijken, maar meer overeenkomt met dien in het Wenggi-alphabet (in n ā en n d a) en in de bovenvermelde oorkonde van Wijayamahādewī (Pl. I, vs. 4). De m a waarmede regel 16 begint, nadert de Kawische en latere Kamboja-type. Kleinere variaties, zooals men waarnemen kan bij de ç a, laat ik rusten.

De uitkomst waartoe de vergelijking van de karakters onzer inscriptie met die der Zuid-indische van ongeveer 400—900 mij geleid heeft, is deze, dat de typen te beschouwen zijn als afkomstig uit Andhra-land, doch eenigszins afgeweken tengevolge eener zelfstandige ontwikkeling in Kamboja en op Java, gedurende misschien een tweetal eeuwen. De hoofdstad der Pallawa's was Kāñcī [2], en hun gebied strekte zich uit tot de Godāwarī. Voorloopig zou ik denken dat het land tusschen de Godāwarī en de Kistna de meeste aanspraak heeft om beschouwd te worden als bakermat van het in ons stuk gebruikte schrift.

Aangaande de spelling valt weinig op te merken. De Anuswāra wordt vóór sisklanken vervangen door den gutturalen neusklank, hetgeen ook vaste regel is in 't Oud-Javaansch en in 't Sanskrit der Kambojasche monumenten. Nu en dan vindt men dezelfde schrijfwijze in Zuid-indische stukken; bijv. vañça in 't meermalen vermelde charter van Wijayamahādewī; siñha in eene inscriptie te Aihole van Çāka 506 (Ind. Antiq. V, 69); triñçat, en dgl., waarover men naleze Fleet's opmerkingen in Ind. Antiq. VIII, 43. Uit deze spelling moet men opmaken dat reeds toen ter tijd in ettelijke streken van Indië, alsook in Kamboja en op Java, de Anuswāra de gutturale uitspraak had, die ze in 't Javaansche, Balineesche, Bataksche, Lampongsche alphabet

[1] Uitg. door Fleet, Ind. Antiq. VII, 16.

[2] Kāñcī of Kāñcīpura, thans Konjevaram, Z. W. van Madras. (*Noot van 1917*).

bewaard heeft. Uit de klankgelijkheid van Anuswāra en gutturale nasaal laat zich ook verklaren hoe in onze inscriptie kon gespeld worden paṃti voor paṅkti; de Anuswāra werd namelijk door den dichter als onze *ng* uitgesproken en hij meende den klank van paṅkti weêr te geven, zonder toevoeging van een *k*, evenals een Hollander pangti van zelf als pankti zou lezen, want wij spreken *zingt* en *zinkt* op dezelfde wijze uit; phonetisch zou men, naar ons spelstelsel, moeten schrijven *zingkt* in beide gevallen.

De *v*(=*w*) wordt door den dichter als *b* uitgesproken. Zulks blijkt niet zoo zeer uit spellingen als vudha, vīja, enz. als wel uit cumvitan, çāçvatam vas, en dgl. waarin de *w* als *b* moet geklonken hebben; anders ware de *m* door den Anuswāra of den gutturalen neusklank vervangen geworden. Van deze verdringing der *b* in 't schrift door *w*, en de daarmeê gepaard gaande uitspraak van de letter *w* als *b* aan 't begin van een woord en als eerste bestanddeel van consonantverbindingen, leveren de Zuid-indische alphabetten en spelstelsels slechts weinig voorbeelden; des te meer heerscht het misbruik in die gedeelten van Indië waar 't Nāgarī en Bengālī in zwang zijn.

Het is wel opmerkelijk dat dit misbruik zich ook in onze inscriptie in zijn geheelen omvang vertoont, te meer omdat in 't Kawischrift ba en wa behoorlijk uiteengehouden plegen te worden. Intusschen zijn er sporen van verwarring van ba en wa ook in dit laatste te ontdekken. Niet alleen toch vindt men steeds in Kawistukken wiwudha voor wibudha geschreven, maar in sommige oorkonden ook de verbinding mw om mb uit te drukken, zoowel in inheemsche als in Sanskritsche woorden. Uit tal van verschijnselen blijkt dat er Sanskritwoorden in 't Javaansch zijn overgegaan in dubbelen vorm, waarvan de eene de juiste, de andere de verbasterde uitspraak vertegenwoordigt. Zoo bijv. is uit dravya zoowel het Javaansche duwe als darbe gesproten, of juister gezegd, uit dravya is duwe voortgekomen, uit de slechte uitspraak drabya daarentegen darbe. Als Javanisme laat zich dit laatste niet verklaren; integendeel duwe is het gewone. De slotsom is dus dat het verschil van uitspraak, hetwelk zich tot heden toe op Java heeft voortgeplant, aan een verschil van invloeden te wijten is. Men mag dan ook gerust aannemen dat de Indische beschaving naar Java — en men mag er bijvoegen: Kamboja — van meer dan één middelpunt was overgebracht. Of het ons ooit gelukken zal de verschillende kanalen door welke de Indische beschaving naar Achter-indië en den Archipel geleid is, en welke daar om zoo te zeggen ineengevloeid zijn, op te sporen, is zeer twijfelachtig, maar juist wegens de overgroote schaarschte der gegevens is het onze plicht zelfs aan kleinigheden onze aandacht niet te ontzeggen.

In tegenstelling tot de inscriptie van Hanh Khiei maakt de onze geen gebruik van de Upadhmānīya en Jihwāmūlīya. Hierin is niets eigenaardigs

of bijzonders, daar reeds ten tijde van Pāṇini (8, 3, 37) — om niet te spreken van onze tekstrecensie van den Ṛgweda — de Wisarga meer in gebruik was dan beide genoemde klanken.

Overgaande tot eene beschouwing van den inhoud, meen ik al aanstonds te mogen stellen dat de feiten die wij uit het stuk leeren kennen weinig, maar belangrijk zijn. Het nauwkeurig gedateerde gedicht veroorlooft ons een blik te slaan op Javaansche toestanden in het midden der 8ste eeuw, al zijn ze wellicht door den rhetorischen hofpoeet wat rooskleurig voorgesteld. De uitdrukkingen waarvan hij zich bedient maken den indruk dat Sannāha, alias Sanna, en diens zoon Sañjaya — een zeer eerwaardige en klassieke Indische naam — over geheel Java den scepter zwaaiden. Wij hebben geen reden om daarin eenige overdrijving te zien, want de Chineesche berichten over Java laten het ook zoo voorkomen alsof het geheele eiland omstreeks dien tijd het oppergezag van één koning of keizer erkende. Ja, reeds Ptolemaeus spreekt van één hoofdstad over geheel Java. Waar de hoofdzetel van het oppergezag gevestigd was, kan voor den ouderen tijd niet met zekerheid opgegeven worden, doch zooveel mag men uit de weinige gegevens die wij bezitten wel opmaken dat die hoofdzetel zich van tijd tot tijd verplaatst heeft. Het monument zwijgt over de hoofdstad, en ook al wisten wij de plaats van herkomst der inscriptie — wat jammer genoeg niet het geval is[1] — dan zouden wij nog niet durven besluiten dat het heiligdom van Çiwa, in 't stuk vermeld, in de nabijheid van de residentie gelegen was. Het eenigste wat wij uit het verband der woorden in 't gedicht kunnen opmaken is dat de Lingga, door koning Sañjaya opgericht, bij een heiligdom van Çiwa op eenen berg stond.

Het is sinds lang bekend dat de meest voorkomende vorm van Hinduïsme op Java, gelijk thans nog op Bali, het Çiwaïsme is. Dat deze godsdienst reeds in de 8ste eeuw daar bloeide, daarvan legt onze inscriptie een onwraakbaar getuigenis af, terwijl de oudere, hoezeer ongedateerde, opschriften van West-Java meer een Wiṣṇuietisch of Brahmanistisch karakter dragen.

In de aanroeping der drie hoofdgoden neemt Çiwa hier natuurlijk de eerste plaats in, daar de gedenksteen de oprichting van een Çiwaietisch heiligdom door den koning vereeuwigt. Eene aanroeping van de drie personen van de zoogenaamde Trimūrti, al is het niet altoos in dezelfde volgorde, komt meermalen voor; bijv. in een steenopschrift van den Cālukya Wikramāditya VI[2]: Hari-Hara-Hiraṇyagarbhāya namah, d.i. Hulde aan Wiṣṇu, Çiwa en Brahma (in 't enkelvoud, derhalve als Drieëenheid op-

[1] Zooals uit noot 2 op pag. 117 blijkt, was de plaats van herkomst wel degelijk bekend. Men schijnt slechts verzuimd te hebben die aan Prof. Kern mede te deelen. (*Noot van 1917*).

[2] Uitg. door Fleet, Ind. Antiq. VIII (1879), 22.

gevat); hier neemt dus Wiṣṇu de eerste plaats in. Eene aanroeping van Çiwa en Wiṣṇu, zonder bijvoeging van Brahma, is ook geenszins zeldzaam; zoo bijv. in den aanhef der inscriptie van Wākpati-Rāja van Dhārā (A. D. 974) en in 't charter van den Bāṇavorst Wikramāditya [1], gelijk ook in den aanhef van de Kādambarī. Daarentegen roept Subandhu in den aanhef van zijne Wāsawadattā in de eerste plaats Saraswatī, de godin der wijsheid, aan, — hetgeen de tegenhanger is van de aanroeping der Muze bij Homerus — om onmiddellijk daarop Wiṣṇu, en daarna Çiwa te verheerlijken. Daṇḍin roept bij den aanvang van 't Daçakumāra-carita alleen Wiṣṇu aan. Kortom er heerscht in de geschriften en monumenten van 't middeleeuwsche Hinduïsme te dezen opzichte eene groote mate van verscheidenheid.

Alvorens deze aanteekeningen te besluiten, nog eene enkele opmerking over den rijkdom van Java aan goudmijnen. Reeds vóór ongeveer vijftien jaren [2] vestigde ik de aandacht op eene plaats in 't Rāmāyaṇa (IV, 40, 30, Bombaysche uitgave), waar wij lezen:

Yatnavanto Yavadvīpaṃ saptarājyopaçobhitam |
suvarṇarūpyakadvīpaṃ suvarṇākaramaṇḍitam ||
Yavadvīpam atikramya Çiçiro nāma parvataḥ |
divaṃ spṛçati çṛṅgeṇa devadānavasevitaḥ ||

«(Doorzoekt) zorgvuldig Yawadwīpa, dat met zeven koninkrijken prijkt, het goud- en zilvereiland, rijk aan goudmijnen. [3] Voorbij Yawadwīpa is de berg Çiçira genaamd, die met zijnen top den hemel raakt en door goden en demonen bezocht wordt.»

Daarbij teekende ik aan: «De bewoordingen van het Rāmāyaṇa omtrent het goud- en zilvereiland zijn in 't oorspronkelijke niet vrij van dubbelzinnigheid, doch die is niet grooter dan in de vertaling, en nu zou het toch, dunkt me, eene zeer gedwongene verklaring wezen, als wij hetzij uit het oorspronkelijke of uit de vertaling wilden opmaken, dat er behalve van Yawadwīpa nog van een ander eiland sprake was.»

Wat ik toen zeide, heeft thans dubbele kracht. Niettegenstaande zoowel Ptolemaeus als de Chineesche berichten leerden dat goud tot de voortbrengselen van Java behoorde, heeft men het feit in twijfel getrokken. Tegenover het getuigenis onzer inscriptie moet elke redelijke twijfel verdwijnen.

[1] Ind. Antiq. VI (1877), 51; en Juni 1884, bl. 7.

[2] In 1869. Zie deze Serie, dl. V (1916), p. 306—308. (*Noot van 1917*).

[3] De tekst heeft eigenlijk suvarṇakaramaṇḍitam, versierd door goudsmeden, doch dat is klaarblijkelijk eene bedorvene lezing. Men kan van koningen wel zeggen dat zij het sieraad van een land zijn, maar niet van goudsmeden.

Het Sanskrit-opschrift te Tugu (distr. Běkasih, Batavia); ± 450 A. D.

(Alsmede dat te Kěbon Kopi, be N. W. Buitenzorg.)

(Met 2 facsimile's.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
4e Volgreeks, Dl. X.

's-Gravenhage, 1885.

Eenigen tijd nadat ik door de welwillendheid van den Heer Holle in 't bezit was gekomen van een afdruksel der in deze Bijdragen uitgegeven inscriptie van Koning Sañjaya [1], ontving ik van dezelfde vriendenhand een paar afbeeldingen van een opschrift te Bĕkasih [2], waarvan reeds vroeger minder goed geslaagde kopieën gemaakt en mij toegezonden waren. Ook de twee laatste afbeeldingen zijn niet geheel bevredigend; enkele letters — waaronder toevalligerwijs een paar waarop veel aankomt — wijken in de twee kopieën onderling zóó sterk af, dat ze onmogelijk nauwkeurig kunnen wezen. Niettemin stellen de min of meer gebrekkige afschriften mij in staat de voorloopige uitkomsten eener ontcijfering van den beschreven steen te Bĕkasih (Tugu) mede te deelen.

De letters vertoonen de zuiverste Wenggi-type. Zoowel deze omstandigheid als het feit dat de inscriptie gewijd is aan Pūrṇawarman, gelijk de opschriften van Campea (of Ciarutön) en Jambu [3], wettigen de gevolgtrekking dat ze met de twee laatstgenoemden tot de oudste ons bekende gedenkteekenen van 't Hinduïsme op Java behoort. Op palaeographische gronden zou ik de vervaardiging van alle drie niet later durven stellen dan in 't laatst der 4de of het begin der 5de eeuw van onze jaartelling.

Het geheele stuk bestaat uit de vijf volgende regels van zeer ongelijke lengte. [4]

1. purā rājādhirājena guruṇā pīnabāhunā — tākhyātā purī prāpya
2. candrabhāgārṇṇava yayāu || pravarddhamāne dvāviṅçadvatsare çrīguṇāujasā narendradhvajabhūtena
3. çrīmatā pūrṇṇavarmmaṇā || prārabhya phālguṇe māse khātā kṛṣṇāṣṭamītithāu cāitraçuklatrayodaçyām dinais siddhāikaviṅçake

---

[1] Zie hiervóór p. 115—128; vooral noot 2 op p. 121. (*Noot van 1917*).

[2] Dit opschrift loopt rondom een steen van langwerpigen ei-vorm, vroeger half in den grond verzonken in de desa Tugu, district Bĕkasih, afd. Meester Cornelis, res. Batavia; sinds 1911 als D 124 opgenomen in het Museum te Batavia. Een litteratuuropgave is te vinden in den Inventaris der Hindoe-oudheden I, Rapp. Oudh. Dienst 1914, p. 19 no. 35.

Het op p. 133 gegeven facsimile is naar een opname van den Heer J.W. Teillers uit Dec. 1909, nadat de ter plaatse nog aanwezige steen goeddeels uitgegraven was geworden. (*Noot van 1917*).

[3] Zie hiervóór p. 1—9, met de beide facsimile's. (*Noot van 1917*).

[4] Zoowel in deze transcriptie als hierachter in de vertaling is de verbetering aangebracht, aangegeven door Prof. Kern zelf in Tijdschr. Bat. Gen. LII (1910), p. 123. (*Noot van 1917*).

4. āyatā ṣaṭsahasreṇa dhanuṣāṃ saçatena ca dvāviṅçena nadī ramyā gomatī nirmalodakā || pitāmahasya rājarṣer vvidāryya çibirāvanim

5. brāhmaṇāir ggosahasreṇa prayāti kṛtadakṣiṇā [1] || ○ ||

Men ziet, of liever hoort, dat het geheel vijf strophen in epische Anuṣṭubhmaat vormt, welke te rangschikken zijn als volgt:

purā rājādhirājena guruṇā pīnabāhunā
— tākhyātā(ṃ) [2] purī(ṃ) prāpya Candrabhāgārṇṇava(ṃ) yayāu || 1 ||
pravarddhamāne dvāviṅçadvatsare çrīguṇāujasā
narendradhvajabhūtena çrīmatā Pūrṇṇavarmmaṇā || 2 ||
prārabhya Phālguṇe māse khātā kṛṣṇāṣṭamītithāu
Cāitraçuklatrayodaçyām dinais siddhāikaviṅçake || 3 ||
āyatā ṣaṭsahasreṇa dhanuṣāṃ saçatena ca
dvāviṅçena nadī ramyā Gomatī nirmalodakā || 4 ||
pitāmahasya rājarṣer vvidāryya çibirāvanim
brāhmaṇāir ggosahasreṇa prayāti kṛtadakṣiṇāi(ḥ) || 5 ||

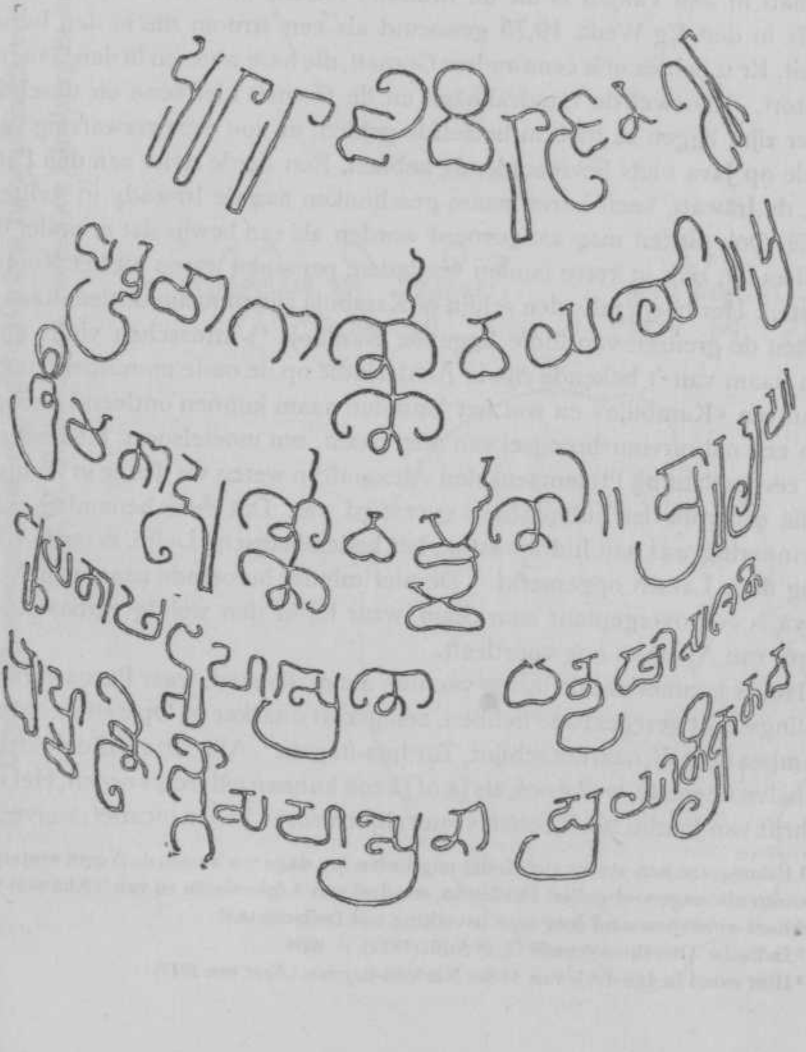
De dichter van deze verzen was alles behalve een meester in zijn vak en zijn onbeholpenheid zóó groot dat men meer naar zijne bedoeling moet raden dan die duidelijk in zijne woorden uitgedrukt wordt. Dit, gevoegd bij de omstandigheid dat er twee riviernamen in 't gedicht voorkomen, namelijk Candrabhāgā en Gomatī, welke toch aan één en denzelfden stroom schijnen toe te behooren, bemoeielijken de verklaring van 't gedicht. Wel is waar kan gomatī ook «rijk aan koeien» beteekenen en is het woord, hetzij dan eigennaam of *epitheton ornans*, zonder twijfel te pas gebracht om eene woordspeling met gosahasra, duizendtal koeien, in den volgenden regel te kunnen aanbrengen, doch zulks maakt de zaak niet duidelijker.

Eene andere moeielijkheid is het, dat de Candrabhāgā tot nog toe alleen bekend was als de naam eener welbekende rivier in den Pañjāb, de Asiknī, of zooals de Grieken haar noemden: de Akesines, de hedendaagsche Chināb. Kan die nu in de inscriptie van Bĕkasih bedoeld wezen? Oogenschijnlijk niet, want de Candrabhāgā van ons stuk vloeit in zee, wat van de Chināb volstrekt niet waar is. Doch in 't gegeven geval zou zulk eene grove onnauwkeurigheid weinig bewijzen, daar de dichters in Indië zelf niet zelden de ergste flaters in de aardrijkskunde begaan, zoodat men zich over de onwetendheid van eenen op Java gevestigden Indiër nog minder behoeft te verbazen. Daarbij komt dat van Pūrṇawarman gesproken wordt als een koninklijken wijze en aartsvader (pitāmaha), die voorheen (purā) de aan een wonder grenzende daad wrocht, welke in het stuk vermeld wordt. Dat de

[1] De klinker onduidelijk.

[2] In de tweede lettergreep kan even goed nā staan; de teekens voor *n* en *t* zijn volstrekt niet van elkaar te onderscheiden.

Begin der regels van de Sanskrit-inscriptie te Tugu (distr. Běkasih, Batavia); ± 450 A. D.

doorluchtige Pūrṇawarman, wiens stappen in de inscriptie van Campea (of Ciarutön) vergeleken worden met die van Wiṣṇu een op Java, meer bijzonder de Sunda-landen, gelocaliseerde heros en wijze uit den Indischen voortijd was, mag men als waarschijnlijk aannemen, en men behoeft nog niet alle hoop op te geven dat deze figuur zich eenmaal in eene of andere tot nog toe onbekend gebleven Indische legende aan onzen blik zal vertoonen. Eén ding is zeker, er moge eene rivier Candrabhāgā op Java bestaan hebben of niet, de naam was er bekend, en dat zou onbegrijpelijk wezen indien er geen band bestaan had tusschen het land der Vijfstroomen en zekere Indische nederzettingen in Westelijk Java, want de Candrabhāgā is geenszins een algemeen beroemde naam zoo als de Ganges of de Indus. Ook eene rivier Gomatī in den Pañjāb is uit de Indische letterkunde bekend; ze wordt reeds in den Ṛg-Weda 10,75 genoemd als een stroom die in den Indus vloeit. Er is echter ook eene andere Gomatī, die hare wateren in den Ganges uitstort. Alhoewel de Candrabhāgā en de Gomatī niet éene en dezelfde rivier zijn, liggen ze toch in hetzelfde gebied, en zou eene verwarring van beide op Java niets bevreemdends hebben. Een derde rivier van den Pañjāb, de Irāwatī, heeft haren naam geschonken aan de Irawady in Achterindië. Ook dit feit mag aangevoerd worden als een bewijs dat er onder de Indiërs die zich in verre landen vestigden, personen waren uit het Noordwesten. Het heeft zelfs den schijn of Kamboja zijnen naam ontleent aan 't buiten de grenzen van Indië liggende Kamboja [1]; intusschen vindt men den naam van 't bekende rijk in Achterindië op de oude monumenten geschreven «Kambuja» en zou het land den naam kunnen ontleend hebben aan een natuurvoortbrengsel van dien naam, een mosselsoort. Hoe het zij, uit een bericht bij Ptolemaeus den Alexandrijn weten we dat er in Achterindië een volk der Indapratha's gevestigd was. Dat deze benaming eene herinnering was aan Indraprastha, het hedendaagsche Delhi, is reeds voor lang door Lassen opgemerkt. [2] De niet minder beroemde naam van Ayodhyā is ook overgeplant naar Siam, waar hij in den weinig verbasterden vorm van Ayuthya nog voortleeft.

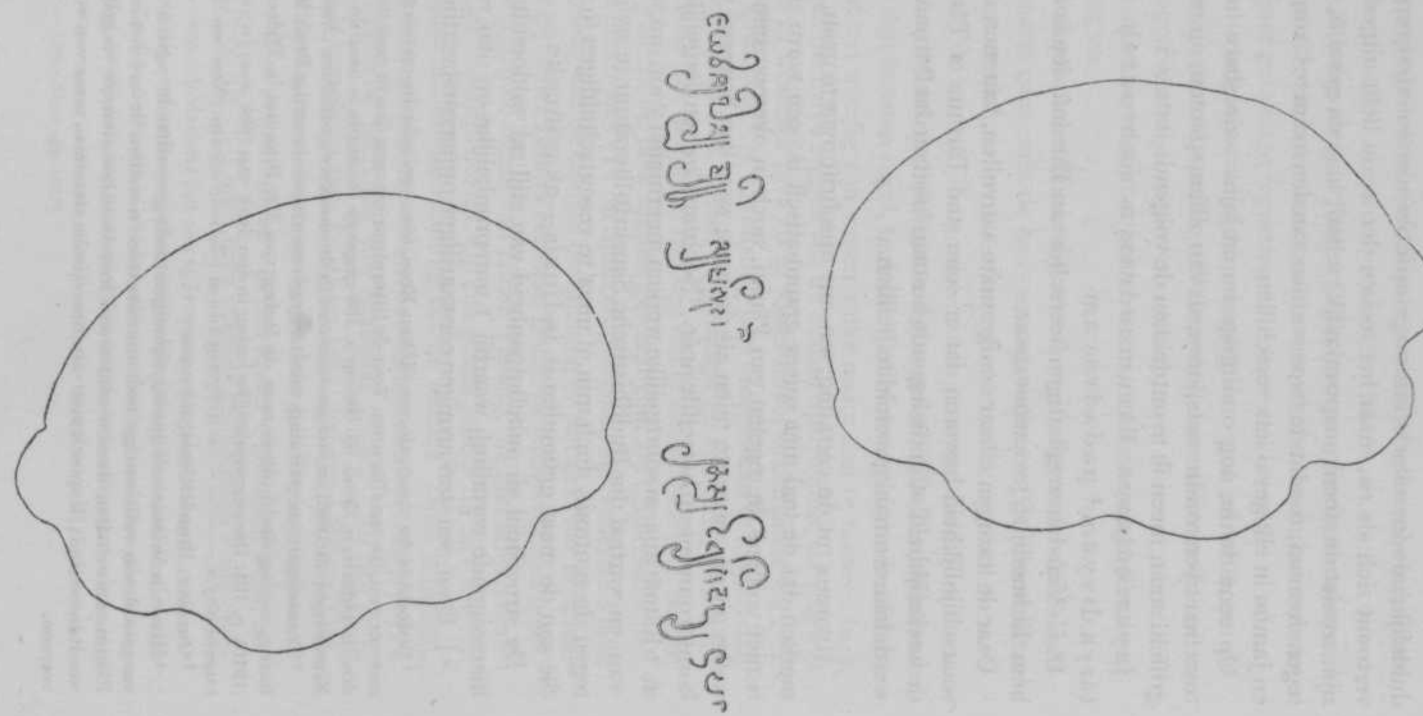
Het is jammer dat de lezing van den naam der stad, waar Pūrṇawarman oulings heet geregeerd te hebben, eenigszins onzeker is. Op den steen van Campea heet zij, naar het schijnt, Tārūma-nagara [3]. Alle letters zijn duidelijk behalve de eerste, welke ook als [*n* of] *ñ* zou kunnen gelezen worden. Het opschrift van Jambu heeft eenen vrouwelijken vorm, in den locatief; zooveel is

[1] Ethnographisch strekt zich Indië nog heden ten dage ver buiten de Noordwestelijke grenzen uit; nagenoeg geheel Dardistān, een deel van Afghanistān en van 't Khanaat van Bokhara wordt bewoond door eene bevolking met Indische taal.

[2] Indische Alterthumskunde II, 2ᵉ Aufl. (1874), p. 1034.

[3] Hier stond in den druk van 1885: Nārūma-nagara. (*Noot van 1917*).

Deels uitgesleten Sanskrit-regel tusschen twee olifants-voeten, te Kĕbon Kopi (beN.W. Buitenzorg). Foto-Van Kinsbergen no. 11.

duidelijk; minder zeker is de lezing van de twee eerste lettergrepen. De tweede vertoont zich als ra, maar het teeken der *u* zou licht uitgesleten kunnen zijn, zoodat de steen oorspronkelijk ru had; in geen geval *ū*, want dit ware tegen de maat, zoodat de twee vormen van den naam te Campea (Ciarutön) en Jambu in elk geval iets verschillen.

Op eene derde, nog onuitgegeven en bijna onleesbare inscriptie [1], die tusschen twee ronde voetsporen, als van olifantspooten, op eenen steen gegriffeld staat, meen ik te ontdekken de volgende letters [2]:

jayaviçālasya Tārumendrasya mahīpateḥ — — — — tasya divyam [3] padadvayaṃ

D. i. «Van den zeeghaftigen heerscher van Tārumā, den koning — — van hem dit heerlijk (?) voetspoorpaar.»

Daar de lezingen elkaar eenigermate aanvullen, kan men met vrij groote waarschijnlijkheid beweren dat er eene stad Tārūma of Tārumā, hetzij in de werkelijkheid of in de legende bestaan heeft en dat Pūrṇawarman geacht werd daar eenmaal gezeteld te hebben.

Alvorens tot de vertaling van ons opschrift over te gaan, wil ik nog opmerken dat de taal niet zuiver grammatisch is; een vorm als dvāviṅçat is niet volgens de regelen van Pāṇini, noch in overeenstemming met die welke uit de verwante talen als de eenig ware kan bewezen worden. Beide komt trouwens op hetzelfde neêr. [4] Nochtans komen dergelijke soloecismen in 't Rāmāyaṇa en soortgelijke werken meermalen voor, om van de typische wan- en wartaal der Buddhistische Sanskrit-literatuur te zwijgen. Eene fout tegen de syntaxis, doch min of meer te verontschuldigen in eenen dichter, die aan de maat gebonden is, is dinais—ekaviṅçake.

De stroefheid en onbeholpenheid van stijl zal voldoende blijken uit de hiervolgende vertaling, waarbij 't oorspronkelijke op den voet gevolgd is.

«1. Door een sterkarmigen eerwaardigen oppervorst eertijds — stroomde

---

[1] Bedoeld is de inscriptie van Kĕbon Kopi, één regel schrifts op een grooten rotssteen, niet ver van die van Ciarutön. Voor de litteratuur zie men den in noot 2 op p. 131 geciteerden Inventaris, p. 29 no. 60. Het op p. 135 gegeven facsimile is naar de opname van Van Kinsbergen uit 1863, en *niet geretoucheerd* in de onzekere gedeelten. (*Noot van 1917*).

[2] Transcriptie en vertaling worden gegeven overeenkomstig Prof. Kern's verbeterde lezing, medegedeeld (deels naar de lezing van Dr. Brandes) in Tijdschr. Bat. Gen. LII (1910), p. 124. De oorspronkelijke lezing in den druk van 1885 was: jayaviçālasya Nārumeçasya — — — — — nityam idam padadvayam. (*Noot van 1917*).

[3] Onzeker; Brandes leest nityam.

[4] Het is in de laatste dagen bij sommigen mode geworden de regelen van Pāṇini als een samenstel van willekeurige pedanterieën voor te stellen. Ik tart een ieder één vorm uit Pāṇini aan te halen, die niet schitterend door de uitkomsten der vergelijkende taalstudie wordt bevestigd; ik spreek niet van theoretische stammen, maar van werkelijk bestaande vormen.

de Candrabhāgā na de genoemde (of: eene beroemde) stad bereikt te hebben in zee,

2. (Namelijk) door den doorluchtigen Pūrṇawarman, die door voorspoed en deugden schitterde en boven andere vorsten uitmuntte, in het twee en twintigste jaar zijner gelukkige regeering,

3. Is gegraven, na begonnen te zijn op den 8^{en} der donkere helft van de maand Phālguṇa en voltooid op den 13^{den} van de lichte helft van Caitra, in een en twintig dagen, [1]

4. De schoone rivier Gomatī, met helder water, over eene uitgestrektheid van 6122 booglengten,

5. Die na het kamp van den koninklijken ziener en aartsvader doorkliefd te hebben voorwaarts gaat, mèt de brahmanen, welke met een duizendtal koeien beschonken werden.»

Het gedenkteeken ter verheerlijking van 't groote werk van Pūrṇawarman draagt, vooral in den laatsten regel, te duidelijk den stempel van het brahmanisme, dan dat het noodig zou wezen zulks nader aan te toonen. In 't algemeen mag men derhalve zeggen dat de oudste opschriften, tot nog toe gevonden, zoowel in westelijk Java als in Kutei zuiver brahmanistisch zijn. Het bestaan van Çiwaïsme [2] is vooralsnog niet vroeger aan te toonen dan in het opschrift van Çāka 654.[3] Het zou gewaagd en voorbarig wezen uit onze luttele gegevens het besluit te trekken dat er om 400 na Chr. nog in 't geheel geen Çiwaïeten op Java zouden geweest zijn. De Chineesche pelgrim Fa-Hian, die omstreeks 414 op zijne terugreis naar zijn vaderland Java aandeed, maakt gewag van de talrijke brahmanen en ketters daar te lande.

De vraag is wat hij onder ketters verstaat. Dezelfde vraag rijst ook meermalen op bij 't lezen van de reizen van Hiuen Thsang, die niet zelden brahmanen en ketters afzonderlijk noemt. Op één plaats rekent hij de Çiwaïetische secte der Pāçupata's ondubbelzinnig tot de ketters. Zijne woorden, die men leest in de «Mémoires sur les contrées occidentales» I (1857), p. 124 luidden naar de Fransche vertaling van Stanislas Julien: «Au bas de la montagne, on voit le temple du dieu Ta-tseu-tsaï [ou Grand-Maître] (Maheçvara). Les hérétiques qui se frottent de cendres (les Pâçoupatas) viennent avec respect y faire des sacrifices.» In een ander Chineesch werk, het woordenboek I-tsie-king-in-i leest men volgens genoemden Franschen

[1] Tusschen de twee vermelde datums ligt een tijdsverloop van juist 21 dagen.

[2] Het Çiwaïsme moet niet verward worden met eigenlijk gezegd brahmanisme, zooals gewoonlijk geschiedt. De Çiwaïeten hebben een eigene openbaring, van Çiwa afkomstig, terwijl de brahmanisten de Weda's, die niet aan Çiwa toegeschreven worden, als openbaring erkennen.

[3] Zie hiervóór p. 115—128. (*Noot van 1917*).

geleerde [1] het volgende bericht: «Po-chou-po-to (Pāçoupatas) est le nom des Tou-hoeï-waï-tao, hérétiques qui se frottent de cendres...Ces sectaires adorent le dieu Mo-hi-cheou-lo (Maheçvara).» Inderdaad zijn de Çiwaïeten niet strikt rechtgeloovigen: hun leer is in strijd met die der Upaniṣad's en der Wedāntin's, zoodat zij dan ook door den beroemden Wedāntin Çankara — die tegenwoordig in sommige geinteresseerde kringen in Indië en bij Europeesche geleerden, die 's mans commentaar op de Wedāntasūtra's klaarblijkelijk nooit gelezen hebben, ten onrechte voor eenen Çiwaïet doorgaat — door Çankara, zeg ik, vinnig bestreden worden.

Het is er verre van af dat de Çiwaïeten, die zich weder in verschillende secten splitsen, de eenige «ketters» waren, en daarom kan men uit de woorden van Fa-Hian niet met zekerheid opmaken dat hij juist Çiwaïeten bedoeld heeft. Van Buddhisten kan in 't geheel geen sprake wezen, daar zij Fa-Hian's eigen geloofsgenooten waren. Buitendien geeft hij uitdrukkelijk te kennen dat hij op Java weinig of geen geloofsgenooten had aangetroffen. Dat getuigenis strookt zeer wel met andere gegevens: de oudste vermelding toch van Buddhisten op Java komt voor in de oorkonde van Çaka 782, welke indertijd door Holle in tekst medegedeeld en door schrijver dezes vertaald is. [2] Ook in Kamboja vindt men eerst omtrent denzelfden tijd gewag van hen gemaakt. Daarentegen is het monument dat de Buddhistische zeehandelaar Buddhagupta uit de stad Raktamṛttikā, vermoedelijk Chih-tu aan de golf van Siam, liet oprichten op eene plaats in de provincie Wellesley, op 't schiereiland Malakka, aanmerkelijk ouder, en wel niet onwaarschijnlijk nagenoeg gelijktijdig met de brahmanistische opschriften van Westjava en oostelijk Borneo. [3] Het behoeft wel niet gezegd te worden dat de tot nog toe verkregen uitkomsten door nieuwe vondsten aanmerkelijk zullen kunnen gewijzigd worden.

---

[1] Mémoires etc. II, 1858 (= Voyages des Pèlerins Bouddhistes III), p. 523.

[2] Bedoelde oorkonde, die van Gĕḍangan, is wellicht van later datum (zie hiervóór p. 20, noot 3). In geen geval is zij echter meer de oudste inscriptie van Java, welke Buddhisten vermeldt; dit is thans het opschrift van Kalasan uit Çāka 700, uitgegeven door Brandes onder den titel «Een Nāgarī-opschrift, gevonden tusschen Kalasan en Prambanan», Tijdschr. Bat. Gen. XXXI (1886), p. 240—260. (*Noot van 1917*).

[3] Zie resp. deze Serie, Deel III (1915) p. 259—260; en hierboven p. 74—75. (*Noot van 1917*).

Twee Buddhistische inscripties van Sumatra nader verklaard; uit ± 900 A. D. en 946 Çāka.

Samenvoeging van twee mededeelingen in Notulen Bat. Gen. XXVI, en XXVII—XXVIII.

(Met een facsimile.)

Batavia, 1889; 1890—91.

I. HET ROTSOPSCHRIFT VAN PASIR PAÑJANG (EILAND KARIMUN).

(Inleidende opmerking van 1917.)

In 1873 kreeg de Heer K. F. Holle kennis van het bestaan eener inscriptie op één der Karimun-eilanden; hij riep de medewerking in van de Directie van het Bataviaasch Genootschap ter bekoming van een afteekening, doch deze bleek geheel onvoldoende te zijn (zie Notulen Bat. Gen. XI, 1873, p. 97 en XII, 1874, p. 107 en 133). Zoo duurde het tot 1887 voor er iets naders over dit opschrift bekend werd; in genoemd jaar wisten eenige Engelschen vanuit Singapore een foto en papierafdrukken te vervaardigen en een naar Batavia opgezonden afdruk dezer foto gaf aanleiding tot een verklarende nota van Brandes, opgenomen in Notulen XXV (1887), p. 148—152.

De inscriptie bevindt zich op een rots te Pasir Pañjang [1] aan de Noordpunt van het eiland Groot-Karimun, naar de zeezijde gewend; dus aan den ouden handelsweg. Zij bestaat uit drie regels zeer groote Nāgarī-letters, wier karakter op de negende of tiende eeuw onzer jaartelling wijst. Brandes gaf de volgende lezing:

mahāyānika
golayaṇṭritaçrī
gautamaçrīpādā(ḥ)

en vertaalde: «De luisterrijke voeten van den luisterrijken Gautama, den Mahāyānist, die in het bezit was van een *armillarium.*»

In September 1888 deelde Brandes vervolgens mede, een schrijven van Prof. Kern ontvangen te hebben, waarin deze verklaarde, zich met die vertaling niet te kunnen vereenigen. Kern's opvatting, door Brandes gepubliceerd in Notulen XXVI (1888) p. 155, is hieronder herdrukt:

«Naar mijne meening zou de vertaling moeten luiden: «[De luisterrijke voeten van] den door een Māhāyānika, of door de Māhāyānika's als golayantra beschouwden (d. i. met den golayantra vereenzelvigden) Buddha».

[1] Een litteratuur-opgave is te vinden in de Voorloopige Lijst van Oudheden in de Buitenbezittingen, Oudheidk. Versl. 1914, 3, p. 139 no. 172.

Een facsimile van deze inscriptie zal, zoo mogelijk, later worden toegevoegd. Het zal dan wel tevens blijken, of op de rots nog de sporen voorkomen van de in de inscriptie vermelde «voeten van Buddha».

Het gebruik toch van zulke geslachtsnamen als Gautama was in het tijdperk der inscriptie reeds lang verouderd. Men vindt in officieele stukken wel eens den familienaam naast den voornaam, maar den geslachtsnaam alleen zonder voornaam te gebruiken behoort tot een veel vroeger tijdperk. Voorts is er geen tweede voorbeeld van bekend dat een Buddhist den naam Gautama zou durven dragen, en behoorde mahāyānika bij Çrī-Gautamaçrīpādāḥ dan zou het achter golayantrita hebben moeten staan.

Met golayantra behoeft ook niet precies «armillarium» te zijn bedoeld. Wij spreken van «wereldglobe» en vermoedelijk hebben de makers het ook zoo opgevat. Voor hen was Buddha het «Al»; daar de Mahāyānisten eer Pantheisten dan eenvoudig Atheisten zijn, laat zich de min of meer verhulde uitdrukking van hun dogma in de inscriptie wel verklaren. Daar de globe, 't armillarium, zóó ingericht is dat men den loop der zon, enz., den tijdloop er op kan voorstellen, valt het begrip van den met het golayantra vereenzelvigden Buddha samen met «den Tijd», en verder met den Oneindigen Tijd, de Eeuwigheid. De Çiwaieten noemen dat wezen Çiwa.»

II. INSCRIPTIE OP EEN LOKANĀTHA-BEELDJE UIT GUNUNG TUA (OOST-TAPANULI).

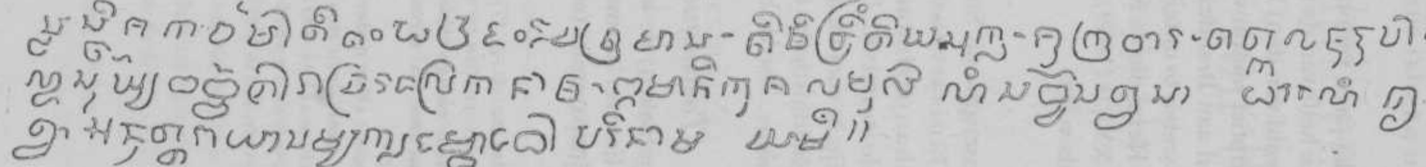
(Inleidende opmerking van 1917.)

In het huis van den Raja van Gunung Tua in Padang Lawas (residentie Tapanuli) bevond zich tot 1887 als familiestuk een bronzen beeldje van Lokanātha (een naam van den Bodhisattwa Awalokiteçwara) [1]. In genoemd jaar werd het beeldje afgestaan aan het Museum te Batavia (Notulen Bat. Gen. XXV, 1887, p. 175; XXVI, 1888, p. 60). De Bodhisattwa is voorgesteld in zijn vierarmigen vorm, staande tusschen twee op afzonderlijke lotuskussens gezeten Tārā's, van welke één verdwenen is. Het beeldje is 33,5 c.M. hoog. Op het gemeenschappelijk voetstuk der drie figuren bevindt zich aan den achterkant een drieregelige inscriptie in Oud-Javaansche letters, van welke het eerste deel door Brandes in Notulen XXV (1887), p. 176—178 als volgt werd gelezen:

swasti çakawarṣātita 946 caitramāsa, tithi tritīya sukla, çu-

[1] Voor de litteratuuropgave zie men de Voorloopige Lijst p. 113 no. 84. Het facsimile is naar een papierafdruk van den Oudheidkundigen Dienst uit Jan. 1917.

Inscriptie op een Lokanātha-beeldje uit Midden-Sumatra; van 946 Çāka.

krawāra, tatkala juru pāṇḍai suryya barbwat[1] bhaṭāra lokanātha, ...

Vertaling: «Heil! Çaka-jaren verloopen 946, in de maand Caitra, op den derden dag van de lichte helft van de maand, op Vrijdag, toen heeft Surya, de meester smid, (dit beeld van den) Heere Lokanātha vervaardigd ....».

Van de rest der inscriptie, waarin vele Sanskrit-woorden werden aangetroffen, was het verband aan Brandes niet duidelijk, ook niet nadat hij ze in 1888 bijna geheel had weten te ontcijferen (Notulen XXVI, 1888, p. 130).[2]

Het was weder Prof. Kern, die de juiste verklaring vond. Brandes publiceerde deze in Notulen XXVII (1889), p. 15, met een aanvulling in Notulen XXVIII (1890), p. 16; als volgt:

«Op de Lokanātha-inscriptie uit Sumatra moet staan:

imānikuçalamūlānisarvvasatvasādhāraṇīkṛtvā, anuttarāyāṃsamyaksambodhaupariṇāmaṃyāmi.

D. i. «door deze goede wortels (d. i. goede werken) gemeengoed van alle schepselen te maken, rijp ik voor de allerhoogste volkomen wijsheid».

Kuçalamūla is in Buddhistische taal zeer gewoon, iets in den trant van ons «goede zaden strooien». Zoo de boven gemelde tekst er niet staat, *moet* hij er toch staan.»

(Toevoeging in 1890.)

«De spreuk is (mij gebleken) de kernspreuk der Bodhisattwa's, in casu van Lokeçwara te zijn. Hierover kan men naslaan het Mahāyānistische hoofdwerk Aṣṭasāhasrikāprajñāpāramitā (ed. Calcutta, 1888) bl. 138, 140, 142.»

---

[1] Hierbij teekende Brandes loc. cit. p. 177 aan: «Het belangrijke van dit opschrift is, dat het een Maleischen woordvorm (barbwat) bevat. Deze vorm toch, met het praefix bar met *b* en *r*, is, behoudens eenige zeldzame woordvormen bijv. in Sundaneesch en Madureesch, uitsluitend aan deze taal eigen. Daar het beeld afkomstig is van *Sumatra*, is dit van dubbel aanbelang.»

[2] Brandes schreef daar toch: «Een nader onderzoek van het opschrift op het voetstuk van de groep in brons, ... heeft doen zien dat het laatste onverstaanbare gedeelte als volgt luidt: imani kuçalamalāṇi sarbwasatwasā dhasaṇaṃ, kr twā anuttarāyāṃsamyaksa, mbādhoparināma yami (sluitteeken). Dit heeft zeer veel van een bedorven Sanskrit-vers, dat ik niet in staat ben te herstellen.»

Over de bijschriften op het beeldhouwwerk van Boro-budur.

(± 850 A. D.)

(Met 2 facsimile's.)

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde,
3e Reeks, dl. XII.

Amsterdam, 1896.

(Inleidende opmerking van 1917.)

Nadat Prof. Kern in 1896 de hieronder herdrukte studie aan de opschriften op de reliefs van Boro-budur's bedolven voet gewijd had, kreeg hij vijftien jaar later aanleiding om er nogmaals op terug te komen. In 1911 toch bleek het den Heer T. van Erp, belast met de restauratie van het monument, bij het nazien der op deze reliefreeks betrekking hebbende glasnegatieven van den fotograaf K. Cephas, dat eenige inscripties onopgemerkt waren gebleven; en daar ook onder de wel opgemerkte eenige door geringe scherpte niet, of niet geheel, gelezen hadden kunnen worden, deed de Heer van Erp van alle inschriften vergrootingen vervaardigen en stelde die in handen van Prof. Kern. Het resultaat was dat tien nieuwe opschriften ontcijferd konden worden, en van twaalf andere een verbeterde lezing kon worden gegeven.

In overleg met Prof. Kern publiceerde de Heer van Erp een nieuwe lijst van de opschriften, samengesteld uit de nieuw gevondene en de gehandhaafde oude lezingen, in Notulen Bat. Gen. XLIX (1911), Bijl. V, p. XLVII—L. Daar inmiddels gebleken was, dat de nummering der reliefs door Cephas in 1891 *in averechtsche volgorde* en van een verkeerd beginpunt was geschied, ontvingen de inscripties tevens nieuwe en juiste nummers.

In verband met het bovenstaande zijn hieronder in het artikel van 1896 de door de lijst van 1911 noodzakelijk geworden wijzigingen aangebracht; de nieuwe lezingen zijn toegevoegd, en de oude, voorzoover ze door Prof. Kern zelf als niet juist erkend waren, weggelaten. Ook is de goede nummering voor de foto's ingevoerd, waar het oorspronkelijk artikel die van Cephas volgde. Daarentegen was het niet mogelijk ook de volgorde in het reine te brengen; daartoe zou een te ingrijpende omwerking van het artikel noodig zijn geweest. Men houde dus in het oog, dat hieronder de inscripties in de oorspronkelijke, *verkeerde volgorde* gegeven worden; door het herstel der *juiste nummers* (van reliefs en foto's) is echter misverstand uitgesloten.

De hier toegevoegde facsimile's zijn vervaardigd naar de bovengenoemde vergrootingen van den Heer van Erp uit 1911.

Nadat door de opgravingen aan den voet van den Boro-budur, 't eerst door ons correspondeerend medelid J. W. IJzerman ondernomen en later

door de Regeering voortgezet, beeldhouwwerken met bijschriften aan 't licht waren gekomen, heeft Dr. Brandes de hem toegankelijke legenden gelezen en toegelicht, en wel zoo volledig dat ik er niets van belang aan zou weten toe te voegen. Doch toen zijne mededeelingen in de «Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap»[1] bekend gemaakt werden, was de blootlegging van de beeldhouwwerken aan den voet van den Boro-budur nog niet voltooid, en van hetgeen sedert 1888 aan 't licht is gebracht, heeft niemand, voor zoover ik weet, wat de ontdekte bijschriften betreft, melding gemaakt. Ofschoon deze laatste in aard niet van de door Brandes verklaarde verschillen en dus weinig merkwaardigs opleveren, acht ik het toch der moeite waard de aandacht op die later ontdekte bijschriften te vestigen, te meer omdat ettelijke er van mij, deels wegens de fijnheid van de letters, deels uit andere oorzaken, niet duidelijk zijn.

De verzameling van goed geslaagde lichtbeelden, vervaardigd door den Javaanschen photograaf Cephas, bevat de geheele reeks der basreliefs aan den voet van 't Buddhistische heiligdom. Een exemplaar van die verzameling, berustende bij 't Museum van Oudheden te Leiden, heb ik, dank zij de welwillendheid van ons medelid W. Pleyte, de gelegenheid gehad te onderzoeken, en het is de uitkomst van dat onderzoek hetwelk ik thans wensch mede te deelen.

Genoemde verzameling bestaat uit 160 Platen (foto's) die gebeeldhouwde tafereelen voorstellen. Niet al die tafereelen zijn van bijschriften voorzien. Als ik goed gezien en wel geteld heb, zijn er slechts 38, die inscripties vertoonen; soms ontdekt men op een tafereel meer dan één bijschrift, en wel boven de verschillende vakken waarin een voorstelling verdeeld is.

Bij de opsomming der bijschriften zal ik de rangorde der platen in lichtdruk volgen, doch bij de legenden die reeds door Brandes medegedeeld zijn, het nommer der door hem verklaarde gedeelten vermelden.

Alvorens in bijzonderheden te treden, moet ik de opmerking maken dat de bijschriften niet alle van dezelfde hand zijn. Ik onderscheid minstens drie verschillende handen; trouwens, ook in de beelden openbaart zich een onderscheid in bewerking. Met het verschil van hand houdt verband eenig onderscheid in spelling. Zoo vindt men de spelling s w a r g a op Pl. 151 e. a., doch s w a r g g a Pl. 130, 134, 137, 147. Beide spellingen waren geoorloofd en gebruikelijk reeds vóór Pāṇini[2] en zijn het steeds tot heden toe, in Indië al-

[1] D. XXIV (1886), p. 27—29, 160—165. Vgl. IJzerman in Tijdschr. Bat. Gen. XXXI (1886), p. 261—268, met plaat, en in Versl. Med. Kon. Akad. Afd. Letterk. 3de Reeks, IV (1887), p. 209—215; Rouffaer in Notulen XXV (1887), p. 160—162; Meijer in XXVIII (1890), p. 129.

[2] Pāṇini VIII, 4, 46: a c o r a h ā b h y ā m d w e.

thans, gebleven. Suwarṇawarṇa Pl. 124 is een ander voorbeeld van de meer eenvoudige; kuçaladharmma Pl. 138, van de andere spelling.

Het eerste [1] bijschrift komt voor op Pl. 157, boven vier personen die voor eene figuur eerbiedig de handen samenvoegen en opheffen. Het daarboven geschreven woord luidt dan ook añjali, «eereblijk met de handen».

Verder gaande ontmoeten wij op Pl. 154 boven iemand die een geschenk komt aanbieden bij een burgerlijk gekleed, zittend persoon, het woord wāsodāna, «gift van een gewaad». In het midden staat bhogī, «landheer», of goṣṭhī, «gezellig onderhoud». Links swarga, «hemel».

Op Pl. 153 staan twee opschriften; het rechtsche is onduidelijk, links swarga.

Van de beide inscripties op Pl. 152 zijn rechts alleen zeker de twee laatste lettergrepen wāda, vermoedelijk dha(r)majawāda, «godsdienstige discussie», doch het teeken voor *r* ontbreekt. Links swarga.

Pl. 151 vertoont het opschrift swarga, «hemel». Men ziet daaronder een vorst, klaarblijkelijk den hemelkoning Indra op een soort divan. Beneden op den grond zit iemand die op de vīṇā of Indische luit speelt.

Op Pl. 150 aanschouwt men een vorst die een lotusstengel bij wijze van scepter in de rechterhand houdt en op een door eenige geringe lieden getorschten draagstoel gezeten is. Van het woord boven 't linksche vak van het basrelief is alleen duidelijk mahānā. Rechts chatradāna, «gift van een zonnescherm».

Op Pl. 149 swarga.

Op Pl. 148 ziet men rechts tana, doch dit is geen woord; er moet een letter onzichtbaar geworden zijn. Links onduidelijk.

Pl. 147 geeft wederom eene voorstelling van den hemel, zooals blijkt uit het bijschrift swargga, boven een caitya of heiligdom.

Op Pl. 144 is niets meer zichtbaar dan de lettergreep sa.

Op Pl. 142 ādhyabhogī, «rijke landheer».

Het opschrift van Pl. 141 luidt patāka, «banier, wimpel». Men ziet op den grond o. a. drie zittende figuren, die een hoogen stok met beide handen ophouden. Boven elken stok vertoonen zich twee naar achteren gebogen lijnen, die, naar het bijschrift te oordeelen, gestyliseerde wapperende wimpels zullen moeten verbeelden.

Wat op Pl. 140 staat, lijkt zooiets als swargeça, «heer des hemels», doch onzeker.

Pl. 139 heeft bhogī, «landheer, dorpshoofd».

Boven eenige in eerbiedige houding neêrgezeten figuren op Pl. 138 leest

[1] Ten rechte het laatste. (*Noot van 1917*).

men kuçaladharmmabhājana, «deugdzame personen»; eigenlijk «vaten van deugdzame eigenschappen; zij die deugdzame eigenschappen in zich vereenigen». Op grond van de afbeelding mag men het woord hier met een meervoud vertalen, want zooals Brandes t. a. p. reeds heeft opgemerkt, zijn de woorden der bijschriften wel Sanskrit, maar alle aanduiding van getal en naamval ontbreekt.

Pl. 137 verplaatst ons weder in den hemel, swargga. Het midden des tafereels wordt ingenomen door een vorst en een vorstin met de armen om elkander geslagen; zonder twijfel Indra en Indrāṇī; aan weêrszijde lager zitten twee vrouwen, misschien Apsarasen.

Op basrelief 135 leest men rechts wastradāna, «gift van kleeding», en links prasādita, «begunstigd, begenadigd».

Pl. 134 geeft rechts te lezen goṣṭhī, «gezellig onderhoud», en links wederom swarga. Bij Brandes t. a. p. vindt men deze bijschriften vermeld als 3 en 2. Het basrelief vertoont een man en eene vrouw, die, hoezeer eenigszins *en négligé*, voorname personen schijnen voor te stellen, daar zij op eene steenen verhevenheid gezellig onder een boom zitten. Boven den boom nu staat het woord swargga. Wij hebben dus den Paradijsboom voor ons, en de hoofdfiguren zijn Indra en Indrāṇī.

Van de legende van Pl. 133 zijn de eerste letters onherkenbaar; dan volgt çabdaçrawaṇa, «'t luisteren naar de woorden».

Op Pl. 132 staat cakrawarti, «wereldheerscher».

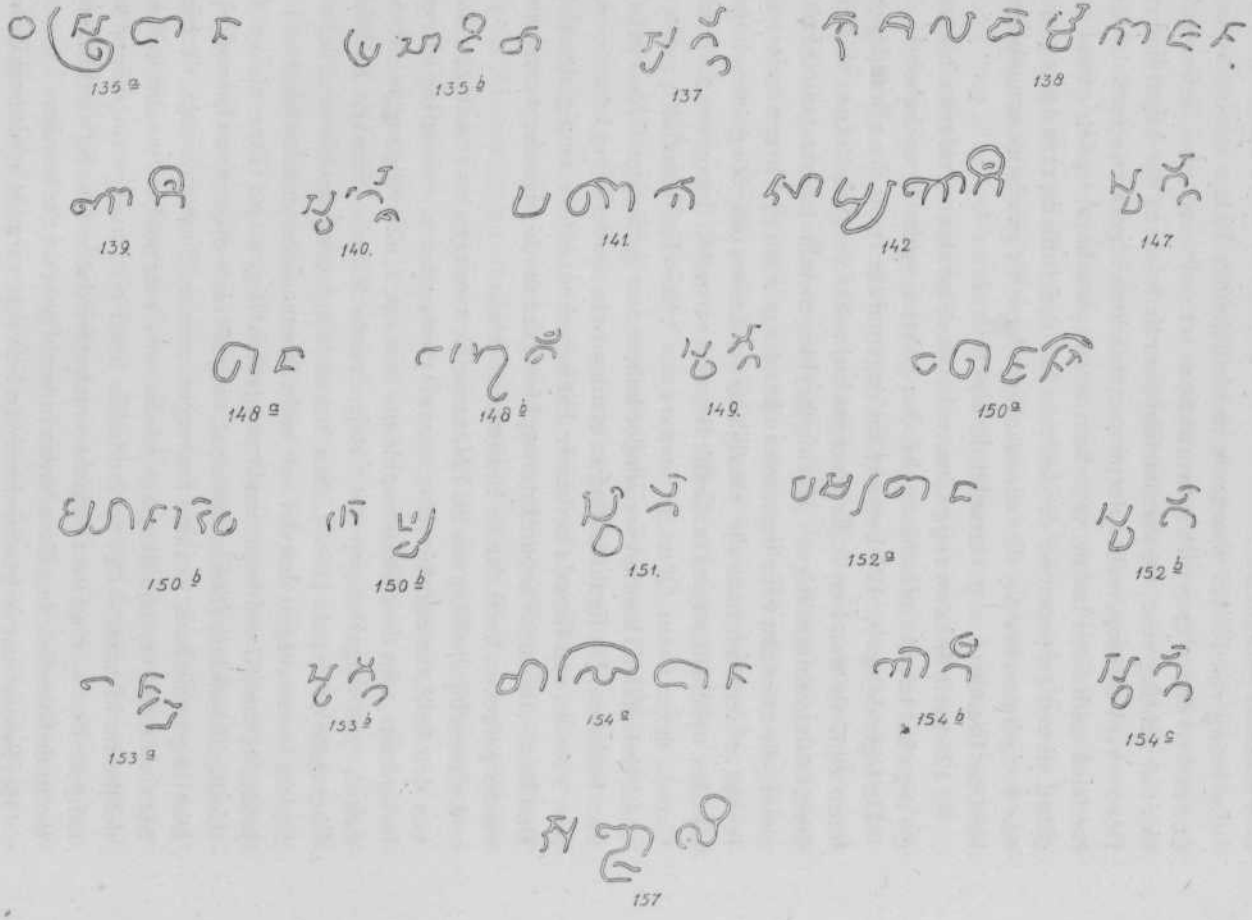
Pl. 131 heeft twee bijschriften. Het eerste, waarvan een paar letters niet zeer duidelijk zijn, lees ik als maheçākhyarāmawadhāna, doch dit is een onmogelijk woord; daarom houd ik rā voor foutief; maheçākhyasamawadhāna, beteekent «samenkomst van aanzienlijken». Men ziet op het basrelief voorgesteld drie personen op een steenen rustbank tegenover twee andere, in gesprek gewikkeld. Op eenigen afstand verder rechts staat boven een klok het opschrift ghaṇṭā, «klok».

Pl. 130 vertoont opnieuw het woord swargga boven een Paradijsboom, waaronder eenige gevleugelde wezentjes zichtbaar zijn.

Op het volgende tafereel, Pl. 129, aanschouwt men o. a. een vorst, in gezelschap van twee vrouwen gezeten; in de onmiddellijke nabijheid staat een opgetuigde olifant, het koninklijk rijdier. Het opschrift luidt cakrawartī, «wereldheerscher».

Pl. 128 vertoont een samengesteld woord, welks eerste lid is maheçākhya, «aanzienlijk persoon»; het tweede is onduidelijk behalve de eerste letters sa en de laatste na; na de derde lettergreep volgt een open plek, waar, voorzoover ik zien kan, nooit letters gestaan hebben. Ik denk dat bedoeld is maheçākhyasamawadhāna, «bijeenkomst van aanzienlijken».

Bijschriften boven relief's aan den voet van Boro-budur; ± 850 A. D.

De plaat geeft ons zes voorname personen te zien, die drie aan drie tegenover elkander gezeten zijn.

De lezing van Pl. 127 baart ook moeielijkheden. Ik kan er niets anders van maken dan winayadharmmakāyacitta of °citti, d. i. «erkentenis van (of: achting voor) de verzameling (van de boeken) der Discipline en Doctrine». Verderop, rechts, ziet men eenen heremiet gezeten op een steenen rustbank onder een boom; vóór hem een zonnescherm in den grond geplant, en eenige personen die blijkens het opschrift chatradāna, «gift van een zonnescherm», den eerwaardigen heer dit geschenk aangeboden hebben. Brandes t. a. p. vermeldt dit bijschrift als no. 1.

Pl. 126 heeft links swargga, en rechts twee karakters, waarvan 't eerste go is en het tweede misschien ṣṭhi, dus goṣṭhi, «gezellig onderhoud».

De legende op Pl. 125 behoort tot degenen die reeds door Brandes gelezen zijn, als no. 4 en 5. Er staat mahojaskasamawadhāna, «bijeenkomst van grootmachtigen». Het afgebeelde gezelschap bestaat uit vier personen, die twee aan twee tegenover elkander gezeten zijn. In een ander vak, rechts, zit iemand, naar zijn uiterlijk te oordeelen, ook van goeden huize, met het opschrift suswara. Gelijk Brandes vermeldt, draagt een zoon van Garuḍa dezen naam. Of nu de Suswara van 't basrelief denzelfden persoon moet verbeelden, kunnen we zonder kennis van de voorgestelde episode niet beslissen. De figuur is die van een mensch, zonder eenig kenmerk dat aan 't wezen van Garuḍa herinnert. Dit beteekent echter weinig, dewijl de Buddhistische kunst het anthromorphisme der mythologische wezens veel verder gedreven heeft dan de Brahmanistische.

De twee bijschriften van Pl. 124, namelijk suwarṇawarṇa, eigennaam van den held van een Awadāna, en caityawandana, «vereering van een heiligdom», zijn door Brandes, als no. 6 en no. 7, uitvoerig toegelicht met behulp van opgaven geput uit Rájendralála Mitra's «Sanskrit Buddhist Literature of Nepal» (1882). Aan 't door hem medegedeelde weet ik niets anders toe te voegen dan dat ook in de Tibetaansche verzameling van 101 Jātaka's als no. 37 voorkomt een Jātaka getiteld Rgyal-po Gser-mdog, d.i. Koning Goudkleur (Suwarṇawarṇa), volgens eene opgave van Iwanofskij [1]. Dat de geschiedenis van den braven en vromen Suwarṇawarṇa, die bijna het slachtoffer van zijn deugd geworden was, zeer populair was bij de Noordelijke Buddhisten — bij de Zuidelijke heeft men nog geen spoor er van aangetroffen — mag men opmaken uit het feit dat ze waardig werd gekeurd om in de basreliefs van Boro-budur in beeld gebracht te worden.

Het beloop van de geschiedenis van Suwarṇawarṇa is op de beeldhouw-

[1] Zapiski Wostočnago Otdêlenija Imper. Russkago Archeologičeskago Obščestwa, VII (1893), p. 289.

werken moeielijk te volgen, hetgeen misschien een gevolg is van afwijkingen in de redacties van 't verhaal. Er wordt in 't door Rájendralála Mitra bekend gemaakte uittreksel nadruk gelegd op de groote verdienste die men zich verwerft door 't bezoeken en vereeren van heiligdommen, en zooals wij gezien hebben is er op het basrelief dat Suwarṇawarṇa voorstelt ook eene afbeelding van heiligdomvereering, caityawandana. In bedoeld uittreksel is het echter niet Suwarṇawarṇa, maar zijn vader Diwākara, die na een losbandig leven geleid te hebben, op raad van Kāçyapa den Groote ijverig heiligdommen aanbidt, de ware leer, d. i. het Buddhisme, omhelst, en tot loon voor zijne vroomheid zulk een deugdzamen zoon krijgt als Suwarṇawarṇa is. Onder het opschrift caityawandana nu ontdekt men een caitya en in de nabijheid eenige personen, deels staande deels gezeten, in aanbidding. Aangezien de vereering van heiligdommen aan de geboorte van Suwarṇawarṇa voorafgaat, is het zeer twijfelachtig of onder de aanbidders ook Diwākara voorkomt. Het verdient opmerking dat het afgebeelde heiligdom niet den Stūpa-vorm heeft van de bij uitnemendheid Caitya genoemde heiligdommen in Nepāl, maar hoekig is, en wel kruisvormig naar het schijnt. Dezelfde vorm van Caitya's komt met eenige wijziging in *détail* ettelijke malen op de basreliefs terug.

De hoofdvoorstelling van de onmiddellijk volgende Pl. 123 bestaat uit twee hermieten die vóór een op Buddha gelijkenden, op een steenen verhevenheid gezeten persoon staan en dezen iets aanbieden. Boven staat kuçala, «goedheid, zuiverheid, verdienstelijkheid». Mogelijk is de zittende figuur Suwarṇawarṇa en zijn de heremieten Wijzen die hem voortreffelijke zedespreuken brengen, want wij weten uit het Awadāna dat de jonge man een waren hartstocht had voor 't verzamelen van schoone spreuken.

De volgende Pl. 122 verplaatst ons in eenen lusthof, waar wij een man en eene schoone jonge vrouw in 't groen zien wandelen. Vermoedelijk is de jonge vrouw de hetaere Kāçīsundarī, d. i. de Schoone van Benares, die onder hare aanbidders eenen minister van Koning Ajātaçatru, Pracaṇḍa geheeten, telde. Of nu het tafereel een *rendez-vous* tusschen Pracaṇḍa en Kāçīsundarī verbeeldt, dan wel eene ontmoeting van deze laatste met Suwarṇawarṇa, op wien zij verliefd is geraakt en dien zij, vruchteloos, tracht te betooveren, is moeielijk uit te maken. Hoe het zij, iets verder naar rechts valt onze blik op een bijschrift, luidende mitthyādṛṣṭi, «dwaalleer», bij Brandes no. 9. Links staat nog een woord; de karakters zijn schier uitgewischt. Onder mitthyādṛṣṭi zien we een voornaam, ofschoon niet vorstelijk persoon, die met twee vrouwen in een open voorhal gezeten is, terwijl buiten eene menigte lieden staan, die geschenken, waaronder naar het schijnt met geldstukken gevulde potten, aanbrengen. Het verband tusschen «dwaalleer»

en 't in ontvangst nemen van geschenken of schatten is moeielijk te raden.

Dezelfde moeielijkheid ondervinden wij, als we de twee bijschriften op de volgende Pl. 121 in overeenstemming trachten te brengen met de daarbij behoorende afbeeldingen. De eerste inscriptie luidt wyāpāda, «kwaadwilligheid, boosaardigheid». Ze is aangebracht boven een man en eene vrouw, die op een steenen bank in een tuin naast elkander gezeten zijn; de vrouw houdt haren arm om haren gezel geslagen. Iets verder ziet men weder een paar in een tuin wandelende, en boven hen 't woord abhidhyā, «begeerlijkheid». Geen van beide opschriften geeft ons eene aanduiding omtrent de afgebeelde personen, doch wij veronderstellen dat de vrouw Kāçīsundarī is. Het laatste vak is onafgewerkt, hetgeen meer voorkomt, een omstandigheid die den Heer W. Meijer bij de ontgraving niet ontgaan is. In een schrijven, voorkomende in Notulen der Bestuursvergaderingen van 't Bataviaasch Genootschap, XXVIII (1890) p. 129, merkt hij op: «hier en daar is een gedeelte dat nog niet afgewerkt is».

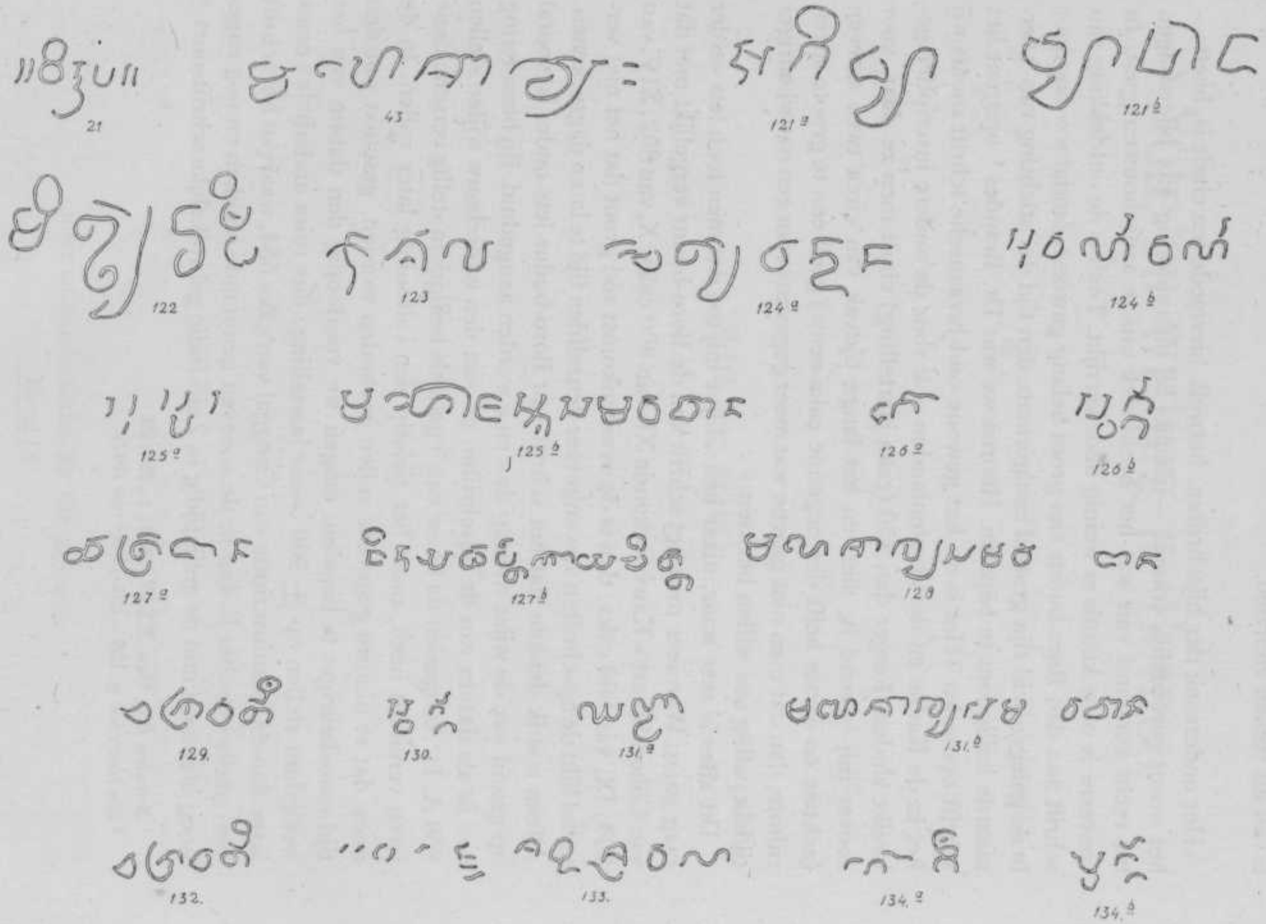
Of de geschiedenis van Suwarṇawarṇa in de volgende basreliefs voortgezet wordt, blijkt niet. Zeker is het dat ik geen tafereelen ontmoet heb die zouden kunnen doelen op de gebeurtenissen die in 't Awadāna vermeld worden. Bijschriften ontbreken tot op Pl. 98, waar eenige nauwelijks zichtbare sporen van letters te bespeuren zijn. Even onherkenbaar zijn de lijnen op Pl. 76. Daarentegen is volkomen duidelijk op Pl. 43 het woord maheçākhyaḥ, «een of de aanzienlijke», boven een vorst en eene vorstin of voorname dame, op een hoogen steenen zetel. Op den grond zitten eenige personen, waaronder een gebaarde man, waarschijnlijk een heremiet, en staan vrouwen die een geschenk aanbieden. Verder op is een heiligdom, waarachter o. a. iemand staat die ten teeken van eerbied de samengesloten handen uitstrekt. Ook ziet men in de groep een man met een draagjuk, of zooals de Indiërs zeggen, een kāca of vīvadha. Wat zich in de twee bakken of schalen van 't draagjuk bevindt, is niet te zien.

Op Pl. 29 heeft eene inscriptie gestaan die zóó door afbrokkeling geleden heeft, dat ik alleen de laatste lettergreep ka of kā onderscheiden kan. Ook op Pl. 24 zijn de letters zóó uitgewischt dat als 't begin van een woord slechts ka zichtbaar is.

Het laatste [1] bijschrift komt voor op Pl. 21, en luidt wirūpa, «(de) wanstaltige, leelijke». Het woord komt ook meermalen voor als eigennaam of bijnaam van personen. Het bijschrift staat boven een groep van deels zittende, deels staande jongens. Opmerking verdient dat het woord wirūpa voorafgegaan en gevolgd wordt door twee rechtopstaande streepjes, dus

[1] Ten rechte het eerste. (*Noot van 1917*).

Bijschriften boven relief's aan den voet van Boro-budur; ± 850 A. D.

door hetgeen de Javanen Adĕg-adĕg noemen. Geen der overige bijschriften is van dit teeken voorzien.

Het onderzoek der bijschriften, hetwelk hiermede ten einde is, heeft — het wordt gereedelijk erkend — slechts bij uitzondering iets bijgedragen tot recht verstand van wat het beeldwerk ons te aanschouwen geeft. In zooverre is onze kennis er weinig door verrijkt. Toch is de ontdekking van schrift aan den Boro-budur van groot belang geweest, omdat we daardoor in de gelegenheid zijn gesteld eenigermate den tijd der stichting van 't vermaarde heiligdom te bepalen. Hooren we wat Dr. Brandes [1] omtrent het schrift opmerkt: «Het is nl. het gewone oud-Javaansche schrift zooals wij het in de Kadoe en de Vorstenlanden ook voor de andere inscriptiën gebruikt vinden. Jonger dan 850 (çaka-jaartelling) vindt men ze daar, voor zoover mij bekend is, niet, en het lange tijdvak van circa twee eeuwen (achtste en eerste helft der negende çaka-eeuw) geeft een te groote speelruimte, dan dat men niet gaarne wat meer gegevens voor een nauwkeuriger tijdsbepaling zou willen bezitten.»

Dit alles is zeer waar, maar het schijnt mij toe dat men toch iets verder mag gaan. Wanneer men het schrift van de Boro-budur vergelijkt met dat van Cohen Stuart's Kawi oorkonde XI, van 800 çāka; X, van 802; XIV, van 803; IX, van 808 çāka; dan is de overeenkomst zóó groot dat het niet vermetel lijkt de opschriften van ongeveer denzelfden tijd te laten dagteekenen. Alleen zou ik denken dat het schrift van Boro-budur iets ouder is, vooral op grond van de wijze waarop de *e* en *o* worden aangeduid. Bij benadering zou ik als datum van de bijschriften en van den onderbouw willen stellen 850 A. D. Aangezien de bouw van 't geheele heiligdom stellig verscheidene jaren vereischt heeft, moet het tijdstip der voltooiing later vallen. In de hoop dat er nieuwe gegevens zullen gevonden worden, geschikt om den tijd nauwkeuriger te bepalen, mogen we voorloopig den datum van het heiligdom stellen op ± 900 onzer jaartelling; dus ruim anderhalve eeuw later dan de steeninscriptie van Canggal van çāka 654, waarvan het schrift veel ouderwetscher is dan in de zooeven genoemde stukken en nog nagenoeg identisch met de gelijktijdig in Zuid-Indië gebruikelijke schriftsoort. [2]

[1] Notulen Bat. Gen. XXIV (1886), p. 28—29.

[2] Zie hiervóór p. 123—127. (*Noot van 1917*).

Note on writing in Borneo.

(With one plate.)

Internationales Archiv für Ethnographie,
Band IX.

Leiden etc., 1896.

(Inleidende opmerking van 1917.)

De hier herdrukte «(Additional) note» was toegevoegd aan een artikel van H. Ling Roth, getiteld «Alleged native writing in Borneo», opgenomen in het Internat. Archiv f. Ethnogr. IX (1896), p. 57—61. Aangaande de daar besproken specimina van schrift uit Borneo vindt men, voorzoover Prof. Kern er op terugkomt, nadere aanwijzingen in de noten hieronder.

Het hier gegeven facsimile van het rotsopschrift van Sanggau is naar een teekening van Kolonel J. J. K. Enthoven, gepubliceerd in zijne Bijdragen tot de geographie van Borneo's Wester-afdeeling, 1903, II, p. 703. Toegevoegd werden een afbeelding van 't lemmet der zgn. Majapahit-kris met de Indische karakters, en van het Mangianen-opschrift, beide overgenomen uit het Intern. Archiv für Ethnographie, dl. IX, p. 59 en 61.

There can be no doubt that writing in former times was known to the inhabitants of some parts of Borneo, but it is equally true, as it has been remarked by Mr. Ling Roth, that there is no proof of any connection between those people who made use of writing and the present Dayak tribes. The Sanskrit inscriptions of Kutei [1] are of Hindu origin, of course, and not produced by Dayaks. The inscription on the bottom of the vase published by Dr. A. B. Meyer [2], has quite recently been treated of anew in the splendid publication: «Die Mangianenschrift von Mindoro, herausgegeben von A. B. Meyer und A. Schadenberg, speciell bearbeitet von W. Foy» (1895) (see Fig. 1). The result (see p. 31 there) is that the characters belong to one of the Philippine alphabets, the Mangian writing of Mindoro.

The characters on the dagger (see Fig. 2) [3] are decidedly letters of Indian

[1] Zie hiervóór, p. 55—76. (*Noot van 1917*).

[2] Deze vaas, zich bevindend in het Ethnographisch Museum te Dresden, was het eerst beschreven en afgebeeld door Meyer, Alterthümer aus dem Ostindischen Archipel (1884), p. 7—8 en plaat 11 no. 4. (*Noot van 1917*).

[3] De hier bedoelde dolk is een zoogenaamde kĕris Majapahit, opgenomen in het Ethnographisch Museum te Leiden. Blijkens de beschrijving van Dr. Juynboll in Catal. Rijks Ethnogr. Mus. II, Borneo, 2de gedeelte (1910), p. 380—381, no. 761/96 is het een antieke kris «met recht lemmet, goed (ge)damasceerd, greep en lemmet uit één stuk vervaardigd». Op de ééne zijde van het lemmet bevinden zich de letterteekens, op «de andere het beeld van een duizendpoot en twee op den kop staande wajang-figuren *en relief*; de greep is in den vorm van een staande vrouw, met naar voren gewend gezicht, de handen op de heupen leunende». (*Noot van 1917*).

origin, and, if read from left to right, look like ma | maya | ma | ya | ma | ma | mama | ma | ya | ma | . No meaning, unless a cabbalistic one, can be attached to this repetition of two letters.

Another specimen of writing, a facsimile of which is here published for the first time (see Fig. 3) [1] is found near Sanggau on a slab near the river side. [2] The characters show a debased type of Indian writing. I am sorry to say that my endeavours to unriddle the contents have been fruitless. The first word of the second line may represent prabhuḥ, a wellknown Sanskrit word, but it is only with diffidence that I propose this reading. Whether the framers of the inscription were ancestors of the present Dayaks at Sanggau, is a question which cannot be settled before one will have found out the language of the monument.

[1] Dit bij het oorspronkelijke artikel gevoegde facsimile was evenals het thans afgedrukte vervaardigd naar de teekening van Enthoven. (*Noot van 1917*).

[2] Over dit rotsopschrift, den zoogenaamden Batu Sampai (of «Overhangenden Steen»), waarover en waaronder zich de Sungai Sampai in de Sĕkayam stort, ongeveer een kwartier van Sanggau, zie men de litteratuuropgave in de Voorloopige lijst van Oudheden in de Buitenbezittingen, Oudheidk. Versl. 1914, 3, p. 142 sq. no. 180.

Over eenigszins gelijkend krullerig schrift op den steen van Ciarutön (zie het facsimile op p. 5 hiervóór), verg. nog de opmerking van Prof. Kern uit Febr. 1909 in Notulen Bat. Gen. XLVII (1909), p. 187, noot. (*Noot van 1917*).

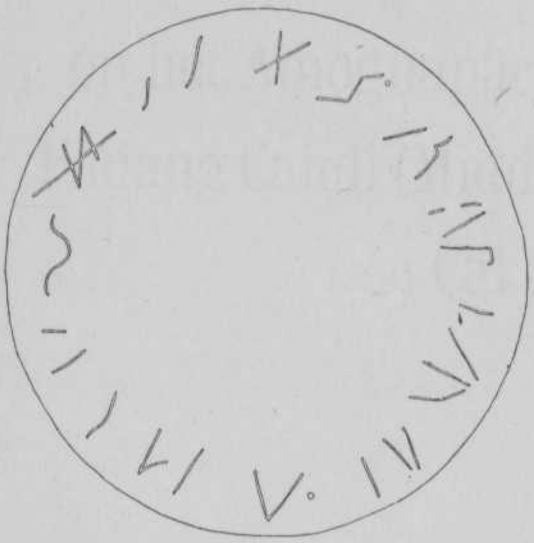

Fig. 1

Fig. 2

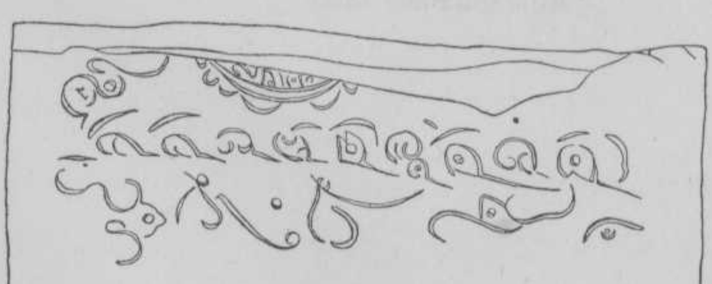

Fig. 3

De wij-inscriptie op het Amoghapāça-beeld van Padang Candi (Midden-Sumatra); 1269 Çāka.

(Met een facsimile.)

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,
Dl. XLIX.

Batavia—'s Hage, 1907.

Op de achterzijde van het beeld [1] is een uitvoerig opschrift gegrift in karakters, die weinig van de Oud-Javaansche verschillen.

De taal van 't stuk is een onmogelijk Sanskrit, van hetzelfde gehalte als dat der inscriptie van Batu Bĕragung. [2] De dichter — want het opschrift is in verzen — heeft geen recht begrip van de beteekenis der naamvallen, kent evenmin de eenvoudigste regelen der woordvoeging, en is danig in de war met de spelling, zoodat zijn kunstgewrocht, al is het metrisch onberispelijk, weinig beter is dan wartaal. Daarenboven zijn er ook fouten begaan door dengene die 't opschrift gegrift heeft. Het gevolg is dat de lezing op menige plaats onzeker is en een geregelde vertaling onmogelijk. Daar er geen taalkundig verband in de bewoordingen te ontdekken is, moet men naar de bedoeling van den verzenmaker raden, en dan blijft er nog veel over zóó duister, dat men het niet eens waagt zich in gissingen te verdiepen.

Gelukkig is de hoofdzaak duidelijk genoeg. Het opschrift bezingt de oprichting of wijding, pratiṣṭhā, van een beeld van Amoghapāça door den Ācārya (hoogwaarden godsdienstleeraar) Dharmaçekhara, op last van Ādityawarman, ook met volleren naam Ādityawarmodaya en Udayādityawarman geheeten, zonder twijfel dezelfde als de Sumatraansche vorst, op wien de inscripties van Batu Bĕragung en Pagarruyung betrekking hebben, en die de schenker was van 't beeld van Mañjuçrī op Java, hetwelk thans in een Berlijnsch Museum prijkt. Hoogstwaarschijnlijk is onze dichter en die van 't monument te Batu Bĕragung één en dezelfde persoon, want wij treffen op beide gedenkstukken hetzelfde soort van potsierlijk Sanskrit en andere eigenaardigheden aan. [3]

---

[1] Het hier bedoelde beeld bevindt zich te Rambahan bij Lubuk Bulang in de onderafd. Batang-Hari-districten der residentie Padangsche Bovenlanden; zie den Inventaris der Oudheden in de Padangsche Bovenlanden, Oudheidk. Versl. 1912, 2, p. 48 no. 46. Aan de voorzijde is Amoghapāça met zijn dertien, deels mannelijke deels vrouwelijke, volgelingen afgebeeld, aan de achterzijde staat de door Prof. Kern gelezen en hier herdrukte inscriptie. Het beeld zelf werd beschreven (met een plaat) door C. M. Pleyte in Tijdschr. Bat. Gen. XLIX (1907) p. 171—176, onmiddellijk volgend aldaar op Prof. Kern's opstel; de vermoedelijke herkomst wordt nader besproken door Krom in Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk., 5de Reeks, II (1916) p. 329—332.

Het hier volgend facsimile is vervaardigd naar de foto van den Controleur B. B., Ch. L. J. Palmer van den Broek uit ca. 1904, welke ook door Prof. Kern bij de ontcijfering der inscriptie gebruikt werd. (*Noot van 1917*).

[2] Zie deze Serie, Deel VI (1917), p. 249—263. (*Noot van 1917*).

[3] Vgl. Bijdr. Kon. Inst. 3de Volgr. VII (1872), p. 289—297, VIII (1873), p. 188—196; 4de Volgr. I (1877), p. 159—164 [= deze Serie, deel VI (1917), p. 249—275]; Brandes, Pararaton (1896), p. 123 en 127.

Om de taak van wie na mij zich met de ontraadseling van de geheele inscriptie willen bezighouden te verlichten, laat ik hier mijn lezing van den tekst volgen, in de volgorde der regels van 't oorspronkelijke. Daarna zal ik den tekst geven afgedeeld in strofen. De kleinere en grootere scheiteekens, die met éene uitzondering behoorlijk zijn aangebracht, heb ik behouden, en wel zooveel mogelijk in den vorm dien zij op den steen vertoonen.

1. subhamastu + çaddharmaçca suvarddhanātmamahimāsobhāgyavān sīlavān + [1]
2. sāstrajñā suvisuddhayogalaharīçobhāpravṛddhāsate + saundaryyegirika
3. ndarānvitagaje sandohavāṇīpra + mā (?)yāvairitimiçradhikkṛtamahā [2]
4. nādityavarmmodayaḥ + o + tadanuguṇasamṛddhiḥ ssastrasāstra pravṛddhiḥ +
5. jinasamayaguṇābdhiḥ kāryyasaṃrambha [3] buddhiḥ + tanumadanavisuddhiḥ atyatā
6. sarvvasiddhiḥ + dhanakanakasamāptiḥ + [4] devatūhan prapātiḥ + o + pratisthoyaṃ
7. sugātānaṃ + [5] ācāryyandharmma sekaraḥ + nāmnā gagaṇa [6] gañjasya + Mañju
8. çrīriva sauhṛdi + o + pratisthoyaṃ hitātvāya + sarvvasa
9. tvāsukāçraya + devairamoghapāsesaḥ + çrīmadādityavarmmaṇaḥ + o +
10. mūladvauçaraṇe pataṅgacaraṇe nardāntasāke suge + bhāsmat karkkaṭakedinai
11. rapitayāpūrṇṇenduyogāyate + tārairuttara siddhiyogaghaṭikākāruṇyamūrttasvarā
12. t + jīrṇairuddharitā samāhita lasatsambodha mārggārtthibhiḥ + o + svasti samastabhuvanā
13. dhārahāṭaka bhāvāçramagṛhābiçārada + o + apāramahāyānayogavijñānavinoda + o + apicadha
14. rādhipapratirājabikaṭa saṃkaṭa kirīṭakoṭi saṅgha nitaka maṇidvayanāṭaka kāraṇa + o + çrīmat

[1] De teekens + en + o + zijn eene, helaas gebrekkige, nabootsing van de teekens, in het oorspronkelijke gebezigd ter afscheiding van de versregels en strofen. Zie de plaat.

[2] Hierachter staat + foutief. De steenhouwer zal een verbindingsteeken voor een scheiteeken aangezien hebben.

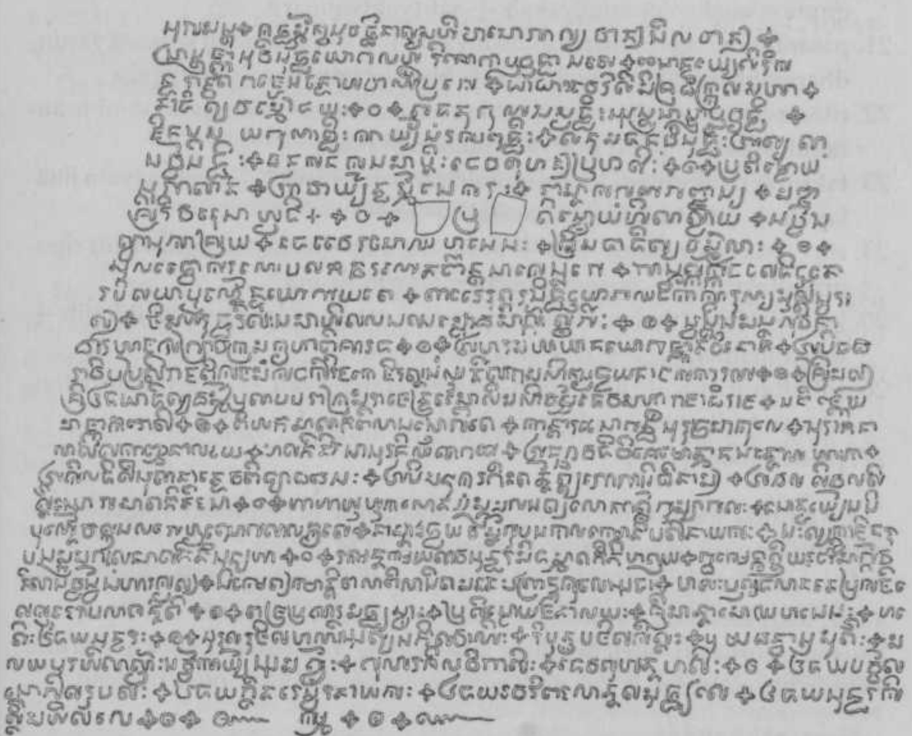
[3] De steenhouwer heeft geknoeid; de karakters lijken op km, maar het is niet twijfelachtig dat de dichter *m* bh schreef.

[4] Dit scheiteeken verkeerd geplaatst, hoewel er een caesuur is.

[5] Lees sugātānāṃ; gā voor ga komt ten laste des dichters, die een lange lettergreep noodig had.

[6] Er staat eigenlijk kagaṇa, bij vergissing.

Opschrift op de achterzijde van het Amoghapāça-beeld te Padang Candi (Midden-Sumatra); 1269 Çāka.

15. çrī udayādityavarmma pratāpaparākrama rājendramauli māli varmmadevamahārājādhirāja + sa bijñeyā
16. mājñāṅ karoti + o + bihaṅgamātāṅgabilāṣasobhite + kāntāra saugandhī[1] surudramākule + surāṅganā
17. lākhitakāñcanālaye + mātaṅginīsāsuradīrghikāgate + [2] anubhavadhibiçeṣonmādasandohahāhā +
18. akiladitisutānāndeva bidyādharesaḥ + apimadhukaragītairnnarttyabhogāsitīnām + acalaticalati
19. rttassobhamātaṅginīso + o + hāhāhūhū [3] kaṇena [4] sambhramalasatlokārtthabhūmyāgataḥ + saundaryyesasi
20. pūrṇṇavat kusalabhe hṛtsobhatālaṅkṛte + nāmnā uddhayavarmmaguptasakalakṣoṇīpatināyakaḥ + saḥtyaktvājinarū
21. pasambhramagato mātaṅginīsūnyahā + o + rakṣannaḥ kṣayatā vasundharamidammātaṅginīpātraya + bhakṣetsattriyavairimārggaca
22. ritāsarvvasva saṃhārakṛt + sakṣet kṣāntibalābilāsidamane saṃbhrāntakūlossada + pātiḥ pratyada lānane prakaṭi
23. takrūrai palāçannati + bajraprakāramaddhyasthā + pratimāyaṃ jinālayaḥ + çrīmānnamoghapāsesaḥ + ha [5]
24. riḥ [6] udayasundaraḥ + o + surutaruditapāṇissatyasaṅgītavāṇiḥ ripunṛpajitakīrttiḥ + puṣpadhanvāstramūrtiḥ + ma
25. layapurahitārtthaḥ sarvvakāryyassamartthaḥ + guṇaraçilavibhātiḥ + devatūhannapātiḥ + o + udayaparvvata
26. sobhitarūpatiḥ + udayabhti [7] naresvaranāyakaḥ + udayavairibalonnatamṛ[8]ddhyate + udayasundarakī
27. ṛttimahītale + o + [9]

De strofen waaruit de inscriptie bestaat, laat ik hieronder volgen op de wijze waarop wij gewoon zijn de versregels af te deelen.

De eerste strofe, in Çārdūlavikrīḍita, wordt voorafgegaan door **subham astu**, heil! Dezelfde formule staat aan 't begin der inscriptie van Bĕragung [juister: Suruasŏ], met dezelfde wanspelling v. **subham** voor **çubham**. Zelfs in kleinigheden is dus de familiegelijkenis der inscripties treffend.

---

[1] Lees: saugandhi.
[2] Hier moest een ander scheiteeken staan.
[3] De maat eischt hūhu.
[4] Lees gaṇena.
[5] Achter ha staat een verbindingsteeken.
[6] De lettergreep riḥ geldt voor lang.
[7] Zóó of gti staat er duidelijk, doch uit de maat blijkt dat de steenhouwer een fout heeft gemaakt.
[8] De klinker onzeker.
[9] Verder is zichtbaar een lettergreep kṣma, voorafgegaan door een flauw zichtbaar sū.

Çaddharmaçca suvarddhanātmamahimā sobhāgyavān sīlavān |
sāstrajñā suvisuddhayogalaharī çobhā pravṛddhāsate |
saundaryye girikandarānvita gaje sandohavāṇi pra- |
āyāvairi timiçradhikkṛta mahān Ādityavarmmodayaḥ || 1 ||

De zin van deze galimathias laat zich ongeveer aldus weergeven: «Het ware geloof zeer vermeerderende, grootheid van ziel bezittende, algemeen bemind, deugdzaam, kenner der heilige boeken, gij die door een reeks van zeer reine wijsgeerig-godsdienstige oefeningen in toenemende mate uitblonkt, in edelaardigheid gelijkende op den olifant der woudspelonken (d. i. den wilden olifant) wegens sandoha [1] en stem, vijand der zinsbegoocheling [2], duisternis [3] (d. i. dwaling) verafschuwende (of: de dwaling veroorzaakt door den vijand zinsbegoocheling), groot (is; of zijt gij) Ādityawarmodaya.»

De tweede strofe is in Mālinī-maat:

tadanuguṇasamṛddhiḥ ssastrasāstrapravṛddhiḥ |
Jinasamayaguṇābdhiḥ kāryyasaṃrambhabuddhiḥ |
tanumadanavisuddhiḥ atyatāsarvvasiddhiḥ |
dhanakanakasamāptiḥ Deva-Tūhan prapātiḥ || 2 ||

D. i. «Met dienovereenkomstige deugden begaafd, zeer ervaren in den wapenhandel en de wetenschappen, een oceaan van deugden (beoefend) door de Buddhistische gezindte, zaken met verstand wetende aan te pakken, rein van alles wat het lichaam met zinnelijken lust vervult, met .... alles tot stand brengende [4], rijkdom en goud verworven hebbende is Dewa Tūhan, de Patih.»

Deva is een titel, die aan Kṣatriya's gegeven, heden nog op Bali in gebruik is. Tūhan is 't Maleische túhan. Pātih is het bekende Javaansche en Maleische woord; pra houd ik voor hetzelfde voorvoegsel als Jav. para bijv. in paragusti, parañahi. In de voorlaatste strofe zal men aantreffen: Deva Tūhan Apātih, met Oud-Jav. voorvoegsel *a* = ma.

In verband met de volgende strofe meen ik als zeker te mogen aannemen, dat de Patih, wiens lof hier na dien van den Vorst bezongen wordt, op last van Ādityawarman de plechtigheid der inwijding van 't beeld van Amoghapāça als voorzitter leidt, terwijl de straks te noemen Ācārya (Hoogwaarde

[1] Sandoha, z. v. a. «overvloedige opbrengst», is hier gebruikt in plaats van dāna, dat eensdeels «mildheid» anderdeels «bronst-sap» beteekent.

[2] Ik veronderstel dat māyāvairi bedoeld is.

[3] Bedoeld tamisra; de ti door verwarring met timira.

[4] Wat met atyatā bedoeld is vermag ik niet te raden; mocht het een fout zijn voor satyatā, dan zou men kunnen vertalen: «in waarheid in alles volmaakt».

godsdienstleeraar) Dharmaçekhara, z. v. a. wijbisschop, het ritueele werk verricht. Dit blijkt uit de twee volgende strofen in Anuṣṭubh:

> pratisthoyaṃ Sugātānāṃ, ācāryyan Dharmmasekaraḥ |
> nāmnā Gagaṇagañjasya, Mañjuçrīr iva sauhṛdi || 3 ||
> pratisthoyaṃ hitātvāya, sarvvasattvāsukāçraya |
> Devair Amoghapāsesaḥ, çrīmad Ādityavarmmaṇaḥ || 4 ||

D. i. «Deze oprichting (inwijding) van een Buddhabeeld [1] onder den naam van Gagaṇagañja, geschiedt door Ācārya Dharmaçekhara, een Mañjuçrī, als het ware, in vriendelijkheid. Dit beeld van Amoghapāçeça, (een geschenk) van Z. Maj. Ādityawarmman, wordt opgericht (ingewijd) door Dewa tot heil, een bron van geluk voor alle schepselen.»

Als ik het wel begrijp, is Gagaṇagañja een bijzonder epitheton van Amoghapāça. Dit strookt echter niet met de opgave in 't woordenboek Mahāvyutpatti en in Kāraṇḍa-vyūha (zie Pet. Wdb.), dat Gagaṇagañja de naam is van een Bodhisattwa, niet van een Jina (Dhyānibuddha). In Amoghapāçeça is ī ç a, Heer, feitelijk hetzelfde als ī ç v a r a. Nu wordt de titel ī ç v a r a, vooral in l o k e ç v a r a, toegepast evenzeer op Jina's als op de Bodhisattwa's; zeer gewoon o. a. is de titel Lokeçwara voor Awalokiteçwara. Meer kennis van het Tantrisch Buddhisme — want Amoghapāça is een Tantrische vorm van Amoghasiddhi [2] — kan hier alleen licht verschaffen. De vergelijking met Mañjuçrī kan, voor zoover ik zien kan, enkel slaan op den Ācārya, die toch ook een woord van lof dient te hebben.

De volgende strofe, wederom in Çārdūlavikrīḍita, bevat de dagteekening. Ongelukkigerwijs is die in zóó onsamenhangende bewoordingen uitgedrukt, dat ik alles behalve zeker ben van geslaagd te zijn in mijn poging om een in alle opzichten bevredigende verklaring te geven. De verzen luiden aldus:

> Mūla dvau çaraṇe pataṅga caraṇe nardānta sāke suge |
> bhāsmat karkkaṭake dinair api tayā pūrṇṇenduyogāyate |
> tārair uttara siddhiyoga ghaṭikā kāruṇya mūrtta svarāt |
> jīrṇair uddharitā samāhita lasatsambodhamārggārttibhiḥ || 5 ||

Een geregelde vertaling hiervan is onmogelijk. M ū l a kan hier m. i. moeielijk iets anders bedoelen dan 't bekende sterrebeeld. D v a u is «twee»; ç a r a ṇ e, «in huis»; p a t a ṅ g a, «zon»; c a r a ṇ e, «in loopbaan». Misschien meent de dichter: in het tweede (astrologische) huis (staande) de zon in haar baan; doch dan moet hij p a t a ṅ g a c a r a ṇ e op kunstige wijze in een dubbele functie gebruiken, want deze twee woorden kunnen niet gemist worden als

---

[1] S u g a t ā n ā m (in de ware spelling) is, naar ik veronderstel, een *pluralis majestatis*.

[2] Zie Waddell, Lamaism (1895) p. 352, waar als Tibetaansche naam van A. voorkomt Don-yod Zags-pa.

bestanddeelen van 't jaarcijfer, want sāke suge, «in het voorspoedige Çākajaar», vereischt noodzakelijk zulk een cijfer. Nu heeft pataṅga, gelijk alle woorden voor «zon», de getalwaarde van 12; caraṇa duidt o. a. «een school van den Weda» aan, en wordt als zoodanig in Indische Koṣa's omschreven vedāṃça, letterlijk «afdeeling van den Weda». Dit kan licht opgevat zijn als synoniem met vedāṅga, «hulpvak van den Weda», letterlijk «lid, onderdeel van den Weda», dat de getalwaarde van 6 vertegenwoordigt. Ook graphisch kan vedāṅça licht met vedāṅga verward zijn geworden. Nardānta geeft geen zin; de *r* is buitendien verdacht, want men zou narddānta verwachten. Ik veronderstel dus dat nandānta bedoeld is; nandānta is «nanda aan 't eind hebbende»; nanda heeft de waarde van 9. Indien hetgeen hier verondersteld is geworden juist is, zouden wij als datum hebben: in het voorspoedige Çākajaar 1269 (1347 A. D.). De minder gewone volgorde der cijfers heeft haar wedergade op 't monument van Batu Bĕragung [of juister: Suruasŏ]: bhuhkarṇṇenavadarççane, 1297. Een andere datum op hetzelfde gedenkteeken [1] is 1269, dus hetzelfde jaar als wat wij gissenderwijze voor de oprichting van 't Amoghapāça-beeld gevonden hebben. Het jaartal van 't opschrift te Pagarruyung is 1278, van het Mañjuçrī-beeld 1265.

De zin van den tweeden regel der strofe kan ongeveer aldus weêrgegeven worden: «de Zon [2] in de Kreeft, en ook op dien dag (Zondag) verbonden met volle maan [3].» De derde regel heeft: «de (stand der) sterren noordelijk; de yoga Siddhi; halfuur Kāruṇya [4]; muhūrta (uur) svarāt [5].»

De vierde regel is een allerzonderlingst misbaksel. Met jīrṇair uddharitā zal, met verkrachting van de eenvoudigste regelen der spraakkunst, bedoeld zijn jīrṇam uddhṛtam, «'t oude werd hersteld, gerestaureerd». Die restauratie — misschien oneigenlijk gezegd voor een nieuwe stichting — had op voormelden datum plaats door «vrome mannen, talende naar den weg der schitterende (geestelijke) verlichting». Of het meervoud slaat op allen die bij de plechtigheid een rol vervullen dan wel op den vorst alleen, is in 't donker gelaten.

Nu volgen eenige regels in ondicht:

[1] Later is gebleken, dat de beide inscripties van het zoogenaamde monument van Batu Bĕragung in werkelijkheid zich op geheel afzonderlijke steenen bevinden, en niets met elkaar te maken hebben; zie deze Serie, Deel VI (1917), p. 251. (*Noot van 1917*).

[2] Bhāsmat foutief voor bhāsmāt, zonder naamvalsteeken.

[3] Dinair voor dine verraadt een grove onkunde der spraakkunst; tayā is geheel misplaatst; moeielijk te zeggen wat de dichter zich daarbij gedacht heeft.

[4] Schijnt de naam van een der 60 halve uren van 't etmaal te wezen.

[5] Er staat mūrtta, waarmee ik geen weg weet dan het te beschouwen als bedorven uitspraak van muhūrta. Svarāj is o. a. een naam van Brahma en een der 30 Muhūrta's staat onder Brahma.

Svasti samastabhuvanādhāra hāṭaka bhāvāçramagṛhā biçārada + o + apāra Mahāyānayogavijñāna vinoda + apica dharādhipapratirāja bikaṭasaṃkaṭa karajakoṭiratnasaṅghanitaka maṇidvayanāṭakakāraṇa + o + çrīmat çrī-Udayādityavarmma pratāpaparākrama rājendra maulimāli varmmadeva mahārājādhirāja + sa bijñeyām ājñāṅ karoti + o +

D. i. «Heil (u) steun der gansche wereld, guldene, die (alle) toestanden van 't ascetische en maatschappelijke leven kent! die vermaak schept in 't grondig kennen der godsdienstig-wijsgeerige oefeningen van het oneindige Mahāyāna! en die met ontzaggelijk gevaar bij millioenen juweelen verzameld hebt van de vingers van uwe tegenstanders onder de vorsten der aarde, een tooneelvertooning geeft....! Doorluchtige Majesteit Udayādityawarman, geweldig van macht, een Indra onder de koningen, met de kroon bekranst, door de hemelsche wezens beschermde opperkoning der koningen! Hij beveelt wat allerwege bekend worde.»

Hierop volgt een strofe in Jagatī, afwisselend Vaṃçasthā en Indravaṃçā; verder een strofe in Mālinī. Aldus:

bihaṅgamātāṅgabilāsasobhite |
kāntāra saugandhi surudram ākule |
surāṅganā lākhita kāñcanālaye |
Mātaṅginīsāsuradīrghikāgate || 6 ||
anubhavadhibiçeṣonmādasandoha hāhā |
akila Ditisutānān devabidyādharesaḥ |
api madhukaragītair narttyabhogāsitīnām |
acalati calatirttas sobha Mātaṅginīso || 7 ||

Uit deze gedeeltelijk onverstaanbare verzen blijkt ten minste zooveel, dat daarin een beschrijving wordt gegeven van de heerlijkheid van 't bovenaardsch verblijf van Mātaṅginīça, onder welke benaming Amoghapāça in een zijner functies moet aangeduid zijn. Mātaṅginī, «vrouwelijke olifant», is gevormd als nāginī, «vrouwelijke slang», dat wel is waar tot nog toe in geen enkel Sanskrit-geschrift aangetroffen werd, maar toch in 't Oud-Javaansch zeer gebruikelijk is. Daar Mātaṅginīça beteekent «heer van Mataṅginī», moet Mātaṅginī de vrouwelijke wederhelft, de Çakti, van Amoghapāça wezen. Of Mātaṅginī niet een in 't Tantrisch Buddhisme overgenomen bijvorm is van Mātaṅgī = Durgā, is bij onze luttele kennis van de Tantra-litteratuur niet uit te maken. Meer bekendheid met die litteratuur zou stellig over 't een en ander wat in deze verzen en 't volgende duister is, licht verspreiden.

De vertaling, voor zooverre die mogelijk is, luidt als volgt:

«In 't door vogels en olifanten schoon zich voordoende, van den wel-

riekenden geur der bosschen geweldig vervulde, door de hemelsche nimfen opgeluisterde gouden verblijf, waar vijvers zijn door Mātaṅginīça en de Asura's bezocht. De heer van alle Daitya's, goden en Widyādhara's is in 't genot [1] van bijzonder overvloedige uitgelatenheid, haha! Ook van door 't gezang der bijen aan 't dansen gebrachte . . . . . [2] voortdurend beweegt zich opgewekt fraai Mātaṅginīça.»

Uit het voorgaande zou men geneigd zijn op te maken, dat Mātaṅginīça de demonische vorm van Amoghapāça is. [3]

De twee volgende strofen zijn wederom in Çārdūlavikrīḍita:

hāhāhūhūgaṇena sambhrama lasat lokārttha bhūmyāgataḥ |
saundaryye sasi pūrṇṇavat kusalabhe hṛtsobhatālaṅkṛte |
nāmnā Uddhayavarmmagupta sakalakṣoṇīpatīnāyakaḥ |
saḥ tyaktvā Jinarūpa sambhramagato Mātaṅginīsūnyahā || 8 ||
rakṣan [4] naḥ kṣayatā vasundharam idam Mātaṅginīpātraya |
bhakṣet çattriyavairimārggacaritā sarvvasva saṃhārakṛt |
sakṣet kṣāntibalā bilāsi damane sambhrāntakūlossada |
pātiḥ pratyadalānane prakaṭitakrūraipalāçannati || 9 ||

D. i. «Hij, de verdrijver van het gevoel van leegte bij Mātaṅginī (d. i. de minnende echtgenoot van M.), die zich opgewekt vermeit met de schare van Hāhā en Hūhū (Gandharwa's), is na haastig zijn Jina-gestalte afgelegd te hebben, op aarde gekomen ten bate der wereld, schoon als de Maan in een goed sterrebeeld, gesierd door goedheid des harten, onder den naam van Udayawarmmagupta, voorganger van alle aardbeheerschers [5]. Moge de . . . [6] van Mātaṅginī deze aarde bewaren voor verderf; moge hij de schatten, die hij voor zich vergaard heeft door zijn gedrag op het oorlogspad der Kṣatriyas, genieten; moge hij de kracht der lankmoedigheid bezittende verdraagzaam [7] zijn, behagen hebbende in zelfbedwang, minzaam, van een uitstekende familie, hij de Patih . . . . die zijn superioriteit getoond heeft in 't bestraffen der boozen [8].»

---

[1] Anubhavadhi is baarlouter onzin; ik vermoed dat bedoeld is anubhavati.

[2] Narttya bhogāsitīnām onverstaanbaar.

[3] Het Tantrisme heeft verscheiden demonische Buddha's; vgl. Waddell, o. c. pag. 353.

[4] Lees rakṣen.

[5] De spelling uddhaya of uddaya voor udaya, moet dienen om aan een metrische behoefte te voldoen. De geheele samenstelling moet als een andere naam van Ādityawarman gelden.

[6] Wat pātraya verbeelden moet, weet ik niet; misschien = patra, «minister, vertrouwd dienaar».

[7] De wortel sakṣ schijnt hier gebruikt in den zin van wortel sah.

[8] Deze poging tot vertaling berust op de gissing dat pakūçannati een vergissing is van den steenhouwer voor palaçonnati. Met het gedrochtelijke pratyadalānane weet ik in 't geheel geen weg.

Uit de eerste dezer twee strofen blijkt dat de vorst voorgesteld wordt als een Awatāra van Mātaṅginīça, al. Amoghapāça. Voorbeelden van vorstenvergoding waren op Java en in Kamboja niet zeldzaam. In den aanhef van de Nāgarakrĕtāgama o. a. wordt Hayam Wuruk voorgesteld als een incarnatie van Girinātha (Çiwa), en tevens als in wezen één met Çiwa-Buddha en in 't algemeen met het Hoogste Wezen der verschillende sekten. [1]

De tweede strofe bezingt den lof van den rijksbestierder, naar het schijnt ook een Awatāra, en wel van een personage die met Mātaṅginī in verband staat; welk? blijkt niet, zoolang de beteekenis van pātraya niet vaststaat.

De 10de strofe is in Anuṣṭubh:

> bajraprakāramaddhyasthā, pratimāyaṃ Jinālayaḥ |
> çrīmānn Amoghapāsesaḥ, hariḥ udayasundaraḥ || 10 ||

D. i. «Dit beeld staande in 't midden der (zoogenaamde) Diamantomwalling [2] van het Jina-heiligdom, is de Luisterrijke Amoghapāçeça, schoon als de opgaande zon.» Jinālaya, dezelfde uitdrukking die ook op het Mañjuçrī-beeld voorkomt, kan zoowel Buddhistische tempel in 't algemeen beteekenen, als tempel van een Jina, in de beperkte beteekenis van Dhyāni-Buddha.

Nu volgt een strofe in Mālinī:

> surutaruditapāṇis satyasaṅgītavāṇiḥ |
> ripunṛpajitakīrttiḥ Puṣpadhanvāstramūrtiḥ |
> Malayapurahitārtthaḥ sarvvakāryyassamartthaḥ |
> guṇaraçila [3] vibhātiḥ Deva Tūhann apātiḥ || 11 ||

De zin van deze gedeeltelijk onverstaanbare strofe schijnt ongeveer als volgt: «Wiens hand .... [4]; wiens rede overeenstemt met de waarheid; die roem behaald heeft door 't overwinnen van vijandige vorsten; het voorkomen van des Minnegods pijlen hebbende; het heil van Malayapura [5] beoogende; bekwaam voor alle zaken; uitblinkende door een groote menigte van deugden, is Dewa Tūhan, de Rijksbestierder.»

De laatste strofe is in Drutavilambita.

---

[1] Zie hierover nader Prof. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 7de Reeks, VII (1908), p. 395—398; en verg. den herdruk in Rubriek VII hierachter. (*Noot van 1917*).

[2] Verondersteld dat prākāra bedoeld is. Vgl. vajrāsana, «diamantzetel», van den Buddha.

[3] Er schijnt eigenlijk lṛ te staan, wat mij even duister is als la.

[4] De verbinding van suruta, schoon geschrei, rudita, geween, en pāṇi, hand, is een staaltje van wartaal.

[5] Vermoedelijk hebben wij te lezen Malayupura, daar Malayu de naam is van een rijk op Sumatra. — (Verg. Krom. l. c. 1916, p. 329. *Toevoeging van 1917.*)

Udayaparvvatasobhitarūpatiḥ |
Udayabhakti (?) naresvaranāyakaḥ |
Udayavairibalonnata mṛddhyate |
Udaya sundarakīrtti mahītale || 12 ||

D. i. «Een op den opgangsberg schitterende . . . [1], een voorganger der onderdanige vorsten is Udaya. Door Udaya wordt het overmoedig heir der vijanden vernederd (?), schoon is de roem van Udaya op den aardbodem.»

Het is te hopen dat ook anderen hun krachten zullen beproeven om de niet weinige raadsels die er overblijven op te lossen.

[1] Tarūpati is een wanwoord; rupati evenzeer. Men zou een woord voor «zon» verwachten.

Een Oudjavaansche oorkonde gevonden op de helling van den Kawi (Oost-Java; ± 850 Çāka).

(Met een facsimile.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
7e Volgreeks, dl. VI (= Deel 60).

's-Gravenhage, 1908.

In den loop van 't jaar 1905 werd op de helling van den Kawi een koperplaat gevonden met Oudjavaanschen tekst. De plaat werd in 1906 aangekocht door den Heer J. Bienfait te Soerabaja en na door hem gefotografeerd te zijn geschonken aan 't Bataviaasch Genootschap. [1] Tevens zond hij een foto van voor- en achterzijde der plaat aan den Heer Rouffaer, die zoo vriendelijk was mij die stukken toe te zenden.

De plaat vertoont het cijfer 6, en is dus de zesde van een stel, waarvan de vijf eerste bladen — de koperplaten worden op dezelfde wijze genommerd als de bladen van Hss. — zoek zijn. Te oordeelen naar den inhoud kan na blad 6 slechts weinig ontbreken. Nagenoeg de geheele ruimte van de twee zijden der plaat wordt namelijk ingenomen door 't eedformulier, çapatha, beter gezegd de vervloeking die wordt uitgesproken tegen dengene die zich aan onrechtmatige handelingen tegen de door den vorst geschonken privilegiën schuldig maakt. Dit gedeelte nu van soortgelijke edicten staat dicht bij 't einde der oorkonden; zoo o. a. in Kawi Oorkonden [ed. Cohen Stuart, 1875] Nos. I, II, VII.

Bij inzage van den tekst die hieronder in transcriptie wordt medegedeeld, zal men ontwaren dat het formulier weinig van de reeds bekende overeenkomstige gedeelten in andere stukken verschilt. [2] Toch is het geen overbodig werk dat men verricht met den inhoud der beschreven koperplaat bekend te maken, al was het maar omdat het kan bijdragen tot de opsporing of terechtbrenging van 't ontbrekende gedeelte. Het zou niet voor de eerste maal wezen dat de *disjecta membra* van een inscriptie op geheel onverwachte wijze teruggevonden worden.

Omtrent den vermoedelijken datum van deze oorkonde is het al te gewaagd op beslissenden toon te spreken. Alleen zooveel mag men op palaeografische gronden beweren dat het stuk jonger is dan No. I en VII der Kawi Oorkonden. Naar gissing valt de datum tusschen 1000 en 1100 na Chr. [3]

In transcriptie, waarbij onze wijze van woordscheiding is toegepast, luidt de tekst als volgt:

---

[1] De plaat is als E 34 opgenomen in het Museum te Batavia; zie Notulen Bat. Gen. XLIX (1911), p. XXVII. Het navolgend facsimile is naar een papierafdruk van den Oudheidk. Dienst uit voorjaar 1917. (*Noot van 1917*).

[2] Vgl. het opstel «Oudjavaansche eedformulieren op Bali gebruikelijk», Bijdragen 3, VIII (1873), p. 211—228; IX (1874), p. 197—207 [= deze Serie, Deel VI (1917), p. 291—317].

[3] Vorst Wawa, van wien de oorkonde afkomstig is, komt eveneens voor op inscripties van 846 en 849 Çāka. Hij regeerde dus reeds vóór 1000 n. Chr. (*Noot van 1917*).

Voorzijde.

gī, makaprayojanā ri kapratisuboddhan ika suk sīma dharmma i Air Kali tan hana ning amungkilmungkilā, - - [1] marawaça marīkṣīrṇakna hĕlĕm, yadyapin ri dlāha ning dlaha. Nihan ling nirā, O (l. Ong) mindaḥ ta kita kamu hyang Haricandanāgastya maharṣi, purwwadakṣiṇa, paçcima, mot-tarorddhadhaḥ [2], rawi çi (l. çaçi) kṣity apaḥ teja bāyw akāça dharmmaho-rātra sandhyatraya, yakṣa, rakṣasa, piçaca pretāsurā garuḍa gandharwa kin-narā mahorāga, Yama Baruṇa, Kuwera Bāçawa putra dewata, pañca Kuçika, Gargga, Metri, Kuruṣya, Pātañjala, Nandiçwara Mahākala, ṣad Wināya, Nagarājā, Durgga dewi, Caturaçra, anāk ta hyang Kāla, Mṛtyu Bhutagaṇa, sahananta rumakṣa saka (l. sakala) nūmimaṇḍala (l. bhūmi), kitakala sa-sangganing pṛthiwimaṇḍala, kita tumon prawṛtti ning sarwwapraṇi ring rahineng kulĕm, kita manārīra umasuki sarwwabhūtha. at rĕngwakĕn ikang sapatha samāya mamāngmāng (l. pamā°) mami iri kita kamu hyang kabeḥ, ikang sapatha samaya sāmpun sinrahakn ing hulun iri kita. yawat ikang wwang kabeḥ magĕng aḍmit salwīranya, yadyapin caturāçrami, brahmaṇa, cari (l. brahmacārī), gṛhasthā, wanaprasthā, bhikṣu ta, athaca, catuwarṇna, brahmāṇa, kṣatriya, weçya, çūdra, mwang pinghāy akurug anatani [3], yawat umulahulaḥ sarasanya nugraha çrī Mahārāja, irikang suk ṣīma ing Air-Kali, yadyapin prabhu, sira ruda-

Keerzijde.

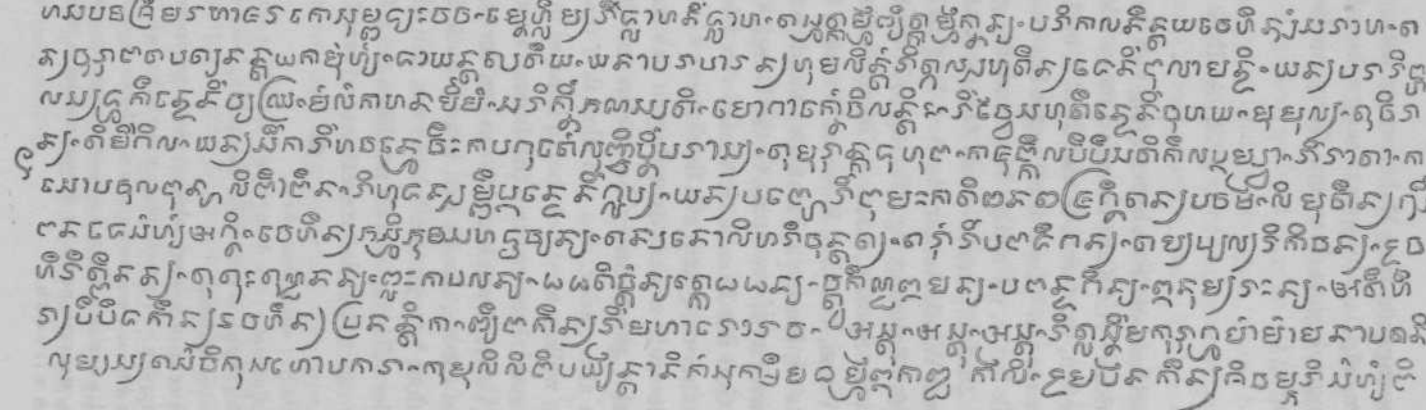
ha sapatha çri Marahāja (l. Mahārāja) Rake Sumba Dyaḥ Wawa, mne hlĕm ring dlāha ning dlāha, tasmat karmma byĕt karmma knanya, parikalanĕn ta ya wehĕn sangsarāha, tan wurunga ta patyananta ya kamu hyang, dā-yantatpatīya, yan āparan humalintang ring tgal sahutĕn de ning ulā mandi, yan para ring halas dmakĕn de ning wyāghra, manglangkahana mingmang, sarikn ing baṇaspati, mogākn ing wilantiḥ, ring wwe sahutĕn de ning wu-haya, mumul, tuwiran, timinggila, yan sĕngka ring hawan mewĕḥ kapaguteng luñcip ning parās, tumurun kaduhunga, kajungkĕla pĕpĕsa tikĕla rĕmpwā, ring rātā, kawulangun halingöngĕna, ring hudan sambĕrĕn de ning glap, yan pangher ingngumaḥ katibana bajra gni tanpawarṣa, limutĕn gsĕngana de sang hyang Agni, wehĕn bhasmabhūtha saha dṛwyanya, tan panoliha ri wuntat, tarung ring pangadĕgan, tampyal ri kiwan, uwahīri tngĕnan, tutuḥ tuṇḍunanya, blaḥ kapalanya, ḍaḍati wtangnya tke ḍaḍanya, wtwakĕṇ praḍalĕmanya, pangan dagingnya, inum rahnya, atĕhĕr pĕpĕdakĕn wehĕn pra-

[1] Twee letters onduidelijk.

[2] L. paçcimott°.

[3] Vermoedelijk bedoeld anapathani; zie KBWdb. (II, 112) onder kurug (foutief: karug).

Keerzijde der koperplaat van den berg Kawi (Oost-Java); ca. 850 Çāka.

nantika, byĕngakĕn ring Mahārorawa. astu, astu, astu. ring tlas ning mamāmāng manāpatani lumpas ta sang wiku sahopakara [1], kumuliling i paryantā nikang suk ṣima dharmma ikang Air-kali, umarpanakĕn çiwambha ri sang hyangng i

VERTALING.

... ten doel hebbende de bevestiging van de afbakening (stichting) van de pĕrdikan-desa [2] Air-Kali; niemand moge (de stichting) op een of andere wijze opheffen, verstoren, te niet doen [3], ooit, tot in de verste toekomst. Hij (de uitspreker van 't formulier) zegge het volgende:

«Oṃ! ik bid u, gij heilige Haricandana, groote Ziener Agastya, goden van Oost, Zuid, Westen, Noord, Zenith, Nadir, Zon, Maan, Aarde, de Wateren, Vuur, Wind, Aether, de Wet, Dag en Nacht, de drie Tijdperken van den Dag (d. i. Zonsopgang, Middag en Zonsondergang), Yakṣa's, Rākṣasa's, Boschduivels, Spoken, Asura's, Garuḍa's, Gandharwa's, Kinnara's, Groote slangen, Yama, Waruṇa, Kuwera, Wāsawa, Godenzonen, de Vijf Kuçika's, Garga, Maitrī, Kuruṣya, Pātañjala, Nandīçwara, Mahākāla, de zes Wināyaka's, Nāgavorst (of: -vorsten), Godin Durgā, Caturaçra's [4], kinderen van den Tijdgod, God des Doods, de schare van Bhūta's, gij alle die de gansche aarde beschermt, gij zijt alle de dragers van 't aardrond, gij ziet het bedrijf van alle levende wezens over dag en des nachts, gij belichaamt u in alle wezens (al 't geschapene); hoort den eed dien wij biddend tot u afleggen, gij goden al-te-gader, den eed dien ik u opdraag: alle menschen, groot of klein, van welken aard ook, hetzij iemand in een der vier stadiën van godsdienstig leven: brahmacārin (brahmaan in studietijd), huisvader, heremiet, monnik (Yati); of wel iemand van een der vier kasten: Brahmaan, Kṣatriya, Waiçya of Çūdra, alsook een beambte die beëedigt; wanneer iemand iets strijdigs doet [5] tegen den inhoud van den giftbrief van Z. Maj. den Koning in zake der stichting van de pĕrdikan-desa Air-Kali, al is het een vorst, die in strijd [6] mocht handelen met den eed van Z. Maj. den Koning Rake Sumba

---

[1] Onduidelijk; misschien cāra.

[2] Dit schijnt met sīma dharmma bedoeld te zijn.

[3] Marīkṣīrṇṇa is natuurlijk wanspelling voor mariçīrṇṇa, waaruit blijkt dat kṣ als ç werd uitgesproken.

[4] De caturaçra's (vierhoekigen) heeten zekere kometen of meteorische verschijnselen.

[5] De overgang van beteekenis in umulahulah, Nj. angulahulah, «aanroeren, aanraken», tot die van «aantasten, geweld plegen tegen», is te vergelijken met die in Skr. parāmṛçati, «aan iets raken, aantasten, onteeren, gewelddadig behandelen, misbruiken».

[6] Ruda, waarvan rudaha de conjunctief is, zal hier wel genomen moeten worden in den zin van wiruddha.

Dyah Wawa, nu of later, tot in de verste toekomst, moge zoo iemand daarvoor ten zeerste de gevolgen ondervinden van zijne handeling [1], moge hij vervolgd (gestraft) worden, onderworpen aan 't rampzalige der wedergeboorten, onafwendbaar door u, goden, gedood worden, door uw toedoen gedood worden; wanneer hij op het veld voorbij gaat, worde hij gebeten door een giftige slang; in het bosch gaande, worde hij besprongen door een tijger, stappe hij over verbijsterende boomwortels, worde hij door een boschgeest geplaagd, worde hij 't spoor bijster door valstrikken; in 't water worde hij gesnapt door een krokodil, mumul, tuwiran, walvisch; wanneer hij met moeite bergopwaarts stijgt, stuite hij op spitse rotspunten; bij 't dalen moge hij zich bezeeren, voorover vallen, gekneusd, gebroken, verpletterd worden; op den vlakken grond rake hij verbijsterd, radeloos; bij regen worde hij door den bliksem getroffen; wanneer hij in huis verwijlt valle op hem bliksemflitsvuur zonder dat het regent, worde hij omhuld, verzengd door Agni, worde hij tot asch met zijne have; zonder dat hij kan ommezien naar achteren, worde hem zijn plaats betwist; hij worde geslagen links, daarna weêr rechts; zijn kruin worde afgeslagen, zijn schedel gekloofd, zijn buik worde opengereten [2] tot aan de borst; zijn ingewand worde uitgehaald, zijn vleesch gegeten, zijn bloed gedronken, daarna worde hij gestompt totdat de dood volgt, in de Mahārorawa-hel geworpen. Amen! amen! amen!»

Nadat de ambtenaar het eedformulier heeft uitgesproken, begint de geestelijke zijn werk met de noodige plechtigheden, gaat de ronde doen langs de grenzen van 't gebied van de pĕrdikan-desa Air-Kali, biedt wijwater aan den god van . . . . .

Bij vergelijking van 't bovenstaande met de reeds van elders bekende eedformulieren, ziet men dat ze onderling weinig verschillen. Bijna woordelijk hetzelfde is, te beginnen met Ong mindah, hetgeen men leest in K. O. (ed. Cohen Stuart, 1875) VII, 5, b. Iets uitvoeriger is de formule in K. O. II, 8, a, van ong mindah tot samangkāna 11, a. Merkwaardig is in deze laatste oorkonde de aanroeping der voornaamste bergen op Java. De straffen welke den overtreder worden toegewenscht komen grootendeels ook voor in K. O. I, 3, 19 vgg.

Nadat de burgerlijke ambtenaar — als zoodanig zullen wij wel den akurug mogen beschouwen — de formule heeft uitgesproken, treedt de priester op om zijn taak bij de wijding van 't grondgebied der stichting te vervullen. Dit gedeelte der plechtigheid komt in de andere bovenvermelde oorkonden

[1] Karmma byĕt is m. i. een fout, hoe dan ook ontstaan, voor kabyĕt, d. i. kabwat.

[2] Wtang voor wtĕng ook in K. O. I, 3, 19. Ḍaḍat, blijkbaar in den zin van ḍuḍat en Njav. ḍoḍet heb ik elders nog niet aangetroffen.

niet voor, misschien omdat de sīma dharmma van anderen aard is dan de stichtingen bedoeld in K. O. I, II en VII.

Uit den geheelen inhoud van de beschreven koperplaat, boven medegedeeld, blijkt opnieuw dat de Javaansche maatschappij een beslist brahmanistisch Indisch karakter droeg, gelijk trouwens nog heden ten dage in hoofdzaak op Bali het geval is. Het is dus een zaak die van zelf spreekt, dat allerlei wezens uit de Indische mythologie bij den eed worden aangeroepen.

Daarenboven komen echter woorden voor die men in Indische bronnen als persoonsnamen of benamingen van geesten, enz. niet terug vindt. Zoo is haricandana wel bekend als «geel sandelhout» en als «een der boomen in Indra's hemel», maar niet als persoonlijk gedacht wezen, en het is moeielijk te raden, welke voorstelling men op Java aan dien naam verbond. [1] Pātañjala is een welbekend woord, in den zin van «'t door Patañjali opgestelde leerboek over Yoga», en «een aanhanger der Yoga-leer». Dit kan in 't eedsformulier niet bedoeld zijn. Een verbasterde vorm van Pātañjala is Pratañjala, dat in de Oudjavaansche Kosmogonie voorkomt; nog meer verbasterd is Pṛtañjala, dat in de Manik-Maya als naam van een der 9 Dewata's gevonden wordt. Dit Pṛtañjali herinner ik mij ook meermalen aangetroffen te hebben in tooverboekjes, zoodat ik vermoed dat men daaronder verstond den meester of god van den Yoga, en wel verkeerdelijk van yoga in den zin van «tooverij, goochelarij». Misschien is Patañjala bedoeld, die in Skr. geschriften genoemd wordt, doch van wien men, behalve den naam, niets vermeld vindt.

Al is de aanroeping van eene menigte namen uit de Indische mythologie een bewijs voor den invloed door 't Hinduïsme op 't oude Java uitgeoefend, er volgt nog niet uit dat de oudere inheemsche denkbeelden geheel verdrongen zouden geweest zijn. Vooral het gedeelte van 't formulier waar den overtreder allerlei straffen in zijn aardsch bestaan worden toegewenscht, is zeer eigenaardig en kan niet uit Indische voorbeelden verklaard worden. Ook de symbolische handeling nadat de eed is uitgesproken, bestaande in 't wegwerpen van een ei en 't slachten van een kip, welke handeling o. a. in K. O. I voorgeschreven wordt, is buiten kijf oorspronkelijk een symbool van 't inheemsche Javaansche recht, misschien zelfs een overoud Indonesisch gebruik.

De taal van de beschreven koperplaat geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Omtrent de ligging van de desa Air-Kali — naar de hedendaagsche uitspraak: Er-Kali —, is niets bekend. Of er in de nabijheid van de plaats waar de plaat gevonden is, nog sporen van zoo'n desa te vinden zijn, kan alleen door een plaatselijk onderzoek worden uitgemaakt. Het

[1] Zie deze Serie, Deel VI (1917), p. 295 noot 2, en Dr. Bosch in Tijdschrift Bat. Gen. LVII (1916) p. 439 met noot 1 en 2. (*Noot van 1917*).

Kawi-gebergte is rijk aan overblijfselen uit den voortijd, zooals men vinden kan in Verbeek's Oudheden van Java [1], maar geen der vindplaatsen draagt een naam die met Er-Kali in verband kan gebracht worden. De weinige beelden in die streek gevonden behooren tot het brahmanistische Pantheon, en ook de boven medegedeelde inscriptie vertoont geen spoor van Buddhisme.

Toch zal het op en bij het Kawi-gebergte aan Buddhistische werken niet ontbroken hebben. Een koperplaat uit Malang, in 't bezit van Dr. Wiederhold, waarvan ik door de welwillendheid van den Heer J. A. van Eeden (Kĕḍiri) een lichtdruk ontvangen heb, bevat een schenking van land door een Buddhistisch vorst, waarschijnlijk den opvolger van Mpu Siṇḍok, van wien K. O. XXII afkomstig is. De datum van het stuk is 888 Çāka, dus 27 jaar later dan van gezegde oorkonde; de persoon te wiens gunste de schenking geschiedt wordt betiteld als Mpu-ku i Nerañjanā, juist als in den giftbrief van Mpu Siṇḍok. Van deze koperplaat uit Malang hoop ik later den tekst met vertaling mede te deelen,[2] in de hoop dat de opsporing van 't ontbrekende gedeelte daardoor bevorderd moge worden.

[1] Verhand. Bat. Gen. XLVI (1891), p. 268 vlg., 290 vlg. (*Noot van 1917*).

[2] Aan dit voornemen heeft Prof. Kern geen gevolg gegeven. De oorkonde is uitgegeven door Brandes, Oud-Jav. Oorkonden, Verh. Bat. Gen. LX (1913), p. 116—117, n°. LV. (*Noot van 1917*).

De Sanskrit-inscriptie van het Mahākṣobhyabeeld te Simpang (stad Surabaya; 1211 Çāka).

(Met een uitslaand facsimile, en een penteekening.)

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,
Deel LII.

Batavia—'s-Hage, 1910.

Aan den belangstellenden ijver en de vriendelijkheid van den Heer Rouffaer heb ik een afschrift te danken van een transcript, indertijd door Brandes van de Sanskrit-inscriptie van 't Mahākṣobhya-beeld te Simpang[1] gemaakt. In een inleidend woord herinnert Rouffaer er aan, dat Brandes driemaal 't een en ander over den inhoud der inscriptie heeft medegedeeld: vooreerst in Verbeek's «Oudheden van Java», (Verh. Bat. Gen. XLVI, 1891) waar wij op blz. 10 vinden: «Beeld Djaka Dolok te Soerabaja 1211 (?), Soerabaja».

Voorts heeft Brandes in Notulen Bat. Gen. XXXVI (1898), blz. 81 medegedeeld dat er in 't opschrift van dit beeld *evenals op de koperen platen van Pĕnampihan van* 1191 *Çāka* (zie bedoelde Notulen, blz. 78—81, en blz. 131), *evenals ook in de Nāgarakrĕtāgama* (plaats niet nader[2] opgegeven), gezinspeeld wordt op «een op Java naar het schijnt verloren gegane, althans zeer verbleekte traditie van het verdeeld raken van Java (oostelijk-Java, volgens de verdeeling naar de opschriften) na de regeering van Erlangga, die op Bali in verschillende geschriften wordt teruggevonden»; voor 't laatst in Tijdschr. Bat. Gen. XLVIII (1906), blz. 54, waar Brandes mededeelde dat het Sanskrit-opschrift op het Buddhabeeld te Simpang vermeldt «dat men beelden maakte met de trekken van levende personen».

Aangezien het van belang is den volledigen inhoud van bedoelde inscriptie bekend te maken, richt Rouffaer tot mij 't verzoek een vertaling te geven. Aan dat verzoek voldoe ik gaarne, en niettegenstaande de verklaring van een paar strofen bezwaren oplevert die ik vooralsnog niet vermag te overwinnen, wil ik niet dralen met dit opstel ter uitgave in het Tijdschrift van het Bat. Gen. aan te bieden, in de hoop, ja de stellige verwachting dat juist het gebrekkige in mijn vertaling, deels een gevolg van onzekere lezingen, een spoorslag moge wezen voor 't Bat. Gen. om ten spoedigste van 't monument in zijn geheel een fotografische afbeelding te laten vervaardigen.

De inhoud van de inscriptie in de dichtmaat Anuṣṭubh, luidt, naar 't mij toegezonden afschrift[3], als volgt:

---

[1] Zie over dit beeld de beschrijving van Knebel in Rapp. Oudh. Comm. 1907 p. 204—205; de twee platen, bij het opstel van Prof. Kern in 1910 gevoegd; en Krom in Versl.en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 5de Reeks, II (1916), p. 306—307. Het hier voor het eerst gegeven *uitslaand* facsimile van de inscriptie rondom het kussen, is naar een papierafdruk van den Oudheidk. Dienst uit najaar 1916. (*Noot van 1917*).

[2] De plaats is de eerste strophe van Zang 68. (*Noot van 1917*).

[3] Bij den herdruk zijn in de transcriptie een paar reeds door Prof. Kern verbeterde afschrijversfouten hersteld. (*Noot van 1917*).

ādau namāmi sarbajñaṃ
jñānakāyan Tathāgataṃ |
sarvvaskandhātiguhyasthaṃ
sadasatpakṣavarjjitaṃ || 1 ||
anv atas sarvvasiddhim vā |
vande'hang gauravāt sadā |
Çakakālam idaṃ vaksye
rājakīrttiprakāçanaṃ || 2 ||
yo [1] purā paṇḍitaç çreṣṭha
āryyo Bharāḍ abhijñataḥ [2] ||
jñānasiddhiṃ samāgamyā-
bhijñālābho munīçvaraḥ || 3 ||
mahāyogīçvaro dhīraḥ
satveṣu karuṇātmakaḥ |
siddhācāryyo mahāvīro
rāgādikleçavarjjitaḥ || 4 ||
ratnākarapramāṇān tu
dvaidhīkṛtya Yavāvanīṃ |
kṣitibhedanasāmarthya [3]
kumbhavajrodakena vai || 5 ||
parasparavirodhena
nṛpayor yuddhakāṅkṣinoḥ
atasmāj [4] Jānggalety eṣā
paṃjaluviṣayā smṛtā || 6 ||
dinayasmāt [5] rarakṣemāṃ
Jaya-Çrī-Wiṣṇuvarddhanaḥ |
Çrī-Jayavarddhanībhāryyo
jagannāthottamaḥ prabhuḥ || 7 ||
ājanmapariçuddhānggaḥ
kṛpāluḥ [6] dharmmatatparaḥ |
pārthivānandanang kṛtvā
çuddhakīrttiparākramāt || 8 ||
ekīkṛtya punar bhūmīṃ
prītyarthañ jagatāṃ sadā

---

[1] Dit is een fout op de inscriptie of van den afschrijver voor y a ḥ.

[2] De *i* als onzeker aangeduid. Het geheele woord verdacht.

[3] Het casusteeken ontbreekt.

[4] Dit is geen woord; misschien bedoeld a t h ā s m ā j.

[5] De lezing van *d* als onzeker aangeduid. Het geheel onverstaanbaar. — (Volgens Krom, Oudh. Versl. 1913, 2, p. 34 staat er k i n t u yasmāt. *Toevoeging van 1917*).

[6] Lees °l u r.

dharmmasaṃrakṣaṇārtham vā
pitrādisthāpanāya ca || 9 ||
yathaiva kṣitirājendra-
ç Çrī-Harivarddhanātmajaḥ |
Çri-Jayavarddhanīputraḥ
caturdvīpeçvaro muniḥ || 10 ||
açeṣatatvasampūrṇṇo
dharmmaçāstravidāmvaraḥ |
jīrṇṇoddhārakriyodyukto
dharmmaçāsanadeçakaḥ || 11 ||
Çrī-Jñānaçivabajrākya- [1]
ç cittaratnavibhūṣaṇaḥ |
jñānaraçmiviçuddhāngga- [2]
s sambodhijñānapūragaḥ [3] || 12 ||
subhaktyā taṃ pratiṣṭhāpya
svayam pūrvvam pratiṣṭhitaṃ |
çmaçāne Vurarenāmni
Mahākṣobhyānurūpataḥ || 13 ||
bhavacakre Çakendrābde
māse cāsujisaṃjñake |
pañcamyāṃ çuklapakṣe ca
vāre pa-ka-bu-saṃjñake || 14 ||
Sintanāmni ca parvve ca [4]
karaṇē Viṣṭisaṃskṛte |
Anurādhe'pi nakṣatre
Mitre Mahendramaṇḍale || 15 ||
Saubhāgyayogasambandhe
Somye caiva muhūrttake |
kyāta [5] Kuveraparvveçe
Tulārāçyabhisaṃyute || 16 ||
hitāya sarbasatvānāṃ
prāgeva nṛpates sadā |
saputrapotradārasya
kṣityekībhāvakāraṇāt || 17 ||

---

[1] Voor °khya.

[2] In plaats van jñāna zijn volgens Krom, Tijdschr. Bat. Gen. LII (1910), p. 194, de beide eerste lettergrepen: prajñā. (*Noot van 1917*).

[3] Klaarblijkelijk is pūragaḥ een verschrijving; de papierafdruk geeft duidelijk pāragaḥ. (*Noot van 1917*).

[4] Het dubbele ca verdacht.

[5] D. i. khyāte.

athāsya dāsabhūto'haṃ
Nādajño nāma kīrttinaḥ [1] |
vidyāhīno'pi sammūḍho
dharmmakriyāsv atatparaḥ || 18 ||
dharmmādhyakṣatvamāsādya
kṛpayaivāsya tatvataḥ |
sakakālasambandha — [2]
Vajrajñānaçivā — — [3] || 19 ||

De vertaling van dit dichtstuk, waarin de verzen metrisch onberispelijk zijn, maar de zinbouw onbeholpen is, voornamelijk wegens een te spaarzaam gebruik van werkwoordsvormen, luidt, behoudens ettelijke moeielijk te verklaren plaatsen, als volgt:

1. «Allereerst huldig ik den Tathāgata (Buddha), den alwetenden, de belichaming van hoogere kennis, die boven alle Skandha's (de vijf bestanddeelen van 't menschelijk organisme) verheven [4] staat; van wien men niet kan stellen dat hij (wezenlijk) is, noch dat hij niet is.»

2. «Daarna loof ik hem die alle volkomenheid (of: alle bovennatuurlijke macht) bezit uit altijd (gevoelden) eerbied. Ik zal dit (volgende) Çaka-jaartal [5] dichten (eig. zeggen) als middel om 's Konings roem te verkondigen.»

3. «Die voorheen (was) de voortreffelijke geleerde Ārya Bharāḍ [6], (en) na van den hoogwijze(?) tot volkomenheid in ware kennis gekomen te zijn, Abhijñā (transcendente wijsheid) deelachtig werd, een meester onder de Muni's (Wijzen, ascesten);»

4. «Een groote meester onder de Wijsgeeren, verstandig, meewarig gezind jegens (alle) schepselen, een toovermachtig leeraar, een groot held, vrij van hartstochtelijke gehechtheid en de overige zondige neigingen.»

In de twee laatste strofen is veel raadselachtigs. Vooreerst, op wien slaat het betrekkelijke «die»? Is het op den persoon welke aangeduid is door 't epitheton: sarvasiddhi in vs. 2? En is hiermede soms bedoeld de Koning tot wiens verheerlijking het gedicht is opgesteld, namelijk Kĕrtanagara, *al.*

---

[1] De papierafdruk geeft duidelijk kīrttitaḥ. (*Noot van 1917*).

[2] Lees çaka voor saka. Boven de *n* van bandha geschreven: *d*. Een lettergreep ontbreekt. Zin geeft «çakakālas sambaddhe' yam».

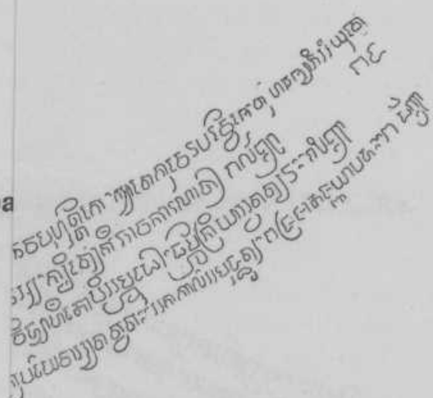
[3] Twee lettergrepen ontbreken; de aanvulling onzeker; mogelijk çrayah. — (De beide laatste regels konden slechts onvoldoende gelezen worden, omdat ze gedeeltelijk in het voetstuk van het beeld gemetseld waren. Thans zijn ze geheel te voorschijn gebracht, doch wat er staat is nog niet met zekerheid vastgesteld. *Toevoeging van 1917*.)

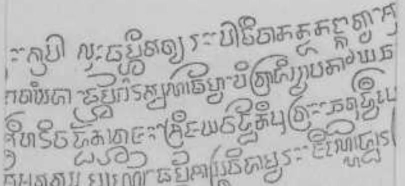
[4] Ik veronderstel dat gu een verkeerd gelezen gṛ is.

[5] Elliptisch voor: een gewichtige gebeurtenis op dien datum. Het onzijdig geslacht van kāla is een taalfout.

[6] Hier en verderop in dit stuk stond oorspronkelijk: «Bharāj»; door Prof. Kern verbeterd in Bijdr. Kon. Inst. 68 (1913), p. 410 noot 5. (*Noot van 1917*).

kṣobhya-beeld, thans te Simpa

Çiwabuddha? Zoo ja, dan kan ik mij den inhoud niet anders verklaren dan als een fabelachtige bewering volgens welke bedoelde vorst in een vroegere geboorte zou geweest zijn een Bodhisattwa, genaamd Ārya Bharāḍ. Dit woord beteekent «koning der gesternten», is synoniem met Nakṣatrarāja, een benaming voor de maan, maar ook de naam van een Bodhisattwa. Aangezien volgens Buddhistische begrippen ieder levend mensch onnoemelijk veel vroegere existenties heeft doorgemaakt, moet ook Kĕrtanagara in vroegere tijden ter wereld gekomen zijn, en aangezien iemand die volgens onzen dichter en diens vakgenoot Prapañca zoo ontzettend wijs, vroom, en deugdzaam was [1], die hoogte niet kon bereikt hebben zonder reeds in een vroeger bestaan een beroemd persoon geweest te zijn, is er niets ongerijmds in — altijd van Buddhistisch standpunt — dat een levend persoon beschouwd wordt als de voortzetting van een in vroegere eeuwen levend wezen. Het is mogelijk dat Kĕrtanagara zelf het verhaal in omloop heeft gebracht, want hoogbegaafde menschen hebben 't vermogen zich te herinneren wie en wat zij in vorige existenties geweest zijn; adres de Jātaka's van den Buddha.

De vertaling van abhijñataḥ is onzeker. In goed Sanskrit kan dit niet anders beteekenen dan «van (Engelsch: from) den (of: een) hoogwijze». Indien de dichter dit bedoeld heeft, is het vreemd dat hij niet den naam van dien «hoogwijze» vermeldt. Ook is de plaats van 't woord dan vreemd. Ik heb eenig vermoeden dat de dichter, die wel meer fouten tegen 't idioom maakt, de vrijheid heeft genomen abhijñata te zeggen in plaats van abhijñāta, hetwelk beteekenen kan «bekend als». Wij krijgen dan de vertaling: «de voortreffelijke geleerde, bekend als Bharāḍ».

Nu volgen twee strofen die toespelingen bevatten zóó duister, en in een stijl zóó onbeholpen, dat ik een vertolking geef van de woorden zonder een behoorlijken samenhang te kunnen ontdekken.

5. «Na 't land Java, dat een hoeveelheid van edelsteenmijnen bezit, in tweeën gedeeld te hebben — 't vermogen [2] om den grond te splitsen (en: tweespalt te brengen in 't land) door waterpot, bliksemflits (of: diamant) en water [3].»

[1] Gelijk men weet, hangt de Pararaton een heel ander tafereel van hem op.

[2] Verondersteld dat een nominatief bedoeld is.

[3] Dit is niet beter dan wartaal. In de eerste halfstrofe ontbreekt een onderwerp; in de tweede een gezegde. — (In Bijdr. Kon. Inst. 68, 1913, p. 410—411 is Prof. Kern op deze kwestie teruggekomen, naar aanleiding van den Nāgarakrĕtāgama, Zang 68 — zie den herdruk hierachter bij Rubriek VII —, in welke eveneens de verdeeling van Java door Bharāḍa vermeld wordt. Deze Bharāḍa blijkt in Erlangga's tijd (10e Çaka-eeuw) geleefd te hebben; de formule van de splitsing wordt aangegeven met: toyeng kuṇḍī sangkeng langit, «water in de kruik uit den hemel», wat dus eveneens de beteekenis van het kumbhavajrodakena dezer inscriptie zijn zal. *Toevoeging van 1917.*)

6. «Terwijl (of: dewijl) twee vorsten uit vijandschap jegens elkander den strijd begeeren; daarna is dit Jānggala genaamde (land), zooals bekend — —.»

Deze laatste strofe is even onbegrijpelijk als de vorige. Indien atasmāj een verkeerd gelezen athāsmāj is — wat ik stellig niet durf beweren — zou het kunnen vertaald worden met «daarna, nadien». Paṃjalu is ook verdacht, want het bevat een metrische fout en is daarenboven geen Sanskrit; vermoedelijk een plaats- of landnaam.

Het is niet onmogelijk dat in de gedachte des dichters strofe 5 en 6 bijeen behooren. De vertaling zou dan in hoofdzaak hierop neerkomen: «toen twee vijandige vorsten Java in tweeën scheurende met elkaar oorlog voerden» — doch de nazin blijft dan nog onbegrijpelijk. Alleen dit is duidelijk dat de dichter de herinnering wil opwekken aan een tijd toen Java in twee rijken gedeeld was, waarvan de vorsten elkander beoorloogden. Welke twee rijken kan hij nu op 't oog gehad hebben? Ik denk Kaḍiri en Tumapĕl (Janggala). Wij weten uit de overeenstemmende berichten in de Pararaton en den Nāgarakrĕtāgama dat in Çaka 1144 Ken Angrok (*alias* Rājasa) Kaḍiri veroverde en met Janggala vereenigde. Na dien tijd gehoorzaamde Kaḍiri aan Janggala. Een toespeling daarop kan schuilen in de laatste halfstrofe.[1]

Hoe het zij, in de volgende verzen zal men zien dat de eenheid van 't rijk onder koning Wiṣṇuwarddhana vermeld wordt.

7. «Dit (Janggala) hoedde Jaya-Çrī-Wiṣṇuwarddhana[2], die tot echtgenoote had H. Maj. Jayawarddhanī, een allervoortreffelijkst beschermer der wereld en heerscher;»

8. «Van zijne geboorte af door en door rein van lichaam, medelijdend, zeer vroom, die door zijn onbevlekten roem en dapperheid de vreugde der aardbewoners veroorzaakte.»

9. «Hij vereenigde weder het land om de menschen steeds te bevredigen, en om het recht te handhaven en om zijne bondgenooten[3] enz. te bevestigen.»

Wiṣṇuwarddhana (*al.* Hariwarddhana) is uit Pararaton, 18, en Nāgarakrĕtāgama, Zang 41, voldoende bekend. Wanneer de dichter van hem roemt dat hij 't land weer één maakte, dan is dat niet te rijmen met de bovengenoemde berichten. Wel had Wiṣṇuwarddhana te strijden tegen zekeren Lingga-pati, maar de vereeniging van Kaḍiri en Janggala was niet zijn werk.

Wij zijn nu genaderd tot de verheerlijking van Kĕrtanagara, in de volgende verzen.

---

[1] Zou Pañjalu een andere naam zijn voor Kaḍiri of Daha? Dan zou Paṃjaluviṣayā kunnen zijn: P. tot zijn gebied rekenende, of zich over P. uitstrekkende. — (Naar later gebleken is, is inderdaad Pañjalu een naam voor Kaḍiri. *Toevoeging van 1917.*)

[2] De lezing van 't zinledige en daarom onvertaald gelaten dinayasmāt hoogst verdacht.

[3] Ik lees mi voor pi.

10. «Gelijk de koning was Z. Maj. de zoon van Hariwarddhana en van H. Maj. Jayawarddhanī; een heer over de 4 werelddeelen en een Wijze (muni);»

11. «Vol van alle goede eigenschappen, uitmuntende onder de kenners der wetboeken, ijverig in 't herstellen van 't vervallene, een verkondiger van den Dharma (d. i. Buddha-leer);»

12. «Genaamd Çrī Jñānaçiwabajra [1], gesierd door een juweel van een geest, begaafd met een lichaam gezuiverd door de stralen van ware kennis, volkomen vertrouwd met de wijsheid eens Buddha's.»

13. «In zeer deemoedige vereering hem (d. i. zijn beeld) opgericht hebbende [2], vroeger zelf(?) opgericht op de begraafplaats Wurare genaamd, als Mahākṣobhya.»

14. «In het jaar van den Çakavorst 1211 (= 1289 A. D.), in de maand Āsuji (d. i. Açwina) genaamd, op den 5den der lichte maandhelft, op den dag der zesdaagsche week: Paniron, der vijfdaagsche: Kaliwon, een Woensdag; [3]»

15. «In de Wuku [4] Sinta genaamd; in het Karaṇa gemerkt als Wiṣṭi; en onder 't sterrebeeld Anurādhā Mitra [5] in den kring van Indra;»

16. «In vereeniging met den Yoga Saubhāgya; in de stonde Somya [6]; terwijl Kuwera de heer van den (astronomischen) knoop is en (de zon) in het dierenriemteeken de Weegschaal staat.»

17. «Tot heil van alle schepselen, in de eerste plaats *altoos van den Vorst*, mitsgaders zijn zonen, kleinkinderen [7] en gade, daar hij de eenheid van 't land bewerkt heeft [8];»

18. «Zoo heb ik, Nādajña met name, de nederige dienaar van hem, den

---

[1] Varianten van dezen wijdingsnaam zijn: Wajrajñānaçiwa in str. 19; Çrī-Jñānabajreçwara in Nāgar. 43,2; in 't opschrift van Tumpang: Jñānawajra. Ten onrechte heeft onze dichter içwara vervangen door Çiwa; içwara is wel geen ongewone titel voor Çiwa, maar in jñāneçwara kan het niet anders dan «heer, meester» wezen.

[2] Bedoeld is «heb ik opgericht». Geheel onidiomatisch is 't absolutief gebruikt in plaats van een *modus finitus*. Aan deze zelfde fout heeft de dichter zich schuldig gemaakt boven vs. 5.

[3] In het oorspronkelijk artikel was de dagaanduiding Pa-ka-bu onverklaard gelaten. In Tijdschr. Bat. Gen. LIII (1911), p. 16 deelde Prof. Kern mede, er door Rouffaer opmerkzaam op gemaakt te zijn, dat die drie lettergrepen de gebruikelijke afkortingen voor de weekdagen bevatten. (*Noot van 1917*).

[4] Parwe is hier een taalfout, dewijl de stam parwa alleen aan 't einde van een samenstelling mag gebruikt worden.

[5] Verkeerd voor Maitre, d. i. aan Mitra behoorende, synoniem met Anurādhā; niet Anurādha, zooals de dichter heeft. Juist is het dat dit sterrebeeld behoort tot den kring van Indra.

[6] Eigenlijk Saumya, de 13de stonde van den dag.

[7] Zeer vreemd, daar Kĕrtanagara geen zonen — ten minste echte — had; wel dochters, die echter eerst veel later kinderen kregen.

[8] Hiermede kan bedoeld zijn dat de koning, van wien men weet dat hij meer dan eens opstanden onderdrukte, de eenheid van 't rijk handhaafde.

roemvolle, al ben ik onwetend, verdwaasd, weinig mij toeleggende op vrome werken [1];»

19. «Die eigenlijk aan zijne genade te danken heb dat ik superintendent van den (Buddhistischen) godsdienst geworden ben, dit aan Wajrajñānaçiwa gewijde jaardicht vervaardigd.»

Het is niet van belang ontbloot, den hoofdinhoud der inscriptie te vergelijken met wat de Nāgarakrĕtāgama te lezen geeft in Zang 43, 2. Daar namelijk wordt verhaald dat Kĕrtanagara de wijding tot Jina ontving, en daarbij den naam van Çri-Jñānabajreçwara. De inscriptie leert ons dat de Jina, als wiens evenbeeld, of wil men: aardsche verschijning, de Koning beschouwd werd, de Jina Akṣobhya is. In vs. 6 van denzelfden zang maakt Prapañca gewag van een bijzonder fraai Jina-beeld van den vorst. Uit vergelijking met Zang 56 kan men opmaken dat dit het Akṣobhya-beeld is, hetwelk thans te Simpang staat. In den tijd van Prapañca stond het op een plaats waarvan de lezing ongelukkig bedorven is. [2]

Uit beide door ons genoemde bronnen blijkt met volkomen zekerheid dat Kĕrtanagara reeds bij zijn leven om zoo te zeggen goddelijke eer genoot, bepaaldelijk bereids in 1289 A. D., dus vijf jaar vóór zijn smadelijk uiteinde. De lof hem zoo kwistig toegezwaaid door Prapañca en den opsteller der inscriptie is stellig overdreven, en waarschijnlijk geheel onverdiend. Maar dat neemt niet weg dat wij gaarne met 's mans portret in Akṣobhya-gestalte kennis wenschen te maken.

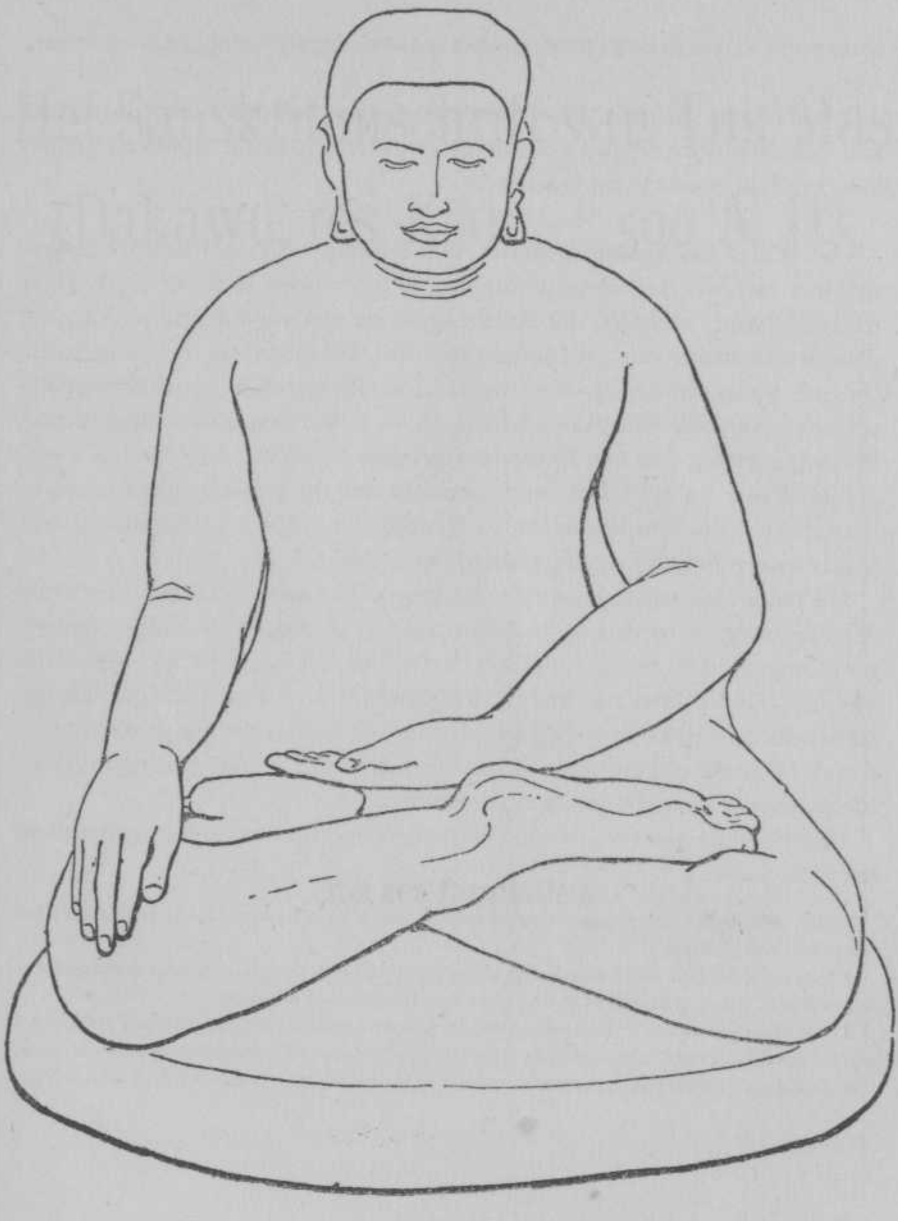
Laat het Bataviaasch Genootschap zorg dragen dat onze nieuwsgierigheid bevredigd worde. [3]

---

[1] Een voorbeeld van verplichte nederigheid, zooals men in Javaansche geschriften tot vervelens toe aantreft.

[2] Later is gebleken, dat het in Zang 43 vermelde beeld te Sagala stond, terwijl daarentegen Zang 56 den graftempel te Jajawa beschrijft. (*Noot van 1917*).

[3] Inderdaad heeft het Genootschap een drietal zincografiën naar foto's aan Prof. Kern's artikel toe doen voegen. In stede daarvan, kon hier worden weergegeven een penteekening van den Heer B. de Haan, naar een van die drie afbeeldingen vervaardigd. (*Noot van 1917*).

Portret-beeld van Koning Kĕrtanagara van Oost-Java, als Mahākṣobhya, thans te Simpang (stad Surabaya); 1211 Çāka.

Het Sanskrit-inschrift van Tuk Mas
(Ḍakawu, res. Kĕḍu; ± 500 A. D.).

(Met een facsimile.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 65.

's-Gravenhage, 1911.

Door vriendelijke tusschenkomst van den Heer J. W. IJzerman is mij geworden een schrijven van den Kapitein der Genie T. van Erp, uit Borobudur, van 18 Mei 1910, met Bijlagen. Dat schrijven bevat een «Toelichting bij de foto's en de afteekening der emblemen van den beschreven steen van Toek Mas», hetwelk ik hier in zijn geheel laat volgen:

Toelichting bij de foto's en de afteekening der emblemen van den beschreven steen van Toek Mas.

Bijlagen:

Een foto van den geheelen steen (inscriptie met emblemen).
Een detail-foto van het letterschrift.
Een afteekening der emblemen (blauwdruk).

Literatuur:

Not. Bat. Gen.

1888 blz. 49. De Controleur J. van Aalst zendt papier-abklatsch van den beschreven steen nabij de desa Dakamoe (lees: Dakawoe), district Ngasinan [1], nabij zeer groote bron Toek Mas.

id. blz. 94. Abklatsch in handen van Dr. Brandes.

id. » 104. Dr. Brandes deelt mede, dat papierafdruk niet duidelijk genoeg is om te worden gelezen.

id. » 138. Nieuwe afdruk gevraagd aan den Controleur Heijting te Magelang (de Heer van Aalst sedert vertrokken).

1899 p. 26. Vermelding aanwinst van de Abklatsch.

Encyclopaedie N.-I. III, p. 129 [1902]. Art. «Oudheden» (door Dr. Brandes afgesloten in December 1898) [2].

De Heer Rouffaer vestigde in Januari 1910 mijne aandacht op den steen van Toek Mas, welks inscriptie (vermoedelijk Wenggi?) nog niet gelezen kon worden.

---

[1] Sedert 1901 hernaamd: district Grabag. (*Noot van 1917*).

[2] Voor verdere litteratuur zie men den Inventaris der Hindoe-oudheden I, Rapp. Oudh. Dienst 1914, p. 241 no. 781. Het hier volgend facsimile werd vervaardigd naar een opname van den Heer Van Erp uit 1910 (= Bijlage I van p. 202). (*Noot van 1917*).

Van een verblijf wegens ziekte te Mĕrbaboe werd geprofiteerd om een leesbare foto van het opschrift te maken, benevens een gipsafgietsel.

Den 28^{en} April werd de steen bezocht. Deze is gelegen in de nabijheid van de desa's Lĕbak [1] (voorheen heette deze «Dakawoe») en Tĕmpoeran. Men vindt aldaar eene uitgestrekte en diepe inzinking van het terrein. Uit den steilen, steenachtigen wand welt op tal van plaatsen het water uit den bodem op. De grootste dezer bronnen draagt den naam van «Toek Mas» [«Gouden Bron»] en ontlast zich in de Kali Bolong.

De bedoelde inscriptie is aangebracht op een los van den aardwand liggenden grooten steen. Het voorvlak van dezen is vrij glad, over eene lengte van ± 1.60 M. en eene breedte van ± 0.75 M. Dit voorvlak draagt aan de onderzijde de inscriptie en daarboven een groot aantal emblemen.

Bijlage I. De eene foto geeft een beeld van den geheelen steen. Daar de Hindoeïstische emblemen zeer onduidelijk waren — de inbeiteling is zeer ondiep en verraadt een weinig vaardige en onvaste hand — werden de contouren der figuren verscherpt met zwart Siberisch krijt.

De meeste emblemen zijn nu op de foto dadelijk herkenbaar. Duidelijkshalve werd hiervan nog eene afteekening gemaakt, hier-

Bijlage III. bij overgelegd in blauwdruk.

Van de inscriptie zelve werd nog een detail-foto gemaakt op grooter schaal, waartoe twee afzonderlijke platen gebruikt wer-

Bijlage II. den. De gekoppelde afdruk gaat hierbij. [2]

De begin- en eindletters zijn niet zeer duidelijk meer. Het kwam mij voor dat onder den langen regel, ongeveer beneden de emblemen 2 en 3 (verg. blauwdruk) nog flauwe sporen aanwezig zijn van eenige letters op een tweeden regel (?).

De hierbij gaande gegevens werden gelijktijdig gezonden aan de Directie van het Bat. Gen. door tusschenkomst van Dr. Krom, die onlangs het ambt van voorzitter der Oudheidk. Commissie aanvaardde [3]. Het zekerheidshalve gemaakte gipsafgietsel werd daarbij gevoegd.

Boroboedoer, 18 Mei 1910. *De Kapitein der Genie,*

T. VAN ERP.

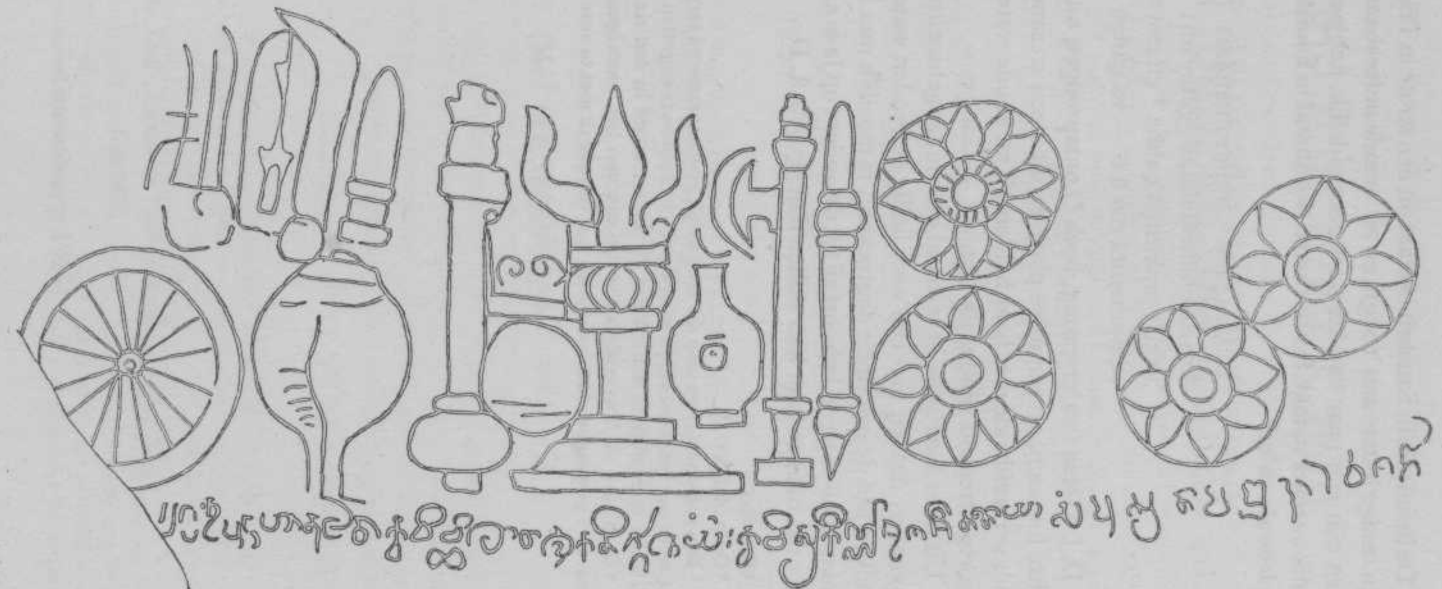
---

[1] Onderdistr. Tjokro, Distr. Grabag (Ngasinan), Res. Kedoe.

[2] Wegens onbekendheid met het letterschrift, kwam het mij gevaarlijk voor, dit op minder duidelijke plaatsen te verscherpen met zwart krijt; dit is dus *niet* geschied! — (Deze groote foto werd ook bij den oorspronkelijken druk van 1911 als «Bijlage II» gereproduceerd. *Toevoeging van 1917.*)

[3] Verg. Rapp. Oudh. Comm. 1910, p. 4—5, en Not. Bat. Gen. XLVIII (1910), p. 76—77; waar Krom er op wijst, dat met «saṃprasrutā» een grootere letter van het inschrift begint, en de ouderdom op «ongeveer 650 (Çāka)» wordt geschat. (*Noot van 1917*).

Opschrift met emblemen op een rotssteen te Tuk Mas, aan den W.-voet van den Mĕrbabu (res. Kĕdu); uit ± 500 A. D.

De inscriptie in Sanskrit bestaat uit een strofe in Triṣṭubh. Jammer genoeg zijn eenige letters aan 't begin en bij 't einde onleesbaar geworden, en buitendien zijn een paar karakters zeer onduidelijk, hetgeen de vertaling gedeeltelijk onzeker maakt. Intusschen is de inhoud in hoofdzaak niet twijfelachtig. Ik lees als volgt:

— — uçucy [1] aṃburuhānujātā
kvacic chilāvālukanirggateyaṃ:
kvacit prakīrṇṇā çubha [2] çītatoyā
saṃprasrutā ma ŭ ŭ — va gaṅgā

D. i. «Deze (watersprong, beek [3]) ontsprongen uit (een plek met) zuiver witte lotussen, op sommige plaatsen uit steen en zand opgeweld, op andere zich verbreidende met haar heldere (?) en koude wateren, is, in haar geheel voortgestroomd zijnde, als [4] een — — Ganges.»

Uit deze inscriptie, in verband met de aangebrachte emblemen, mag men opmaken dat wij met een voor heilig gehouden water te doen hebben. Uit welken tijd de inscriptie dagteekent, is moeilijk met beslistheid te bepalen, maar in allen geval behoort zij tot de oudere op Java aangetroffene. Ik geloof niet dat men ze later kan stellen dan ± 500 A. D.

[1] Onzeker.

[2] Onduidelijk.

[3] Een substantief waarop dit vrouwelijk voornaamwoord terugwijst ontbreekt. De dichter moet aan een vrouwelijk woord gedacht hebben; aangezien 't gewone woord voor bron, nl. utsa mannelijk is, denk ik dat hij een vr. woord in den zin had, bijv. nadikā, beek.

[4] Ik gis dat va 't overblijfsel is van een met het voorafgaande woord samengevloeid iva. Het samengesteld karakter na ma vermag ik niet te ontcijferen; misschien fica.

Inscriptie van Kota Kapur (eiland Bangka; 608 Çāka).

(Met een facsimile.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 67.

's-Gravenhage, 1913.

In December 1892 werd bij Kota Kapur (Noordoever der Mĕnduk-rivier, West-Bangka) door den heer J. K. van der Meulen, bestuursambtenaar te Sungei Sĕlan (Midden-Bangka) een zeskantige steenen zuil ontdekt, hoog 177 cM., dik van onderen 32 en van boven 19 cM. [1]

Aangaande den inhoud der inscriptie is tot nog toe niets bekend gemaakt dan 't weinige dat wijlen Dr. Brandes vermeldt in de Encyclopaedie van Nederlandsch Indië, Artikel «Oudheden», D. III [1902], als volgt:

«In de nabijheid van Sumatra vond men op Karimon, tegenover de monding van de Kampar-rivier, een opschrift in Nagari, alweder Mahāyānistisch-Boeddhistisch [2], en een ander, in Venggi-schrift, te Kota Kapoer, aan de Moendo-rivier, op Banka, waarin in een soort Maleisch een vloek wordt uitgesproken over hem die dien steen niet ongedeerd zou laten, maar zonder dat met name Hindoe-goden worden aangeroepen, dáár opgericht misschien in 608(?) Çaka». (p. 134b).

De steen, die 10 regels schrift bevat, overlangs op de 6 zijden van den steen staande, is volgens een mij door den heer Rouffaer verstrekte mededeeling «van gekaoliniseerde andesiet; een gesteente dat (volgens informaties ingewonnen bij een tweetal ingenieurs, waarvan één 8 jaren op Bangka verbleef) op geheel Bangka *nergens* voorkomt; dus een steen, die van buiten werd aangebracht, om daarna bebeiteld en ter plaatse opgericht te worden». De karakters «zijn schitterend-mooi bewaard gebleven en zoo scherp nog of ze gisteren van den beeldhouwer waren gekomen».

Wegens 't prachtige, duidelijke schrift en den toestand van de inscriptie, levert de ontcijfering er van geen moeielijkheden op, maar des te meer de verklaring van den inhoud, want de taal is, gelijk Brandes terecht heeft opgemerkt, een soort Maleisch, maar toch zoowel grammatisch als lexicaal zóó afwijkend van 't hedendaagsche klassieke, alsook het Minangkabausch Maleisch, dat de kennis dezer talen weinig hulp geeft. Bij slot van rekening zijn de talrijke Sanskrit-woorden nog de duidelijkste.

Men zal het, hoop ik, in mij niet misprijzen dat ik, die verklaar de inscrip-

[1] Omtrent de vondst van dezen steen en de opzending ervan naar Batavia zie men Notulen Bat. Gen. XXXI (1893), p. 106—107 en 141. — (Voor verdere litteratuur, ook aangaande een tweeden in 1911 bekend geworden steen met inscriptie uit Kota Kapur, zie de Voorloopige Lijst van Oudheden in de Buitenbezittingen, Oudh. Versl. 1913, 3, p. 139 no. 173. Het hier volgend facsimile is naar een foto van een papierafdruk van den Oudheidk. Dienst uit Jan. 1917. (*Toevoeging van 1917.*)

[2] Zie hiervóór, p. 141—142. (*Noot van 1917*).

tie slechts zeer onvolkomen te verstaan, toch daarover schrijf. Maar het monument is te belangrijk om het onbesproken te laten, en ik ga uit van de onderstelling dat juist mijne tekortkomingen bij 't verklaren van den inhoud der inscriptie een prikkel voor anderen zullen wezen om hun krachten ter verbetering en aanvulling te beproeven. Reeds nu kan vastgesteld worden, dat ten minste de hoofdinhoud duidelijk is: de steen bevat een edict van wege Z. Maj. Wijaya, waarbij een vloek wordt uitgesproken over verschillende kategorieën van misdadigers en over wie den opgerichten steen beschadigt, maar zegen over hen die oprechtelijk onderdanig zijn aan den vorst.

De tekst luidt in transcriptie als volgt:

1. || Siddha || titaṅ hamba nwari [1] awai. kandra kāyet ni paihumpaan namuha ulu lawan tandrun luaḥ makamatai tandrun luaḥ winunu paihumpaan hakairu muaḥ kāyet ni humpa unai tuṅai

2. umenteṅ bhakti ni ulun haraki. unai tuṅai || kita sawañakta dewata mahardhika sannidhāna. maṅrakṣa yaṅ kadatuan çrī wijaya. kita tuwi tandrun luaḥ wañakta dewata mūlāña yaṅ parsumpahan

3. parāwis. kadādhi yaṅ uraṅ di dalaṅña bhāmi parāwis drohaka haṅun. samawuddhi lawan drohaka, maṅujāri drohaka. niujāri drohaka tālu diṅ drohaka. tīda ya

4. mar-?daḥ tīda ya bhakti. tīda ya tatwārjjawa diy āku. dṅan di iyaṅ nigalarku sanyāsa datūa. dhawa wuatña uraṅ inan niwunuḥ ya sumpaḥ nisuruḥ tāpik ya mulaṅ parwwāṇḍān dātu çrī wi

5. jaya. tālu muaḥ ya dṅan gotrasantānāña. tathāpi sawañakña yaṅ wuatña jāhat. makalaṅit uraṅ. makasākit. makagila. mantrā gada wiṣaprayoga. ūḍuḥ tuwa. tāmbal

6. sarāmbat. kasīhan. waçīkaraṇa. ityewamādi. jāṅan muaḥ ya siddha. pulaṅ ka iya muaḥ yaṅ doṣāña wuatña jāhat inan tathāpi niwunuḥ ya sumpaḥ. tūwi, mulaṅ yaṅ mañu

7. ruḥ marjjahāti. yaṅ marjjahāti yaṅ wātu nipratiṣṭa ini tuwi niwunuḥ ya sumpaḥ tālu, muaḥ ya mulaṅ. sāraṅbhāña uraṅ drohaka tida bhakti tatwārjjawa diy āku. dhawa wua

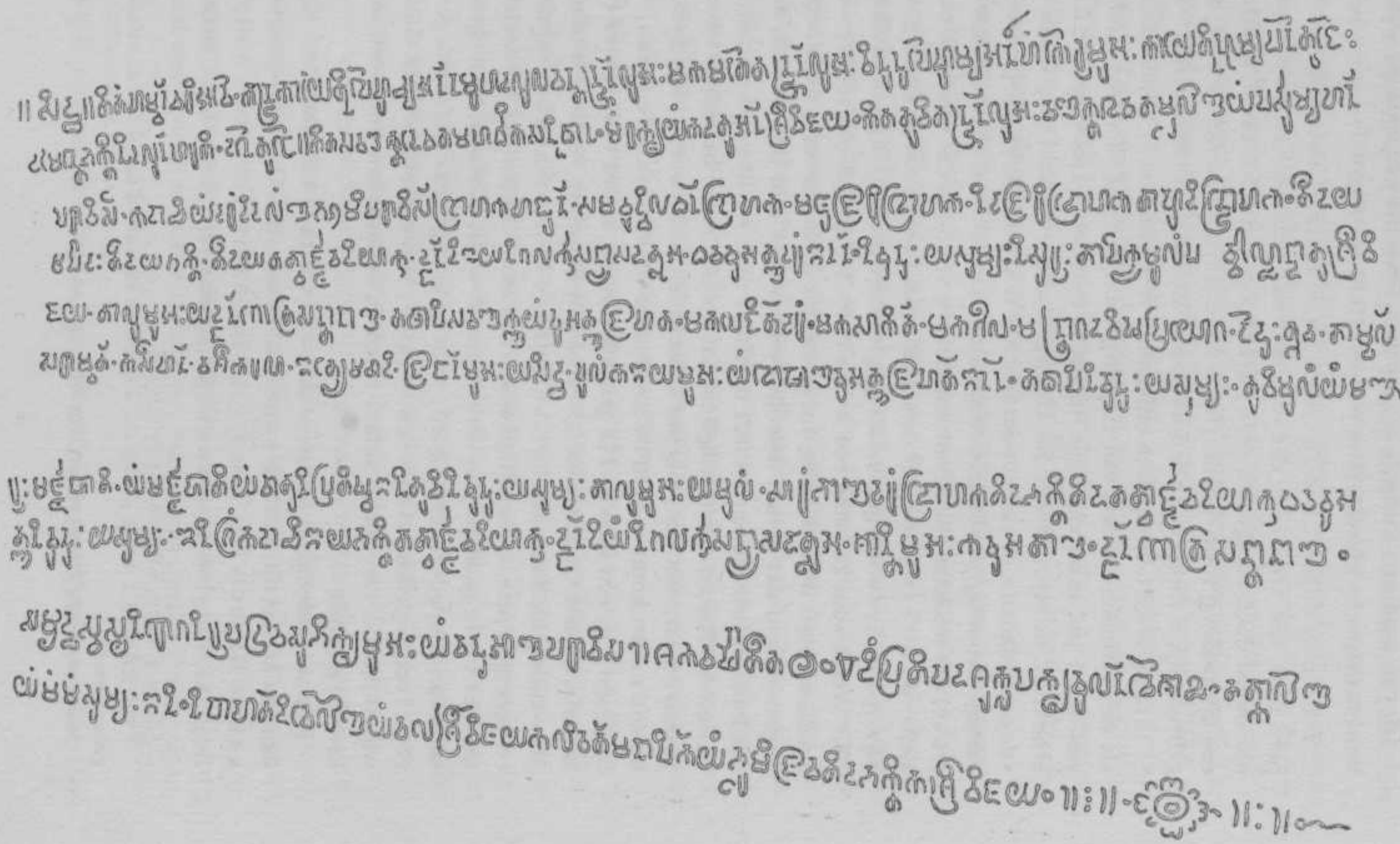
8. tña niwunuḥ ya sumpaḥ. ini graṅ kadādhi iya bhakti tatwārjjawa diy āku. dṅan di yaṅ nigalarku sanyāsa datūa. çānti muaḥ kawuatāña. dṅan gotrasantānāña.

9. samṛddha swastha niroga nirupadrawa subhikṣa muaḥ yaṅ wanuāña parāwis || çakawarṣatīta 608 diṅ pratipada çuklapakṣa wulan waiçākha. tatkālāña

---

[1] De woordscheiding is van mij.

Inscriptie op de zes-kantige zuil van Kota Kapur (eil. Bangka); 608 Çaka.

10. yaṅ maṅman sumpaḥ ini. nipāhat di welāñā yaṅ wala çrī wijaya kaliwat manāpik yaṅ bhūmi jāwa tida bhakti ka çrī wijaya. ||

Tot zoover de tekst. Siddha, voor Skr. siddham, 't neutrum van 't part. perf. pass. van sidhyati, dat substantivisch gebruikt ook als een abstract nw. dienst doet. Aangezien sidhyati «het gelukt», beteekent, is siddham een uitdrukking voor «geluk»; het is dus een synoniem van swasti, en zeer gebruikelijk in Zuid-Indische oorkonden. Men kan het vertalen met: «Heil!»

Titang is uit het Maleisch onbekend. Wel komt het in 't Balineesch voor als een verouderde vorm van tityang[1] dat in 't Bal. dient tot aanduiding van den 1 ps., maar eigenlijk «mensch» beteekent. Het volgende hamba is bekend. Ik veronderstel dat titang hamba vertaald mag worden met: «de onderdanen», of wel: «onderdanen!» Wari is Mal. bĕri, «geven». De *w* vertegenwoordigt een oudere uitspraak, evenals in wunuh, wañak, wanua, wuat, die we later zullen ontmoeten. Nwari is naar ik vermoed, een passiefvorm. In 't O. jav. komt een enkele maal *n* voor als verkorting van in, bijv. n-ĕnah, «wordt geplaatst», geglosseerd met kalinggihan, Rām. 23, 37.[2] Wel is waar kan zulk een *n* voor in in 't O. jav. alleen vóór een klinker staan, en blijft de verklaring dus gewaagd, doch ik weet er niets beters op. Verondersteld dat nwari feitelijk overeenkomt met Jav. wineh, dan zou het kunnen beteekenen «wordt begiftigd met, wordt gegeven aan», want wineh heeft deze eigenaardigheid dat het niet enkel beteekent «wordt gegeven», maar, met een volgend substantief, ook «wordt begiftigd». Herhaalde malen komt o. a. in de oorkonden voor: wineh wĕḍihan, «wordt begiftigd met een kleed». Dit gebruik van een woord voor «geven» is niet beperkt tot het Oudjavaansch: volkomen hetzelfde vindt men terug in 't Mandailingsch Bataksch; bijv. antjo ta-le bajo i mangan, «opdat door ons gezegde persoon begiftigd worde met eten». Ook in het Tobasch is lehon (dat tot le staat als Jav. wehakĕn tot weh, ofschoon thans geheel als stamwoord opgevat) even goed: «aan iemand geven», als: «iets geven».[3] Awai vergelijk ik met O. jav. away, awe, N. jav. awe, «wenk». Gissenderwijs vertaal ik den volzin aldus: «Aan de onderdanen wordt een wenk (of kennis) gegeven».

Het onmiddellijk volgende stuk tot aan kita is vol raadselen. Kandra kan niet anders zijn dan Skr. kandara, «haak», ook O. jav. als synoniem van aṅkus. Kāyet is Mal., Sund. kaït, Bat. kahit (Tob. uitspr. haït), Mak., Bug. kaï, Tag., Bis., Iban. kawit, Malag. hawitră, enz., «haak, weerhaak».

[1] Zie v. d. Tuuk, KBWdb. II (1899), p. 668.

[2] Vgl. KBWdb. I (1897), p. 510. Dit *n* is niet te verwarren met *n* = an, zooals v. d. T. gedaan heeft.

[3] Zie v. d. Tuuk, Tob. Spraakk. II (1867), p. 107, Aanm.

Paihumpaan is een afleiding van humpa, dat iets verder voorkomt. Onwillekeurig denkt men aan Mal. umpan, ook bekend op Bali, Jav. ĕmpan, Bat. ompan, enz., «aas». Alle van elders bekende vormen van 't woord gaan echter uit op een neusklank, zoodat de vergelijking onzeker is, en daarenboven is de functie van 't voorvoegsel pai onbekend, zoodat het zaak is ons van gissingen te onthouden. Ook het iets verder herhaalde paihumpaan geeft geen licht, evenmin als nihumpa of ni humpa. Ni kan de partikel ni, «van», wezen, maar ook een prefix, ter aanduiding van een passief of een verleden tijd. Namuha ziet er uit als een conjunctief van amuh; met Mal. amuh, «willen», weet ik hier niets aan te vangen. Of ulu hier = Mal. enz. hulu is, blijkt niet. Evenmin of met lawan hier bedoeld is «tegenstander» dan wel «met».

Tandrun luah, of tandru + *n*, aanduider van een genitief-samenstelling, heeft een zeer vreemd voorkomen. Het lijkt eenigszins op Telugu taṇḍelu, «hoofd, aanvoerder», waarvoor men in het Tamil zegt taṇḍil. Aangezien dit laatste in 't Maleisch burgerrecht heeft verkregen, is het niet ondenkbaar dat reeds in zeer ouden tijd een Drawiḍisch woord, weinig verschillend van Telugu taṇḍelu bij een Maleische bevolking ingang had gevonden. Luah beantwoordt vormelijk aan O. jav. luah, «water, rivier». Mocht het ook in beteekenis overeenstemmen, dan zou tandru'n luah een benaming kunnen wezen voor zekere machtige watergeesten, zoo iets als de Nāga's. Hoe het zij, straks ontmoeten wij ze in een verband waaruit blijkt dat zij met de goden worden aangeroepen.

Makamatai bevat oogenschijnlijk het bekende prefix maka, hetwelk ook in de taal van onze inscriptie, zooals verderop ondubbelzinnig blijkt, gebruikelijk was. Matai is mogelijk een gewestelijke vorm van mati, voorkomende in een menigte der verwante talen, o. a. Filippijnsch matay, Dajaksch matäi, enz. Makamatai tandru'n luah zal dus beteekenen: «de T. maken dood». Niettemin wil ik niet verzwijgen dat maka gewoonlijk met een substantief verbonden wordt; dus Ibanag maka patay, «den dood veroorzaken». Winunu, voor winunuh, is «wordt (of worden) vermoord».

Van de volgende woorden tot aan || herken ik slechts weinige; nl. muah, O. en N. jav. muwah, «wederom, wijders», en; kāyet, «haak»; bhakti, «onderdanigheid»; ulun kan «menschen» beteekenen. Haraki ziet er uit als een adjectief gevormd met een prefix, gebruikelijk in 't Ngadju-Dajaksch, en raki. Het is eenigszins twijfelachtig of men haraki gelijk mag stellen met Ibanag marakay, «slecht», van dakay, «slechtheid»; Sang. dalaki, Tontemboansch, Makassaarsch, enz. raki, «vuil», want de Maleische vorm is daki.

Wij komen nu tot het gedeelte dat een vrij bevredigende vertaling toe-

laat. Het begint met een aanroeping der goden en luidt in vertaling aldus:

«Gij allen, machtige goden hier nabij, die 't rijk van Z. Maj. Wijaya beschermt, en ook gij, Tandru'n luah's, menigte van goden, die 't begin zijt [1] van de vervloeking (betrekkelijk) Parāwis.»

Taalkundige opmerkingen zijn: yaṅ is lidwoord, eigenlijk betr. voornaamwoord, in beteekenis overeenkomende met O. jav. ikang. In mūlāña is de eindklinker van mūla verlengd, omdat die tengevolge van 't enklitische ña verspringt.

Verder heet het: «Ingeval in de landstreek [2] Parāwis oproerlingen zijn, of [3] van gelijke gezindheid met oproerlingen; die oproerlingen (of kwaadwilligen) toespreken; die toegesproken worden door een oproerling, zich onderwerpen aan een oproerling; die niet —, die niet onderdanig zijn; die niet oprecht gezind zijn jegens mij, en aan die door mij aangesteld zijn met opdracht Dātu's te wezen; zulke menschen wier handelingen schelmachtig zijn, zij worden gedood door de vervloeking; zij moeten getuchtigd(?) worden [4] met(?) — van de Dātu's van Z. Maj. Wijaya; zij worden voorts gefnuikt met de leden van hun geslacht. Evenzoo allen die kwaad doen, (als) anderen bedriegen, ziekte veroorzaken, dol maken, door krankheid bezorgende spreuken, aanwending van vergif, — van tuba, — —, minnedrank, het aan zijn wil onderwerpen, en zoo voorts. Mogen zij niet verder slagen! Het keere weder tot (d. i. worde vergolden aan) hen die zich schuldig maken aan zulke slechte handelingen, zij worden evenzeer door den vloek gedood. Alsmede zij die aanzetten om kwaad te doen, aan (of) zelven kwaad doen aan den steen hier opgericht, worden door den vloek gedood, bedwongen worden ook zij, met al wat verraderlijke menschen ondernemen, die niet oprechtelijk onderdanig zijn aan mij, wier daden schelmachtig zijn, zij worden door den vloek gedood. Dit —, ingeval zij oprechtelijk onderdanig zijn aan mij en aan de door mij aangestelden met opdracht om Dātu's te wezen, moge gezegend zijn wat zij verrichten met de leden van hun geslacht; voorspoedig, welvarend, gezond, vrij van rampen, rijk in levensmiddelen zullen de bewoners van Parāwis zijn».

Aan voorgaande vertaling mogen eenige taalkundige opmerkingen toegevoegd worden.

Kadadhi, een averechtsche spelling voor kadadi [5], is een Javanisme. Dat hier een dentale *d* gebruikt wordt, is natuurlijk, maar eenigszins be-

---

[1] Die in 't begin aangeroepen worden.

[2] Het Skr. bhāmi past hier volstrekt niet. Daarom veronderstel ik dat het schrijffout is voor bhūmi.

[3] Hangun is mij onbekend.

[4] Eigenlijk, schijnt het: «het wordt bevolen dat zij getuchtigd (?) worden».

[5] Misschien onder den invloed van dadhi, «gestremde melk».

vreemdend is dat in echt Maleische woorden overal de dentaal geschreven is in stede van de linguaal, gelijk men verwachten mocht; immers de Mal. *d* is een linguaal. Intusschen bedienen de Maleiers zich in hun Arabisch schrift ook van de dentaal, ondanks hun uitspraak. Zonderling is de spelling dalaññа, zonder twijfel om uit te drukken dalaññа, geassimileerd uit dalamña. Misschien was de oudere spelling dalaṃña. Het zelfde heeft plaats gehad in 't woord sārañbhāña voor sāraṃbhāña, d. i. sārambhāña. — In din drohaka is din ontstaan door assimilatie uit diṅ, dat volmaakt beantwoordt aan O.jav. ring, d. i. ri + lidwoord ng. — Iyang is blijkbaar hetzelfde als yang. — Nigalarku beantwoordt, daargelaten de beteekenis van galar, aan Jav. ginĕlarku, waaruit is af te leiden dat het voorvoegsel ni in het taaleigen van onze inscriptie dezelfde rol vervult als het invoegsel in. — Datūa vertoont het conjunctiefsuffix *a*, dat in 't hedendaagsch Maleisch niet meer bestaat, maar bekend is uit het Javaansch, Malagasi, Bisaya. Daar tengevolge van 't aanhechtsel het accent verspringt, is de klinker der voorlaatste lettergreep verlengd, en de lange *a* van dātu verkort. — Mijne vertaling van tāpik berust louter op gissing. Van mulang (vg. Jav. pulang) ben ik niet zeker, evenmin van parwwāṇḍan, uit prefix par en een onvindbaren, vreemd uitzienden stam wāṇḍan. — Muwah schijnt meermalen een soort futurum aan te duiden. — Santānāña is een ander voorbeeld van verspringing van 't accent en daarmee gepaard gaande verlenging van den klinker die het accent trekt. Hetzelfde geldt van doṣāña, en marjjahāti. — Marjjahāti, gevormd met prefix mar en suffix *i*, is zeer opmerkelijk. Ik neem aan, dat die vorm identisch is met wat men in 't Bataksch vindt. Van de werkwoorden met voorvoegsel mar en aanhechtsel *i* leert v. d. Tuuk, Tob. Spr. II (1867), p. 114 het volgende: «Zoo zij *transitief* optreden, dan vertegenwoordigt het aanhechtsel een praepositie, ... bv. margogoi, *aan* iets *kracht geven*; marsangapi, *aan* iemand *buitengemeenen voorspoed geven, zegenen.*» Deze beteekenis past volkomen op marjjahāti, «kwaad doen aan, beschadigen».

Marjjahāti is natuurlijk wederom een voorbeeld van verspringing van 't accent, met gevolg dat van den stam jāhat de lange *ā* verkort en de korte verlengd is. Een ander voorbeeld is kawuatāña, wat de verlenging betreft. Mantrā gada is een onjuiste spelling voor mantra gada, en niroga voor nīroga.

Verder zij opgemerkt dat het groot aantal Sanskrit-woorden, niet geringer dan in 't Oudjavaansch, bewijst dat de Indische invloed reeds in betrekkelijk ouden tijd zeer machtig was.

Den datum van de inscriptie vinden wij in 't nu volgende slotgedeelte, hetwelk, vertaald, luidt als volgt:

«Het Çāka-jaar verloopen 608, op den 1sten der lichte helft van de maand Waiçākha, is de datum waarop deze vloekbede is gebeiteld, op het tijdstip waarop het leger van Z. Maj. Wijaya getuchtigd (?) heeft 't Javaansche land dat niet onderdanig was aan Z. Maj. Wijaya.»

Ik durf niet met zekerheid zeggen dat het eeuwcijfer een 6 is, want het wijkt eenigszins van de van elders bekende teekens voor dat cijfer af, maar het lijkt toch veel minder op de andere cijfers van 1 tot 9. Palaeografisch bestaat er geen bezwaar tegen den hoogen ouderdom van 't stuk. [1]

Of met bhūmi Jāwa Java bedoeld is dan wel een deel van Sumatra, moeten wij in 't midden laten. Jammer genoeg, want de slotzin doelt zeker op een belangrijk historisch feit. Hoe het zij, de steen is belangrijk genoeg, omdat hij ons inzicht geeft in een tot nog toe geheel onbekende taal, die bij alle overeenkomst met het Maleisch op menig punt aanmerkelijk hiervan afwijkt en thans niet meer bestaat.

[1] Prof. Kern had tot zijne beschikking, behalve een afschrift der transcriptie door wijlen Dr. Brandes (zie diens in 1913 verschenen «Oud-Javaansche Oorkonden», Verhand. Bat. Gen. LX, p. 257—258), een papierafdruk, door den Heer C. M. Pleyte vervaardigd.

Dr. Brandes had het jaartal oorspronkelijk gelezen als: 1080; daarna als: 1089?; ten slotte als: 608? (*Noot van 1917*).

Het Sanskrit-inschrift op den grafsteen van Vorst Ādityawarman te Kubur Raja (Mĕnangkabau; ± 1300 Çāka).

(Met een facsimile.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 67.

's-Gravenhage, 1913.

Het gedenkteeken te Kubur Raja (Lima Kaum, Sum. Wk.) is de grafsteen van den bekenden Sumatraanschen Vorst Ādityawarman, wiens naam vereeuwigd is door verscheiden, deels reeds uitgegeven, deels nog op publicatie wachtende inscripties. [1] Van 't opschrift van dien grafsteen heb ik, dank zij de tusschenkomst van den Heer Rouffaer, ter bestudeering ontvangen een photo en twee afdruksels, waardoor ik in de gelegenheid gesteld ben om kennis te nemen van den inhoud der inscriptie en de uitkomsten van mijn onderzoek hier mede te deelen.

Het opschrift, in barbaarsch Sanskrit, bestaat uit een reeks van Sanskritwoorden die zonder eenig grammatisch verband op elkaar volgen en waarschijnlijk als vocatieven bedoeld zijn. Wat den aard der woorden betreft, is het duidelijk dat zij den lof verkondigen van Ādityawarman door zijne groote deugden op te sommen.

Het schrift op den steen heeft hier en daar geleden, zoodat geheele karakters uitgewischt of onherkenbaar zijn. Deze omstandigheid, in verband met de gebrekkige taal, maakt dat niet alles meer verstaanbaar is. Er is echter genoeg overgebleven om den algemeenen inhoud vast te stellen. Hieronder laat ik den tekst van 't opschrift naar mijn ontcijfering volgen.

1. Oṃ māṃla virāgara [2] —
2. Ādvayavarmma
3. mputra Kaṇaka + [3]
4. medinīndra — | o |
5. çukṛtā ā vila [4]
6. bdhakusalaprasa —
7. || dhru || maitrī karu
8. ṇā ā mudīta u + [5]
9. pekṣā ā || [6] yācakka

---

[1] Zie voor de inscriptie in kwestie den Inventaris der Oudheden in de Padangsche Bovenlanden, Oudh. Versl. 1912, 2, p. 41 no. 20; en vergelijk aangaande Ādityawarman deze Serie, Deel VI (1917), p. 249—275, en hiervóór p. 163—175.

Het facsimile is naar dezelfde opname van den vak-fotograaf C. Nieuwenhuis te Padang in Mei 1912, welke ook aan Prof. Kern ten dienste stond. (*Noot van 1917*).

[2] De r a onzeker.

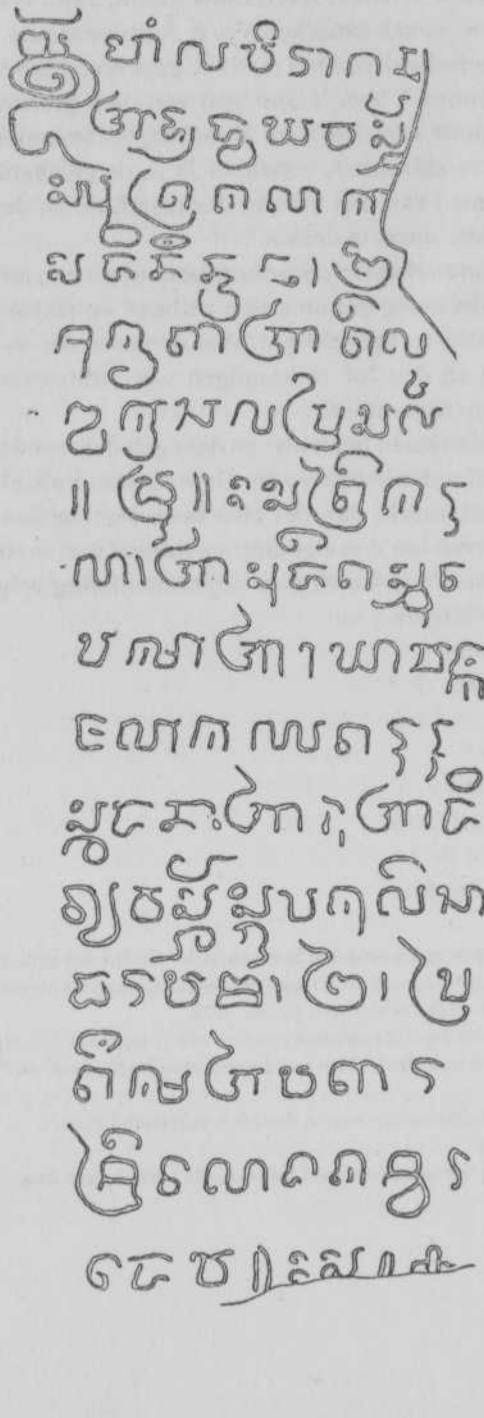
[3] Hier staat het klinkerteeken voor *e*, dat bij 't volgende behoort.

[4] V i l a onduidelijk.

[5] Hier staat het bij 't volgende woord behoorende teeken voor de *e*.

[6] Misschien ā ḥ.

Opschrift op den grafsteen van Vorst Ādityawarman te Kubur Raja (Mĕnangkabau); ± 1300 Çāka.

10. jaṇakalpatarurupa
11. mmadāna || ā || Ādi
12. tyavarmma mbhūpa kulisa
13. dharavañça | o | pra
14. tīkṣa avatāra
15. çrīlokeçvara
16. deva || mai — [1]

De spelling is al even gebrekkig als de taal in 't algemeen. Vooral is de opsteller van 't opschrift in de war met de verschillende sisklanken en nasalen; blijkens kaṇaka en jaṇa; çukṛtā en kusala, kulisa. Foutief is ook yācakka voor yācaka. Zeer zonderling is mpu voor pu in regel 3, en mbhū voor bhū in regel 12. Niet minder zonderling is het meermalen voorkomende *ā* zonder verband met het voorgaande of volgende woord. Ik kan er niet anders in zien dan een tusschenwerpsel. In 't Sanskrit wordt *ā* onder anderen gebruikt om medelijden uit te drukken, dus weêr te geven met ons *ach*!

Daar de inscriptie geen volzinnen te lezen geeft, maar enkel woorden, al of niet samengestelde, zal ik de uitdrukkingen een voor een behandelen.

De heilige lettergreep Oṃ behoeft geen verklaring. Het daarop volgende māṃla heeft geen zin; wat de opsteller van 't stuk daarbij gedacht heeft vermag ik niet te raden.

Virāga, is zoowel «hartstochtloos» als «hartstochtloosheid». Wegens de onduidelijkheid der twee volgende letters, laat zich niet uitmaken welke van beide opvattingen hier bedoeld is. Evenmin blijkt of het woord toepasselijk is op Adwayawarman, den vader van Ādityawarman, of op dezen laatste.

Advayavarmamputra is «zoon van Adwayawarman».

Kaṇakamedinīndra is «heerscher der Goudaarde». Ik neem aan, dat Kanakamedinī een synoniem moet verbeelden van Suvarṇadvīpa, «Goudeiland», een der namen van Sumatra. — Het letterteeken dat er op volgt, is onduidelijk; ja «zoon» zou zin geven, maar ik kan geen ja in de flauwe omtrekken herkennen.

Çukṛtā, voor sukṛtā. Misschien bedoeld «door goede daden», wat in grammatisch Sanskrit zou luiden: sukṛtaiḥ. — Het volgende *ā* is, gelijk boven opgemerkt werd, vermoedelijk een tusschenwerpsel.

Kuçalaprasava is «voortbrengsel (of vrucht) van deugd-verdienste». Kuçalam prasavati komt op hetzelfde neer als puṇyam prasavati, een echt Buddhistische uitdrukking. De lezing vila is niet geheel zeker. De

[1] Een zeer voorloopige lezing dezer inscriptie door Prof. Kern uit begin 1880, vindt men afgedrukt in Notulen Bat. Gen. XVIII (1880), p. 85—87; en verg. daar p. 9—11, en Notulen XVII (1879), p. 125—126. (*Noot van 1917*).

gewone beteekenis van vilabdha is «verstrekt, geschonken», wat hier niet past, maar aangezien labdha «ontvangen, deelachtig geworden» is, zou het niet al te zeer bevreemdend zijn dat de maker van 't grafschrift vilabdha in beteekenis met labdha gelijk gesteld had. In de veronderstelling dat dit werkelijk het geval geweest is, waag ik de vertaling: «(o gij die de vruchten van deugd-verdienste) deelachtig zijt geworden!»

Dhru is de naakte wortel van dhruvati, waarvan voorkomt dhruvant, verklaard met «wetende, kennende», doch in den Dhātupāṭha wordt van dhru de beteekenis opgegeven o. a. van sthairya, «vastheid, standvastigheid, volharding». Met dhru zal hier dus wel «standvastig, volhardend» (in geestelijke oefeningen) bedoeld zijn, hetgeen te waarschijnlijker is als men let op de vier volgende woorden, die zeer wel met dhru in verband kunnen gebracht worden. Die woorden zijn namelijk maitrī, «vriendelijke gezindheid», karuṇā, «meewarigheid», muditā, «blijmoedige deelneming», upekṣā, «onverschilligheid» of «gelijkmoedigheid». Gelijk men ziet, heeft men hier een opsomming van de 4 Bhāwanā's, d.i. geestelijke oefeningen welke ten doel hebben 't aankweeken van vermelde gevoelens, waarvan de Wijze zich behoort te doordringen. De Bhāwanā's vormen een belangrijk bestanddeel van den Yoga, doch spelen ook bij de Buddhistische monniken een voorname rol. [1] Niettegenstaande achter dhru een scheidteeken staat, acht ik het niet twijfelachtig dat het in gedachte met de vier volgende woorden verbonden is, zoodat ik vertaal: «volhardend in ('t aankweeken van) vriendelijke gezindheid, meewarigheid, blijmoedige deelneming, gelijkmoedigheid». Of uit den lof die aan Ādityawarman toegezwaaid wordt als adept in de Bhāwanā's, mag opgemaakt worden dat hij in 't laatst zijns levens 't leven van een monnik leidde, moeten wij in 't midden laten.

Yācakkajaṇa (wanspelling voor yācakajana) kalpataru (zoo, niet °rur) is «een kalpataru (alle wenschen vervullende boom) voor bedelende lieden». Moeielijkheid baart het volgende, vooral wegens 't onverklaarbare mma van regel 11. Ik kan geen woord bedenken dat op mma uitgaat [2], behalve dramma, en dit gaat er bepaaldelijk niet aan vooraf. Naar ik vermoed is mma hier een soortgelijke dwaze spelling als mputra, zoodat bedoeld is ma, waaraan dan voorafgaat upa. Daarbij moet verondersteld worden dat de maker van 't opschrift een nominatiefvorm tarur als stamvorm heeft opgevat. Is de geopperde gissing juist, dan zou yācakajanakalpataru(r) + upamadānā vertaald kunnen worden met: «wiens mildheid te vergelijken is met een kalpataru voor bedelende lieden».

---

[1] In 't Pāli wisselt de term bhāvanā af met appamaññā, en brahmavihāra. — (Zie nog deze Serie, Deel VI, 1917, p. 270. *Toevoeging van 1917.*)

[2] Van rmma is geen sprake.

Ādityavarmma mbhūpa[1] kulisa (lees kuliça) dharavaṃça | o | d. i. «Ādityawarman, Vorst, uit het geslacht van Indra».

Pratīkṣa avatāra çrī Lokeçvara. Pratīkṣa is «verwachtend», doch die beteekenis past hier niet. Daarom denk ik dat het bij vergissing gebruikt is voor pratyakṣa, d. i. «klaarblijkelijk». De vertolking luidt dan: «klaarblijkelijk (of klaarblijkelijke) incarnatie van Lokeçwara» (*alias* Awalokiteçwara).

Onderaan staat deva || mai —. Van 't karakter na mai is een stuk afgebroken, zoodat men niet met zekerheid kan zeggen wat er gestaan heeft; niet onmogelijk tra of tri. Deva maitra is «de liefderijke god», een uitdrukking die volkomen past bij 't karakter van Lokeçwara. Deva maitrī «god der liefderijkheid» komt op hetzelfde neer.

[1] Mogelijk is de *m* ontstaan ten gevolge van een verkeerd toegepasten Sandhi voor *n*. Dan zou bedoeld zijn Ādityavarman, een vocatief.

Over het Sanskrit-vers aan 't begin der inscriptie van den Minto-steen (res. Pasuruhan; 846 Çāka).

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 70.

's-Gravenhage, 1915.

Onder de door Dr. Krom zoo zorgvuldig uitgegeven «Oud-Javaansche Oorkonden, Nagelaten Transscripties van wijlen Dr. J. L. A. Brandes» (Verh. Bat. Gen. LX, 1913), komt als No. XXXI de groote inscriptie voor op een steen, afkomstig uit de residentie Surabaya en indertijd door Raffles ten geschenke gezonden aan Lord Minto, destijds Gouverneur-Generaal van Bengalen. De steen staat thans op Minto-House in Schotland, waar hij niemands aandacht trok totdat het schrijver dezes gelukte, dank zij de groote welwillendheid van wijlen Lord Elliot, een verwante der familie Minto, een fotografie der geheele inscriptie machtig te worden. [1] Het mag als voldoende bekend geacht worden dat de zoogenaamde vertaling der oorkonde in de Appendix op de History of Java van Raffles een litterarisch bedrog is, waarvan groote geleerden als Wilhelm von Humboldt en Lassen 't argeloos slachtoffer zijn geworden. Doch het is niet mijn plan hierover uit te weiden; ik wenschte alleen te spreken over het Sanskrit-vers dat aan den Oudjavaanschen inhoud der oorkonde voorafgaat.

Bij beschouwing van de fotografie ziet men dat verscheiden letters uitgewischt en andere niet duidelijk meer te onderscheiden zijn. De transcriptie van Brandes, waarin de onzekere karakters *onderstreept* zijn, geeft het volgende te lezen:

1........*çiwamas*tu sarwwa jagatah parahitaniratah bhawāntu bhuta...āh
2..... *doṣa praghātanāçāt* sarwwatra sukhī bhawatu lokaḥ

Hoe het geheel geluid heeft, zou onmogelijk te zeggen zijn, ware het niet, dat Oorkonde XXX (ed. Brandes), afkomstig van Singasari, thans in 't Museum te Batavia, juist hetzelfde begin heeft, namelijk:

1. || o || avighnam astu || çivam astu sarvvajagataḥ parahita(n)ratā bhavantu
2. bhūtaganāḥ [2] | doṣāḥ prayāntu nāça(ṃ) || sarvvatra sukhī bhavatu lokaḥ || o ||

De lezing van de strofe, een onberispelijke Āryā, laat niets te wenschen over, en luidt in vertaling:

«Heil zij de geheele wereld! Mogen de scharen der schepselen gaarne geneigd zijn om 't welzijn van anderen te bevorderen! Mogen (alle) euvelen verdwijnen! Moge de wereld overal gelukkig wezen!»

---

[1] Bijzonderheden hieromtrent vindt men in Notulen Bat. Genootschap XIV (1876), p. 98—100.

[2] L. °gaṇāḥ.

Het is wel opmerkelijk dat men denzelfden aanhef aantreft op twee Oorkonden, waarvan de eerste uitgevaardigd is in Çāka 837 (915 A. D.), de tweede in 846 (924 A. D.). Beide stukken zijn echter niet van denzelfden vorst: het eerste is een schenkingsoorkonde van koning Dakṣottamabāhubajrapratipakṣakṣaya [1]; het tweede van een koning, een van wiens titels is Wijayaloka. Waarschijnlijk zijn beide praçasti's afkomstig uit dezelfde streek [2], doch in welke verhouding de twee genoemde vorsten tot elkander staan, is geheel onbekend. Als mapatih i hino komt op den Minto-steen de naam voor van Çrī Īçānawikrama, die volgens een vermoeden van Brandes geen andere is dan Mpu Siṇḍok, die in Çāka 851, dus vijf jaar na de uitvaardiging van de praçasti van den Minto-steen, zelf als Mahārāja, grootkoning, optreedt. [3]

---

[1] Vgl. Brandes in Catalogus van 't Bat. Museum (1887), p. 359—361.

[2] Volgens Krom in Bijdr. Kon. Inst. 73 (1917), p. 30—31, is inderdaad ook de Minto-steen uit het Malangsche afkomstig en wel waarschijnlijk uit Ngĕndat, tusschen Malang en Batu. (*Noot van 1917*).

[3] Zie nog Brandes in Notulen Bat. Gen. XXV (1887), p. 66—68.

VII.

DE NĀGARAKṚTĀGAMA.
OUDJAVAANSCH LOFDICHT OP KONING HAYAM WURUK VAN MAJAPAHIT.

De Nāgarakṛtāgama.

Oudjavaansch lofdicht op Koning Hayam Wuruk van Majapahit.

Door Prapañca.

1287 Çāka = 1365 A. D.

(Met een uitslaand facsimile.)

Indische Gids, 25e Jaarg., I;
&
Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 58—69.

Amsterdam, 1903; & 's-Gravenhage, 1905—1914.

EEN OUD JAVAANSCH GESCHIEDKUNDIG GEDICHT UIT HET BLOEITIJDPERK VAN MAJAPAHIT.[1]

(Indische Gids, 25e Jaarg., 1903, dl. I.)

Geen naam in de geschiedenis van 't oude Java is meer algemeen bekend en vermaard dan die van Majapahit, de hoofdstad van 't machtige Javaansche rijk dat in zijn bloeitijd de opperheerschappij uitoefende over 't grootste gedeelte van den Indischen Archipel en het Maleische schiereiland. Men weet ook dat Majapahit na een kortstondigen bloei en na een bestaan van twee eeuwen ten val is gekomen. Het tragische uiteinde van den laatsten, heidenschen vorst, die zijne edelmoedigheid en vrijgevigheid jegens de Mohammedanen met den snoodsten ondank, zelfs van de zijde zijner bloedverwanten beloond zag, heeft hare uitwerking op het gemoed van den Europeaan niet gemist en daardoor de belangstelling in de geschiedenis van Majapahit verhoogd. Of de gebeurtenissen die den val van het rijk ten gevolge hadden, zuiver en waar geboekt zijn, is nog niet uitgemaakt, maar zooveel is zeker dat omtrent den tijd waarin ook voor Europa de Nieuwe Geschiedenis geacht wordt te beginnen, een tijdperk in de ontwikkelingsgeschiedenis van Java is afgesloten. De Indische beschaving maakte plaats voor de Mohammedaansche; de trotsche gewrochten van Indische bouw- en beeldhouwkunst werden bouwvallig, gedeeltelijk verminkt of althans verwaarloosd, totdat eindelijk meer dan drie eeuwen later bij vreemdelingen het gevoel ontwaakte voor de uitingen van Hindu-Javaanschen kunstzin; bij vreemdelingen, die volgens het profetische woord door een Javaansche kroniek in den mond gelegd van Bra Wijaya, den laatsten vorst van Majapahit, eenmaal van verre over zee zouden komen om het verraad aan hem gepleegd te straffen, zijn rijk te beërven en te Jakatra de heerschappij van Majapahit te herstellen.

[1] Volgens wensch van het Bestuur van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, dat deze Serie «Verspreide Geschriften» doet verschijnen, mag bij den herdruk van den Nāgarakṛtāgama, wegens den diep betreurden dood van Prof. Kern op 4 Juli j. l., alléén dat in den tekst gewijzigd en in de noten nader toegelicht, wat hijzelve na 1903 als wijzigingen of verbeteringen of nadere uitleggingen had aangegeven.

Een herdruk in 250 exx. van den hier volgenden tekst, vermeerderd met eene Inleiding en Aanteekeningen van de hand van Dr. N. J. Krom, zal afzonderlijk het licht zien. (*Noot van 1917*).

De berichten over de geheele geschiedenis van Majapahit, zooals men die in de Javaansche Babads of kronieken aantreft, zijn onvolledig, onnauwkeurig en verward. Van veel beter gehalte is het geschiedverhaal in 't geschrift dat onder den titel van «Pararaton (Ken Arok) of het Boek der Koningen van Tumapĕl en van Majapahit» door Dr. Brandes werd uitgegeven en toegelicht [Verh. Bat. Gen. XLIX, 1896]. Deze uitgave berust op drie HSS., waarvan één slechts de geschiedenis der vorsten van Tumapĕl bevat; van de twee overige is het oudste afgeschreven in Çāka 1522 (1600—1601 A. D.). Behalve eene volledige vertaling van den tekst heeft Dr. Brandes eene reeks van Aanteekeningen gegeven, welke voor een deel uitvoerige en grondige verhandelingen mogen heeten. Daar hij ter vergelijking alle beschikbare bronnen, zoowel de verschillende Javaansche Babads en Chineesche berichten als de Oud-Javaansche oorkonden en inscripties geraadpleegd heeft, en daarbij met de noodige kritiek te werk is gegaan, mag men gerust beweren, dat de uitkomsten van zijn onderzoek alles in de schaduw stellen wat vóór hem over de geschiedenis van Tumapĕl en Majapahit geschreven is geworden. Als inleiding tot ons eigenlijk onderwerp achten wij het niet ongepast eenige punten uit den inhoud van de Pararaton aan te stippen, want wij mogen niet veronderstellen dat alle lezers van dit tijdschrift met genoemd werk vertrouwd zullen zijn.

De Pararaton begint met de legendarische geschiedenis van Ken Angrok of Arok, den stamvader van 't vorstenhuis van Majapahit. Hij was, zoo luidt het verhaal, door Brahma verwekt bij eene aardsche vrouw en eene incarnatie van Wiṣṇu, tegelijkertijd een zoon van Bhaṭāra Guru. Deze ongerijmdheden moeten, zooals Brandes opmerkt, dienen om te doen uitkomen dat Ken Angrok geen gewoon sterveling was en dat zijn handelingen niet moeten beoordeeld worden naar den gewonen menschelijken maatstaf. Het karakter van dezen godenzoon — of, zooals men tegenwoordig zou zeggen: van dezen *Uebermensch* —, zooals dat in de Pararaton geschilderd wordt, is allesbehalve aantrekkelijk. Hij wordt voorgesteld als een echte deugniet, die voor geen misdaad terugdeinst; hij maakt zich schuldig aan diefstal, straatroof, doodslag, vrouwenschennis en andere wanbedrijven, waardoor hij zich veel vijandschap en vervolgingen op den hals haalde, maar zonder dat hij er ernstige gevolgen van ondervond, dank zijne bovenaardsche afkomst.

Eens terwijl hij in een speelhuis zat, werd hij daar aangetroffen door een brahmaan, die opzettelijk uit Voor-Indië gekomen was om hem te zoeken. Die brahmaan had namelijk eene goddelijke ingeving gehad dat Wiṣṇu zich belichaamd had in zekeren Ken Angrok, die op Java woonde. Lohgawe — zoo wordt de brahmaan genoemd — herkende Angrok terstond als de-

gene dien hij zocht, nam hem als zoon aan en toog met hem naar den vorst van Tumapĕl, Tunggul Amĕtung. Bij dezen trad de jonge zwerver, op aanbeveling van den brahmaan, in dienst.

Niet lang daarna werd Angrok hartstochtelijk verliefd op Ḍĕḍĕs, de schoone vrouw van Tunggul Amĕtung, zoodat hij het voornemen opvatte haar gemaal uit den weg te ruimen; een voornemen waarin hij versterkt werd, toen hij van Lohgawe vernam, dat de man van zulk eene buitengewone vrouw als Ḍĕḍĕs er eene was, een machtig alleenheerscher zou worden. Intusschen durfde hij aan zijn misdadig opzet geen gevolg geven, zonder vooraf de goedkeuring verworven te hebben van zijn gewezen pleegvader, zekeren Bango Samparan, die te Karuman woonde. Hij begaf zich dan van Tumapĕl naar Karuman, deelde gemeld personaadje zijn plan mede, verwierf daarop diens volle goedkeuring en ontving tevens den raad een kris te laten maken bij den vermaarden wapensmid Mpu Gandring te Lulumbang. Angrok volgt dien raad en gaat tot den smid, bij wien hij een kris bestelt, die in vijf maanden gereed moet zijn. Daarop gaat hij terug naar Tumapĕl.

Na afloop van den vastgestelden termijn begeeft hij zich weder naar Gandring, die juist bezig was met de kris te vijlen. Angrok ontsteekt in woede omdat het wapen nog niet kant en klaar is, neemt de kris in handen en brengt Gandring met diens eigen maaksel een steek toe. De doodelijk gewonde, verontwaardigd over zulk een handelwijze, had nog vóórdat hij den laatsten adem uitblies, den tijd dezen vloek uit te spreken: «Door die kris zal Angrok sterven; zijn kinderen en kindskinderen zullen door die kris omkomen; zeven koningen zullen door die kris omkomen». Angrok had nu wel spijt over 't gebeurde, maar de dood kon daardoor niet ongedaan gemaakt, de vloek niet afgewend worden. In zijn berouw nam hij zich voor, als hij een groot man zou geworden zijn, de nakomelingen van den wapensmid met weldaden te overladen. Met de kris in zijn bezit, keerde hij naar Tumapĕl terug.

Op zekeren dag liet hij zich door een kameraad, zekeren Kĕbo Hijo, bepraten om aan dezen de kris af te staan. Daar Kĕbo op in 't oog loopende wijze met die mooie kris pronkte, meenden de menschen in de plaats niet anders dan dat hij de eigenaar van de kris was. Er bleef nu voor Angrok, wilde hij zijn voornemen ten uitvoer leggen, niets over dan zich door diefstal weer in 't bezit van 't wapen te stellen. Hij slaagde daarin en het gelukte hem ook Tunggul Amĕtung 's nachts heimelijk te vermoorden; de kris liet hij met opzet in de wonde zitten. Toen de moord aan 't licht kwam en de lieden de kris herkenden, hielden zij Kĕbo Hijo voor den moordenaar, hetgeen tengevolge had, dat hij door de verwanten van den vermoorde gegrepen en afgemaakt werd.

Ken Angrok kon nu aan zijn wensch voldoen, zonder verzet van de zijde der bewoners van Tumapĕl: hij huwde Ḍĕḍĕs, die toen reeds eenige maanden zwanger was door Tunggul Amĕtung en op tijd een zoon baarde, die den naam ontving van Anūṣapati. Later kreeg zij nog vier kinderen, verwekt door Angrok.

Deze laatste wist de geheele bevolking beoosten den Kawi ontzag in te boezemen en werd met behulp van de geestelijkheid, zoowel Çiwaietische als Buddhistische, welke verbolgen over den overmoed van den koning van Daha, naar Tumapĕl uitgeweken was, tot koning van Tumapĕl, anders geheeten het rijk van Singhasari, verheven, onder den naam Çrī Rājasa en Amūrwa-bhūmi. Daarmede verklaarde zich Tumapĕl onafhankelijk van Daha (Kĕḍiri), waarvan het een onderhoorigheid geweest was. Dit had een oorlog met Daha ten gevolge, waarin de koning van Daha de nederlaag leed. Het was in 't Çakajaar 1144 (= A. D. 1222—1223), dat Daha viel en Ken Angrok, anders genaamd Çrī Rājasa, den koningstitel aannam.

Na eene regeering van zeven-en-twintig jaren werd Angrok in Çāka 1169 verraderlijk omgebracht door een sluipmoordenaar, die daartoe omgekocht was door Nūṣapati. Deze was namelijk door eene onvoorzichtigheid zijner moeder te weten gekomen, dat zijn stiefvader de moordenaar geweest was van zijn eigen vader, wiens dood op deze wijze gewroken werd. Het wapen, waarmede de Koning doorstoken werd, was de kris van Gandring. Zijne assche werd bijgezet in Kagĕnĕngan.

Wanneer men de geschiedenis van Angrok ontdoet van de legendarische opsmukking, die als een dunne laag vernis er over uitgebreid is, verkrijgt men een levensbeeld dat getrouw naar de natuur schijnt geteekend te wezen. Het is het beeld van een avonturier, die door zijn driestheid en gewetenloosheid en gesteund door eenige invloedrijke personen, er in slaagt zich van de vorstelijke waardigheid meester te maken. Aan de geloofwaardigheid van de hoofdzaken in 't verhaal, valt niet te twijfelen en wat het legendarisch bijmengsel betreft, is op te merken, dat volgens oud officieel gebruik zoowel in Azië als in Europa, de stichters van dynastieën en rijken van goddelijke afkomst behooren te wezen. In Indië leidden sommige vorstenhuizen hun geslacht af van den Zonnegod, andere van den Maangod; Romulus, de stichter van Rome, was de zoon van Mars; Julius Caesar beweerde af te stammen van de godin Venus; Hengist, de hertog der Angelsaksen, die een rijk stichtte in Britannië, had tot voorvader den god Wodan. Zoo ook heet Angrok de zoon van Brahma, en om 't buitengewone van zijn levensloop nog te verhoogen, tevens van Bhaṭāra Guru.

Anūṣapati volgde zijn stiefvader in de regeering op in Çāka 1170, maar hij zou niet lang genot daarvan hebben, want reeds in 't volgende jaar werd

hij vermoord door Raden Tohjaya, den zoon van Angrok bij diens tweede vrouw. Hij werd bijgezet te Kiḍal, zoodat, volgens de opmerking van Brandes, de Caṇḍi Kiḍal in de afdeeling Malang eene vorstelijke begraafplaats is.

Het was aan Tohjaya, die in Çāka 1171 koning werd, al even weinig als aan zijn voorganger beschoren, lang te regeeren. Hij vatte achterdocht op tegen zijn neven Rangga Wuni, zoon van Anūṣapati, en Mahiṣa Campaka, een kleinzoon van Angrok en Ḍĕḍĕs. Een poging van hem om deze prinsen uit den weg te laten ruimen, leidde ten slotte tot een oproer, waaraan de kleinmoedige koning niet het hoofd wist te bieden. Hij vluchtte, gewond, naar Katang Lumbang, waar hij overleed in Çāka 1172.

Rangga Wuni besteeg nu den troon en nam den koningsnaam Wiṣṇuwardhana aan, terwijl zijn bloedverwant en trouwe vriend Mahiṣa Campaka, mede-regent werd met den naam Bhaṭāra Narasingha. Eerstgenoemde overleed in 1194 en werd bijgezet te Jajagu, zonder twijfel het huidige Jago, dat, zooals Brandes opmerkt, een andere naam is voor de Caṇḍi Tumpang, de bekende fraaie tempel [1], welke onlangs het voorwerp van oudheidkundig onderzoek, onder leiding van Dr. Brandes, heeft uitgemaakt.

Rangga Wuni, als Wiṣṇuwardhana, werd opgevolgd door Kṛtanagara, ook bekend onder den naam Bhaṭāra Çiwabuddha. Hem ter zijde stond, vermoedelijk als opperste krijgsbevelhebber of Senāpati, Raden Wijaya, de zoon van Mahiṣa Campaka.

De regeering van Kṛtanagara, een lichtzinnig en onbekwaam vorst, ging zwanger van gebeurtenissen, die een keerpunt vormen in de geschiedenis van Java en aanleiding gaven tot de stichting van Majapahit. Reeds spoedig na zijne troonsbestijging, zond hij een krijgstocht naar Malayu, d. i. Sumatra, en ontblootte daardoor zijn land van de noodige troepen om zich met goed gevolg te kunnen verdedigen tegen den vorst van Daha, Jaya Katong. Ook wikkelde hij zich in een oorlog met den Mongoolschen Keizer van China, doordat hij diens afgezant op de smadelijkste wijze bejegend had.

Terwijl Raden Wijaya met goed gevolg weerstand bood aan de troepen van Jaya Katong, die ten Noorden Tumapĕl bedreigden, slaagde het zuiderleger van Daha er in, zegevierend door te dringen tot Singhasari, waar Kṛtanagara met de zijnen overvallen en gedood werd.

Toen Raden Wijaya de noodlottige tijding vernam, ijlde hij met zijn leger naar 't zuiden om te herstellen wat er verloren was. Doch tevergeefs: wel gelukte het hem, dapper strijdende, den vijand eenig nadeel toe te brengen; zelfs slaagde hij er in, eene der twee dochters van Kṛtanagara bij een koenen nachtelijken aanval op hare bewakers, te bevrijden, doch het einde was, dat hij zich genoodzaakt zag voor de overmacht te vluchten. Steeds noord-

[1] Zie Verbeek, Oudheden van Java [Verh. Bat. Gen. XLVI, 1891], blz. 294.

waarts vluchtende en omdolende «als een boschkip in de wildernis», zooals het in de Pararaton heet, besloot hij ten langen leste, op raad van zijne getrouwen, een toevlucht te zoeken op Maḍura bij Wīrarāja, anders genaamd Bañak Wiḍe, ofschoon deze bekend stond als een vriend van Jaya Katong. Na een moeitevollen tocht, bereikte de Prins Ḍatar, waar hij scheep ging. Te Sumĕnĕp aangekomen, werd hij door Wīrarāja en diens gemalin boven verwachting vriendelijk ontvangen, en in alle opzichten werd hem en de door hem bevrijde dochter van Kṛtanagara, het verblijf op Maḍura aangenaam gemaakt.

Inmiddels had Jaya Katong de verovering van Tumapĕl voltooid, volgens de berekening van Brandes, in Çaka 1198 (= A. D. 1276—1277). Doch tegen dit jaarcijfer bestaan ernstige bezwaren, zooals we later zien zullen. In 't geschiedboek wordt geen jaartal opgegeven; wel verhaalt het dat Wīrarāja aan Raden Wijaya, toen deze eenigen tijd zijn gastvrijheid genoten had, den raad gaf om zich aan Jaya Katong te onderwerpen en bij dezen in dienst te treden. De prins verklaarde zich hiertoe bereid en op aanbeveling van Wīrarāja nam Jaya Katong den dapperen prins gaarne in zijn dienst.

Raden Wijaya onderscheidde zich aan 't hof te Daha door zijn trouw en niet minder door zijne bekwaamheid in 't steekspel. Ook zijne volgelingen muntten in krijgshaftige oefeningen uit.

Gedurende zijn verblijf te Daha, ontving hij van Wīrarāja den raad aan Jaya Katong vergunning te vragen om de woeste gronden van Trik oorbaar te maken. De vorst stond het verzoek gereedelijk toe. Toen eenige Maḍureezen, die Wijaya van 't eiland medegebracht had, aan 't roden waren — zoo luidt het verhaal — wilde een hunner, die honger had, maja-vruchten eten, maar ze smaakten hem bitter, zoodat hij ze wegwierp. Daarom, zoo zegt men, kreeg de desa, die daar gesticht werd, den naam van Majapahit, «Bittere maja».

De getrouwheid waarmede Raden Wijaya zich van zijn dienstplicht jegens Daha's koning gekweten had, was slechts geveinsd. Toen de nederzetting te Majapahit in volkrijkheid toenam, ontwaakte de begeerte in hem om het masker af te werpen en tegen zijn heer op te staan. Van dit voornemen onderricht, ried Wīrarāja hem aan niet overijld te handelen, maar te wachten totdat men met de Tataarsche krijgsmacht, door den Keizer van China afgezonden, kon samenwerken om tegen Daha op te trekken. Inderdaad werd de gewenschte samenwerking met de Tataren, die in Çāka 1215 op Java landden, verkregen. Er werd opgerukt naar Daha; in een reeks van gevechten werd het leger van Jaya Katong verslagen, hij zelf werd door de Tataren overwonnen en gevangen gemaakt. Raden Wijaya

trok de kraton van Daha binnen, bevrijdde de tweede dochter van Kṛtanagara en voerde haar met zich naar Majapahit. Na de verovering van Daha keerde Raden Wijaya zich tegen zijn eigen bondgenooten, de Tataren, die overbluft door dat verraad en van alle kanten in 't vreemde land bestookt, den terugtocht aannamen en onverrichterzake naar China terugkeerden. Zoo de handelwijze van Wijaya, hoezeer verraderlijk, alleszins verklaarbaar is, die van de Tataarsche bevelhebbers is het niet. Zij waren uitgezonden om den hoon te wreken dien Kṛtanagara een gezant des Keizers had aangedaan, maar bij hun aankomst op Java was genoemde koning reeds dood, en al was Jaya Katong in zijn plaats getreden, hij had den Mongoolschen heerscher van 't Hemelsche Rijk niets misdaan. Het optreden van de Tataarsche expeditie tegen hem was dus door niets gerechtvaardigd. Het is niet onmogelijk dat de Tataarsche legerhoofden het slachtoffer waren van bedriegelijke voorspiegelingen; volgens de Pararaton had men hun beloofd, voor hun hulp tegen Daha, de twee beeldschoone princessen van Tumapĕl den Keizer van China aan te bieden. Het is ook denkbaar dat de Tataren, tuk op krijgsroem en buit, niet gaarne met ledige handen thuis wilden komen en daarom aan den oorlog deelnamen, al was de reden van de strafexpeditie vervallen. Wat hiervan zij, het is te begrijpen dat de Chineesche berichten zooveel mogelijk de mislukking van den tocht verbloemen en de ware oorzaken van die mislukking verzwijgen.

Kort na de verovering van Daha kwamen de Javaansche troepen, die Sumatra waren gaan veroveren terug, met twee princessen, waarvan de eene, Dara Pĕṭak, door Wijaya tot bijzit gemaakt werd. Wat Jaya Katong betreft, hij stierf als gevangene in Çāka 1215 of 1216.

In 1216 (1294) trad Raden Wijaya als heerscher op. Als koning noemde hij zich Kṛtarājasa Jayawardhana, zooals te lezen staat in eene door hem in Çāka 1216 uitgevaardigde oorkonde. Zijne voornaamste gemalinnen waren de twee dochters van Kṛtanagara, van wie boven meermalen sprake geweest is.

De zooeven vermelde oorkonde is een hoogst belangrijk stuk, om meer dan ééne reden, maar voornamelijk omdat het een uitvoerig officieel verhaal bevat van den oorlog tusschen Kṛtanagara en Jaya Katong, en de lotgevallen van Raden Wijaya bij zijn omzwervingen, toen hij vluchten moest voor de troepen van Daha, totdat hij naar Maḍura uitweek. Eenmaal, toen de vijand hem nauw op de hielen zat en zijn lijfwacht uit niet meer dan twaalf man bestond, gebeurde het volgende, dat met de eigen woorden van de oorkonde, volgens de vertaling van Brandes, moge medegedeeld worden.

«Met het aanbreken van den dag kwam Zijne Majesteit hongerig, vermoeid, verdrietig en bedroefd, en wanhopende aan zijn leven, bij het volk

van Kudadu. De ramp, die Zijne Majesteit trof, was buitengemeen groot, maar toen hij bij het dorpshoofd van Kudadu kwam, was dat dorpshoofd zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst, zooals bleek uit het aandragen van eten en drinken en van rijst, en hij gaf Zijne Majesteit een schuilplaats, er op uit Zijne Majesteit's doel te bereiken, dat deze niet gevonden mocht worden, als de vijand hem zou zoeken, terwijl hij hem ten slotte den weg wees en begeleidde tot aan het gebied van Rĕmbang, opdat Zijne Majesteit, zooals hij wenschte, (van daar) naar Maḍura zou ontkomen.» [l. c. p. 83].

Uit dankbaarheid voor de menschlievende behandeling, indertijd te Kudadu ondervonden, verordent de Koning in de door hem uitgevaardigde oorkonde, dat hij aan 't dorpshoofd van Kudadu alle gronden van Kudadu schenkt, om uit te maken een zelfstandig en vrij rechtsgebied, erfelijk te genieten door 's mans kinderen en kleinkinderen, tot in lengte van dagen, zoodat de gemeente Kudadu ophoudt een deel uit te maken van 't heilig vrijgebied van Klĕme.

Koning Kṛtarājasa regeerde zeer kort, daar hij overleden moet zijn in Çāka 1217 (A. D. 1295). Na zijn dood werd hij bijgezet in Antapura.

Als tweede vorst van Majapahit staat te boek Raden Kala Gĕmĕt, de zoon van Wijaya bij de Sumatraansche prinses Dara Pĕṭak. Aangezien deze prinses eerst in 1215 (1293) op Java kwam, moet Kala Gĕmĕt in 1217 nog een zuigeling geweest zijn. Wie als voogd in zijn plaats het bewind voerde, wordt niet vermeld. [1]

Gedurende de regeering van dezen vorst, die als koning Bhaṭāra Jayanagara heette, hadden herhaaldelijk opstanden plaats, die echter alle bedwongen werden. In 't algemeen genoot Jayanagara niet de achting zijner onderdanen; hij maakte zich de Kṣatriya's tot vijanden en berokkende zijn eigen ongeluk, doordat hij de vrouw van zekeren Tañca onteerd had. De man wreekte zich door den koning, terwijl hij bij diens ziekbed was toegelaten, te doorsteken, en zoo kwam Jayanagara om in Çāka 1250 (A. D. 1328); zijn overschot werd bijgezet te Kapopongan, al. Çṛnggapura.

Het bewind over 't rijk werd nu aanvaard door Bhreng Kahuripan, d. i. Hare Hoogheid (resideerende) te Kahuripan of, zooals de Sanskrit-naam luidt: Jīwana, een halfzuster van den vorigen vorst. Uit eene door Brandes aangehaalde oorkonde blijkt, dat zij als heerscheres genoemd werd Jayawiṣṇuwardhanī. Ook is uit die zelfde oorkonde, als ook uit het dichtwerk Nāgarakṛtāgama op te maken, dat zij wel is waar de teugels van 't bewind

[1] Nadat Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 143—148 had aangetoond, dat de dood van Kṛtarājasa en de troonbestijging van zijn zoon eerst in 1231 Ç. vallen, ook volgens den Pararaton, heeft Prof. Kern zich met diens opvatting vereenigd. Zie hierachter bij Zang 47. (*Noot van 1917*).

voerde, doch tevens dat zij als regentes voor haar onmondigen zoon Hayam Wuruk regeerde, terwijl zij het koninklijk gezag, zij het slechts *pro forma*, deelde met hare jongere zuster, Bhreng Daha, en de weduwe van Kṛtarājasa (Raden Wijaya). Verder leeren wij uit beide gelijktijdige bronnen, dat de naam van haar man, den vader van Hayam Wuruk, was Kṛtawardhana, en niet Cakradhara, zooals de Pararaton opgeeft, welke waarschijnlijk een ambtstitel met den eigennaam verward heeft. Kṛtawardhana was namelijk opperrechter of minister van justitie onder de regeering zijns zoons en misschien reeds onder die zijner moeder. [1]

Ten tijde der regeering van Koningin Jayawiṣṇuwardhanī werd het oppergezag van Majapahit uitgebreid door nieuwe veroveringen. In bovenbedoelde oorkonde noemt zij zich Opperheerscheres van geheel Java, Bali en de andere eilanden. Een reeks van landen over den geheelen Archipel verspreid, worden opgesomd als veroverd onder aanvoering van den Patih Gajah Mada. Of die alle reeds onder de regeering der Koningin onderworpen werden, is niet met stelligheid uit te maken; hoogstwaarschijnlijk vallen eenige veroveringen eerst in den tijd van haar zoon Hayam Wuruk, maar onder dezen had het Rijk van Majapahit zijn grootsten omvang bereikt; welke landen tot de onderhoorigheden van 't rijk behoorden, daarover zullen wij straks gelegenheid hebben om uit te weiden.

Het is reeds door Brandes aangetoond dat met de Opperkoningin van Java, van wie in de inscriptie op het door den Sumatraanschen vorst Ādityawarman opgerichte Mañjuçrī-beeld in Çāka 1265 gewaagd wordt, Koningin Jayawiṣṇuwardhanī moet bedoeld zijn. [2] Ādityawarman was een verwante van haar, en tevens een geloofsgenoot, want hij was Buddhist en zij eveneens, gelijk de Nāgarakṛtāgama verzekert.

Er wordt niet vermeld wanneer de Koningin hare waardigheid nederlegde. In verband met het zooeven gezegde, moet zij nog in Çāka 1265 (A. D. 1343) aan 't bewind geweest zijn. En dit is alleszins waarschijnlijk, want haar zoon zal toen nog wel niet mondig geweest zijn, en daar wij van elders weten dat zij als voogdes over hem waakte, mag men aannemen dat zij nog ettelijke jaren langer aan de regeering bleef. Hoeveel langer is zelfs niet bij benadering te bepalen, daar het geboortejaar van Hayam Wuruk onbekend is. In allen gevalle moet hij na Çāka 1250 geboren zijn, want zijn oom

---

[1] De naam Kṛtawardhana komt wel voor in den Pararaton, maar als zoon van Cakradhara, hetgeen niet uitkomt.

[2] Later betuigde Prof. Kern zijn instemming met het betoog van Krom in Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 5de Reeks II (1916), p. 335—337, volgens hetwelk de hier bedoelde vorstin niet koningin Jayawiṣṇuwardhanī, doch haar moeder, de weduwe van Kṛtarājasa, dus de grootmoeder van den door Prapañca verheerlijkten koning Hayam Wuruk is. (*Noot van 1917*).

Jayanagara, die door Tañca gedood werd, verhinderde dat zijne zusters een huwelijk aangingen. Uit een bericht in 't meermalen vermeld gedicht, moet men afleiden, dat Hayam Wuruk in Çāka 1272 nog onder voogdij stond. Stellen wij nu gissenderwijs, dat hij de regeering overnam van zijne moeder in Çāka 1275, dan zal hij, vermits hij stierf in Çāka 1311, nog altoos 36 jaren als koning geheerscht hebben; een mooi cijfer voor een vorst van Majapahit. [1]

Onder Hayam Wuruk, anders genaamd Rājasanagara en Sang Hyang Wĕkas ing Sukha, bereikte Majapahit den hoogsten trap van luister en macht. Zoowel in den Pararaton als in 't gedicht Nāgarakṛtāgama komt eene opsomming voor van de eilanden en landschappen welke het oppergezag van den Soeverein van geheel Java erkenden. De eene lijst is vollediger dan de andere, maar ze vertoonen niets tegenstrijdigs.

In den Pararaton, om daarmeê te beginnen, leest men de volgende namen: Bali, Ḍompo, Seran, Gurun, Tañjungpura, Suṇḍa, Palembang, Haru, Pahang en Tumasik. Zooals Dr. Brandes aantoont, zijn de meeste dezer namen zóó welbekend, dat elke toelichting overbodig is. In Gurun herkent men den Gorong-archipel; met Haru is bedoeld het oude rijk van dien naam op Sumatra's oostkust; Pahang ligt op de oostkust van 't Maleische schiereiland. Er blijven dus alleen over Tumasik en Tañjungpura. Het eerste wordt door Brandes vereenzelvigd met Samudra; immers Tumasik is een afleiding van tasik, «zee», en Samudra is een Sanskrit-woord voor «zee». Die gissing, indertijd toen ze gemaakt werd, zeer aannemelijk, moet vervallen, nu door de Nāgarakṛtāgama aan 't licht komt dat Tumasik op 't Maleische schiereiland ligt. Over Tañjungpura durfde Brandes geen stellige uitspraak doen, dewijl meer dan één plaats van dien naam in aanmerking komt. De heer Rouffaer gaf als zijne meening te kennen dat met Tañjungpura niet anders dan Borneo kan bedoeld zijn. Het zal blijken dat hij juist gezien heeft.

Wij komen nu tot de opsomming van de voornaamste grootere en kleinere landen, zooals die vervat is in 't gedicht, waarvan de tekst onlangs door Dr. Brandes is uitgegeven onder den titel: «Nâgarakrĕtâgama. Lofdicht van Prapanjtja op Koning Radjasanagara, Hajam Wuruk, van Madjapahit, naar het eenige daarvan bekende Handschrift, aangetroffen in de Puri te Tjakranagara op Lombok». [2] De dichter begint met Sumatra, of

[1] Naar hierachter uit Prof. Kern's bespreking van Zang 1 en 2 blijken zal, is Hayam Wuruk in 1256 geboren en heeft hij in 1272 Çāka = 1350 A.D. het bewind aanvaard. (*Noot van 1917*).

[2] Deel LIV (1e Stuk) der «Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen» (1902).

zooals hij het eiland noemt: Malayu, blijkbaar de algemeene naam van gansch Sumatra bij de Javanen. Op Sumatra dan liggen de volgende landschappen: Jāmbi, Palembang, Tĕba (d. i. naar gewestelijk Bataksche uitspraak Toba), Dharmāçraya, Kaṇḍis, Kahwas, Manangkabo, Siyak, Rĕkān (thans Rokan), Kāmpar, Pane, Kāmpe, Haru, Maṇḍahiling, Tumihang (lees Tamihang), Parlāk, Barat, Lwas, Samudra, Lamuri, Batan, Lāmpung, Barus. «Deze en nog andere liggen in 't land Malayu.»

Na Sumatra komt aan de beurt «het eiland Tañjungnagara»; dit woord is synoniem met Tañjungpura, en dat dit de Javaansche naam voor Borneo is, blijkt uit het vervolg, want als onderdeelen van Tañjungnagara noemt de dichter op: Kapuas, Katingān, Sāmpit, Kuṭa Lingga, Kuṭa Waringin, Sambas, Lawai [1], Kaḍangḍangan, Laṇḍa, Samĕḍang, Tirĕm, Seḍu, Burune(ng), Kalkasaluḍung, Solot, Pasir, Baritu, Sawaku, Tabalung, Tuñjungkute, Malano; met hoofdstad Tañjungpurī.

Als onderhoorigheden op 't schiereiland van Malakka worden opgegeven: Pahang, Hujung Tanah [2], Lĕngka-suka, Semong, Kalantĕn, Tringgano, Nagor, Pakamuwar, Ḍungun, Tumasik, Sang hyang hujun, Kĕlang, Kĕḍa, Jĕre, Kañjapiniran(?), benevens eenige eilandgroepen.

Overgaande tot de bezittingen ten oosten van Java, vermeldt de dichter de volgende namen: Bali met Baḍahulu en Lwā-gajah; Gurun met Sukun als hoofdplaats; Taliwang, Ḍompo, Sapi, Sang hyang Api, Bīma, Seran, de eilandengroep Hutan Kaḍali, Gurun [3], Lombok Mirah, Sākṣak, het landschap Bāntayan met hoofdplaatsen Bāntayan en Luwuk, de eilandengroep Uḍamakatraya [4], Makassar, Butun, Banggawī, Kunir, Galiyao, Salaya, Sūmba, Solot, Muar, Waṇḍan, Ambon, Maloko, Wwanin(?), Seran (reeds genoemd), Timor en vele bijbehoorende eilandjes.

Deze dorre opsomming is welsprekender dan elke schildering van de macht van Java in 't midden der 14de eeuw van onze jaartelling. Dat ettelijke plaatsnamen niet meer bekend zijn en enkele er onder zeer stellig foutief zijn overgeleverd, kan den algemeenen indruk niet verzwakken, want het is en blijft duidelijk, dat het gezag van Majapahit zich uitstrekte over nagenoeg geheel Nederlandsch Indië, en ten deele zelfs verder, dewijl het ook erkend werd op het schiereiland van Malakka en, naar het schijnt, ook in

---

[1] Door een drukfout stond hier: Wawai. (*Noot van 1917*).

[2] Door een drukfout stond hier: Hujung, Tanah. (*Noot van 1917*).

[3] Dit tweemaal voorkomen van Gurun is vreemd; het eerste Gurun lijkt een andere eilandgroep te zijn dan de Gorong-archipel.

[4] In Tijdschr. Aardr. Genootsch. 2: XXVIII (1911), p. 475—476 deelde Van Eerde mede, dat Prof. Kern in Uḍamakatraya [= Taḷ-]oda makatraya, een Oudjav. benaming van «de drie (grootste) Talaud»-eilanden herkende; waarin taḷ = taḷa = tara = «bewoners» dan zou zijn. (*Noot van 1917*).

het tegenwoordige rijk van Bruni, hetwelk toch wel met het Burune(ng) van de lijst zal bedoeld zijn.

Het lofdicht op Koning Hayam Wuruk, anders genaamd Rājasanagara, waaraan de medegedeelde lijst ontleend is, bevat een schat van allerlei bijzonderheden, die voor onze kennis der geschiedenis van Java en de toestanden aldaar in de 14de eeuw van 't hoogste belang zijn. Veel van hetgeen in de Pararaton even wordt aangeroerd, vindt men in 't gedicht terug, maar vollediger, en ook juister, daar de dichter een tijdgenoot was van de toestanden die hij beschrijft. Wij worden door hem onderricht over de familiebetrekkingen van den Vorst; over zijne verhouding tot buitenlandsche vorsten, o. a. die van Campa, Kamboja, Siam; over zijne vrome stichtingen en schenkingen; over zijne zorg voor 't algemeene welzijn; over zijn bezoek aan verschillende plaatsen op Java; over de schitterende feesten die hij placht te geven; over dit alles en nog veel meer weet de dichter te verhalen op betrekkelijk eenvoudige wijze, zonder de loftrompet al te luid te doen klinken. Van groot belang is ook zijne beschrijving van de hoofdstad Majapahit en van vermaarde godsdienstige gebouwen in 't land, waarvan enkele reeds in zijn tijd in een toestand van verval verkeerden.

Ten aanzien der familiebetrekkingen van Hayam Wuruk, bevat het gedicht het een en ander wat tot aanvulling strekt van de opgaven in de Pararaton. In dit laatste werk wordt vermeld, dat de moeder van den Koning nog twee dochters had, van wie de oudste huwde met den Prins van Matahun, en de jongste met den Prins van Paguhan. Als naam van den echtgenoot der eerste wordt opgegeven Raden Larang. Uit het dichtwerk leeren wij, dat de jongere zuster van Hayam Wuruk, Hare Koninklijke Hoogheid van Lasĕm, gehuwd was met Rājasawardhana, vorst van Matahun [1]; de gemaal der jongste zuster, H. Hoogheid van Pajang, heet in de Pararaton Sumana, doch in 't gedicht Singhawardhana, vorst van Paguhan.

Van de moei des Konings — die hij echter als «moeder» betitelt —, H. Kon. Hoogheid van Daha, hebben wij reeds gezien dat zij de eer der koninklijke waardigheid deelde met hare oudere zuster van Koripan of Jīwana, de heerschende opperkoningin Jayawiṣṇuwardhanī. Dit komt ook duidelijk uit in 't dichtwerk, waar van haar o. a. getuigd wordt, dat zij in alle opzichten

[1] Er is iets duisters in den tekst, in zooverre H. Hoogheid van Lasĕm een jongere zuster genoemd wordt en toch ook dochter van H. Hoogheid van Daha. Was zij soms door deze als kind aangenomen? Of heeft de schrijver van de Pararaton een ouder bericht misverstaan? — (In zijn bespreking van Zang 5 hierachter neemt Prof. Kern aan, dat er van twee personen sprake is, van welke de ééne de vorstin van Lasĕm, de andere een dochter van H. Hoogh. van Daha is. *Toevoeging van 1917.*)

de gelijke is van H. Kon. Hoogheid van Jīwana en als haar volle titel opgegeven wordt: Haji Rājadewī [1] Mahārājasā. De naam van haar gemaal, bekend uit de oorkonde, was Wijayarājasa; in 't gedicht heet hij evenzoo, met den titel van Vorst te Wĕngkĕr.

Uit het geschiedboek weten wij reeds dat Hayam Wuruk in tweede huwelijk getrouwd is geweest met zijn volle nicht, de dochter van H. Hoogheid te Daha en den bovengenoemden Heer van Wĕngkĕr, terwijl zij betiteld wordt als Paduka Çori. Uit het gedicht leeren wij, dat zij heette Susumnadewī en dat zij den titel van Parameçwarī voerde als voornaamste gemalin des Konings, wien zij in alle opzichten waardig was. [2]

Van verscheidene andere bijzonderheden welke de Pararaton van 's Konings karakter en bedrijf mededeelt, wordt ook door den lofdichter gewag gemaakt. Vergelijkt men de berichten onderling, dan bespeurt men, dat het geschiedwerk uit andere bronnen dan 't gedicht geput heeft, want beide geschriften wijken in bijzaken, schoon niet wezenlijk, van elkaar af, en bovendien bevat de Pararaton tal van feiten, waarvan de vermelding buiten het plan des dichters viel. Die kleine, niet wezenlijke verschillen verhoogen natuurlijk de algemeene geloofwaardigheid van de overlevering die in 't geschiedwerk hare uitdrukking heeft gevonden. Tot staving van 't beweerde zij hier een tweetal voorbeelden aangehaald.

In de Pararaton wordt als een merkwaardig feit vermeld, dat in den jare 1284 (1362—1363) een groot Çrāddhafeest, d. i. een lijkmaal ter eere der voorouders, plaats had. Hierover wijdt de dichter uit in den 67sten Zang, waar hij beschrijft «het Çrāddha ter eere der gestorvenen».

Als iets eigenaardigs van Hayam Wuruk noemt de Pararaton zijn liefhebberij in tooneelvertooningen, waaraan hij persoonlijk deelnam, mededingende met anderen [3]. Welnu, in Zang 91 wordt eene uitvoerige beschrijving gegeven van een tooneelvertooning, waarbij allerlei hofgrooten als medespelers optraden en de koning door zijn voortreffelijk spel de toeschouwers beurtelings deed schaterlachen en tot tranen toe roerde.

Slechts voor een klein gedeelte biedt de overrijke stof van 't lofdicht gelegenheid tot vergelijking van de daarin vervatte gegevens met hetgeen van elders bekend is. Men kan zelfs zeggen, dat het gewichtigste gansch nieuw is. Zoo treffen wij — om maar enkele voorbeelden te noemen — in Zang 8 eene plaatsbeschrijving aan van de hoofdstad Majapahit, waarbij de ligging

---

[1] In de oorkonde (Pararaton, blz. 121), is van den titel nog overig de lettergreep w i.

[2] Later heeft Prof. Kern Susumnadewī niet meer als den naam der koningin opgevat, doch als dien eener godin, met welke de vorstin wordt vergeleken. Zie de behandeling van Zang 7 hierachter. (*Noot van 1917*).

[3] Dit is m. i. bedoeld met a m a d o n i.

van de paleizen, tempels en andere openbare gebouwen aangewezen en hun uiterlijk voorkomen in 't kort geschetst wordt. Elke beschrijving van dien aard zonder afbeeldingen zal altoos een onvolkomen beeld van de werkelijkheid geven; ook mogen we niet vergeten, dat de dichter niet voor ons schreef, maar voor zijne land- en tijdgenooten, voor wie eene korte aanduiding voldoende was. Niettemin is die beschrijving van de prachtgebouwen der hoofdstad ook voor ons van groote waarde, vooral ten opzichte van de geschiedenis der Hindu-Javaansche bouwkunst.

In de eerste jaren nadat Hayam Wuruk zelfstandig heerscher geworden was, ondernam hij herhaaldelijk tochten naar verschillende streken van Java om het land te leeren kennen en zich met de noodige staatsie als koning den volke te vertoonen. Op een dezer tochten vergezelde hem ook de dichter, die daardoor in de gelegenheid gesteld was eene vrij uitvoerige beschrijving te geven van de bezochte plaatsen en de merkwaardigheden er van, hetzij bouwwerken, historische herinneringen of anderszins. Het behoeft geen betoog, dat zulk een reisverhaal, waarin alle pleisterplaatsen genoemd worden, in de eerste plaats voor de aardrijkskunde van Java in de 14de eeuw, van belang is en van zelf tot vergelijking met den tegenwoordigen toestand des lands uitlokt. Doch dit is een onderwerp, dat eene gezette studie vereischt, liefst door iemand die ter plaatse den in 't gedicht aangegeven weg kan volgen.

De dichter weet afwisseling te brengen in 't reisverhaal door hier en daar over aangelegenheden die hem persoonlijk aangaan, te spreken. Zoo vertelt hij dat hij, terwijl de Koning te Singhasāri vertoefde, van de gelegenheid gebruik maakte, om een eerwaardigen ouden Buddhistischen geestelijke, een verwant des Konings, te bezoeken. Deze grijsaard, die over de drie-en-tachtig jaar oud was, had het oppertoezicht over de vorstelijke graven, in de eerste plaats over het graf te Kagĕnĕngan, waar, zooals men ook uit de Pararaton weet, de stichter der dynastie bijgezet was. Het was juist om over de geschiedenis van Ken Angrok en diens opvolgers betrouwbare inlichtingen te ontvangen, dat onze dichter, Prapañca, zijn geloofsgenoot opzocht. De oude man voldoet gereedelijk aan 't verlangen van Prapañca en geeft in Zang 40 tot 49 een doorloopend verhaal, te beginnen met het optreden van Ken Angrok, hier Ranggah Rājasa, en naar de plaats waar hij begraven was: Bhaṭāra Kagĕnĕngan genoemd, tot aan de regeering van Hayam Wuruk toe. Gelijk ook in de Pararaton, wordt de stamvader van 't Majapahitsche vorstenhuis gekenschetst als zijnde «van goddelijken aard en zoon van Brahma van wege Girīndra» d. i. Çiwa, en ook als «zoon van Girīndra». Dat hij een incarnatie van Wiṣṇu zou wezen, wordt er niet bijgevoegd. Evenals in 't geschiedboek wordt als 't jaar van den val van Kĕḍiri opge-

geven Çāka 1144; aan 't begin van de geschiedenis leest men het jaartal 1104, dat bedoeld moet wezen als geboortejaar van Rājasa, hoewel de dichter zich onduidelijk uitdrukt. Hij stierf in Çāka 1149 volgens het gedicht, doch volgens de Pararaton eerst in 1169; hij werd opgevolgd door zijn zoon Anūṣanātha, een naam, die synoniem is met Anūṣapati. Deze overleed in 1170 en werd bijgezet te Kiḍal, waar een Çiwa-beeld met zijn trekken werd opgericht; hij was namelijk Çiwaiet, en daarom wordt van hem gezegd, dat hij na zijn dood terugkeerde naar Çiwa's woning.

Zijn opvolger en zoon, heet het, was Wiṣṇuwardhana. Van Tohjaya, die trouwens maar heel kort regeerde, wordt niet gerept, hetgeen niet mag aangemerkt worden als een bewijs, dat het geschiedboek, waarin Tohjaya wel vermeld wordt, in dit geval eene minder juiste voorstelling geeft. Immers al mag men veilig aannemen, dat Prapañca een volkomen onwraakbaar getuige is voor al wat in zijn eigen tijd voorviel, hetzelfde geldt niet voor zaken, die èn hij èn zijn zegsman enkel van hooren zeggen wisten.

Ten opzichte van Wiṣṇuwardhana, bestaat er tusschen onze beide berichtgevers de meest gewenschte overeenstemming. Het gedicht bevestigt wat in de Pararaton gezegd wordt van de vriendschappelijke verhouding tusschen Wiṣṇuwardhana en Bhaṭāra Narasingha en van de bestraffing van Linggapati.

Wiṣṇuwardhana, kortweg ook Wiṣṇu genoemd, overleed in Çāka 1190 of 1194 — de lezing is onzeker [1] — en zijn overblijfselen werden bijgezet deels te Waleri met zijn standbeeld als Çiwa, deels te Jajagu, waar hij als Buddha werd voorgesteld. Kort na hem stierf ook zijn vriend Narasingha, wiens beeld als Çiwa werd opgericht te Kumitir [2].

De volgende koning was Kṛtanagara. Deze was het, die na in 1197 den snoodaard Cayarāja — volgens de lezing van de Pararaton: Bhaya [3] — uit den weg geruimd te hebben, een krijgstocht liet ondernemen naar Malayu, nog in hetzelfde jaar. De onderwerping van Sumatra en van Pahang schijnt binnen korten tijd gevolgd te zijn, terwijl ook de Suṇḍa-landen, Madhura en nog eenige andere streken, de opperheerschappij van Java erkenden. Ten opzichte van 't karakter des konings, is de dichter het geheel niet eens met den geschiedschrijver. De monarch wordt ons afgeschilderd als een voorbeeld van een wijs en deugdzaam vorst, doch als men weet, dat Kṛtanagara een ijverig Buddhist was, begrijpt men wat de lofspraak van den Buddhistischen dichter te beteekenen heeft. Het zakelijk verhaal van de Pararaton

---

[1] Het laatste jaartal ook in de Pararaton. — (Blijkens zijn vertaling van Zang 41 hierachter heeft Prof. Kern ten slotte aan 1190 de voorkeur gegeven. *Toevoeging van 1917.*)

[2] Het geschiedboek heeft Kumĕpĕr.

[3] De karakters ca en bha kunnen in 't oude schrift licht verward worden.

met de eenvoudige daarin medegedeelde feiten, verdient onvoorwaardelijk meer vertrouwen.

Kṛtanagara stierf in Çāka 1214 [1], of zooals de dichter het eerbiedig uitdrukt: «keerde terug naar het Buddhaverblijf.» De Pararaton vermeldt het sterfjaar niet; Brandes meende daarvoor te mogen aannemen 1197, doch zulks is reeds daarom onmogelijk, omdat Kublai Khan, de Mongoolsche Keizer van China, niet zeventien jaren of meer kan hebben laten verloopen, alvorens den hoon, zijn afgezant door den Javaanschen vorst aangedaan, te wreken. Ook kan men uit de bewoordingen van 't Chineesche verslag der zoo jammerlijk mislukte expeditie, opmaken, dat Kṛtanagara niet lang vóór de aankomst der Keizerlijke troepen, 't aardsche met het eeuwige verwisseld had.

Na den dood van Kṛtanagara sprak men van hem als «de zalige gestorvene in Çiwabuddhaloka», d. i. in de wereld van Çiwa-Buddha; de plaats waar zijn overschot rustte, ontving ook den naam van Çiwa-Buddha, en het met zijn trekken aldaar opgerichte beeld evenzoo. Op een andere plaats [2] stond een beeld van hem als Jina (Buddha).

Na den dood van den Vorst «Zaliger in Çiwa-Buddha's verblijf», volgde een tijd van beroerte, veroorzaakt door den vasalvorst van Kĕḍiri, Jaya Katong, die door den dichter in de zwartste kleuren wordt afgeschilderd. Uit den jammerlijken toestand waarin 't rijk onder het juk van den geweldenaar verkeerde, werd het gered door Prins Wijaya, schoonzoon des vorigen konings, die met behulp van de Tataren — zoo heeten de Mongoolsch-Chineesche troepen ook bij Prapañca — Jaya Katong fnuikte.

Wijaya besteeg den troon na den dood van Jaya Katong in Çāka 1216, nam den koningsnaam Kṛtarājasa Jayawardhana aan en verhief Majapahit tot hoofdstad des rijks. Hij genoot de vruchten van zijne overwinning op Jaya Katong en zijn koningschap slechts zeer kort, want hij kwam reeds te overlijden in 1217. Het gedicht geeft als jaartal 1216, doch dit rijmt niet met wat onmiddellijk voorafgaat, waar te lezen staat, dat hij zijn zoon Jayanagara tot troonsopvolger liet wijden, zoodat de opgave van de Pararaton, waarin als sterfjaar 1217 wordt opgegeven, stellig nauwkeuriger is. [3] Spoedig na den dood des stichters van Majapahit, werd zijn standbeeld, als Buddha voorgesteld, opgericht binnen den Kraton, waar hij ook begraven werd; vandaar dat zijn graf bekend stond onder den naam van Antahpura,

---

[1] De lezing j a k a in den tekst is een schrijffout voor j a n a. Of de opgave van den dichter geheel juist is, kan niet met beslistheid gezegd worden.

[2] De lezing bedorven; misschien Sakala of Sagala. — (De laatste naam is de juiste. Zie Prof. Kern's bespreking van Zang 74 hierachter. *Toevoeging van 1917.*)

[3] Het juiste sterfjaar is 1231 Ç. Zie de noot op p. 238 hiervóór. (*Noot van 1917*).

d. i. de Dalĕm. Er werd echter ook een standbeeld in Çiwa-vorm voor hem opgericht te Simping.

Jayanagara regeerde tot 1250 Çāka en keerde toen terug tot Wiṣṇu's plaats, zooals de dichter zich uitdrukte. De Koning was dus een Wiṣṇuiet. Zijn overschot werd bijgezet in de Dalĕm, waar ook zijn standbeeld als Wiṣṇu prijkte. Nog op twee andere plaatsen, te Çilā Pĕṭak en te Bubat werden standbeelden in Wiṣṇu-gedaante voor hem opgericht, terwijl hij te Sukalīla werd afgebeeld als de Dhyānibuddha Amoghasiddhi in levenden lijve. In de Pararaton heet het alleen dat hij begraven werd te Kapopongan, anders genaamd Çṛnggapura.

Als voornaamste heldenfeit van den vorigen Koning, vermeldt het dichtwerk kortelijk de onderwerping van Nambi van Lumajang. Dezelfde geschiedenis wordt ook, en wel veel uitvoeriger, in 't geschiedboek verhaald.

Jayanagara werd, zooals wij weten, in de regeering opgevolgd door zijne zuster, de Vorstin van Jīwana (Kahuripan). Schoon zij de waardigheid bekleedde van Opperkoningin, droeg hare regeering toch het karakter van een regentschap voor den tijd dat haar zoon nog onmondig was. De zware last van 't bestier van 's lands zaken, kwam eigenlijk neêr op den Patih Gajamada, die zich ook als krijgsoverste onderscheidde en met recht een *auctor imperii* mag genoemd worden, want onder zijn bevelhebberschap werden de meeste veroveringen buiten Java gemaakt. Uit alles wat van dezen vermaarden staatsdienaar verhaald wordt, blijkt dat hij een man was met «imperialistische» neigingen, waaruit men mag opmaken, dat niet enkel in onze dagen een minister nog imperialistischer kan zijn dan de koning zelve. Wij moeten ter eere van den Javaanschen veldoverste en staatsman hieraan toevoegen, dat er in onze bronnen niets gemeens en laags van zijn karakter te ontdekken is, hetgeen men niet van alle Europeesche imperialistische ministers kan zeggen.

De voornaamste feiten onder de regeering der Koninginnemoeder, waarvan 't lofdicht gewag maakt, zijn de onderwerping van Saḍeng in 1253 Çāka [1], ook vermeld in de Pararaton, en de tuchtiging van Bali in 1256.

Hiermede eindigt het verhaal, dat de dichter den ouden Buddhistischen geestelijke in den mond legt. Bovenstaand beknopt uittreksel er van zal voldoende wezen om den lezer de overtuiging te schenken, dat de Nāgarakṛtāgama en de Pararaton van elkaar onafhankelijk zijn. De geringe verschillen die men bij onderlinge vergelijking der berichten ontdekt, zijn een waarborg, dat de feiten, waarover tusschen beide geschriften geen verschil bestaat, op geloofwaardigheid aanspraak mogen maken.

---

[1] In den tekst te lezen: ring agnīṣware.

Op verschillende plaatsen van zijn werk heeft de dichter gelegenheid eene kortere of langere beschrijving te geven van heiligdommen, die grootendeels kunnen bestempeld worden als graftempels. Het is te verwachten, dat die beschrijvingen zullen blijken nuttige gegevens te bevatten voor en bij de oudheidkundige nasporingen, die nu reeds in vollen gang zijn. Om het geduld des lezers niet al te zeer op de proef te stellen, vergenoegen we ons met de aandacht te vestigen op één zeer merkwaardig bouwwerk, gesticht door Kṛtanagara, den laatsten Koning van Singhasāri, te Usāna.[1] Uitdrukkelijk wordt gezegd dat, wijl de vorst bij zijn leven zoowel een Çiwaiet als een Buddhist was, het heiligdom uit twee gedeelten was samengesteld: 't onderdeel was Çiwaietisch, de top Buddhistisch. Binnen in 't gebouw stond een prachtig Çiwabeeld, boven was er een beeld van den Dhyānibuddha Akṣobhya met de kroon op 't hoofd.

Om de volle waarde van den Nāgarakṛtāgama als bron voor de Javaansche geschied- en oudheidkunde in 't licht te stellen, is een grondige, en om meer dan éóne reden, tijdroovende studie noodig. Daartoe voelde zich de schrijver van dit voor den algemeenen lezer bestemde opstel niet geroepen. Wat hij beoogde, was de aandacht te vestigen op de uitgave van een Oudjavaansch werk, dat door een gelukkig toeval voor ons bewaard is gebleven in 't eenige daarvan bekende HS. Het is te hopen, dat de zoo ijverige uitgever den noodigen tijd moge vinden om de uitkomsten waartoe men door eene grondige studie van den Nāgarakṛtāgama geraakt, wereldkundig te maken. Niemand toch is daarvoor zóó goed voorbereid als hij zelf, want aan de onmisbare kennis van de oude taal, paart hij eene groote vertrouwdheid met de geschied- en oudheidkunde van 't eenmaal zoo machtige, in kunst en letteren uitblinkende Java.

---

[1] Later heeft Prof. Kern r i n g u s ā n a niet meer als plaats-bepaling opgevat, doch als «oudtijds». In het oorspronkelijke artikel staat «den eersten Koning van Majapahit» wat klaarblijkelijk een verschrijving is. (*Noot van 1917*).

DE NĀGARAKṚTĀGAMA.

ZANG 1.

(Bijdragen, Dl. 61, 1908.)

Reeds meermalen is de aandacht gevestigd geworden op de neiging tot godsdienstig-wijsgeerig syncretisme waarvan Oudjavaansche geschriften, meer inzonderheid van Mahāyānistische dichters, blijk geven. In den Sutasoma, een romantische bewerking van een bekend Buddhistisch Jātaka, dat op zijne beurt niets anders is dan een voor didaktische doeleinden pasklaar gemaakte vervorming van den Kalmāṣapāda-mythe, wordt de stelling verkondigd dat Buddha en Çiwa in wezen één zijn.[1] Dit kunnen wij volkomen beamen, wanneer wij ons op nihilistisch standpunt plaatsen. Immers volgens een zekere Mahāyānistische theorie, zooals die o. a. in een inscriptie van Battambang voorkomt[2], is Buddha in wezen kha, d.i. de ledige ruimte. Een ander woord voor kha is ākāça, en tevens wordt het als synoniem beschouwd met çūnya, leeg, nul. Maar als verpersoonlijking van ākāça wordt ook Çiwa beschouwd. Men verkrijgt dus deze vergelijkingen:

Buddha = kha = ākāça = çūnya en:
Çiwa = ākāça = kha = çūnya. Derhalve:
Buddha = Çiwa = O.

Men kan nog meer hieraan toevoegen. In Chāndogyopaniṣad 7, 12, 2 leest men: sa ya ākāçam brahmety upāste, d.i. «hij die den ākāça (den onbegrensden ijlen aether) als het brahman vereert». Hieruit volgt dat er waren die het brahman (het hoogste beginsel) met ākāça vereenzelvigden. Doch het brahman is naar mystieke opvatting ook = ātman (algeest, 't hoogste levensbeginsel). In 't Bhāgavata-Purāṇa (3, 5, 31) wordt de stelling uitgesproken, dat kha het kenmerk van den ātman is. Hieruit volgt nu deze reeks van gelijkstellingen:

Buddha = Çiwa = brahman = ātman = kha = çūnya = O.

Zoo komen wij tot de lijfspreuk der Mādhyamika's, de *fine fleur* der Mahā-

---

[1] Zie deze Serie, Deel IV (1916), p. 172. (*Noot van 1917*).
[2] Zie deze Serie, Deel III (1915), p. 296. (*Noot van 1917*).

yānisten: sarvaṃ çūnyam, Al = Nul. Nihilistischer kan de verst vooruitstrevende philosoof het niet verlangen.

Het merkwaardige in den zang waarmede de Nāgarakṛtāgama opent is niet alleen dit, dat de dichter, Prapañca, Çiwa-Buddha als een twee-eenheid beschouwt, maar dat met dit denkbeeldig wezen verder vereenzelvigd wordt datgene wat in elke secte, godsdienstige of wijsgeerige, als hoogste voorwerp van vereering beschouwd wordt. Als vertegenwoordiger van dat hoogste hier op aarde en in den tijd, geldt voor den hofdichter Zijne Majesteit de Koning Hayam Wuruk, anders genaamd Rājasanagara. Bij zulk een gezindheid vergeleken, is zelfs het verst gedreven Byzantinisme maar kinderspel. Of nu het volk in het algemeen die gezindheid deelde, mag betwijfeld worden. Ook buiten Java vindt men, gelijk bekend is, voorbeelden genoeg dat het hoofd van den Staat goddelijke vereering genoot; hetgeen niet wegnam dat menigmaal zoo'n soort god door lieden uit zijn volk of door zijn eigene liefhebbende verwanten als een hond uit den weg werd geruimd. Wat nu Java betreft, is er op grond van historische berichten reden om te twijfelen of de hofdichter in den vorm, waarin hij zijn slaafsche gevoelens kleedt, eene volksovertuiging uitspreekt, maar wel mag men aannemen dat de uiterlijke vormen van buitengewone onderdanigheid, waardoor de hedendaagsche Javanen zich nog van hun rasgenooten onderscheiden, overblijfselen zijn van hetgeen hun in de Middeleeuwen is ingeprent.

Na deze inleidende opmerkingen laat ik het woord aan den hofpoëet:

Oṃ nāthāya namostu te stuti ning atpada ri pada bhaṭāra nityaça |
sang sūkṣme tĕlĕng ing samādhi Çiwa-Buddha sira sakalaniṣkalātmaka |
sang Çrī-Parwwatanātha nātha ning anātha sira ta pati ning jagatpati |
sang hyang ning hyang iniṣṭy acintya ning acintya hana waya tĕmah nireng jagat || 1 ||

byāpī byāpaka sarwwatatwagata nirguṇa [1] sira ring apakṣa Waiṣṇawa |
ring Yogīçwara poruṣeng Kapila Jambhala sakala sirān hyang ing dhana |
çrī-Wāgindra sirān hyang sakalaçāstra Manasija sireng smarāgama |
ring wighnotsāraṇaprayoga Yamarāja sira makawala-ng jagaddhita || 2 ||

Deze twee strofen kan men aldus vertalen:

«Oṃ! Hulde zij den Beschermer, U! lof van den steeds deemoedig zich buigende vóór de voeten van den Heer! Die uiterst fijn onzichtbaar (aanwezig) is in 't diepst van 't (ekstatisch) gepeins, hij, Çiwa-Buddha, (zoowel) met het stoffelijke verbonden, (als) onstoffelijk van aard; Çrīparwwatanātha, de beschermer der hulpeloozen, hij, de heerscher over de wereldheerschers; de god der goden, die beschouwd wordt als de (of: het) ondenkbare der

[1] HS. niguṇa tegen de maat.

ondenkbaren (of: van 't ondenkbare, 't allerondenkbaarste), (doch tevens) uiterlijk (d. i. waarneembaar) bestaande door zijne incarnatie in de wereld; aldoordringend, zich overal verbreidende, in al het zijnde aanwezig, eigenschaploos [1] is hij voor de Wiṣṇuieten; Īçwara (God de Heer) voor de (theïstische) Yogin's; Puruṣa (individueele ziel) voor Kapila (d. i. voor de aanhangers van de Sānkhya-philosophie); Jambhala in concreten vorm is hij als de god des rijkdoms; Wāgindra (de Heer des Woords, Brahma) is hij als de god van alle wetenschappen; de Minnegod is hij in de leer der Minnekunst; in de middelen om hindernissen uit den weg te ruimen is hij Koning Yama, die het heil der wereld ten waarborg strekt.»

De dichter heeft zijne metaphysische theorieën in zulk een waas van diepzinnige wijsheid gehuld, dat ze eenige toelichting behoeven, die ik zal trachten te verstrekken, voor zooverre ik 's mans bedoeling begrijp.

Het woordje oṃ, waarmêe 't gedicht opent, klinkt bedenkelijk on-buddhistisch. Maar we weten nu eenmaal dat kras syncretisme een kenmerk is van 't Mahāyānisme, zooals dat op Java beleden werd. Eigenlijk is in 't algemeen 't Mahāyānisme besmet met on-buddhistische, vooral Çiwaietische bestanddeelen, zoodat de Voor-indische Hīnayānisten in de 7de eeuw tegenover Hiuen Thsang beweerden, dat het fel door hen bestreden Mahāyānisme een vermomd Çiwaïsme was. Aan die bewering, al is die te sterk uitgedrukt, ligt waarheid ten grondslag. Wat het wijsgeerig stelsel van den linkervleugel der Mahāyānisten, de Mādhyamika's, betreft, dat is niets anders dan de tot de uiterste consequentie gedreven Wedānta, een volslagen Nihilisme. Of nu onze dichter ook de theorie: «'t Al = 't Niet» huldigt, blijkt niet. Hij maakt onderscheid tusschen sakala en niṣkala — twee echt-Çiwaietische termen — en spreekt van de incarnatie van den of het ondenkbare; schijnt dus het bestaan van sakala, van de phaenomenale wereld, te erkennen. Maar dit bewijst niets, want voor dengene die 't Niet als 't eenig wezenlijke beschouwt, is dat wat zich aan ons als wereld en wat zich daarin vertoont, louter schijn, māyā; de wereld is niet, schijnt slechts te zijn. Dat klinkt zeer logisch en — zeer onzinnig. Doch onzinnig is het alleen voor hem die 't gezag der Rede erkent, en voor de verst gevorderde Mahāyānisten is de Rede saṃvṛti, verduistering, uit den booze, in tegenstelling tot de hoogere, ware wijsheid, paramārtha. Een dergelijke strooming kan men waarnemen in de gedachtenwereld van onzen tijd.

Met «de of het onzichtbaar aanwezige in 't diepst van gepeins» zal be-

[1] Kan ook naar de formule van 't Sānkhya-stelsel opgevat worden als: «zoodanig dat de 3 guṇa's, hoedanigheden: sattva, «volkomen zuiverheid», rajas, «hartstocht», tamas, «duisternis», «nog niet als zoodanig tot verschijning zijn gekomen», derhalve nog niet ontwikkeld uit den toestand van chaos of 't niet.

doeld zijn 't als monade, atoomachtig gedachte-beginsel van 't bewustzijn. Het geheele begrip is ontleend, al of niet rechtstreeks, aan een gewone voorstelling in de Upaniṣad's, bijv. Chāndogyopaniṣad 3, 14, 3: eṣa ma ātmāntarhṛdaye aṇīyān wrīher wā yawād wā, «deze ziel van mij, binnen in 't hart, die kleiner is dan een rijstkorrel of een gerstkorrel».

In Çrīparwwatanātha kan çrī het gewone hoogheid aanduidende woord zijn, maar men zou de samenstelling ook kunnen oplossen in Çrīparwwata + nātha, d. i. de Beheerscher van Çrīparwwata. Noch de eene, noch de andere uitdrukking in haar geheel heb ik ooit in een Indisch geschrift ontmoet. Çrīparwwata als bergnaam komt dikwijls genoeg voor. Woorden synoniem met Parwwatanātha, heer der bergen, zijn ook niet zeldzaam, maar geen van alle past, behalve Girīça als benaming van Çiwa. Nu is deze reeds genoemd in de twee-eenheid Çiwa-Buddha. Nochtans is het mogelijk dat hier op Çiwa gedoeld wordt in een bijzondere functie, want het is niets zeldzaams dat een mythisch wezen gesplitst wordt en dan verschillende namen ontvangt naar gelang van de functie die hem toegeschreven wordt. Zou soms onder de door den dichter gekozen uitdrukking de persoon van Bhaṭāra Guru schuilen, dien men noode mist bij een opsomming van hoogere wezens, waarvan de meeste alles behalve buddhistisch zijn? In de Pararaton wordt verhaald dat Bhaṭāra Guru aan de goden Ken Arok of Angrok, den stichter der dynastie waaruit de heerschers van Majapahit sproten, voorstelt als zijn zoon, en dat gezegde Ken Arok, volgens 't besluit der goden als koning den naam van Bhaṭāra Guru voeren zou. Niettemin heet Ken Arok een incarnatie van Bhaṭāra Wiṣṇu en ook een zoon van Brahma. Het is alsof Ken Arok, die in zijn jeugd een groote deugniet was, na koning geworden te zijn, de goddelijkheid van Brahma, Wiṣṇu en Bhaṭāra Guru, *al.* Çiwa, in zijn heiligen persoon vereenigde.[1] Hiermede vergelijke men Zang 40 van den Nāgarakṛtāgama, waar men leest:

> ngūnī Çākābdhideçendu hana sira mahānātha yuddhaikawīra |
> sākṣāt dewātmakāyonija tanaya tĕkap Çrī-Girīndra prakāça ||

D. i. «Weleer in 't Çākajaar oceaan, hemelstreken, maan (d. i. 1104) was er een groot vorst, zeer heldhaftig in den oorlog, blijkbaar van goddelijke natuur, bekend als een niet uit een moederlijf geboren[2] zoon van den Doorluchtigen Girīndra (Heer der bergen).»

Onbetwistbaar is hier met «Heer der bergen» Bhaṭāra Guru aangeduid. Ook verderop wordt Ranggah Rājasa, *al.* Ken Arok, genoemd Çrī-Girīn-

---

[1] Pararaton (1896), blz. 44, vg. Vgl. de Aanteekening van Brandes, blz. 53.

[2] De afkomst van Ken Arok, die hier Ranggah Rājasa heet, als ayonija, wijkt af van de voorstelling in de Pararaton.

drātmaja en Çrī-Girīndrātmasūnu. Op grond van deze bewijsplaatsen, acht ik het boven geuite vermoeden dat de dichter met Çrī-Parwwatanātha Bhaṭāra Guru bedoelt, volkomen bevestigd. Terloops zij vermeld dat de goddelijkheid van den stichter der dynastie ook daaruit blijkt, dat hij na zijn dood «terugkeerde naar 't hemelrijk», mantuk ing swarggaloka.[1]

Jambhala heet volgens een Indisch Buddhistisch Woordenboek ook Pūrwayakṣa, voorts Yakṣa, en Maṇibhadra. In 't «Kurzgefasstes Sanskrit-Wörterbuch» wordt Maṇibhadra genoemd een Yakṣa-vorst en broeder van Kubera. In ons Javaansch gedicht is met Jambhala klaarblijkelijk Kubera zelf bedoeld, de welbekende god des rijkdoms. Deze, ook Waiçrawaṇa geheeten, is een godheid die van ouds aan Buddhisten en Brahmanisten beide gemeen is. Dat Kubera ook bij de oude, rechtzinnige Buddhisten hooge vereering genoot, blijkt o. a. uit zijn beeld aan den Stūpa van Bharhut, waar zijn naam Kupira luidt.

Het zal nauwelijks noodig wezen op te merken, dat poruṣa als synoniem van ātman in 't Sānkhya-stelsel minder juist is voor puruṣa of pūruṣa. Poruṣa uit Skr. pauruṣa is «persoonlijkheid».

De Minnegod wordt beschouwd als de hoofdgodheid in de overgeleverde leer (āgama) der Minnekunst. Daaruit mag men opmaken dat er secten of genootschappen waren die om zoo te zeggen de religie der Min beleden. De dienst van Amor zal bij de Javanen niet minder in zwang geweest zijn dan die van Aphrodite-Venus en Astarte elders, en evenzeer een godsdienstig tintje gehad hebben. Maar men kan moeielijk een soort van vereering denken zóó in strijd met alle beginselen van 't oude, echte Buddhisme als de dienst van Kāma. Aan 't hoofd van den Kāmaloka, de wereld der zinnelijke begeerten, staat volgens een gangbare voorstelling Māra, de Verleider, de Booze. Vandaar dat zelfs in het door den Buddhist Amara-Siṃha vervaardigde Woordenboek, Māra als naam van den Minnegod voorkomt. In brahmanistische geschriften is Māra als benaming van Smara, Kāma, zeer gewoon.

Het is mij niet recht duidelijk in welken zin Koning Yama werkzaam is bij 't uit den weg ruimen van hindernissen. Dit is anders de specialiteit van Gaṇeça of Gaṇapati, die in 't geheel niet genoemd wordt, misschien omdat geen enkele secte hem als hoofdgod of souvereinen geest beschouwt. Gemakkelijker te verklaren is het dat Koning Yama in zijn hoedanigheid als Dharmarāja, Koning der Wet, het heil der wereld bevordert. Zonder de opperheerschappij der Wet kan de menschelijke maatschappij niet gedijen.

Nu volgen in den Eersten Zang nog drie strofen, welke aldus luiden:

---

[1] Nāgarak. Z. 40, st. 5.

nāhan don ing umastutī pada nirāhyun umikĕta kateng nareçwara |
sang Çrī-nātha ri Wilwatikta haji Rājasanagara wiçeṣa bhūpati |
sākṣāt janma Bhaṭāra Nātha sira n-anghilangakĕn i kalangka ning prajā |
hĕnty ang bhūmi Jawātibhakti manukūla tumuluy i tĕkeng digantara || 3 ||

ring Çākarttuçarena rakwa ri wijil nṛpati tĕlas inastwakĕn prabhu |
an garbbheçwaranātha ring Kahuripan wihaga nira n-amānuṣādbhuta |
liṇḍung bhūmi kĕtug hudan hawu gĕrĕh kilat awilĕtan ing nabhastala |
guntur ttang Himawān ri Kāmpud ananā ng-kujana kuhaka māti tanpagap || 4 ||

nāhan hīngan irān Bhaṭāra Girinātha sakala matĕmah prabhūttama |
na lwir sādĕg irekanang sa-Yawabhūmi ◡ ◡ talu tumungkul [1] ādara |
wipra kṣatriya waiçya çūdra caturāçrama sama nipuṇeng samāhita |
hĕnty ang durjjana maryy abuddhi kala kewala matakut i wīryya sang prabhu || 5 ||

D. i. «Zoo tracht ik Zijne voeten [2] te loven, degene die de geschiedenis wil dichten van den Vorst, den doorluchtigen heerscher te Wilwatikta (Majapahit), Koning Rājasanagara, den uitstekenden beheerscher des lands. Als een herboorte van Bhaṭāra Nātha maakt hij een einde aan de schandvlekken der onderdanen. Geheel en al is het land Java (hem) zeer onderdanig, genegen, en verder tot in andere streken.

«In 't Çākajaar jaargetijden, pijlen, zon (d. i. 1256) werd de Vorst geboren, voorbestemd [3] zijnde tot heerscher. Toen onze koning en heer nog in den moederschoot was te Kahuripan, duidden miraculeuse voorteekens aan, dat hij een bovenmenschelijk wezen was: de aarde beefde, damp steeg op (van de vulkanen), er viel een aschregen, de donder rommelde, bliksemflitsen doorkliefden slingerend het luchtruim; een donderend geraas maakte de hoofdberg [4] Kāmpud; verdelgd werden de slechtaards en schelmen, machteloos omgekomen.

«Dat was 't voldingend bewijs dat Bhaṭāra Girinātha (d. i. Bhaṭāra-Guru) zich in concreten vorm incarneerde in den soeverein. Dus bleek het dat zoolang hij heerscht, geheel Java [. . . .] onderworpen, zich eerbiedig voor hem buigt; de Brahmanen, Kṣatriya's, Waiçya's, Çūdra's, de vier Āçrama's

[1] De lezing van den tekst: cawatlukumungkul, is bedorven. Met cawa weet ik geen weg, tenzij bedoeld is waça in den zin van «onderworpen».

[2] Wij zouden zeggen: «allernederigst». Uit deze uitdrukking of synoniemen ervan heeft zich 't gebruik van 't Javaansche sampeyan ontwikkeld.

[3] Eigenlijk: «goedgekeurd». Vgl. wat in de Pararaton blz. 8, 23 gezegd wordt omtrent Ken Arok: yata inastwakĕn sira bhiṣeka Bhaṭāra Guru, en vgl. de vertaling van Brandes, blz. 44.

[4] Dit is, denk ik, bedoeld met Himawān, daar van den Himālaya op Java geen sprake kan wezen.

zijn alle evenzeer stipt in 't hun opgelegde [1]; de boosdoeners hebben opgehouden slecht gezind te wezen, daar zij alle bevreesd zijn voor de mannelijke kracht des heerschers.»

In deze verzen heeft de verheerlijking van Zijne Koninklijke Majesteit het toppunt bereikt. In ondubbelzinnige bewoordingen bestempelt de dichter zijn patroon, Rājasanagara, *al.* Hayam Wuruk, als den god Bhaṭāra Nātha op aarde herboren. Dat Bhaṭāra Nātha identisch is met Bhaṭāra Girinātha blijkt uit vergelijking met de laatste strofe van den Eersten Zang; en, na hetgeen hierboven werd aangehaald uit Zang 40, kan er geen twijfel overblijven dat met Girinātha, synoniem van Girīça, bedoeld is Bhaṭāra Guru.

Onder de uitdrukking digantara, «andere streken», heeft de dichter vermoedelijk verstaan de wingewesten van 't rijk van Majapahit buiten Java; dus wat wij noemen: de buitenbezittingen. In allen geval is het zeker dat het gezag van den Oppervorst van Java zich in de 14de eeuw nagenoeg over dezelfde deelen van den Indischen Archipel uitstrekte als in den nieuweren tijd het Nederlandsch gezag. Men zou geneigd wezen het er voor te houden dat die overeenkomst in de verbreiding van 't rijk van Majapahit en van Nederlandsch-Indië bij de Javanen niet onopgemerkt is gebleven en aanleiding heeft gegeven tot het geloof, in een Javaansche Babad uitgesproken, dat de Hollanders de *rechtmatige* erfgenamen zijn van de heidensche vorsten van Majapahit.

Uit de Pararaton, aangevuld met gegevens uit den Nāgarakṛtāgama, weet men dat Hayam Wuruk de zoon was van Prins Kṛtawardhana en Hare Koninklijke Hoogheid van Kahuripan, die na den dood van haar broeder, Koning Jayanagara, gedurende de minderjarigheid van haren zoon met zoo krachtige hand de teugels van 't bewind voerde onder den naam van Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwardhanī; of, zooals in Zang 2 van den Nāgarakṛtāgama opgegeven wordt: Tribhuwana-wijayottunggadewī. Haar residentie was Kahuripan, waar zij zich met haar gemaal bevond, toen zij zwanger werd van hem die later als Hayam Wuruk, opperheerscher van Java zou worden. Uit Zang 2 weten wij ook dat de Sanskrit-benaming van Kahuripan was: Jīwana, klaarblijkelijk een vertaling van den oorspronkelijken, Javaanschen naam.

Wihaga beteekent eigenlijk «vogel», maar het heeft evenals het Latijnsche *augurium* een ruimere beteekenis gekregen, en wel om dezelfde redenen. Ook in 't Sanskrit is çakuna, «vogel», gebruikelijk in den zin van «voorteeken», inzonderheid «goed voorteeken». Hetzelfde geldt van 't Grieksche *οἰωνός*.

[1] De woorden nipuṇeng samāhita zouden ook kunnen beteekenen: «ervaren in vroom gepeins», doch dit schijnt hier minder passend.

Uit de bewoordingen van 't laatste vers in strofe 4 schijnt men te mogen opmaken dat kort vóór de geboorte van Hayam Wuruk, een hevige uitbarsting van een vuurspuwenden berg plaats had, waarbij tal van menschen jammerlijk omkwamen. Dat de slachtoffers toevallig alle slechtaards en schelmen waren, zal wel alleen door den dichter uitgedacht zijn om 't geval treffender, profetischer te maken. Immers hij, wiens geboorte op zoo indrukwekkende wijze aangekondigd werd, zou blijken als heerscher de macht te hebben om booswichten een heilzamen schrik in te boezemen.

Wat wij in de laatste strofe omtrent de op Java heerschende maatschappelijke orde vernemen, leert ons niets nieuws. Staat en maatschappij waren op Java in 't Hindu-tijdperk door en door brahmanistisch. Let men alleen op de menigte van Buddhistische heiligdommen, welke sedert het laatst der 8ste eeuw tot in de 14de op Java zijn verrezen, dan zou men een oogenblik geneigd zijn den invloed van 't Buddhisme zeer hoog aan te slaan. Doch de Oudjavaansche letterkunde is zóó overwegend brahmanistisch; de nog bij de hedendaagsche Javanen levendige belangstelling in de figuren van 't Mahābhārata en Rāmāyaṇa, waarvan de Lakon's getuigenis afleggen, bewijst een zóó groote vertrouwdheid met de Indische helden-sage bij 't Javaansche volk in vroeger tijd, dat men moeilijk aan 't Buddhisme een grooten invloed op de maatschappij en volksdenkwijzen van voorheen kan toeschrijven. Nog heden ten dage zien wij dat die op Bali weinig te beteekenen heeft. Het is evenwel niet te ontkennen dat in de vorstelijke families het Buddhisme veel begunstigers en aanhangers vond, en hierdoor is te verklaren dat zoo onevenredig veel heiligdommen van Buddhistischen oorsprong 't eiland sierden. Zulke prachtgebouwen konden alleen door de grooten der aarde gesticht zijn; 't volk in 't algemeen had daartoe de middelen niet.

ZANG 2.

(Bijdragen, Dl. 58, 1905.)

Ndan sang Çrī-rājapatnī prakaçita sira mātāmaha Çrī-narendra |
sang lwir pāwak Bhaṭārī Parama-Bhagawatī chattra ning rāt wiçeṣa |
utsāheng yoga Buddhasmaraṇa ginĕng irān cīwarī wṛddhamuṇḍī |
ring Çāka dṛṣṭi-saptāruṇa kalaha nirān mokta mungsir kkabuddhan || 1 ||

ryy antuk Çrī-rājapatnī Jinapada kawĕkas duhkita'ng rāt byamoha |
ryy ādĕg Çrī-nātha munggw ing Majhapahitumuluy tuṣṭa menggöngg kabhakti'n |
reṇa Çrī-nātha sang Çrī-Tribhuwana Wijayottunggadewī gumanti |
munggwing rājyerikang Jīwanapura sira tāmwangmwangi Çrī-narendra || 2 ||

D. i. «Hare Majesteit de Koningsvrouw (Weduwe), de beroemde, was de grootmoeder van Z. Maj. den Koning; zij, die als het ware de belichaming was van de Godin Opperste Vrouwe (Bhagawatī), een uitstekende beschermster der wereld; ijverig in y o g a en 't denken aan Buddha, dat zij beoefende toen zij het geestelijk gewaad had aangenomen, als oude non. In Çāka 1272 (= 1250—51 A. D.) overleed zij, gaande naar 't Buddha-verblijf. Toen H. Maj. de Koningsvrouw in 't Jina-verblijf (= Buddha-verblijf) gekomen was, bleef de wereld bedroefd, verbijsterd achter; bij de troonsbestijging van Z. Maj. den Koning in Majhapahit betoonde (de wereld) spoedig daarna met blijdschap hare onderdanigheid. De moeder van Z. Maj. den Koning, H. Maj. Tribhuwana Wijaya [1] Uttungadewī volgde op, resideerende in Jīwana (= Kahuripan). Zij dan kweekte als voogdes Z. Maj. den Koning op.»

De eerste vraag, die zich hier voordoet, is: welke onder de gemalinnen van Raden Wijaya, als regeerend vorst Kṛtarājasa-Jayawardhana, is de grootmoeder, van wie hier gewaagd wordt? Veronderstellen wij eens voor 't oogenblik, dat Hayam Wuruk's grootmoeder in den bloede bedoeld is, en niet een van de andere gemalinnen zijns grootvaders, en beproeven wij, met behulp van zekere gegevens in het onderwerpelijk gedicht van Hayam Wuruk's hofdichter, tot een besluit te komen. Uit Zang 48,1 in verband beschouwd met 46,1 en 45,2, blijkt, dat de twee jongere zusters van Koning Jayanagara, nl. de Vorstin te Kahuripan, en die in Daha, dochters waren van de voornaamste, onvergelijkelijke gemalin van Raden Wijaya: s a n g p r a w a r a r ā j a p a t n y a n u p a m a; terwijl het in 46,1 van dezelfde heet: s a n g Ç r ī P a r a m e ç w a r ī T r i b h u w a n ā n ā m ā g r a j ā n i n d i t a; zij is namelijk de oudste, a g r a j ā, der met Raden Wijaya gehuwde dochters van Kṛtanagara (*al.* Çiwabuddha), blijkens het onmiddellijk voorafgaande vers. Vergelijkt men nu het opschriftfragment, door Brandes meegedeeld in de Aanteekeningen op de Pararaton blz. 121, dan ziet men, dat H. Maj. Jaya-Wiṣṇuwardhanī (= Bhre Kahuripan) de kleindochter is van iemand wiens naam uitgaat op . . . g a r a. Zonder de minste aarzeling is de gaping, door 't uitslijten van eenige letters ontstaan, aan te vullen door toevoeging van (K ṛ t a n a) g a r a, hetgeen ook Brandes niet ontgaan is.

In dezelfde oorkonde wordt na de regeerende Vorstin genoemd hare volle zuster van Daha — over wie later meer —; verder Dyah Hayam Wuruk. Uit de voorvoeging van Dyah, dat vrij wel met ons «Jonker» overeenkomt, moet men opmaken dat hij nog prins, en nog geen regeerend vorst was, zooals trouwens uit den inhoud van 't stuk te zien is. Wel is waar volgt onmiddellijk op den eigen naam de koninklijke titel: «Bhaṭāra Çrī-Rā(jasanagaran)āma rājābhiṣeka», door Brandes vertaald met «als koning gezalfd

[1] De tekst heeft j ī w a° voor w i j a°, metrisch onmogelijk.

onder den naam Z. M. R.», eene vertaling waarop niets aan te merken valt, doch waaruit niet volgt dat Hayam Wuruk bereids feitelijk de teugels van 't bewind voerde. De titel kan, en blijkens het voorgevoegde dyah, moet hem bij voorbaat gegeven zijn om duidelijk in 't licht te stellen dat hij de rechtmatige en aangewezen opvolger is van zijne moeder, of wil men, van den vorigen koning, zijn oom, terwijl zijne moeder, ofschoon krachtig het bewind voerende, te beschouwen is als Koningin-Regentes. Men lette ook op het voorafgaande «Jīwanapratiṣṭita», d.i. «in Jīwana gevestigd», zoodat hij nog niet in Majapahit troonde. Toch weten wij uit het gedicht van Prapañca, dat Majapahit zijn residentie was, toen hij zelf regeerde.

Als vierde persoon van wie in bedoelde inscriptie een bevel heet uit te gaan, wordt vermeld een gemalin van Bhaṭāra Kṛtarājasa (*al.* Raden Wijaya), van wie gezegd wordt dat zij is «Buddhamārggānusarī», d.i. «een volgster van de leer van Buddha». Deze bijzonderheid stemt zoo goed overeen met hetgeen van Hayam Wuruk's grootmoeder gezegd wordt, gelijk wij boven gezien hebben, dat wij gerust de in 't opschrift bedoelde weduwe van Raden Wijaya met de grootmoeder in Zang 2 mogen vereenzelvigen. Maar hiermede is nog niet beslist of die Buddhistische Koningin-Weduwe Hayam Wuruk's grootmoeder in den bloede was. Immers elke gemalin van zijn grootvader is voor hem eene grootmoeder.

Alvorens nadere gegevens te zoeken in 't gedicht, deel ik hier het gevoelen van Brandes mede, die zich aldus uitlaat (l. c. p. 122—123):

«De derde vrouwelijke persoon heet slechts de gemalin van Kĕrtarajasa. Daar het niet wel te denken is, dat, zoo deze dame de moeder was van een der beide voorafgaande vorstinnen, dit er niet bij vermeld zou zijn, te meer daar althans de moeder van Jayawiṣṇuwardhani een dochter van Kĕrtanagara was [1], zoo ligt het voor de hand er de ons reeds bekende bini haji in te zien, die de moeder was van den voorafgaanden vorst Jayanagara, den halfbroeder van de thans regeerende vorstin.» [2]

In den tweeden Zang, zooals wij gezien hebben, komt het bericht voor, dat door 't overlijden van Hayam Wuruk's grootmoeder het land in rouw gedompeld werd; onmiddellijk daarop lezen wij dat bij de inhuldiging van Z. M. in Majapahit het volk daarop verheugd (of: bevredigd) onderdanigheid betoonde. Er moet dus een nauw verband tusschen beide gebeurtenissen bestaan, en het ligt voor de hand te besluiten dat na den dood der grootmoeder, Hayam Wuruk als regeerend vorst werd gehuldigd en zijne

---

[1] Alsook van hare zuster van Daha, zooals we gezien hebben.

[2] Bij den herdruk van Zang 2 is hier een deel van de verdere bespreking weggelaten, waarmede Prof. Kern in Bijdr. 7de Reeks, IX (1910), p. 22 heeft verklaard zich niet meer te kunnen vereenigen. (*Noot van 1917*).

residentie in Majapahit vestigde. Hij was toen zestien jaar oud; zooals men weet, heeft de tegenwoordige Koning van Spanje ook op zestienjarigen leeftijd de regeering aanvaard.

's Konings moeder, Bhre Kahuripan, heet in Zang 2: Tribhuwana Wijaya[1]; doch in 't opschriftfragment: Jaya-Wiṣṇuwardhanī, met den titel Tribhuwanottunggadewī, overeenkomende met Uttunggadewī in 't gedicht.

ZANG 3.

(Ibidem.)

Těkwan bhakti sirān makebu ri sira Çrī-Rājapatnīçwarī |
satyānūt brata pakṣa Sogata masangskāre dagan sang pějah |
tansah Çrī-Kṛtawarddhaneçwara pitā de Çrī-Narendrādhipa |
se dampaty apagěh sireng Sugatamārggāngde sukā ning jagat || 1 ||

Ndan Çrī-Bhūpati sang pitā nṛpati munggw ing Singhasāryy āpagěh |
sākṣāt hyang wara-Ratnasambhawa sirān manggěh parārtheng jagat |
dhīrotsāha sire kawṛddhya nikanang rāt satyabhaktye haji |
lagy anggěgwani kāryya (ning) sahana kādhyakṣātidakṣeng naya || 2 ||

D. i. «En onderdanig beschouwde zij[2] als moeder H. Maj. de Koningsvrouw Heerscheres; trouw volgens de plichten van de Buddhistische gezindte vervulde zij 't ceremonieel aan 't voeteneinde des grafs van de overledene. Voorts was Z. Hoogheid vorst Kṛtawardhana de vader van (onzen) Koning en Heer. Man en vrouw waren vast in het Buddha-geloof, werkende voor 't heil der wereld. En Z. Hoogh. de Landvoogd, de Vorst-Vader, had zijn vaste residentie in Singhasāri. Als de God (Dhyānibuddha) Ratnasambhawa trachtte hij 't welzijn van anderen in de wereld te bevorderen. Hij was standvastig en ijverig werkzaam voor den voorspoed des lands, dat het trouw en aanhankelijk zou zijn jegens den Koning. Steeds vervulde hij alle werkzaamheden van 't opperrechterschap, uiterst bekwaam (zijnde) in de leiding der zaken.»

Uit deze verzen leeren wij o. a. dat de vader van Hayam Wuruk heette Kṛtawardhana. Dit komt overeen met wat wij aantreffen in het reeds meermalen aangehaalde inscriptiefragment, want het lijdt geen twijfel dat in de verminkte passage Ç r ī - B h a ṭ ā r a - K ṛ t a w a r d d h a n a M a h a .... s a h a w a r a t a, door Brandes vertaald als: «en tot Z. M. Heer Kṛtawarddhana (in eene betrekking staat als tot haren ....)» in te vullen is een woord voor «gemaal».

[1] W i j a y a en J a y a komen op hetzelfde neer. Het verschil in de volgorde der termen is een gevolg van metrische noodzakelijkheid.

[2] Namelijk Bhre Kahuripan.

De juiste term is niet met zekerheid te herstellen; ik vermoed «Mahārājñī sahacarita», d. i. «gemaal van de Groote Koningin». Iets verder volgt op gelijke wijze na de vermelding van de vorstin van Daha de naam des gemaals van deze.

In de Pararaton blz. 27 heet de gemaal van Bhre Kahuripan en vader van Hayam Wuruk, Cakradhara. Hoe dit te rijmen? Vermoedelijk is Cakradhara 's mans naam vóór zijn huwelijk; maar de naam Kṛtawardhana ontbreekt toch niet. Er staat namelijk in de Pararaton: «Hana ta patutan Raden Cakradhara añjĕnĕng ring Tumapĕl, bhiṣeka Çrī-Kĕrtawardhana.» Volgens de vertaling van Brandes, blz. 110, zou dit beteekenen: «Een zoon van Raden Cakradhara, Çrī-Kĕrtawardhana, stond te Tumapĕl.» Doch ik vat de plaats anders op, en vertaal: «Raden Cakradhara kreeg een kind (zoon) terwijl hij te Tumapĕl, met den bijnaam Z. M. Kṛtawardhana, resideerde.» Daar Tumapĕl een andere naam voor Singhasāri is, strookt het bericht van de Pararaton volkomen met wat in het gedicht te lezen staat.

ZANG 4.

(Ibidem.)

Muwah ibu haji sang narendrānujā de hajīng Jīwana |
prakaçita haji Rājadewī Mahārājasānindita |
sira ta siniwi ring Dahānopameng (rū)pa ring sadguṇa |
samasa(ma) kalawan hajīng Jīwana lwir sudewy āpalih || 1 ||

Priya haji sang umunggw i Wĕngkĕr bangun hyang Upendrānurun |
nṛpati Wijayarājasānopameng pāramajñottama |
samasama kalawan nṛpe [1] Singhasāryy ekapakṣāpagĕh |
sira wihikan i — ⏑ — thāni yāwat sabhūmī Jawa || 2 ||

D. i. «En de andere moeder van den Koning was de jongere zuster van de Vorstin te Jīwana, de vermaarde Vorstin Rājadewī Mahārājasā, de onberispelijke. Zij dan heerschte in Daha, onvergelijkelijk in schoonheid [2] en in de zesvoudige staatskunst; gelijkstaande met de Vorstin te Jīwana, als 't ware koningin voor de helft. De geliefde man der Vorstin, die in Wĕngkĕr resideerde, in voorkomen als de god Upendra, op aarde neergedaald, was Vorst Wijayarājasa, onvergelijkelijk onder de uitstekendste groote geleerden; gelijkstaande met den Vorst te Singhasāri, steeds eendrachtig (of: van dezelfde gezindte). Hij was bekend met [. . . .] het land over geheel Java.»

[1] Tekst heeft nṛpati Si°, onmogelijk wegens de maat.

[2] Haar schoonheid wordt ook geroemd in de oorkonde, zoodat de aanvulling niet twijfelachtig is.

In het opschriftfragment wordt van de Vorstin in Daha o. a. gezegd: «Dahanagaryyadhiṣṭita», d. i. «gesteld over 't rijk Daha», en worden allerlei voortreffelijke, lichamelijke en geestelijke eigenschappen van haar geroemd. Van haar vorstelijken bijnaam is nog over . . wi-nāmarājābhiṣeka. Dank zij het gedicht, is het ontbrekende licht aan te vullen met Rājade. Haar «abhiṣeka» is dus Rājadewī. Haar man heet, evenals in 't gedicht, Wijayarājasa. Ook in de Pararaton draagt hij denzelfden vorstennaam, en heet zijne residentie Wĕngkĕr, gelijk in 't gedicht.

ZANG 5.

(Bijdragen, Dl. 63, 1910.)

In Zang 5, 6 en 7 weidt de dichter uit over de familieleden van Hayam Wuruk. Wat hij mededeelt is een te waardeeren aanvulling van wat men leest in de Pararaton blz. 27 (in de vertaling blz. 118, vg.), en strekt in 't algemeen tot bevestiging van de opgaven der kroniek.

Zang 5, in Praharṣiṇī-maat, begint aldus:

> Wwantĕn tāri haji ri Wilwatikta rājñī |
> sang munggw ing Lasĕm anurāga ring kahaywan |
> putrī Çrī-narapati ring Daha prakāça |
> sang Çrī-Rājasaduhitendudewy anindya || 1 ||

D. i. «De heerscher van Wilwa-tikta (Majapahit) had als jongere zusters (de volgende): 1) de vorstin die resideerde te Lasĕm, verrukkelijk van schoonheid; 2) de dochter van Z. Hoogh. den vorst van Daha, wijdvermaard, de dochter van Z. Hoogh. Rājasa, de onberispelijke Indudewī.»

De tweede strofe luidt aldus:

> Ndan Çrī-Warddhanaduhiteçwarī pamungsu |
> rājñī munggw ing Pajang anopameng raras rūm |
> putrī Çrī-nṛpati ri Jīwana prakāça |
> an sākṣāt anuja tĕkap nirang narendra || 2 ||

D. i. «Voorts de vorstelijke dochter van Z. Hoogh. Wardhana [1], de jongste, die vorstin was, resideerende te Pajang, onvergelijkelijk in bekoorlijkheid en lieftalligheid, dochter van H. Koninklijke Hoogh. te Jīwana (Kahuripan), wijdvermaard, als jongere zuster van den Koning.»

Hayam had slechts twee jongere zusters, in eigenlijken zin; dochters van zijn vader Kṛtawardhana en zijne moeder, Hare Hoogh. van Kahuripan, de

[1] Dezelfde als Kṛtawardhana, in Zang 3 genoemd, de gemaal van H. Hoogheid te Kahuripan.

vermaarde Regentes gedurende zijne minderjarigheid. Die twee zusters waren de vorstin te Lasĕm, en de andere die te Pajang bewind voerde. De eerste wordt in de Pararaton betiteld als Bhreng Matahun, maar dit is te verklaren, omdat, gelijk uit den volgenden Zang blijkt, haar gemaal genoemd wordt: Heer van Matahun. Wat nu betreft de in de tweede plaats genoemde, Indudewī, deze was geen jongere zuster van Hayam Wuruk in den bloede, maar zijne vrouw; zij was dus de schoondochter van de Regentes, en in overdrachtelijken zin de jongere zuster, d. i. beminde vrouw, van den Koning, en tevens zijn volle nicht, want zij was de dochter van Rājasa = Wijayarājasa, den gemaal van Bhreng Lasĕm, heerscheres van Daha.

In den volgenden Zang leeren wij de echtgenooten der twee jongere zusters van Hayam Wuruk kennen.

ZANG 6.

(Ibidem.)

Deze Zang is in Çārdūlawikrīḍita:

Penak [1] Çrī-naranātha kapwa ta huwus labdhābhiṣeka prabhu |
sang nātheng Matahun priya nṛpati sang rājyeng Lasĕm suçrama |
sang Çrī-Rājasawarddhana prakaçiteng rūpādhiwijñeng naya |
tanpendah Smara Pinggalā patĕmu sang nāthenalĕm ning jagat || 1 ||

D. i. «Reeds hebben al de vorsten hun wijding tot vorst, naar wensch, ontvangen. De vorst van Matahun is de gemaal van de wakkere vorstin die te Lasĕm heerscht, hij, Z. Hoogh. Rājasawardhana, bekend om zijn schoonheid, zeer ervaren in staatsbeleid. Het huwelijk van de (beide) vorstelijke personaadjes, door iedereen geprezen, is geheel als van Smara (den Minnegod) met Pinggalā (d. i. Lakṣmī, de godin der Schoonheid).»

Hier vindt men de verklaring waarom in de Pararaton H. Hoogh. van Lasĕm den titel voert van Bhreng Matahun. Onder den titel Raden Larang, dien haar man in de Pararaton draagt, was hij zeker bekend vóór zijn huwelijk.

De tweede strofe vermeldt het huwelijk van de andere zuster, in deze bewoordingen:

Sang nātheng Paguhan priya nṛpati sang rājñī pratiṣṭe Pajang |
khyāti Çrī-nṛpa Singhawarddhana surūpānwam suçīlāpagĕh |
açry āwarṇṇa Sanatkumāra saha dewīḍā papanggih nira |
bhakti jöng haji māsih awwang anak angde tuṣṭa ning nāgara || 2 ||

D. i. «De vorst van Paguhan is de gemaal van de koningin die gevestigd is te Pajang; (hij is) bekend als Z. Hoogh. vorst Singhawardhana, schoon,

[1] Penan in den tekst foutief.

jong, deugdzaam, ferm [1]. Heerlijk is hun huwelijk als van Sanatkumāra met de godin Iḍā; onderdanig jegens de voeten des Heerschers, liefderijk jegens verwanten, de tevredenheid wekkende van de bewoners des rijks.»

Ook in de Pararaton, blz. 27, staat te lezen dat de gemaal van H. Hoogh. van Pajang heette Z. Hoogh. van Paguhan. Als zijn Prinsennaam wordt daar opgegeven Raden Sumana, wat de dichter niet vermeldt.

Uit de bewoordingen van den laatsten regel kan men opmaken, dat de zusters van Hayam Wuruk mitsgaders hun echtgenooten, ondanks hun hooge titels, ondergeschikt waren aan den heerscher van Majapahit; het waren, om zoo te zeggen, Pangeran's, maar geen koningen in onzen zin.

Iḍā, als figuur in de Indische mythologie, heet de vrouw van Budha (de planeet Mercurius). Zij komt ook voor als vrouw van Kaçyapa, van Wasudewa, van Rudra. Welken grond de dichter gehad heeft om Sanatkumāra, die met den krijgsgod Skanda vereenzelvigd wordt, met eene godin Iḍā te verbinden, ontsnapt mij.

In de derde strofe leest men:

Tĕkwan wṛddhy awĕkendra sang umunggw ing Wīrabhūmy angḍiri |
sang Çrī-Nāgarawarddhanī pratita rājñīkanyakānopama |
ndan rantĕn haji rāja ratw ing Mataram lwir hyang Kumārānurun |
sang Çrī-Wikramawarddhaneçwara paningkah Çrī-narendhrādhipa || 3 ||

D. i. «Zij (d. i. Hayam Wuruk en zijne twee zusters) vermenigvuldigden zich, tot kinderen hebbende: 1) den vorst die te Wīrabhūmi heerschte; 2) de onvergelijkelijke kroonprinses bekend onder den naam van H. Hoogh. Nāgarawardhanī; dan (heeft) 's Konings zuster (van Lasĕm, tot zoon) den vorst van Mataram, die Kumāra (den Krijgsgod) op aarde neergedaald, leek, Z. Hoogh. Wikramawardhana, Regent Paningkah [2] van den Oppervorst.»

Zonder de hulp van de Pararaton zou de inhoud van deze strofe niet te verstaan zijn, want volstrekt noodige woorden om 't zinverband duidelijk te maken, ontbreken. Wij weten uit de Pararaton [3], dat Hayam Wuruk een zoon en een dochter had, n.l. Bhre Wīrabhūmi en Bhre Lasĕm. Deze nu vinden wij bij den dichter terug, die Z. Hoogh. van Wīrabhūmi 't eerste noemt, zonder te vermelden dat hij de zoon van een bijwijf was. De prinses heette Nāgarawardhanī. Daarop wordt gesproken van den zoon van een der jongere zusters van Hayam Wuruk, en wel van H. Hoogh. van Lasĕm,

[1] Misschien bedoeld: «vast in den geloove, vroom». Doch het woord kan ook «betrouwbaar, trouw» beteekenen.

[2] D. i. hij was gemachtigd van wege den Koning om te fungeeren als opperrechter; zie beneden Zang 7, 4.

[3] Blz. 135.

gehuwd met den vorst van Matahun, want in de volgende strofe wordt van H. Hoogh. van Pajang gesproken. Deze prins, hier Wikramawardhana genoemd, heet korter Wikrama in de Pararaton, 135.[1] Dit maakt geen verschil; wel wijkt 't bericht in de kroniek in zooverre af, dat daarin Wikrama de zoon heet van H. Hoogh. te Pajang, terwijl volgens den dichter haar zuster zijn moeder was. In dit geval mogen wij onbepaald 't gezag van Prapañca stellen boven dat van de Pararaton, aangezien hij een tijdgenoot was van de door hem genoemde personen.

De ligging van de stad of 't gewest Wīrabhūmi is nog niet opgespoord. In de vierde strofe leest men:

> Wungsu Çrī-nṛpatī Pajang siniwi munggw ing Pawwanawwan purī |
> rājñī Çrī-Surawarddhanī nwam ira wāla lwir Hajĕng ning tulis |
> sakweh Çrī-Yawarāja sapaḍa madudwan nagarātunggalan |
> ekasthāna ri Wilwatikta mangisapwī sang narendrādhipa || 4 ||

D.i. «De jongste, H. Hoogh. de vorstin van Pajang, die regeert in de stad Pawwanawwan, haar jonge spruit was de vorstin H. Hoogh. Surawardhanī, die de (godin der) schoonheid op een schilderij geleek. Al de vorsten van Java hadden ieder een verschillende hoofdstad (met gebied), (maar) op één plaats, Majapahit, veegden zij de voeten van den Opperkoning.»

De prinses Surawardhanī is dus de dochter van H. Hoogh. van Pajang, wier gemaal Singhawardhana van Paguhan was. Dewijl Pawwanawwan uitdrukkelijk als hoofdstad genoemd wordt, zal Pajang de naam zijn van 't distrikt of regentschap. Niettegenstaande de weidsche titels, is het duidelijk, dat die «vorsten», uitgezonderd de heerscher te Majapahit, geen koningen waren in den zin van Lat. *reges*, maar van «regenten». Welke stad Pawwanawwan is, blijft te onderzoeken. In de Pararaton komt de naam niet voor.

ZANG 7.

(Ibidem.)

De maat hiervan is de zgn. Jagaddhita. De eerste strofe luidt:

> Warṇṇan Çrī-naranātha kastawan ira'n dinakarasama digjaya prabhu |
> bhraṣṭa ng çatru bangun tamisra sahane bhuwana rinawasan[2] nareçwara |
> tuṣṭāng sajjana pangkajāmam[3] ikanang kujana kumuda satya sātwika |

[1] Evenzoo vindt men de naamvormen Harṣa en Harṣawardhana van den beroemden Koning van Kanauj die in de eerste helft der 7de eeuw regeerde, toen de Chineesche pelgrim Hiuen Thsang Indië bezocht.

[2] Slechte spelling voor rinabhasan.

[3] Zoo leze men voor 't onmogelijke panga° van den tekst.

sthity ang grāma sabhūmy aweh dhana bangun jala hinaturakĕnya sa-
krama || 1 ||

D. i. «Wij zullen den lof verkondigen van Z. Maj. den Koning, die der Zon gelijk een de wereld veroverend (en: de windstreken innemend) heerscher is. De vijanden zijn ten onder gebracht als de duisternis, en alles wat er op de wereld is, heeft hij overmeesterd. Opgetogen zijn de goeden: (als 't ware) de waterrozen (die bij zonlicht ontluiken); de boozen vertoonen hun aanzicht niet: (als 't ware) de Nymphaea's (die zich bij zonlicht sluiten); in oprechte waarheid (mag men dit beweren). Trouw leveren de landgemeenten over 't geheele land belasting; als water wordt het door hen aangeboden naar behooren.»

Lwir sang hyang Çatamanyu manghudani rāt haji tumulaki duhka ning
prajā |
lwir hyang Pitṛpati kaḍaṇḍan ing anāryya Baruṇa ri katĕmwan ing dhana |
lwir hyang Bāyu sirāntameng sakalaloka makaçaraṇa dūta nityaça |
lwir Pṛthwī ri karakṣan ing pura katonan ira kadi Bhaṭāra Candramā || 2 ||

D. i. «Gelijk de god Çatamanyu (Indra) op de aarde regen geeft, weert de Vorst de armoede der onderdanen af. Gelijk de Heer der Voorouders (Yama) straft hij de slechten; een Waruṇa als plaats waar men schatten vindt[1]; als god Wāyu (Wind) dringt hij in de geheele wereld door, met steeds van spionnen gebruik te maken; als de Aardgodin (beschermgodin des lands) beschermt hij de stad; in voorkomen is hij als de Maangod.»

De beschrijving van 's Konings voortreffelijkheden wordt nog voortgezet in de 3de strofe:

Ring warṇṇākṛti Kāmadewa sakalānurun umulati rāmya ning purī |
sakweh sang paraputrikādika wadhū haji kadi pawibhajyan ing Ratih |
ndan sang Çrī-Parameçwarī swaduhitā nṛpati Wijayarājasottama |
mukyāwarṇṇa Susumnadewy anupameng hayu tuhu sawawe nareçwara || 3 ||

D. i. «Naar 't uiterlijk heeft hij de gedaante van Kāmadewa (den Minnegod), in levenden lijve nedergedaald om de bekoorlijkheden van den hofburg te aanschouwen. Al de prinsessen, enz., vrouwen des Konings, zijn als deelen van Rati[2] (de gemalin van den Minnegod). Hare Maj. de Oppervorstin[3], dochter van den voortreffelijken vorst Wijayarājasa, de voornaamste, gelijk aan de Dewī van Susumna, onvergelijkelijk in schoonheid, is in waarheid den Koning waardig.»

---

[1] Omdat de Oceaan schatten in zijn schoot bergt.
[2] Letterlijk: als 't ware plaatsen waar Rati zich verdeeld had.
[3] D. i. de voornaamste gemalin, in 't Skr. gewoonlijk Mahiṣī betiteld.

Ook uit de Pararaton weten wij, dat Hayam Wuruk tot Koningin had de dochter van Wijayarājasa, anders getiteld Z. Hoogh. van Wĕngkĕr, die getrouwd was met H. Hoogh. van Daha. De titel Paramaçori in de Pararaton [1] is slechts een jongere vorm van Parameçwarī in bovenstaande strofe. Het is niet geheel duidelijk wie met de Dewī van Susumna (juister Suṣumna) bedoeld is; daar Suṣumna o. a. «zonnestraal» beteekent, en Hayam Wuruk met de Zon vergeleken wordt, is de Dewī van Suṣumna beschouwd als de vrouw van den Zonnegod.

Het is opmerkelijk, dat de dichter niet gewaagt van 's Konings eerste vrouw, eene prinses van Suṇḍa, die hij echter door den dood verloor, zooals men weet uit het bericht van de kroniek. Het stilzwijgen van den dichter over die eerste gemalin laat zich evenwel gereedelijk verklaren, omdat Prapañca den toestand beschrijft ten tijde toen hij zijn gedicht schreef. Dit kwam uit in 1365 A. D. Daar Hayam Wuruk reeds een getrouwde dochter had, kan het geboortejaar 1334, opgegeven in den eersten Zang, niet juist zijn [2].

In de 4de strofe maakt de dichter ons bekend met de dochter van 't koninklijk paar en haar huwelijk.

Tĕkwan wṛddhi sirān pakānak i sirang nṛpati Kusumawarddhanīçwarī |
rājñī rājakumāryy anindya siniwīng purā ring Kabalan uttameng raras |
sang Çrī-Wikramawarddhanendra saniruktya nira pangucap ing sanāgara |
sākṣāt dewata dewatī sira n-atĕmw ahĕlĕm anukani twas ing jagat || 4 ||

D. i. «En zij vermenigvuldigden zich door tot kind te hebben de vorstin Kusumawardhanīçwarī, de onberispelijke kroonprinses, die heerscht in de stad Kabalan, uitermate liefelijk; (en als schoonzoon) Z. Hoogh. Wikramawardhana, aan wiens uitspraak de rechtszaken van 't geheele rijk onderworpen zijn. Als een mannelijke en vrouwelijke godheid zijn (deze twee) later getrouwd, tot vreugde van 't land.»

Wikramawardhana, of zooals de Pararaton hem noemt: Haji Ratu Wikrama, wordt als schoonzoon van Hayam Wuruk ook in de kroniek vermeld. Uit de bewoordingen van 't dichtwerk blijkt, dat hij als hoofd der rechtspraak was aangesteld. Men zou hem dus waarnemend opperrechter kunnen noemen, want volgens Indisch recht is de Koning opperrechter van rechtswege. Het ambt van Wikramawardhana is oogenschijnlijk te vergelijken met dat van den Wĕdânâ Djĕksâ te Solo, hoewel zijn gezag zich over een veel grooter gebied uitstrekte. Uit de Pararaton, blz. 149, leeren wij dat hij na den dood van zijn schoonvader in Çāka 1311 (1389 A. D.)

[1] Parar. blz. 29, 135 en 143. [Er staat echter: Padukaçori.]

[2] Blijkens Bijdr. Kon. Inst. 70 (1915), p. 221 heeft Prof. Kern het jaar 1334 A. D. later wel degelijk het juiste geboortejaar van Hayam Wuruk geacht. Vgl. hiervóór p. 240, noot 1, en 254. (*Noot van 1917*).

dien in de regeering opvolgde: een zijdelingsch bewijs, dat de prins Wīrabhūmi een onechte zoon van Hayam Wuruk was. Anders zou hij, en niet de man van de echte dochter, tot de opvolging gerechtigd geweest zijn.

Kabalan komt in de kroniek meermalen voor, doch alleen in de verbinding Bhre Kabalan. [1]

ZANG 8.

(Ibidem.)

In dezen Zang geeft de dichter een beschrijving van de hoofdstad Majapahit. Deels ten gevolge van de bedorven lezingen, deels uit andere oorzaken, levert de vertaling veel moeielijkheden op en blijft er veel over wat nadere studie vereischt. Toch heb ik gemeend dat een vertaling, bij alle gebreken, belangstellenden welkom zal wezen.

De eerste strofe van dezen Zang, in een soort van Abhikṛti-maat, luidt aldus:

Warṇṇan tingkah ikang parādbhuta kuṭanya bata-bang umidĕr mmakandĕl aruhur |
kulwan dik purawaktra [2] mangharĕpakĕn lĕbuh agĕng i tĕngah way edran adalĕm |
bhrahmasthāna matunggalan pathani buddhi jajar inapi kapwa sök caracara |
ngkā tonggwan parataṇḍa tanpĕgat aganti kumĕmiti karakṣan ing purasabhā || 1 ||

D. i. «Wij zullen 't voorkomen beschrijven van al de wonderen (der hoofdstad): de ringmuur van rooden baksteen, dik en hoog; de ingang van de stad aan den Westkant heeft vóór zich [3] een groot plein, in 't midden loopende om een diep water [4]; Brahmasthāna-boomen, ieder met een Bodhi-terras aan den voet, rijen vormende die alle dicht en van verschillende hoogte (?) zijn. Daar zijn geposteerd de beambten die onafgebroken om beurten waken voor 't policie-toezicht op de Paseban.»

Als boomnaam wordt «brahmasthāna» verklaard als zijnde de Indische moerbezieboom. Ik voed eenigen twijfel of die soort boom hier bedoeld is,

---

[1] Zie Register van Eigennamen op de Pararaton, blz. 246.

[2] Conjectuur voor 't zinledige dhidwura° van den tekst.

[3] Met andere woorden: als men van 't Westen de stad binnenkomt, heeft men vóór zich. — (Door een schrijffout stond hier «Oosten»; en «Oostkant» in den hoofdtekst. *Toevoeging van 1917.*)

[4] Deze zinsnede is gewijzigd overeenkomstig de door Prof. Kern in Bijdr. 8ste Reeks, I (1911), p. 134 aangegeven verbetering. Tot die verbetering was aanleiding gegeven door het kaartje bij Verbeek's opstel over de oudheden van Majapahit in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII (1890), p. 1—15. (*Noot van 1917*).

en zou eerder meenen dat van açvatthas (*Ficus religiosa*) sprake is, en wel omdat bij die boomen Bodhi-terrassen, of zooals ze in 't Pāli en Buddhistisch Sanskrit heeten: bodhimaṇḍa's, zeer gewoon zijn. [1] Caracara is in Zang 11, 2 en 33, 1 «allerlei»; wat hier juist bedoeld wordt, is niet duidelijk.

De beschrijving gaat in de tweede strofe aldus voort:

Lor ttang gopura çobhitābhinawa kontĕn ika wĕsi rinūpakāparimita |
wetan saṇḍing ikārjja panggung aruhur patiga nika binajralepa maputih |
kānnah [2] lor-kkidul i pĕkĕn rakĕt ikang yaça wĕkas ing apañjāng adbhuta dahat |
angkĕn Caitra pahöman ing balasamūha kidul ikā catuṣpathāhyang ahalĕp ‖ 2 ‖

D. i. «Ten Noorden de prachtige, wonderfraaie hoofdpoort, welker ijzeren deuren met tallooze figuren versierd zijn. Naast de Oostzijde prijkt een hooge koepel, waarvan de vloer met wit (zgn.) diamant-cement belegd is. Van Noord naar Zuid ligt het marktplein, met dicht aaneenstaande gebouwen, uitermate lang, zeer wonderschoon; iedere maand Caitra komt 't vergaderde heir daar raadhouden; ten Zuiden (is) een mooie viersprong.»

Ahyang en ahalĕp worden als synoniem beschouwd; daarom heb ik ter vertaling maar één woord gebruikt. Eigenlijk beantwoordt ahyang geheel aan 't Fransche «divin», want het is afgeleid uit hyang, godheid; evenals «divin» gaat het over in den zin van zeer schoon en dgl.

Omtrent de groote vergadering, welke jaarlijks in de maand Caitra (April) gehouden werd, zijn wij van elders niet ingelicht. Aan de hoven te Solo en Yogyakarta zijn er misschien overleveringen bekend over een samenkomst ter hoofdplaats van de gewapende macht.

Verder lezen wij:

Alwāgimbar ikang wanguntur i caturddiçi [3] watangan ikā witāna ri tĕngah |
lor ttang weçma panangkilan parabhujangga kimuta paramantry alĕnggih apupul |
wetan nggwan para-Çaiwa-Boddha mawiwāda mucap aji sahopakāra wĕki sök |
prāyaçcitta ri kāla ning grahaṇa Phalguṇa makaphala haywa ning sabhuwana ‖ 3 ‖

D. i. «Ruim [4] is de Manguntur met aan de vier windstreken het toernooiveld en een overdekte koepel in 't midden. Ten Noorden de audientiezaal, waar de

[1] Ook is op te merken dat «brahmakṣetra» in MBh. XIV, 44, 11, op hetzelfde neêrkomende als brahmasthāna, synoniem is van «plakṣa», een benaming zoowel van de *Ficus infectoria* [Oudjav. en Balin. lwa], als de *Ficus religiosa*.

[2] Kānnah voor kaĕnah, doch het juiste zal wel kārṇṇah zijn.

[3] In den tekst: anhatur, reeds metrisch onmogelijk.

[4] Het woord (a)gimbar is onvertaald gelaten. Volgens een Naschrift van Prof. Kern

geleerden en koninklijke raadslieden (ministers) te gader zitten. Ten Oosten is de plaats waar de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken bij 't disputeeren spreken over de leer, mitsgaders overvloedige benoodigdheden, voor zoenoffers ten tijde van een eklips (terwijl de Maan) in 't sterrebeeld Phalguna (staat), welke 't heil van 't gansche land ten gevolge moeten hebben.»

Waarom hier juist van een eklips bij 't sterrebeeld Phalguna [1] gesproken wordt, is niet duidelijk. Zulk een eklips komt toch niet gedurig voor. In de Bṛhat-Saṃhitā van Warāha-Mihira, V, 73, wordt wel opgegeven welke volken en klassen van menschen kwaad te duchten hebben bij een maansverduistering in de maand Phālguna [2], maar in elke maand zijn van een eklips kwade gevolgen te duchten.

Nu de 4de strofe:

Kānnah wetan ikang pahoman ajajar ttigatiga ri tĕngah kaçaiwan aruhur |
nggwan sang wipra kidul paḍottamasusun barat i natar ikābatur patawuran |
nggwan sang Sogata lor susun tiga tikang wangunan i pucak ārjja mokirukiran |
kapwāñjrah racananya puṣpa pinaran nṛpati satata yan hinoma [3] mapupul ‖ 4 ‖

D. i. «In 't Oosten [4] bevinden zich de vuurofferplaatsen in rijen drie aan drie; in 't midden een hooge Çiwaietische tempel. Ten Zuiden de verblijven der Brahmanen, alle zeer hoog van verdiepingen; ten Zuidwesten hun voorplein met de verhevenheid waar de offeranden verricht worden. De verblijven der Buddhistische geestelijken ten Noorden, met drie verdiepingen van bouw; de spitsen fraai met veel beeldhouwwerk. Dat alles is met bloemen in menigte bestrooid wanneer de Koning daar komt, telkens bij een gezamenlijke offerplechtigheid.»

Uit de bewoordingen van den laatsten regel zou men geneigd zijn op te maken dat bij bepaalde gelegenheden Çaiwa's en Saugata's gezamenlijk een godsdienstige plechtigheid vierden, welke door Z. Majesteit werd bijgewoond. Dit heeft bij de bekende vriendschappelijke verhouding der sekten en 't latitudanarisme der heerschers niets bevreemdends.

De vijfde strofe luidt als volgt:

Ngkāneng jro kidul ing wanguntur ahĕlĕt palawangan ikana pasewan atatā |
weçmārjjājajar anghapit hawan angulwan i tĕngah ika tañjung angjrah asĕkar |

---

in Bijdr. 7de Reeks, IX (1910), p. 367 zal het wel hetzelfde zijn als Sund. gimbar, maar in gewijzigde beteekenis zoo iets als «ruim». (*Noot van 1917*).

[1] D. i. als de volle maan in dat sterrebeeld staat.

[2] Zie deze Serie, Deel I (1913), p. 199. (*Noot van 1917*).

[3] De tekst heeft een onmogelijk hanoma.

[4] Door een schrijffout stond hier «Westen». (*Noot van 1917*).

ndah kulwan mahĕlĕt muwah kidul i panggung ika bala maneka [1] medran i tĕpi |
arddhālwā ri tĕngah natar nikana maṇḍapa pasatan asangkya lot mawurahan || 5 ||

D. i. «Daar binnen, Zuid van de Manguntur, op eenigen afstand (is) de galerij, de gewone plaats der audienties [2]. Fraaie gebouwen op een rij aan beide kanten van den weg, die naar 't Westen loopt; te midden daarvan overal bloeiende Mimusops. En ten Westen, wederom op eenigen afstand zuidelijk, de hooge koepel waar veel volk (of: krijgers) aan den kant om heen zich beweegt. Zeer ruim, in 't midden van 't voorplein, is een paviljoen waarin ontelbare onophoudelijk luidruchtige vogels zijn.»

Nu ten slotte:

Ri jronyeki muwah pasewan i [3] kidul dudug angusi wijil kapingrwa ri dalĕm |
tingkahnyeki tinumpatumpa mahĕlĕt palawangan ikanang sapaṇṭa tinika [4] |
kapwāng weçma [5] subaddha watwan ika len saka balabag usuknya tanpacacadan |
sĕk de ning bala hajy anangkil agilir makĕmit anu mapekṣa wāra matutur || 6 ||

D. i. «Hier binnen wederom een audientiehal in 't Zuiden, die doorloopt tot den tweeden uitgang ten paleize. Deze [6] zijn zoo geordend, dat ze opeengehoopt (staan); al de zoo geordende groepen hebben een galerij in de tusschenruimte. De gebouwen hebben stevige omlijstingen en pilaren; de planken en ribben ervan zijn zonder gebreken. In menigte maken de dienaren des konings in geregelde afwisseling hun opwachting, de wacht houdende, in afwachting van de volgende beurt.»

ZANG 9.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Sragdharā-maat, bevat ettelijke uitdrukkingen, waarbij de bestaande hulpmiddelen ons in den steek laten. Doch al is niet alles duidelijk, er blijft genoeg over, waarmede wij hier kennis maken. De eerste strofe geeft ons 't volgende te lezen:

[1] Conjectuur voor yaneka.

[2] Palawangan vertaal ik zoo, naar analogie van Fransch «portique». In geen geval past de hedendaagsche beteekenis.

[3] De tekst heeft akidul.

[4] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke tiningkah van den tekst.

[5] In den tekst kapwawweçma.

[6] Het is niet overduidelijk waarop dit woord slaat; denkelijk op de voornoemde gebouwen.

Nāhan lwirnyang manangkil pangalasan i ngaran kwehnya tanpapramāṇa |
tanpalwir nyū-gaḍing Janggala Kaḍiri sĕḍah panglarang rājadewī |
wai-çangkā (?) wwang paneww an kṛtapura sinĕlir mwang jayeng prang jayāgöng |
angreyok kayw apu wwang jaladhi masuruhan sāmajādhi prakīrṇṇa || 1 ||

D. i. «Op die [1] wijze maken zij hun opwachting. De zoogenoemde Pangalasan's, wier menigte ontelbaar is, (bieden aan) [2] onvergelijkelijke ivoorkokosnoten van Janggala en Kaḍiri, en betel tot privaatgebruik der koningsvrouw (of: vrouwen); Panewu's, die wegens vroegere verdiensten in gunst staan en overwinnaars in den oorlog, groote helden, Çangkha-schelpen (?); zeelieden, kroos in de handen wringende (?), bieden als hun bijdrage voortreffelijke bronstige olifanten.»

Met Pangalasan's schijnen zekere beambten in de bosch-distrikten bedoeld te zijn; zij komen blijkbaar hier uit Janggala en Kaḍiri en bieden de voortbrengselen uit hun streek aan, voortbrengselen welke daar, naar het schijnt, bijzonder goed zijn.

Met wai-çangkā weet ik niet recht weg. De lange «*ā*» zal wel een fout wezen. Wai is water; çangka, d. i. Skr. çangkha, de schelp Turbinella rapa. De samenstelling «waterschelp» is toch eenigszins vreemd en men begrijpt niet waarom juist Panewu's hiermede aankomen. Intusschen wordt aan deze soort schelpen groote waarde gehecht en maakt men er allerlei voorwerpen uit; ook wordt ze gebruikt als bazuin.

De zeevaarders bieden olifanten aan, die zij uit vreemde landen, Indië of Sumatra, aanvoeren; op Java komen, zooals men weet, geen olifanten in wilden staat voor. Het eigenaardige van de handeling, welke met angreyok kayw apu wordt aangeduid, blijft mij verborgen, ook omdat de woordenboeken ten opzichte der beteekenis van 't werkwoord onbetrouwbaar, of ten minste onvoldoende zijn.

De tweede strofe luidt als volgt:

Nāhan [3] tādhinya munggw ing watangan alunalun tanpĕgat lot maganti |
taṇḍa mwang gusti wadwā haji muwah ikang amwang tuhan ring Yawābāp |
mukya'ng munggw ing wijil pingkalih adhikabhayangkāryy apintāpupul sök |
lor ning dwāre dalĕm nggwanya kidul ika parakṣatriya mwang bhujangga||2||

[1] Men zou eer verwachten «op deze (volgende) wijze», doch er staat bepaald nāhan, wat op 't voorafgaande wijst, niet nihan.

[2] Zulk een woord moet men in gedachte aanvullen.

[3] Wederom nāhan, dat wegens 't volgende tādhinya, «de voornaamsten», niet past. Doch dit kan een slordige spelling zijn van tādinya, «de eersten».

D. i. «Zoo dan zijn de voornaamsten [1] in de Paseban op de Alun-alun zonder ophouden voortdurend afwisselend; officieren en aanvoerders der koninklijke troepen en die den Heer van Java troepsgewijs bewaken; de voornaamsten, die aan den tweeden uitgang, uiterst vrees inboezemende, in menigte afzonderlijk bijeengeschaard, hebben hun plaats ten Noorden van de paleispoort; ten Zuiden de Kṣatriya's en geleerden.»

Verder leest men:

Ngkāneng bāyabya ri paçcima midĕr umāreng Mṛtyudeça yaçākweh |
sarsök de sang sumantry amawa pinituha ring wīrabhṛtyān panangkil |
anyat kannah kidul pāntaran ika lawangan maṇḍapa mwang gṛhākweh |
sarsök de bhṛtya sang Çrī-nṛpati ri Paguhan nityakāla'n pasewa || 3 ||

D. i. «In 't Noordwest ten Westen, rondgaande tot aan 't Zuiden zijn veel gebouwen, vol bezet door de Mantri's in functie [2], de Seniores (hoogsten in rang) onder de dienaren van den Held (d. i. de Vorst), die hun opwachting maken. Anderen hebben hun plaats Zuid, op eenigen afstand ervan portieken (?), Pĕndopo's en huizen, in menigte, stikvol van dienaren van Z. Hoogheid den vorst van Paguhan, die te allen tijde hun opwachting maken.»

Nu de laatste strofe:

Ngkāne jro ning wijil pingkalih arĕja natarnyāratālwātiçobha |
sök weçma mwang witānābhinawa mapupulan [3] sang manangkil marengjro |
wetan tekang gṛhānopama wangunan ikāçry āruhur sopacāra |
nggwan Çrī-Nātha'n paweh sewa ring umarĕk umunggw ing witānāprameya || 4 ||

D. i. «Binnen den tweeden uitgang prijkt het effen, ruime, zeer schoone voorplein, (met) veel gebouwen en verrukkelijk mooie overdekte zitplaatsen [4]; (hier) verzamelen zich degenen die naar binnen hun opwachting gaan maken. Oostelijk is 't gebouw van weergaloozen bouwtrant, prachtig, hoog, met sieraden, waar Z. Maj. de Vorst audientie geeft, in 't onvergelijkelijke overdekte paviljoen, aan degenen die eerbiedig naderen.»

ZANG 10.

(Ibidem.)

Deze Zang bestaat grootendeels uit een opsomming van personen, die een of andere waardigheid bekleeden. Verscheidene van die titels zijn op

[1] Of men leze tādinya, «de eersten».
[2] Deze vertolking van amawa is slechts een gissing.
[3] Foutief in den tekst papupulan.
[4] Dit moet bedoeld zijn, dus z. v. a. bangsal witāna, en niet «verhemelte» alleen.

Java nog in gebruik of althans bekend, zoodat ik ze niet door Nederlandsche termen vervangen heb, voor welke laatste wij trouwens geen gelijkwaardige uitdrukkingen bezitten. Eenige waardigheden zijn thans niet meer bekend, en daar de woordenboeken geen hulp boden, heb ik mij meer dan mij lief is, met gissingen moeten behelpen.

Wat de verzen aangaat, deze behooren tot de klasse Dhṛti; de bijzondere naam is onbekend. De maat heeft groote overeenkomst met het Hariṇapluta, in een Indisch werk over verskunst vermeld, maar is toch niet geheel gelijk. Ze heeft, evenals nog andere Oudjavaansche maten, het voorkomen van samengesteld te zijn uit de eerste twaalf voeten van Çārdūlawikrīḍita tot aan de caesuur, vermeerderd met een verlengstuk. Hetzelfde karakter heeft de maat van Zang 8, die in Oudjavaansche gedichten meermalen wordt aangetroffen. Doch 't verlengstuk is daar langer dan in Z. 10.

De eerste strofe geeft het volgende te lezen:

Warṇṇan warṇṇa ni sang manangkil irikang witāna satata
mantri wṛddha parāryya len parapasangguhan sakaparĕk |
mwang sang pañca ri Wilwatikta mapagĕh dĕmung kanuruhan |
tansah rangga tumĕnggung uttama ni sang marĕk wĕki pĕnuh || 1 ||

D. i. «Wij zullen de hoedanigheid beschrijven van hen die geregeld in de Bangsal Witāna hun opwachting maken: de Mantri Sĕpuh, de Ārya's en de Pasangguhan's [1] van den eersten rang; en de vertrouwde Vijfmannen van Wilwatikta (Majapahit), de Dĕmung's, Kanuruhan's; onmiddellijk daarop volgen de Rangga's, Tumĕnggung's, (dat) zijn de hoogsten die in grooten getale den troon naderen.»

In de tweede strofe gaat het aldus voort:

Kweh ning weça purī kamantryan ing amātya ring sanāgara |
don ing bhāṣa parāpatih paradĕmung sakala n-apupul |
anghing sang juru ning watĕk pangalasan mahīngan apagĕh |
pañca kweh nira mantry anindita rumakṣa kāryya ri dalĕm || 2 ||

Hierin is veel raadselachtigs. Vooreerst stuiten we op weça purī. De gewone beteekenis van weça (Skr. betere spelling: veṣa) is «kleedij, kostuum». Ik vermoed dat «weça purī» een elliptische uitdrukking is voor iemand die met een ambt bekleed is. Voorts is het zinsverband zeer onduidelijk. Niet dan gissenderwijze en onder alle voorbehoud, geef ik van de strofe deze vertaling:

«De menigte beambten van 't hof van de Kamantren's der koninklijke raden in de geheele stad, de Patih's en de Dĕmung's, alle die zich verzameld

[1] Welke voorname waardigheidsbekleeders dezen titel dragen, kan ik niet eens raden.

hebben, zijn er met het doel om hun woord te doen [1]; slechts [2] de hoofden van de schare der Pangalasan's bewijzen trouw te zijn. Vijf is 't aantal der Mantri's zonder blaam, die op de aangelegenheden in 't paleis passen.»

In de eerste strofe was er sprake van de Vijfmannen in de hoofdstad. Kwalijk zijn deze te vereenzelvigen met de vijf Mantri's in den vierden regel.

Děmung is als titel van een voornaam beambte in vroeger tijd nog op Java bekend. Vgl. Kawi-Bal. Wdb. van v. d. Tuuk, D. II (1899), 526.

Kanuruhan is uit Oudjav. geschriften bekend; een bijvorm is kaṇḍuruhan, in 't Maleisch overgenomen.

De derde strofe heeft:

> Ndan sang kṣatriya len bhujangga ṛṣi wipra yapwan umarĕk |
> ngkāne hĕb ning açoka munggw i hiring ing witāna mangadĕg |
> dharmmādhyakṣa kalih lawan sang upapatti saptādulur |
> sang tuhw āryya lĕkas nirān pangaran āryya yukti satirun || 3 ||

D. i. «En de Kṣatriya's en geleerden, Ṛṣi's [3], brahmanen, wanneer zij den troon naderen, staan in de schaduw van den Açoka-boom naast de Bangsal Witāna; de twee voorzitters der rechtbank en de zeven assessoren; zij, die in hun gedragingen in waarheid zoo edel (ārya) zijn, dat zij te recht navolgenswaardige Ārya's zijn.»

ZANG 11.

(Ibidem.)

De maat van dezen Zang is van de klasse Wikṛti, en bestaat uit een verbinding van de eerste 12 voeten van 't Çārdūlawikrīḍita-metrum en een verlengstuk, evenals de maat van Zang 8 en 11, maar 't aantal der toegevoegde voeten verschilt in de drie Zangen.

De eerste strofe luidt:

Nā lwir sang marĕk ing witāna pinake dalĕm inapi rinangga çobhita |
ring jro pūrwwa sake wijil pisan adoh piningit ikang umañjinge dalĕm |
ndan sang Çrī-nṛpati Singhawarddhana kidul saha yugala saputraputrikā |
lor sang Çrī-Kṛtawarddhaneçwara bangun surapada tiga tang purāpupul || 1 ||

D. i. «Zoodanig zijn degenen die den troon naderen in de Bangsal Witāna,

[1] De vertaling niet geheel zeker. Don ing bhāṣa, letterlijk: «doel, van de (beleefde) taal».

[2] Bedoeld, als ik het wel begrijp: alleen de hoofden, niet de geheele troep, betuigen onwankelbare trouw aan den Koning.

[3] Dit woord is hier niet in den eigenlijken zin gebruikt; misschien z. v. a. groote geleerden, of als heiligen te vereeren personen.

bestemd voor den Vorst, fraai gevormd en versierd, van binnen. Zuidelijk van den eersten uitgang, wordt op zekeren afstand verboden 't hof binnen te gaan. [1] Dan in 't Zuiden is ('t verblijf van) Z. Hoogh. Singhawarddhana met zijn gade, zoon en dochter; Noordelijk is ('t verblijf van) Z. Hoogh. Kṛtawarddhaneçwara. De drie paleizen te zamen lijken Hemelwoningen.»

Z. Hoogh. Singhawardhana hebben wij in Zang 6 leeren kennen als den gemaal van H. Hoogh. van Pajang en zelf Heer van Paguhan. Kṛtawardhaneçwara is de vader van Hayam Wuruk en de man van H. Hoogh. van Kahuripan.

De tweede strofe bevat een beschrijving van de schoonheid der gebouwen.

Sakweh ning gṛha nora tanpasaka mokirukiran apĕnĕd winarṇṇana |
mwang tekang batur açmawiṣṭaka [2] mirah winĕtuwĕtu pinik rinūpaka |
ñjrah tekang wijil ing kulāla pinakottama ni hatĕp ikang gṛhādhika |
tañjung keçara campakādi nikanang kusuma caracarāñjrah ing natar || 2 ||

D. i. «Al de huizen zijn voorzien van zuilen met beeldhouwwerk, sierlijk geschilderd, en de Batur van rooden baksteen is — — [3] met figuren; overal ziet men de voortbrengselen van pottenbakkers dienende voor de toppen van de daken der voorname huizen. Mimusops-bloemen, Keçara's [4], Campaka's en andere bloemen van allerlei soort zijn overal verspreid op het voorplein.»

ZANG 12.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Çārdūlawikrīḍita-maat, bevat een beschrijving, of liever een opsomming, van woningen van aanzienlijken in de stad.

Warṇṇan tingkah ikang pikandĕl atatā tūt kaṇṭa ning nāgara |
wetan sang dwija Çaiwa mukya sira ḍang hyang Brahmarājādhika |
ngkāneng dakṣiṇa Boddha mukya ng anawung sang kāka Rĕngkannadī |
kulwan kṣatriya mantri punggawa sagotra Çrī-narendrādhipa || 1 ||

D. i. «Wij zullen den staat beschrijven van de omgeving langs de zijden

[1] D. i. als ik het wel begrijp: is er een ruimte die onbevoegden niet mogen betreden om 't paleis binnen te gaan.

[2] Een fout, hetzij van een afschrijver of van den dichter zelven, voor iṣṭaka. Dit kan er oorspronkelijk evenwel niet gestaan hebben; mogelijk een onjuist gespeld hiṣṭaka, Skr. iṣṭakā.

[3] De woorden winĕtuwĕtu pinik versta ik niet.

[4] Keçara is in 't Skr. benaming van verschillende bloemen: Rottleria, Mesua en Mimusops Elengi.

van de stad. Oostelijk (wonen) de Çiwaietische brahmanen, van wie de Hoogeerwaarde Brahmarāja [1] de voornaamste is; in 't Zuiden de Buddhisten; de voornaamste van den Sanggha (Congregatie) is de Sthawira [2] Rĕngkannadī [3]; Westelijk de Kṣatriya's, Mantri's, Punggawa's en verwanten van Z. Maj. den Soeverein.»

In de tweede strofe gaat het aldus voort:

Wetan (n)dan mahĕlĕt lĕbuh pura narendreng Wĕngkĕr atyadbhuta |
sākṣāt Indra lawan Çacī nṛpati lāwan sang narendreng Daha |
sang nātheng Matahun narendra ri Lasĕm munggw ing dalĕm tan kasah |
kannah dakṣiṇa tan madoh kamĕgĕtan sang nātha çobhāhalĕp || 2 ||

D. i. «Voorts ten Oosten met het Plein er tusschen is het wonderschoone paleis van den vorst van Wĕngkĕr; te vergelijken met Indra en Çacī is de(ze) vorst met de vorstin van Daha. De heerscher van Matahun (en) de vorstin van Lasĕm hebben hun plaats in 't onmiddellijk grenzende Hof; Zuidelijk, niet ver af, is gelegen de aanzienlijke huizing [4], prachtig schoon, van den vorst.»

Den vorst van Wĕngkĕr en zijne gemalin kennen wij uit Zang 4 en de Pararaton, als den aangetrouwden Oom en eigen Tante van Hayam Wuruk. De vorst van Matahun en zijne vrouw, vorstin van Lasĕm, zijn vermeld in Zang 6.

Nu de derde strofe:

Ngkāneng uttara lor sakeng pĕkĕn agöng kuww ahalĕp çobhita |
sang sākṣāt ari de nareçwara ri Wĕngkĕr sang makuww āpagĕh |
satyāsih ri narendra dhīra nipuṇeng nīty āpatih ring Daha |
khyātīng rāt mangaran bhaṭāra Narapaty angde halĕp ning prajā || 3 ||

D. i. «In 't Noorden, noord van de Groote Markt, is een allerfraaist verblijf; hij, die als een ware jongere broeder is van den vorst van Wĕngkĕr, is degene die daar vast zijn intrek neemt: oprecht den Vorst genegen, moedig, knap in de staatkunde, als Patih van Daha, in den lande bekend onder den naam van Bhaṭāra Narapati, die 't heil des volks bevordert.»

Voor kuwu hier wist ik geen geschikte uitdrukking ter vertaling. In 't bijzondere geval van den Patih van Daha, zou men geneigd zijn 't woord weer te geven met wat tegenwoordig in 't Javaansch heet poṇḍok, want de

---

[1] Of, mogelijk, Brahmarājādhika. Doch van elders is alleen een naam als Brahmarāja bekend, zoodat adhika, voornaamste, hier een stoplap is. Is adhika een verkeerde spelling van ādika, dan luidt de vertaling: «Brahmarāja enz. de voornaamsten zijn».

[2] D.i. Senior, dus eigenlijk hetzelfde als Presbyter.

[3] Dezen zonderlingen naam weet ik niet te verklaren.

[4] Kamĕgĕtan is «de woning van een aanzienlijke, notabele».

Patih van Daha zal toch wel slechts tijdelijk in de rijkshoofdstad vertoefd hebben. Maar in de volgende strofe heet ook het verblijf van Gajah mada een kuwu. De beste vertaling zal dus wel wezen 't Fransche «hôtel».

Over Gajah mada wordt in strofe 4 uitgeweid.

Wetan lor kuwu sang Gajah-mada patih ring Tiktawilwādhika |
mantrī wīra wicakṣaṇeng naya matanggwan satya bhakty aprabhu |
wāgmī wāk apadu sārjjawopasama dhīrotsāha [1] tan lālana |
rājādhyakṣa rumakṣa ri sthiti narendrān cakrawarttīng jagat || 4 ||

D. i. «Noordoost is het verblijf van Gajahmada, Patih van Majapahit [2]: den Mantri dapper, wijs in beleid, betrouwbaar, oprecht onderdanig jegens den Koning, welsprekend in pleitrede, rechtschapen, bezadigd, standvastig, wakker, voortvarend, Rijksfiscaal, die zorg draagt voor (de handhaving der) verordeningen van den Koning als wereldbeheerscher.»

De vijfde strophe luidt:

Nda ngkāne kidul ing purī kuwu kadharmmādhyakṣan arddhāhalĕp |
wetan rakwa kaçaiwan uttama kaboddhan [3] kulwan açry ātatā |
tan warṇṇan kuwu sang sumantry adhika len sang parakṣatriya |
de ning kweh nira bheda ri sakuwu [4] kuww angde halĕp ning pura || 5 ||

D. i. «En ten Zuiden van 't paleis des Konings is het zeer schoone verblijf van den Dharmādhyakṣa [5]; ten Oosten daarvan is een uitstekend Çiwaietisch heiligdom; ten Westen een prachtige Buddhistische tempel. Wij zullen niet beschrijven het verblijf van den voornaamsten Mantri en de Kṣatriya's. De groote verscheidenheid in de verschillende verblijven is een sieraad van de stad.»

De beschrijving van de hoofdstad wordt besloten met de volgende verzen:

Lwir ccandrāruṇa tekanang pura ri Tikta-çrīphalānopama |
tejānggĕh nikanang kara sakuwukuww akweh madudwan halĕp |
lwir ttārāgraha tekanang nāgara çeṣa nneka [6] mukya ng Daha |
mwang nūṣāntara sarwwa maṇḍalika [7] rāṣṭrāngāçrayākweh marĕk || 6 ||

D. i. «Gelijk de Maan en de Zon is de onvergelijkelijke stad Tikta-çrī-

[1] In den tekst foutief dhīhotsāha.

[2] Adhika, «superieur», is in de vertaling uitgelaten, daar niet duidelijk is of het op den persoon slaat of een nietszeggend epitheton is van Majapahit.

[3] In den tekst verkeerdelijk ā voor an.

[4] Zoo leze men instede van tuwu in den tekst.

[5] D. i. Voorzitter van 't gerechtshof.

[6] De verdubbeling dient om de voorgaande lettergreep lang te maken. Om de caesuur die achter ṣa valt niet in 't midden van een woord te doen vallen, heeft de dichter, denk ik, vermeden çesāneka te schrijven.

[7] Zoo leze men voor maṇḍhalitā.

phala[1]; schitterend de plaats innemende van hun (der Zon en Maan) stralen, zijn de vele onderscheiden verblijven, die ieder hun verschillend schoon hebben. Gelijk planeten zijn de vele overige steden met Daha aan 't hoofd, en de andere eilanden, alle vasalstaten, welke in menigte steun zoekende hun opwachting maken.»

Hiermede is de beschrijving van Majapahit, zooals het was in den tijd van Hayam Wuruk, ten einde. In de twee volgende Zangen geeft de dichter een opsomming van de wingewesten in den Indischen Archipel en op 't Maleische schiereiland, welke aan 't gezag van 't rijk van Majapahit onderworpen waren. Vermits van die Zangen reeds vroeger [Indische Gids, 25e Jrg., 1903, I] een vertaling verschenen is, welke tot belangrijke opmerkingen van den Heer Rouffaer aanleiding heeft gegeven [Encyclopaedie v. N.-I., IV, 1905, p. 384—385], kan ik hier volstaan met naar hetgeen over die buitenbezittingen van 't Javaansche rijk geschreven is, te verwijzen.

[ZANG 13.][2]

Lwir ning nūṣa pranūṣa pramuka sakahawat kṣoṇī ri Malayu |
ning Jāmbi mwang Palembang karitang i Tĕba len Dharmmāçraya tumūt |
Kaṇḍis Kahwas Manangkabwa ri Siyak i Rĕkān Kāmpar mwang i Pane |
Kāmpe Harw āthawe Maṇḍahiling i Tumihang Parllāk mwang i Barat || 1 ||

(h)I Lwas lāwan Samudra mwang i Lamuri Batan Lāmpung mwang i Barus |
yekādhinyang watĕk bhūmi Malayu satanah kapwāmatĕh anūt |
len tekang nūṣa Tañjungnāgara ri Kapuhas lawan ri Katingān |
Sāmpit mwang Kuṭa Lingga mwang i Kuṭa Waringin Sambas mwang i Lawai || 2 ||

[ZANG 14.][2]

Kaḍangḍangan i Laṇḍa len ri Samĕḍang Tirĕm tan kasah |
ri Seḍu Buruneng ri Kalka Saluḍung ri Solot Pasir |

---

[1] Çrīphala is een der vele namen van de vrucht van Aegle Marmelos, dus synoniem van wilwa (bilwa). Tikta-çrīphala is een vertaling van Majapahit, «bittere Aegle-Marmelos-vrucht».

[2] Om geen lacune te laten bestaan in deze heruitgaaf van Prof. Kern's arbeid, wordt hier de transcriptie in Lat. letters toegevoegd van dit deel van den tekst, door Dr. Brandes in Balineesche karakters gepubliceerd (1902), en door Prof. Kern in 1903 in Jaargang 25 van den Indischen Gids in korte vertaling behandeld; zie p. 240—242 hiervóór. *(Noot van 1917)*.

Baritw i Sawaku muwah ri Tabalung ri Tuñjung Kute |
lawan ri Malano makapramuka ta[ng] ri Tañjungpurī || 1 ||

Ikang sakahawan Pahang pramuka tang Hujungmedinī |
ri Lĕngkasuka len ri Saimwang i Kalantĕn i Tringgano |
Naçor Pakamuwar Ḍungun ri Tumasik ri Sanghyang Hujung |
Kĕlang Kĕḍa Jĕre ri Kañjapiniran sanūṣāpupul || 2 ||

Sawetan ikanang tanah Jawa muwah ya — warṇnanĕn |
ri Balli makamukya tang Baḍahulu mwang i Lwāgajah |
Gurun makamuka Sukun ri Taliwang ri Ḍompo Sapi |
ri Sanghyang Api Bhīma Çeran i Hutan Kaḍalyāpupul || 3 ||

Muwah tang i Gurun sanūṣa mangaran ri Lombok Mirah |
lawan tikang i Sākṣakādi nikalun kahajyan kabeh |
muwah tanah i Bāntayan pramuka Bāntayan len Luwuk |
tĕkeng Uḍamakatrayādhi nikanang sanūṣāpupul || 4 ||

Ikang sakasanūṣanūṣa Makasar Butun Banggawī |
Kunir Ggaliyao mwang i Salaya Sūmba Solot Muar |
muwah tikang i Waṇḍan Ambwan athawā Maloko Wwanin |
ri Seran i Timūr makādi ning angeka nūṣātutur || 5 ||

ZANG 15.

(Ibidem.)

Na in de twee voorgaande Zangen de onderhoorigheden van Majapahit opgesomd te hebben, vermeldt de dichter de landen waarmede Hayam Wuruk vriendschappelijke betrekkingen onderhield.

Deze Zang in de maat Çikhariṇī begint in dezer voege:

Nahan lwir ning deçāntara kacaya de Çrī-narapati |
tuhun tang Syangkāyodhyapura kimutang Dharmmanagarī |
Marutma mwang ring Rājapura nguniweh Singhanagarī |
ri Cāmpā Kāmbojānyat i Yawana mitreka satata || 1 ||

D. i. «Dat zijn de andere landen (dan Java), die door Z. Maj. den Opperkoning beschermd [1] worden. Doch Siam, waar Ayodhyā (ligt), alsook Dharmanagarī, Martaban, Rājapura en Singhanagarī (d. i. Singapur), Campā, Kamboja en buitendien Yawana, dit zijn bestendige bondgenooten.»

[1] Eigenlijk: onder zijne beschermende schaduw staande. Caya is Skr. chāyā, waarvan de beteekenis pālana, «bescherming», in inheemsche bronnen wordt opgegeven.

Syangka schijnt een van elders onbekende bijvorm van Syam te zijn. [1] Ayodhyā is welbekend nog heden ten dage in de verbasterde uitspraak Ayuthia of Yuthia. Volgens Siameesche berichten werd deze stad tot hoofdstad verheven door den koning Ramathibodi, anders genaamd Phra Utong, die in 1344 aan de regeering kwam en zijn rijk als veroveraar machtig uitbreidde.

De ligging van Dharmanagarī is mij onbekend.

Marutma sluit zich aan bij Martaman, een ouderen vorm voor 't gewone Martaban; in de landstaal, het Talaing, heet de stad volgens Hobson-Jobson, s.v. Martaban: Mūttaman.

Rājapura is de hoofdstad van Kalingga.

Aangaande Yawana is men het er thans over eens dat daarmede bedoeld is Annam, of althans een deel van 't gebied in Achter-Indië, dat wij heden onder dezen naam kennen. Maar hoe Yawana, dat eigenlijk de naam der Grieken is, toepassing heeft kunnen vinden op een volk, dat in geen enkel opzicht iets met de Grieken gemeen heeft, is een vraag, die, voor zoover ik weet, nog nooit door iemand geopperd, laat staan beantwoord is.

Een verklaring van dit zoo zonderling lijkend feit is te vinden in 't Khmer, in welke taal Ywana [2] de beteekenis heeft aangenomen van «barbaar» en door de Kambojanen wordt toegepast op de Annamieten, die zij, van hun standpunt, als «barbari» beschouwen. Hoe Yawana deze beteekenis heeft gekregen, is licht na te gaan, als men denkt aan 't verloopen der oorspronkelijke beteekenis, hetwelk het woord bij de Indiërs heeft ondergaan.

Gelijk men weet, is Yawana eigenlijk en aanvankelijk de naam der Grieken bij de oude Indiërs, sedert zij met dezen in aanraking kwamen in de 4de eeuw vóór 't begin onzer jaartelling. Zoolang er Grieken in Baktrië en af en toe in NW. Indië heerschten, bleef de naam uitsluitend toegepast op de Grieken, maar toen na 't begin onzer jaartelling andere vreemde volken uit het NW. tegen Indië als vijanden optraden, verloor 't woord zijne eigenlijke beteekenis en werd het ook toegepast op niet-Grieken, hetgeen des te lichter kon gebeuren, omdat de Grieken voor de Indiërs «Mleccha's», d. i. barbaren, waren. Zoo werd Yawana en Mleccha synoniem, en eindelijk na de invallen van Mohammedaansche vorsten, van Arabische of andere vreemde afkomst, werd bij de Indiërs Yawana een naam voor de Mohammedanen.

Bij 't levendig verkeer tusschen Indië en Kamboja en den grooten invloed

---

[1] Deze zinsnede is gewijzigd in verband met Prof. Kern's latere opvatting, welke blijkt uit Bijdr. 69 (1914), p. 50. Zie hierachter bij Zang 83. (*Noot van 1917*).

[2] Als hedendaagsche uitspraak wordt opgegeven yuon, in de «Grammaire de la langue khmère (Cambodgien)», door Georges Maspero (1915), p. 186. Het is niet recht duidelijk welke uitspraak met yuon bedoeld is; vermoedelijk in Holl. spelling jwon. Het doet trouwens niets ter zake.

der Indische beschaving, waarmeê de verspreiding der kennis van 't Sanskrit gepaard ging, verklaart het zich van zelf dat in de Middeleeuwen, toen bij de Indiërs Yawana als term voor «barbaren» in zwang was gekomen, 't woord in dien zin gold bij de gehinduïseerde Kambojanen, die het nu op hun beurt toepasten op de hun vreemde Annamieten. Wanneer dit gebeurd is, weten wij niet, maar het moet reeds in 't begin der Middeleeuwen, of misschien nog vroeger in gebruik zijn gekomen. Bij Ptolemaeus in de tweede eeuw onzer jaartelling komt de naam niet voor.

Ook in het Tjam is Ywan een benaming voor Annam. Uit Achter-Indië is de naam doorgedrongen tot Java. [1]

In de tweede strofe wordt over Madura gesproken en dienaangaande een zeer merkwaardige bijzonderheid medegedeeld.

> Kunang tekang bhūmī Madhura tanani lwir parapurī |
> ri denyān tunggal mwang Yawadharaṇi rakwekana dangū |
> samudrānanggung-bhūmi kĕta Çakakālanya karĕngö |
> tĕwĕknya'n dady āpāntara sasiki tatwanya tan adoh || 2 ||

D. i. «Wat aangaat het land Madura, dit is niet te beschouwen als een vreemde staat, om reden het in 't verleden één was met 't land Java: naar luid der overlevering namelijk was 't Çāka-jaar 4—1, het tijdstip dat het een op zichzelf staand (eiland) werd op eenigen, niet verren afstand.»

De waarde van de hier medegedeelde overlevering kunnen wij niet beoordeelen; het ontbreekt ons daarvoor aan alle gegevens. Maar verrassend blijft het, dat men in den tijd des dichters kennis droeg of ten minste meende te dragen van een gebeurtenis ongeveer acht eeuwen vroeger voorgevallen. In 't jaarcijfer is de waarde van het tiental onzeker, doch 't eeuwcijfer 4, en dit is 't voornaamste, staat vast. Ook weten wij met zekerheid, dat Java reeds in 't begin der 5de eeuw geheel onder Indischen invloed stond, zoodat er in de opteekening van zulk een belangrijke gebeurtenis als de afscheuring van Madura niets onwaarschijnlijks ligt.

De 3de strofe heeft betrekking op den cijns door de onderhoorige eilanden aan den Soeverein.

> Huwus rabdha ng dwīpāntara sumiwi ri Çrī-narapati |
> paḍāsthity awwat *pāhudhama* (?) wijil angkĕn pratimasa |
> sake kotsāhan sang prabhu ri sakahaywanya n-iniwö |
> bhujangga mwang mantrīnutus umahalotpatti satata || 3 ||

D. i. «Nadat de andere eilanden Z. Maj. den Vorst gehuldigd hadden,

[1] Het hier omtrent Yawana medegedeelde staat niet in het oorspronkelijke artikel, doch vormt den inhoud van een later artikeltje van Prof. Kern, getiteld «Yawana als naam van Annam» en opgenomen in Bijdr. 72 (1916), p. 399—400. (*Noot van 1917*).

brachten zij stipt den op elken termijn verschijnenden cijns. [1] Wegens 't streven van den Vorst om de (algemeene) welvaart te bevorderen, werden Bhujangga's en Mantri's uitgezonden om geregeld de opbrengst te innen.»

De Bhujangga's zijn geleerden en geestelijken; een geschikt equivalent in 't Middelnederlandsch is 't woord «clerk». De Mantri's hier bedoeld, zijn blijkbaar ambtenaren van 't burgerlijk bestuur, waarschijnlijk van verschillenden rang.

ZANG 16.

(Ibidem.)

Deze Zang bevat een voortzetting van 't onmiddellijk voorafgaande, waarbij in meer bijzonderheden getreden wordt. Het eerste vers, in de maat Wilāsinī, luidt als volgt:

Krama nika sang bhujangga n-umareng digantara dangū |
hinilahilān swakāryya jagadona tanswang alaha |
wĕnang ika yan pakon nṛpati sing parāna ta kunang |
magĕhakĕnang Çiwāgama phalanya tanpanasara || 1 ||

D. i. «Het was regel voor de geleerde geestelijken (bhujangga's), die eertijds naar andere landen gingen, dat het hun niet geoorloofd was hun eigen zaken te drijven, waardoor het belang der wereld ten zeerste zou lijden. Doch wel mochten zij, wanneer de vorsten het bevalen, overal, waar ook, heen gaan om 't Çiwaïsme te bevestigen, opdat het niet zou afdwalen.»

Kunang ika sang bhujangga Sugatabrateki karĕngö |
apituwin ajña hajy *atana* [2] sing sapārana nikā [3]
hinilahila sakulwan ikanang tanah Jawa kabeh |
taya ring usāna Boddha mara rakwa sambhawa tinūt || 2 ||

D. i. «Maar de geleerde geestelijken van de Buddhistische belijdenis, van hen luidt het verhaal dat zij volgens koninklijke bevelen verkort [3] waren (in hun vrijheid) om overal heen te gaan: 't geheele Westen van Java was voor hen verboden (gebied), omdat er, naar het heet, in den ouden tijd geen Buddhisten waren. [4]»

Omtrent de feiten uit de geschiedenis, waarop de dichter 't door hem

---

[1] Dit moet de beteekenis zijn van 't onverstaanbare pāhudhama; vermoedelijk een bedorven lezing, waarvoor ik geen geneesmiddel kan vinden.

[2] Met atana weet ik niets aan te vangen; ik veronderstel, dat men lezen moet atuna.

[3] Gedrukt paranantikā.

[4] De zin der woorden sambhawa tinūt ontsnapt me; misschien: «zoover men kan nagaan».

beweerde steunt, verkeeren wij geheel in 't duister. Zooveel is zeker, dat hij aangaande den bloeienden toestand van 't Buddhisme, juist in 't Westelijk gedeelte van Java, in vroeger eeuwen althans, onkundig was. Zonderling genoeg. Intusschen mag men wel aannemen, dat wat hij naar 't verleden plaatst, den feitelijken toestand in zijn eigen tijd weerspiegelt.

Tuhan ikanang digantara sawetan ing Yawadharā |
i Gurun i Bāli mukya kawĕnang parāna nikā |
samaya nirang mahāmuni Bharaḍa rakwa ta mapagĕh |
lawan ika sang munīndra Kuturan prakāça karĕngö || 3 ||

D. i. «Maar de andere landen ten Oosten van Java: Gurun, Bali, enz., mochten zij bezoeken. De groote Wijze Bharaḍa deed zijn gelofte getrouw gestand, en de uitmuntende Wijze Kuturan, zooals algemeen bekend is.»

Over de twee hier vermelde geestelijke heeren, vindt men ook in andere bronnen 't een en ander opgeteekend. [1] In KBWdb. II (1899), 159, leest men dat Mpu Kuturan [2] een oudere broeder was van Mpu Bradah (Bharaḍa), die op Bali leefde. Omtrent Bradah weet de Calon Arang, de titel van een tooverspreuk, waardoor men iets kan vernietigen en weder geheel herstellen, te vertellen, dat zekere heks, Calon Arang geheeten, die onder Er-Langga zou geleefd hebben en bij de Baliërs onder haar bijnaam Rangdeng Girah (Dirah of Jirah) bekend is, strijd gevoerd heeft met Mpu Bradah. [3] Het is duidelijk, dat het vertelsel van dien strijd eerst in zwang kan gekomen zijn, toen Bradah reeds een legendarisch persoon geworden was. Wat Kuturan betreft, wordt door v. d. Tuuk (t. a. p.) uit een Pamĕñcangah getiteld geschrift, aangehaald een zinsnede, luidende: paryangan pangastana sang Mpu Kuturan ing uni, waar «nieuw aangekomen geestelijken» (padanda wahu rawuh) logeeren. Blijkbaar is met parhyangan, «heiligdom», bedoeld het klooster, waar reizende monniken tijdelijk huisvesting vonden. De uitdrukking «nieuw aangekomen» is een vertaling van āgantuka (bhikṣu, Pāli bhikkhu), in tegenstelling van āvāsika, «die in zijn eigen klooster verblijf houdt»; het pangāsthāna van Mpu Kuturan is wat men in 't Sanskrit en Pāli noemt zijn āvāsa.

De taak, die Mpu Kuturan in opdracht had te vervullen, wordt uitvoeriger beschreven in de Usana Bali. Een gedeelte van hetgeen v. d. Tuuk (t. a. p.) daaruit aanhaalt, zij hier medegedeeld: Tĕḍun sira Mpu Kuturan ring Majapahit, magawe pradeça ring Bali, katular saking Majapa-

[1] Zie ook Prof. Kern's bespreking van Zang 68 hierachter, en van de Mahākṣobhya-inscriptie te Simpang op p. 187—196 hiervóór. (*Noot van 1917*).

[2] De titel Mpu, eig. Heer, is zeer gewoon bij namen van geestelijke heeren; men kan dien dus gevoegelijk vergelijken met «Dom», bijv. in Dom Pitra, en ons «Dominé».

[3] Zie KBWdb. I (1897), 635.

hit tingkah ing deça, magawe gagaḍuhan ring pradeçan sang ratu Bali. Munggah ring rajapurana[1], ring praçasti aciacian ing deça odalan deça, sma(?), ring caturjanma makanda kĕnakĕnane; d. i. «Mpu Kuturan kwam af uit Majapahit, stichtte[2] desa's op Bali, naar 't voorbeeld van de wijze waarop in Majapahit de desa's ingericht zijn; hij gaf leengronden uit in de dorpsgemeenten van den koning van Bali. Volgens den koninklijken giftbrief[3] moesten verschillende tinsen (of: contributies) opgebracht worden, en wel zoo, dat de vier kasten respectievelijk daartoe verplicht waren.»

Uit de hier medegedeelde gegevens, in hun onderling verband beschouwd, is op te maken, dat Bharaḍa en Kuturan twee in hoog aanzien staande Buddhistische monniken waren, die niet alleen in geloofszaken hun werkzaamheid ontplooiden, maar ook belast waren met de inrichting op Bali van 't landelijk stelsel, zooals dat op Java bestond. Ten minste van Mpu Kuturan wordt dit getuigd. Als ik het wel begrijp, behelsde de koninklijke giftbrief de aanwijzing van gronden op Bali, welke ten bate der Buddhistische geestelijkheid werden afgestaan en waarmede dorpsgemeenten beleend werden tegen opbrengst van bepaalde tinsen door alle vier klassen der gemeentenaren.[4]

Ter loops zij opgemerkt, dat het een anachronisme is, wanneer in de bovenvermelde Calon Arang Bradah in den tijd van Er-Langga gesteld wordt. Het komt meer voor, dat vermaarde heerschers met elkander verward worden.[5]

Na deze uitweiding keeren wij terug tot het gedicht, waar de verdiensten der zendelingen in vage termen geroemd worden.

> Karaṇa ni sang bhujangga tinitah ri lakwa rasika |
> ikang inutus mangulwan angawetan akrama huwus |
> saji saji ring lumakwakĕn i sājña sang narapati |
> sawiku sadā yan āngujar aweh rĕsĕp ing umulat || 4 ||

D. i. «De werkzaamheden van de geleerde geestelijken, die in last hadden er op uit te gaan, uitgezonden waren naar 't Westen en naar 't Oosten, hebben volkomen goeden voortgang gehad, door de voorkomendheid[6]

[1] In oudere spelling rājapūraṇa.

[2] Misschien «om te stichten», daar in de jongere taal van 't geschrift, het conjunctiefteeken verwaarloosd kan zijn.

[3] Rājapūraṇa wordt in 't KBWdb. wel vermeld, maar niet verklaard. Mijne vertaling berust op de beteekenis «begiftigen», welke Skr. pūrayati meermalen heeft.

[4] In 't oude Java en Bali zal, evenals in Indië, een deel der bevolking (het proletariaat) zeker wel buiten elk kasteverband gestaan hebben en niet schotplichtig geweest zijn.

[5] Zie echter Prof. Kern's bespreking van Zang 68 hierachter. (*Noot van 1917*).

[6] Ik ben niet zeker van de juistheid dezer vertaling.

dergenen, die al de bevelen des konings ten uitvoer brachten; als monniken, die altijd wanneer zij 't woord voeren, degenen, die hen zien, behagen inboezemen.»

In deze regels ligt duidelijk opgesloten, dat de geestelijken op last des konings werden uitgezonden ter bevordering ook van politieke doeleinden. Men begreep in 't oude Majapahit, dat men onderworpen bevolkingen allereerst door zachtheid moet trachten te winnen; een navolgenswaardig voorbeeld ook nog in onzen tijd. Dat tegen weerspannigen met gestrengheid moet opgetreden worden, dat begreep men niet minder. Dit vernemen wij uit de nu volgende strofe:

> Irika tang anyabhūmi sakahěmban ing Yawapurī |
> amatěhi sājña sang nṛpati kapwa satya ring ulah |
> pituwi sing ājñalangghana dinon wiçīrṇṇa sahana |
> těkap ikanang watěk jaladhimantry aneka suyaça || 5 ||

D. i. «Toen voegden zich de andere landen, die onder de voogdij van Java's hoofdstad stonden, naar de bevelen van den vorst, alle trouw van gedrag. Maar alwie de bevelen overtraden, werden beoorloogd en geheel en al verdelgd door de zeevoogden, van wie verscheidene zich beroemd maakten.»

Men ziet, dat hier sprake is van weerspannige eilandbewoners buiten Java. Om 't gezag te handhaven in 't wijduitgestrekte gebied, moeten de Javanen natuurlijk een machtige vloot gehad hebben.

ZANG 17.

(Ibidem.)

In de versmaat Jagaddhita.

> Sāmpun rabdha pagěh ny aděg nṛpati ri Yawadharaṇi jayeng digantara |
> ngkāne Çrīphalatiktanāgara sirān siniwi mulahakěn jagaddhita |
> kīrṇṇekang yaça kīrtti dharmma ginawe nira'n anukani buddhi ning para |
> mantrī wipra bhujangga sang sama wineh wibhawa tumut akīrtti ring jagat || 1 ||

D. i. «De regeering van den vorst over Java-land, dat de andere landen veroverd had, was nu wèl bevestigd; in de stad Çrīphalatikta troonde hij, waar hij streefde het heil der wereld te bevorderen. Verbreid was zijn roem en faam, en hij betrachtte gerechtigheid, waardoor hij 't gemoed van een ieder [1]

[1] Dit schijnt bedoeld met **para**, hoewel dit woord eigenlijk «een ander, een vreemde», of zelfs «een vijand» beteekent.

bevredigde. Staatsdienaren, priesters (of: Brahmanen), Bhujangga's, die alle rijk begiftigd werden, werden mede in de wereld beroemd.»

Verder lezen wij:

Göng ning wīryya wibhūti kagraha tĕkap nṛpati tuhutuhūttama prabhu |
līlā nora kasangçayān ira'n anamtami suka sakahaṛsa ning manah |
kanyā sing rahajöng ri Janggala lawan ri Kaḍiri pinilih sasambhawa |
āstām tang kahañang sakeng parapurāsing arĕja winawe dalĕm purī || 2 ||

D. i. «Groot is de macht en pracht, die de vorst bezat, in volle waarheid een hooge heerscher. Gerust en onbezorgd geeft hij zich over aan geneugten naar hartelust; alle schoone meisjes in Janggala en in Kaḍiri werden uitgekozen, zooveel als mogelijk; en ook van de uit vreemde landen buitgemaakten, werden alle die mooi waren, in 't vrouwentimmer van 't paleis gebracht.»

De dichter vervolgt aldus:

Salwā ning Yawabhūmi tulya nagarī sasiki ri pangadĕg narādhipa |
mewwiwu ng jana deça tulya kuwu ning bala mangidĕri kaṇṭa ning purī |
salwir ning paranūṣa tulya nika thāniwiṣaya pinahasukenaris |
lwīr udyāna tikang wanādri sahananya jinajah ira tanpanangçaya || 3 ||

D. i. «Het land Java lijkt, over zijn geheele uitgestrektheid, één enkele stad, onder de regeering van den Vorst; de bij duizenden en duizenden tellende landbevolkingen lijken kampen van troepen, die zich rondom de hoofdstad bewegen; al de andere eilanden (buitenbezittingen) lijken plattelandsgewesten, waaraan een behagelijk en rustig bestaan verzekerd is; als wandelparken zijn bosch en gebergte, die alle doorkruist worden zonder dat men eenig gevaar te duchten heeft.»

De vierde strofe luidt aldus:

Bāryyan māsa ri sāmpun ing çiçirakāla sira mahasahas macangkrama |
wwantĕn thāny angaran ri Sīma kidul i Jalagiri mangawetan ing pura |
rāmyāpan papunagyan ing jagat i kāla ning sawung ika mogha tanpĕgat |
mwang Wewe pikatan ri Caṇḍi lima lot paraparan ira tuṣṭa lālana || 4 ||

D. i. «Elke maand na 't einde van den kouden tijd, pleegt Hij op wandelingen rond te dwalen. Er is een dorp met name Sīma, zuid van Jalagiri naar 't Oosten van de hoofdstad; levendig is het daar, wijl de menschen een gelofte volbrengen, ten tijde van onafgebroken feestvergaderingen; en Wewe Pikatan te Caṇḍi lima (de Vijf Candi's) bezoekt Hij gedurig blij van zin.»

De plaatsnamen in deze strofe is het mij niet gelukt te vinden; ze zijn zeker niet ver van Majapahit te zoeken. Evenmin is mij recht duidelijk, welk

verband er tusschen 't afleggen van geloften en drukke feestvergaderingen bestaat. Ik veronderstel, dat er sprake is van een bedevaart, waarbij eene talrijke menigte samenstroomt en van de gelegenheid gebruik maakt om feest te vieren. De omstandigheid, dat die feestvergaderingen bij den berg Jalagiri plaats hadden, herinnert aan 't meermalen in Buddhistische geschriften voorkomende giraggasamajjo, «berg-feestvergadering» [1].

Zeer zonderling is de plaatsnaam Wewe pikatan. Zou dit «lokeenden» beteekenen, zoodat wewe een oudere vorm ware van bebek? Maar, zoover als bekend, heeft wewe gansch andere beteekenissen, die echter in 't geheel niet passen bij pikatan.

Wij lezen verder:

Yan tan mangka mareng Phalah marĕk i jöng hyang Acalapati bhakti sādara |
pantĕs yan panulus ḍatĕng ri Balitar mwang i Jimur i Çilāhrit ālĕngöng |
mukya ng Polaman ing Dahe kuwu ri lingga mara bangun ikā lanenusī |
yan ring Janggala lot sabhā nṛpati ring Surabhaya manulus mare Buwun ‖ 5 ‖

D. i. «Anders gaat hij naar Palah eerbiedig en nederig hulde brengende aan de voeten van den goddelijken Bergheer [2]. Het is wel te begrijpen, dat hij zijn tocht dan voortzet naar Blitar, Jimur, in 't liefelijke Çilāhrit [3]. In Daha werd in de eerste plaats Polaman, de kuwu (kampement), de Lingga — — [4] steeds bezocht. Wanneer de Vorst in Janggala is, houdt hij steeds hof te Surabaya, van waar hij de reis voortzet naar Buwun.»

Van de hier voorkomende plaatsnamen zijn eenige thans nog welbekend: Blitar en Surabaya. Ook Polaman is bekend als eigennaam van een plaats in de residentie Surabaya [lees: Pasuruhan], zooals men zien kan uit KBWdb. I (1897), 294, waar ook vermeld staat, dat Wukir Polaman de titel is van een gedicht, dat de befaamde Jaya Katong na zijn val, kort vóór zijn dood, vervaardigde. Hetzelfde bericht de Pararaton, blz. 24 [5].

Zoover ik heb kunnen nagaan, vindt men hier de oudste vermelding van Surabaya.

De dichter weidt nog verder uit over 's Konings reizen.

Ring Çākākṣatisūryya sang prabhu mahas ri Pajang iniring ing sanāgara |
ring Çākānggananagāryyamā sira mare Lasĕm ahawan i tīra ning pasir |

[1] Vgl. Hardy in Album-Kern (1903), blz. 61, vgg.

[2] Daar Acalapati, bergheer, synoniem is met Girīndra, kan hier Çiwa bedoeld wezen.

[3] Çilāhrit, «dichtbegroeide berg», behoeft niet noodzakelijk als eigennaam opgevat te worden.

[4] Ik ben onzeker omtrent mara bangun ikā, «ten einde die op te richten», maar dat past niet recht bij het onmiddellijk volgende.

[5] Vgl. de aanteekening van Brandes aldaar, blz. 104.

ri dwārādripanendu panglĕngĕng ireng jaladhi kidul atūt wanālaris |
ngkāneng Loḍaya len Tĕtö ri Siḍĕman jinajah ira langönya yenitung || 6 ||

D.i. «In 't Çāka-jaar 1275 [1] (=1353 A.D.) maakte de Heerscher een rondreis in Pajang, vergezeld door de gansche stad; in Çāka 1276 (=1354 A.D.) ging hij naar Lasĕm, den weg nemende langs 't zeestrand; in 1279 [2] (= 1357 A. D.) vermeide hij zich op den zuidelijken Oceaan, de reis voortzettende langs de wouden; hij doorreisde Loḍaya en Tĕtö en Siḍeman, waarvan hij de schoonheden opnam.»

De ligging van Pajang, Lasĕm, Loḍaya is bekend genoeg; van Tĕtö en Siḍĕman is alleen te zeggen, dat ze niet ver van Loḍaya gezocht moeten worden.

Door de toevoeging van jaartallen heeft de dichter, naar alle waarschijnlijkheid, willen doen uitkomen, dat in tegenstelling tot de kleinere reisjes, in de voorgaande strofen door hem vermeld, deze grootere tochten het karakter droegen van tochten, met de noodige statie — zonderling uitgedrukt door de woorden «vergezeld door de gansche stad» —, en gewichtige staatsgebeurtenissen waren. Nog duidelijker komt dit uit in de volgende strofe:

Ndān ring Çāka çaçāngkanāgarawi Bhādrapadamasa ri tāmbwang ing wulan |
sang Çrī-rāja sanāgarān mahasahas ri Lamajang angitung sakendriyan |
sakweh Çrī-Yawarāja sapriya muwah tumuti haji sabhṛtya-wāhana |
mantrī taṇḍa sa Wilwatikta nguniweh wiku haji kawirāja mangdulur || 7 ||

D.i. «Daarna in 't Çākajaar 1281 (=1359 A.D.), in de maand Bhādrapada (Augustus—September), bij wassende maan, maakte Z. Maj. de Koning een rondreis naar Lamajang, alles in den omtrek opnemende; alle hooge vorsten van Java met gemalinnen waren mede met den Vorst, met dienaren en wagens; hoogere en lagere staatsbeambten van geheel Wilwatikta (Majapahit), alsook voorname monniken en dichter-vorsten waren in 't gevolg.»

Lamajang, voor het meer gebruikelijke Lumajang, komt in 't gedicht nogmaals voor.

In de nu volgende strofe, vindt de dichter gelegenheid om over zichzelf te spreken, aldus:

Ngkān teking maparab Prapañca tumut anglĕngĕng angiringi jöng nareçwara |
tan len sang kawi putra sang kawi samenaka dinulur ananmateng mangö |

[1] Ti kan hier niet anders aanduiden dan 7. Hoe de lettergreep aan deze beteekenis komt, is mij een raadsel; elders is dit ti nog niet aangetroffen.

[2] Pana, oor, heeft, gelijk elk ander woord van oor, de cijferwaarde van 2.

dharmmādhyakṣa kasogatan sira tĕkap narapati sumilih ri sang yayah |
sakweh sang wiku Boddha mangjuru paḍāngatuturakĕn ulah nireng dangū || 8 ||

D. i. «Nu was daar ook bij de persoon [1] Prapañca bijgenaamd, die mede met verrukking onderdanigst den Vorst vergezelde. Het kan niet anders of dichters en zonen van dichters zullen alle gaarne gevolgd worden door wie in 't dichten behagen scheppen. [2] Als superintendent van de Buddhistische gemeente aangesteld door den Koning, volgde hij zijn vader op, wiens handel en wandel indertijd al de leidende Buddhistische monniken tot voorbeeld van navolging namen.»

De schrijver treedt nu omtrent zichzelven nog in verdere bijzonderheden in de nu volgende strofe:

Ndān tingkah rakawi'n marĕk ri haji dug raray atutur asewa tan salah |
pinrihnye hati rakwa milwa saparā [3] narapati'n amalar kasanmata |
nghing tapwan wruh apet langö pisan ingun tĕtĕsa maminta gīta ring karas |
nā hetunya kawarṇṇa [4] deça sakamārggāngaran ika riniñci tūt hawan || 9 ||

D. i. «De dichter had de gewoonte, toen hij nog een knaap was, voor den Koning te verschijnen en onderdanig zijne opwachting te maken, zonder missen. Het was zijn hartewensch den Vorst overal waar hij ging, te mogen vergezellen, hetgeen hem gelukkig werd toegestaan; maar hij wist nog volstrekt niet schoone tafereelen te bedenken, die men zorgen moet te doen uitkomen, wanneer men gedichten te boek stelt. Daarom zijn de streken, zoover als ze bereisd zijn, beschreven, dat wil zeggen, geregeld naar den gevolgden weg, afzonderlijk opgeteekend.» [5]

Nu begint het relaas van de bezochte streken.

Tambe ning kahawan winarṇṇa ri Japan kuṭikuṭi hana caṇḍi sāk rĕbah |
wetan tang Tĕbu Pāṇḍawādri Daluwang Babala muwah i Kañci tan madoh |
len tekang kuṭi Ratnapangkaja muwah kuṭi Haji kuṭi Pangkajādulur |
Pañjrak-maṇḍala len ri Pongging i Jingan Kuwu hañar i samīpa ning hawan || 10 ||

[1] Het vnw. iki, «deze» [in teking] duidt aan, dat de schrijver over zichzelf spreekt. Het is een nederige uitdrukking, waarvan 't eigenaardige verloren zou gaan, wanneer men het verving door «ik».

[2] In vrij dubbelzinnige bewoordingen geeft Prapañca m. i. te kennen, dat hij uit een geslacht van dichters stammende, vanzelf dichterlijke aandrift gevoelt; hetgeen kwansuis tot verontschuldiging moet strekken, dat ook hij als dichter optreedt.

[3] Saparā voor saparan.

[4] Verbeterd uit kamārṇṇa, wat niets is.

[5] Met andere woorden: de plaatsen en merkwaardigheden onder weg worden in den vorm van een lijst opgesomd.

D. i. «De eerste plaats van 't bereisde gebied, welke beschreven wordt, is Japan: tal van monnikskluizen en sommige Caṇḍi's geheel in verval; ten Oosten Tĕbu [1], Pāṇḍawādri [2], Daluwang [3] en niet ver daar vandaan Kañci [4]. Voorts de kluis Ratnapangkaja (Lotus van edelsteen), en de Koningskluis [5], benevens de kluis Pangkaja (Lotuskluis), Pañjrak-maṇḍala [6], en Pongging, Jingan [7], Kuwu hañar (Nieuwkamp), dicht bij den weg.»

De lijst gaat voort als volgt:

Prāpteng dharmma ring Pañcaçāra tumuluy ḍatĕng i Kapulungan sirāmĕgil |
ndān lampah rakawi'n lumāryy amĕgil ing Waru ri Hĕring i Tīra tan madoh |
anggānggĕhnya tĕkap bhaṭāra kuṭi ring Suraya pagĕh mara cinārccakĕn |
nghing rakwa'n kasĕlang turung [8] mulih amogha matutur atisambhrameng mangö || 11 ||

D. i. «Hij kwam aan bij den graftempel te Pañcaçāra [9]; verder kwam hij te Kapulungan [10], waar hij overnachtte. Daarop zette de dichter zijn tocht voort, overnachtte in Waru, in Hĕring, in Tīra, niet ver van daar. [11] Hij is eenigszins verwant met den heer van de kluis te Suraya, hetgeen bij bespreking vast werd uitgemaakt. En zoo kwam het, dat hij een poos verwijlde, alvorens huiswaarts te keeren; doch weldra bedacht hij zich en ging hij met grooten ijver aan 't dichten.»

De uitdrukking bhaṭāra kuṭi is eenigszins bevreemdend, daar bhaṭāra een zeer hooge titel is. Het kan zijn, dat die verre verwant van den dichter,

---

1 Onzeker of het hier een plaatsnaam is, dan wel «suikerriet».

2 D. i. «Pāṇḍawa-berg»; naar 't voorbeeld van Pāṇḍawaparwata, bij 't oude Rājagṛha in Magadha, bekend uit de Buddha-legende.

3 Als appellatief «schors, papier uit schors» en «priestermuts».

4 Beter gespeld Kāñcī; ook dit is de naam van een bekende stad in Zuidelijk Indië, ook Kāñcīpura geheeten, d. i. Conjewaram.

5 In zijn artitel «De rondreis van een Koning van Madjapahit door Java's Oosthoek», Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Serie, XXX (1913), deelt J. F. Niermeyer op p. 328, noot 2, mede, dat Prof. Kern zich vereenigd had met zijn vermoeden, dat Kuṭi Haji het tegenwoordige Kutārĕjā zou zijn, gelegen ten Z. W. der districts-hoofdplaats Mājāsari, in het tegenwoordige Regentschap Mājākĕrtā (het oude Japan). (*Noot van 1917*).

6 D. i. «Kring der rondreizende muzikanten» of «smidsknechts»; misschien een gereserveerd gebied of kampong van als Zigeuners levende lieden.

7 In de Pararaton 31, 1, heet de plaats Jinggan.

8 turung ontbreekt in Prof. Kern's oorspronkelijk artikel; het staat echter wel in de editie-Brandes en wordt door de maat vereischt, zoodat het klaarblijkelijk slechts bij vergissing is weggevallen. Ook in de volgende zangen zijn, waar noodig, soortgelijke verbeteringen aangebracht. (*Noot van 1917*).

9 Onjuiste spelling voor Pañcasāra, «de vijf hoofdbestanddeelen», enz.

10 Deze plaats komt tweemaal voor in de merkwaardige oorkonde van Koning Kṛtarājasa (als Prins: Raden Wijaya), medegedeeld door Brandes in de Pararaton, blz. 79, 82.

11 Wellicht is bedoeld: «niet ver van 't strand».

om een of andere reden een persoon van gewicht was, een HoogEerwaarde kluizenaar.

Anggāngĕh, beter angganggĕh gespeld, want het bestaat uit anggĕ + anggĕh, een voorbeeld van stam-reduplicatie volgens den regel, dat daarbij in 't eerste lid de medeklinker van den uitgang vervalt; bijv. kaywan wordt bij reduplicatie kaywakaywan.

ZANG 18.

(Bijdragen, Dl. 66, 1912.)

In dezen Zang wordt de beschrijving voortgezet van de met groote praal gehouden rondreis des Konings door zijn rijk. De versmaat is Sragdharā; de aanhef luidt als volgt:

Ryy angkat Çrī Nātha sangkeng Kapulungan ikanang rājabhṛtyāngiring sök |
salwā ning rājamārggāparimita hibĕkan syandanomwat matāmbak |
wwang ning wwang peka ning peka tĕka saha padātī harĕp mwang ri wuntat |
dudw ang wadwāḍarāt sĕh girimisĕn amĕḍĕp mwang gajāçwādi kīrṇṇa || 1 ||

D. i. «Bij 't vertrek van Z. Maj. den Vorst uit Kapulungan volgden veel onderdanen; de groote heirbaan was over de geheele lengte vol van ontelbare beladen wagens, den weg versperrende. Tal van menschen, tal van dienstbaren waren gekomen, benevens voetknechten voor en achter; andere troepen te voet krioelden, met olifanten, paarden enz. in menigte.»

Wwang ning wwang, en dgl. is een idiomatische uitdrukking die in 't KBW. niet vermeld wordt, hoewel de voorbeelden er van niet schaarsch zijn; bijv. hyang ning hyang, sura ning sura, z. v. a. «tal van hoogere wezens, tal van goden», Sutasoma 23, b; wwil ning wwil, «tal van titanen», 103, a; 112, a. Men kan zulke uitdrukkingen als «man aan man», «dag aan dag» enz. in onze taal vergelijken.

Peka, uit pāika, komt o. a. in 't Hindustānī voor met de beteekenis van «voetknecht»; het komt herhaaldelijk voor in 't Oj., o. a. in 't Bhārata-Yuddha in den zin van «voetknecht, gemeen soldaat», elders in dien van «dienaar, knecht». Wat Prapañca hier onder peka verstaat, is mij niet duidelijk.

Amĕḍĕp weet ik niet terecht te brengen; misschien is het verwant met Jav. paḍĕt [«vastgestampt»].

Nistanyāsangkya tang syandana mapawilangan de ni cihnanya bheda |
tĕkwan lāmpah nikāpaṇṭa tulis ika dudū ring samantrī [1] samantrī |
rakryan sang mantrimukyāpatih i Majhapahit sang praṇāleng kaḍatwan |
pintĕn māwan çata syandana pulupuluhan [2] teki cihnanya neka || 2 ||

[1] Zoo leze men i.p. van ri san.

[2] In den gedrukten tekst staat foutief pulupulutan.

D. i. «Hoewel de wagens ontelbaar waren, waren ze te tellen (d. i. te onderscheiden) ten gevolge van hun verschillende kenteekens, en (hoewel) ze in massa voortgingen, waren hun beschilderingen verschillend voor de onderscheidene Mantri's, zijnde de voornaamste der Mantri's Z. Ex. de Rijksbestierder van Majapahit, de tusschenpersoon van 't hof. De vele honderden wagens op weg hadden bij ettelijke tientallen verschillende kenteekens.»

Met den Rijksbestierder is hier natuurlijk bedoeld de vermaarde Gaja Mada. Bijna op dezelfde wijze is hij betiteld in 't opschrift uit Singasāri van Çāka 1273 (A. D. 1351), medegedeeld in de monografie over Caṇḍi Singasāri (1909), blz. 38 vlg. De titulatuur t. a. p. luidt: «Mahāmantrimūlya rakryan mapatih Mpu Mada, sakṣat praṇala kta rasika de bhaṭāra sapta prabhu», volgens de vertaling van Brandes: «De HEG. rijksbestierder Mada optredende als tusschenpersoon van H. M. de 7 vorsten».

Praṇāla beteekent eigenlijk «kanaal, buis, waterleiding».

Zoowel met tulis als met cihna zullen geschilderde deviesen bedoeld zijn.

Sang Çrī Nātheng Pajang kweh ni ratha nira paḍācihna ning dīwaçaçrī |
ndan Çrī Nātheng Lasĕm sök ratha nira matulis nandaka çweta çobha |
sang Çrī Nātheng Dahācihna sadahākusuma syandanābhrātulis mās |
mukyang sang Çrī Jīwanendrāsakaṭa samasamācihna lobheng lĕwih sök || 3 ||

D. i. «De vele karossen van Z. H. den Vorst van Pajang hadden alle tot kenteeken de zon, en de menigte karossen van Z. H. den Vorst van Lasĕm waren beschilderd met een prachtigen witten stier; Z. H. de Vorst van Dahā had hetzelfde teeken als de bloem van Dahā: een prachtigen wagen met goud beschilderd; Z. H. de Vorst van Jīwana, de voornaamste, had wagens die alle zeer uitmuntende teekens hadden in menigte.»

Met den Vorst van Pajang moet bedoeld zijn de gemaal der Vorstin vermeld in Zang 5, 2 en 6, 2; met den Vorst van Dahā de echtgenoot van de Prinses vermeld in Zang 5, 1; met «de bloem van Dahā» zal wel de gemalin zelve bedoeld wezen. De Vorst van Jīwana (*al.* Kahuripan) is de gemaal der Koningin-Moeder, zie Zang 5, 2; en vgl. voor al deze personen de Pararaton, Hoofdstuk IX.

Dīwaçaçrī, een onjuiste spelling voor diwasaçrī, van elders mij niet bekend, beteekent eigenlijk «luister van den dag»; iets dergelijks is Skr. diwasanātha, «dagvorst». Met Dahākusuma is, naar ik veronderstel, bedoeld H. H. de Vorstin van Dahā, de schoone jongere zuster der Koningin-Moeder; vgl. Zang 4, 1 en Pararaton, blz. 121, r. 7 en 30.

Lobheng lĕwih is, misschien, de naam van een figuur, een batik-patroon, want in de volgende strofe komt het nogmaals voor, en wel onmid-

dellijk na gringsing. Doch in 't KBW. (III, 808) onder lubeng wordt linubeng lĕwih verklaard met «voortreffelijk». De eigenlijke beteekenis schijnt te zijn «in hooge mate uitmuntend»; vgl. Sund. loba, «zeer veel».

Ndan sang Çrī Tikta-wilwa prabhu sakaṭa nirāsangkya cihnanya wilwa |
gringsing lobheng lĕwih lāka paḍa tinulis ing mās kajangnyān rinĕngga |
salwir ning punggawāmwat bini haji nguniweh Içwarī Çrī Sudewī |
sakweh ning pekabhāryyā sakaṭa nika sinang pangharĕp ning sapaṇṭa || 4 ||

D. i. «Vervolgens van Z. Maj. van Tikta-wilwa (Majapahit), den Koning, ontelbare wagens, tot kenteeken hebbende een Wilwa-vrucht (Aegle Marmelos). Gringsing, zeer uitmuntend, rood van kleur, alle beschilderd met goud en voorzien van schermen. Al de Punggawa's die de koningsvrouwen, alsmede de Heerscheres H. M. Sudewī vervoerden, en al de vrouwen van minderen rang (?), wier wagens rood waren, vormden de voorhoede van den ganschen stoet.»

Ik ben niet zeker dat de vertaling geheel juist is. Van gringsing ken ik geen andere beteekenis dan die in 't Jav. Wdb. opgegeven wordt. Twijfelachtig is ook mijne vertaling van pekabhāryyā, dat hier toch kwalijk «vrouwen van voetknechten» kan beteekenen. Wie H. M. Sudewī is, vermag ik niet met zekerheid te zeggen; misschien dezelfde als H. M. Parameçwarī, de Koningin vermeld in Zang 7, 3.

Munggw ing wuntat ratha Çrī Nṛpati rinacana swarṇṇa ratna pradīpta |
anyat lwirnyātawing jampana sagala mawālwāhulap söngnya lumrā |
kīrṇṇeng wadwāngiring Janggala Kaḍiri Sĕḍah Panglarang sök marampak |
āstām tekang bhayangkāryy amawamawa dudūng bhṛtya munggw ing gajāçwa || 5 ||

D. i. «Daarachter volgde de karos van Z. M. den Vorst, versierd, schitterend, met goud en edelsteen; en (voertuigen) van ander soort met gordijnen: palankijns helder blinkend, waarvan de glans en schittering zich wijd verbreidde. In menigte gingen mede troepen uit Janggala, Kĕḍiri, Pasuruhan, Panglarang, in dichte rijen voortrukkende; daarenboven de Bhayangkāri's, (en) naar evenredigheid (?) ander dienstvolk op olifanten en paarden.»

De koninklijke wagens, waarvan in de voorgaande strofe sprake was, waren bestemd voor de dames van 't hof en de begeleidende Punggawa's; op de karos was de Koning zelf gezeten. Zoo tenminste vat ik de plaats op.

Met wadwa kan evengoed «krijgsvolk», als «onderdanen» bedoeld zijn.

Mijne vertaling van sĕḍah en panglarang berust slechts op gissing. Vgl. Zang 9, 1.[1]

[1] Zie hiervóór p. 271, waar «sĕḍah panglarang» echter vertaald werd met «betel tot privaatgebruik». (*Noot van 1917*).

De Bhayangkāri's zijn een soort van beambten, zonder twijfel dezelfde als de met de synonieme uitdrukking Bhayangkara's genoemde in de Pararaton p. 26 (in de vertaling p. 108), waaruit blijkt dat zij wachters waren. Ook uit Zang 9, 2 kan men zulks opmaken. Het zijn dus lijfwachten. Het lijdt geen twijfel dat het woord voortleeft in Jav. bayangkari, hoezeer de beteekenis zich gewijzigd heeft; want volgens 't Jav. Wdb. verstaat men onder ambayangkari, «iemand als bruidegom of bruid feestelijk uitdossen, eer bewijzen, in staatsie begeleiden». Het heeft er veel van of deze beteekenis van «bruidleider, paranymf» onder den invloed staat van 't Jav. woord bayang, waarmede bhayangkāri, bhayangkara niets te maken heeft, want deze termen zijn zuiver Sanskrit, en beteekenen eigenlijk «vrees verwekkend», een niet onpassende benaming voor lijftrawanten, aan wie de zorg voor de veiligheid van den koning is toevertrouwd.

Ndah prāpteng Pañcuran mungkur atiki lari ning syandaneñjing marāryyan |
lampah ning kawy animpang sumĕpĕr i Sawungan manglawad wandhuwargga |
lingsir ning sūryya mangkat marĕngi ri haliwat Çrī Narendrān lumampah |
tūt mārggāmūrwwa çīghrān ḍatĕng i Watu Kiken ring [1] Matañjung marāryyan || 6 ||

D. i. «Nadat men Pañcuran bereikt had en vandaar weêr vertrokken was, hielden de wagens op hun tocht in de vroegte halt. De dichter sloeg op reis een zijweg in, Sawungan aandoende, familieleden willende bezoeken. Toen de zon over de middaghoogte was, begaf hij zich op weg, juist toen Z. M. de Vorst voorbij getrokken was. Zijn weg oostwaarts vervolgende kwam hij weldra te Watu Kiken, en pleisterde te Matañjung.»

De ligging der in deze strofe genoemde plaatsen heb ik niet kunnen opsporen.

Deçāsimpar kkaboddhan kaparĕk i tĕpi ning mārgga kaywanya poryyang |
pratyekanye Galanggang muwah ikang i Baḍung tan madoh mwang Barungbung |
tankāryyānger mmaṇik towi kawiṣaya ri Yānatrayānggĕhnya mengĕt |
sang dharmmādhyakṣa çīghran sinigĕhan ika ring bhojanāpāna tuṣṭa || 7 ||

D. i. «Afgelegen desa's van Buddhistische geestelijken waren gelegen aan den zoom van den grooten weg, met — geboomte; de namen er van onderscheidenlijk zijn Galanggang, en een ander Baḍung, niet ver van Barungbung. De superintendent der Religie [2] had niet van nooden edelge-

[1] Gedrukt ri tegen de maat.
[2] Deze waardigheid bekleedde onze dichter.

steente, noch zinnelijke geneugten; te denken over de Drie Yāna's was zijn vaste voornemen; hij werd onthaald op spijs en drank en was daarmeê wel voldaan.»

Poryyang komt ook voor in 't Bhomakāwya Z. 44, 1, doch zonder dat de beteekenis er van duidelijk is. Pratyeka komt in een dergelijk verband ook voor in Zang 20, 1, zonder dat het ons in staat stelt de beteekenis met zekerheid vast te stellen. Mijne vertaling berust op Skr. pratyeka, d. i. «iegelijk; afzonderlijk»; in verband met pratyeka voorkomende als glosseem van cacakan in 't KBW. (I, 579; cacak en ñacak, «een voor een noemen»).

De «Drie Yāna's» (d. i. de 3 Voertuigen) zijn in 't stelsel der Mahāyānisten 't Çrāwaka-y., Pratyeka-y. en Buddha-y., waarover men zie Burnouf, Lotus de la Bonne Loi (1852), p. 315.

Sāmpun prāpte Kulur mwang Batang i Gangan asĕm teki lampah Narendra |
tistis hyang Sūryya pintĕn ghaṭita [1] pitu sirĕm kāmukan sanghub awrā |
skandhāwāre tĕngah ning harahara dinunung Çrī Narendre kamantyan |
prāptāng wyāpāra sāmpun panaḍah ira madum sthāna teking wwang akweh || 8 ||

D. i. «Nadat de Vorst op zijn tocht Kulur en Batang [en] Gangan asĕm bereikt had, werd de Zon koeler. tegen de 7de stonde ging ze onder en verbreidde zich de duisternis. In 't midden van 't open veld betrok Z. M. de Vorst inmiddels het kamp. Toen de bezigheden ten einde waren, gingen de menschen in 't algemeen daar, na gegeten te hebben, ieder naar hun plaats.»

Skandāwāra is een kamp waar een Vorst tijdelijk verblijf houdt, gewoonlijk een legerkamp. Het woord is bekend genoeg uit het Skr., doch ontbreekt in 't KBW.

ZANG 19.

(Ibidem.)

Deze Zang bevat weinig meer dan de opsomming der plaatsen waar de Koning op zijn tocht langs kwam. De versmaat is dezelfde als in Zang 11, en in de Wiwāha Zang 3. De eerste strofe geeft het volgende te lezen:

Eñjing ryy angkat irang Narendra daṭĕng anghinĕp i Bhaya langö tigang kulĕm |
sah sangkeri Katang Kĕdu [2] Dawa Rame janapada kahalintangan huwus |
ring Lampĕs ri Timĕs muwah Kuṭi ri Pogara, kahĕnū lĕbuh ni Kagĕt |
mwang ring maṇḍala Hambulu traya tĕke Ḍaḍap adulur ikang rathālaris || 1 ||

[1] Met ghaṭita zal bedoeld zijn een Muhūrta van 48 minuten.

[2] Tegen de maat, dus foutief. Mogelijk bedoeld Kĕḍung, dat tenminste een bestaand woord is.

D. i. «'s Morgens had het vertrek van den Vorst plaats; aangekomen te Bhaya langö overnachtte hij daar drie nachten. Men vertrok van Katang, Kĕḍung (?) Dawa, Rame; 't platte land was men (toen) reeds voorbij. Te Lampĕs, te Timĕs en Kuṭi (monniken-verblijf), te Pogara nam men den weg over de vlakte van Kagĕt; en in 't distrikt Hambulu traya [1] te Ḍaḍap gekomen, zetten de wagens te gader den tocht voort.»

Den gebrekkigen stijl van den dichter heb ik in de vertaling niet getracht te verbeteren. De plaatsnamen vermag ik niet terecht te brengen. Een onderzoek of de opgenoemde namen nog te vinden zijn, kan alleen door personen ter plaatse met kans op welslagen ter hand genomen worden.

Wwantĕn dharmma kasogatan prakaçite Madakaripura kastaweng langö |
sīmānugraha bhūpatī sang apatih Gaja Mada racananya nuttama |
yekānung dinunung Nareçwara pasanggrahan ira pinĕnĕd rinūpaka |
andondok (?) mahawan rikang trasungay andyusi capahan atīrthaçewana|| 2 ||

D. i. «Er is een Buddhistisch stift, bekend onder den naam van Madakaripura, vermaard om zijn schoonheid; de dorpsgrond is een schenking van den Vorst aan den rijksbestierder Gaja Mada; 't bouwwerk is allervoortreffelijkst. Daarheen begaf zich de Vorst, voor wien de pasanggrahan netjes gemaakt en versierd werd. Tijdelijk daar vertoevende, ging hij naar de bron der rivier om te baden in een waterbak, devotie verrichtende in heilig water.»

De naam van 't Buddhistisch stift, d. i. een pĕrdikan-desa met klooster, enz., M a d a k a r i p u r a, bevat een omzetting van den naam des stichters, want k a r i (stam k a r i n), «olifant», is een synoniem van G a j a.

De lezing a n d o n d o k lijkt mij verdacht. Mogelijk is bedoeld a n d o ṇ ḍ o k, uit a n d o n, waarvan een der beteekenissen volgens 't Jav. Wdb. is «tijdelijk verblijven», en ḍ o k, volgens hetzelfde Wdb. iets dergelijks. Het KBW. geeft geen licht. Het onuitgedrukte onderwerp zal toch wel de Vorst zijn.

T r a s u n g a y voor t r a s - s u n g a y. C a p a h a n wordt verklaard als een soort waterbak; men kan denken aan de steenen badkuipen, zooals die nog hier en daar op Java gevonden worden. T ī r t h a s e w a n a is eigenlijk 't bezoeken van heilige badplaatsen ter bedevaart.

ZANG 20.

(Ibidem.)

De vertaling van dezen Zang, in Çārdūlawikrīḍita, levert groote moeilijk-

[1] D. i. «de Drie Hambulu's». De h a m b u l u is een ficus-soort, in de eerste plaats de *Ficus infectoria*, Skr. p l a k ṣ a; zie KBW. (I, 427) onder h a m b u l u, [en verg. p. 268, noot 1]. Er heerscht echter groote verwarring bij de toepassing van den naam.

heden op vooral wegens de menigvuldige van elders onbekende woorden, gedeeltelijk plaatsnamen.

Prāptang deça Kasogatan sahana mawwat bhakta pāne Haji |
pratyekanya Gapuk padewiçiṣa (?) yeng Īçāna-bajrāpagĕh |
Gantĕn Poh Capahan Kalampitan[1] ing Lumbang len Kuran We pĕtang |
mwang Pañcar prasamāngça ning kuṭi mungguh kapwa tāsrang mamarĕk || 1 ||

Milw ang deça ri Tunggilis Pabayĕman rowangnya nekāpupul |
rehnyāngçe kuṭi Ratnapangkaja[2] hane Carccan[3] kabhukty āpatĕh |
nāhan ta pabalas Kasogatan an angçānggĕhnya kuww āpagĕh |
bhuktinyanpinakāryya[4] kawwalu huwus tingkahnya ngūnī dangū || 2 ||

D. i. «Bij aankomst in de Buddhistische (pĕrdikan-) desa's, boden alle den Koning spijs en drank aan. De namen onderscheidenlijk ervan zijn — — —; onder Īçānabajra gesticht. (Gantĕn enz. tot Pañcar), alle onderhoorigheden van 't monnikverblijf, kwamen toeijlen om hun opwachting te maken.

Ook de desa's Tunggilis en Pabayĕman kwamen in hun gezelschap mede in grooten getale vereenigd. Zij staan als onderhoorigheden onder 't bestuur van 't monnikhuis Ratnapangkaja te Carcan(?), zijnde landerijen waarvan de opbrengst genoten wordt. Zoo dan is de — van een Buddhistisch sticht, dat onderhoorigheden (of: deelen van een complex van stichten) vaste (eigen) kuwu's (hoofden) hebben[5]; de bezeten landerijen, die bewerkt worden, zijn acht (in aantal). Dat is reeds van oudsher de regel.»

Omtrent pratyeka vgl. men de aanteekening op Zang 18, 7. Wat op pratyekanya volgt, schijnen eigennamen te zijn, waarvan de lezing echter verdacht is.

Īçānabajra is een bijnaam van den Koning Mpu Siṇḍok, die ons als ijverig Buddhist bekend is. Mogelijk staat het hier elliptisch voor een plaatsnaam, en dan is bedoeld: «(het sticht) te I. gevestigd».

In den derden pāda kan ik geen verband ontdekken, al is de beteekenis van enkele woorden bekend. Ik houd dies alle termen, te beginnen met Gantĕn en eindigende met Pañcar, voor plaatsnamen.

De vertaling van de tweede strofe is op menig punt geheel onzeker. Pinakāryya houd ik voor een passief, afgeleid van pakāryya = pagawe.

---

[1] Kalampitan hersteld i. pl. v. Kalampisan, op grond van de editie-Brandes, welke met het handschrift overeenstemt. (*Noot van 1917*).

[2] De kuṭi Ratnapangkaja is vermeld in Zang 17, 10. Met kuṭi schijnt bepaald bedoeld een «klooster, monasterium».

[3] Gedrukt caccan.

[4] Conjectuur voor panakāryya.

[5] Of: «dat voor de onderhoorigheden (personen) zijn aangesteld in de betrekking van kuwu's».

ZANG 21.

(Ibidem.)

De versmaat van dezen Zang is een specie van Atyaṣṭi; de bijzondere naam is mij niet bekend.

Byatīteñjing mangkat caritan ikanang deça kahawan [1] |
ri Lo paṇḍak Raṇw ākuning i Balerah Baru bare |
Ḍawöhan lāwan [2] Kapayĕman i Tĕlpak ri Barĕmi |
Sapāng kaprāptan mwang Kasaduran anujw ing Pawijungan || 1 ||

Jurang Bobo runting mwang i pasawahan teki kahĕnū |
muwah prāpteng Jālādhipa [3] Talapika mwang ri Paḍali |
ring Ārṇṇon [4] lawan Panggulan i Payaman len Tĕpasana |
tĕkeng Rĕmbang prāpte Kamirahan i pinggir ning udadhi || 2 ||

D. i. «Daarna, 's morgens, brak men op. Laten wij de doorgetrokken dorpen vermelden: Lo paṇḍak, Raṇu akuning, Balerah, Baru bare, Ḍawöhan en Kapayĕman, Tĕlpak, Barĕmi. Sapāng werd bereikt, en Kasaduran, koers gericht op Pawijungan. Door 't dal Bobo runting en de rijstvelden daar werd de weg genomen; en men bereikte Jālādhipa, Talapika en Paḍali; Ārṇon en Panggulan, Payaman en Tĕpasana. Men kwam in Rĕmbang en bereikte Kamirahan aan de zeezijde.»

ZANG 22.

(Ibidem.)

De versmaat hiervan is een soort Wikṛti.

I Ḍampar i Patuñjungan Nṛpati lālana mahawan i tīra ning pasir |
amūrwwa hĕnu tūt hĕnī ratāratā nika magĕnĕttimbah [5] ing ratha |
arāryyan i samīpa ning talaga sĕh sarasija tarate paḍāsĕkar |
jĕnĕk mihat i posik ing makara ring wway ahĕning i dalĕmnya waspada || 1 ||

D. i. »Te Ḍampar en Patuñjungan vermeide zich de Vorst met aan 't zeestrand te gaan, oostwaarts den weg nemende langs het zand, waarvan de effenheid — — — van 't karos. Hij poosde nabij een meer vol van [blauwe]

[1] Verbetering voor kawahan in den gedrukten tekst.

[2] Een lange lettergreep te weinig; 't eenvoudigste is, ring in te voegen.

[3] De tekst heeft Ja° met korte *a* tegen de maat.

[4] Het hier in Prof. Kern's artikel oorspronkelijk staande Orṇṇon berust op een verschrijving. Handschrift en editie-Brandes geven Ārṇṇon. Op dezelfde wijze zijn in Zang 22, 4 Bacek door Bacok en in Zang 23, 1 Dhoni-bĕṇṭeng en Cĕcang door Dhoni-Bĕṇṭong en Sĕcang vervangen. (*Noot van 1917*).

[5] Dit vers is corrupt; er ontbreekt een korte lettergreep na magĕnĕt. Ik weet niet de vereischte verbetering aan te brengen.

lotussen en waterrozen, alle in bloei. Met behagen keek hij naar de bewegingen der dolfijnen in 't heldere water, tot den bodem zichtbaar.»

De beteekenis van magĕnĕt(?) is onbekend, en daarenboven is de lezing bedorven, zoodat een paar woorden in de vertaling weggelaten zijn.

Makara heb ik met «dolfijn» vertaald, ofschoon de dichter andere zeedieren kan bedoeld hebben.

Ndatan wicaritan kalangwan ikanang raṇu masurawayan lawan tasik |
riy angkat ira sah ḍatang ri Wĕḍi ri Guntur asĕnĕt i samīpa ning hawan |
Kasogatan i Bajrakāngça ri Taladhwaja tĕlas apagĕh cinarccakĕn |
dulurnya ri Patuñjungan kasĕlang i bala turung umulih mareng kuṭi || 2 ||

D. i. «We zullen de verspreide bekoorlijkheden van het meer en de zee niet bespreken. Na vertrokken te zijn kwam hij te Wĕḍi en Guntur, dat wegschool in de nabijheid van den weg. Het Buddhistisch stift te Bajraka, hetwelk als onderhoorigheid van Taladhwaja reeds (vroeger) gesticht is, werd (in zijn voorrechten) geconfirmeerd, alsmede (dat) te Patuñjungan, onderwijl de troep nog niet naar het klooster(?) teruggekeerd was.»

Mijn vertaling van cinarccakĕn berust op de beteekenis van 't Skr. carcayati, «herhalen».

De bedoeling van 't dulurnya ri P. is mij niet recht duidelijk.

Yateka hinalintangan muwah amūrwwa matut alas i tīra ning pasir |
arāryyan irikang Palumbwan aburu kṣaṇa lumaris i lingsir ing rawi |
bhawiṣya hinalintang [1] ing lwah i Rabut lawang anuju surud ning ampuhan |
lurah ri Balater linakwan ira lālana mamĕgil i tīra ning pasir || 3 ||

D. i. «Na die plaatsen voorbijgetrokken te zijn, ging hij weder oostwaarts, 't bosch volgende aan 't zeestrand. Hij hield rust in Palumbwan, jaagde een poos en vervolgde zijn tocht, toen de zon ten ondergang neigde. Vervolgens ging hij 't water van Rabut lawang over, juist toen 't geraas van den vloed bedaarde. De bergkloof van Balater wandelde hij door, en betrok zijn nachtkwartier aan 't strand.»

Ring eñjing ahawan Kunir Basini sakṣaṇa ḍatĕng i Saḍeng sirāmĕgil |
pirang wĕngi kunĕng lawas nira jĕnĕk mamĕnamĕng i Sarampwan anglĕngör |
ri sah niri wawang tĕke Kuṭa Bacok [2] Narapati nawilāsa ring pasir |
jĕnĕk lumihat ing karang kinasut ing ryyak asirasirat anghirib jawuh || 4 ||

D. i. «Den volgenden ochtend nam hij den weg van Kunir Basini; dra gekomen te Saḍeng nam hij daar zijn intrek. Ettelijke nachten lang verlustigde hij zich behagelijk in — —. Na van daar weggegaan te zijn kwam de Vorst te Kuṭa Bacok en vermaakte hij zich aan 't strand; met genoegen

[1] Zoo leze men i. p. van hilintang.
[2] Zie noot 4 op de vorige bladzijde.

keek hij naar de koraaldieren, terwijl ze werden overstelpt door de overal als regen spattende golven.»

Tuhun rakawi tan mare Kuṭa Bacok dumadak anuti simpang ing hawan | anguttara sake Saḍeng mahawan ing Balung anuju ri Tumbu len Habĕt | muwah ri Galagah ri Tanpahing anganty amĕgil i Rĕṇĕs apty anangkilā | amogha kapapag Narendra mahawan Jayakṛta ri Wanagriyālaris || 5 ||

D. i. «Doch de dichter ging niet naar Kuṭa Bacok, daar hij onmiddellijk een zijweg volgde; hij ging noordwaarts van Saḍeng [naar] Balung, richtte koers naar Tumbu en Habĕt, voorts naar Galagah en naar Tanpahing, bleef in afwachting zich ophouden in Rĕṇĕs met plan zijne opwachting te maken. Weldra ontmoette hij den Vorst, die naar Jayakṛta ging, naar Wanagriya zijn reis vervolgende.»

ZANG 23.

(Bijdragen, Dl. 67, 1913.)

Deze Zang, in Waṃçasthā, begint met een opsomming van de plaatsen waarlangs de tocht des Konings werd voortgezet. De tekst luidt als volgt:

Ri Dhoni-bĕṇṭong [1] Puruhan lawan Bacĕk |
Pakis-haji mwang Paḍangan Sĕcang [1] |
ri Jāti-gumlar kkahawan [2] Çilā-bhango |
anguttareng Dewa rame tĕke Ḍukun || 1 ||

D. i. «Men trok door Dhoni-bĕṇṭong, Puruhan en Bacĕk, Pakis-haji en Paḍangan, Sĕcang, Jāti-gumlar, Çilā-bhango, noordwaarts naar Dewa rame tot aan Ḍukun.»

Muwah lumāmpah ḍatĕng ing Pakāmbangan |
rikā mĕgil sang prabhu saksaṇānlaku |
ḍatĕng ta—ngsil [3] wwitan ing lurah Ḍaya |
linakwan aglis ḍatĕng ing jurang ḍalĕm || 2 ||

D. i. «Men trok wederom verder en kwam te Pakāmbangan; daar betrok de Vorst het nachtkwartier; aanstonds (weêr) op reis kwam hij —, aan 't begin van de bergkloof van Ḍaya; snel werd deze doorgetrokken en kwam men in een diep ravijn.»

Ikang hawan [4] dug mangalor sakeng tasik |
ri sandĕnganḍĕng nika durgga mārupŏk |

[1] Zie noot 4 op p. 298.
[2] Zoo leze men voor kkawahān.
[3] Er ontbreekt een lettergreep, die ik niet weet in te vullen.
[4] De tekst heeft foutief wahan.

lumud jawuh sĕngka nikān paḍālĕyö |
aneka tang syandana sāk silih-pagut || 3 ||

D. i. «De weg ging toen noordwaarts van de zee af. Den geheelen weg langs was het een moeielijk eng terrein; ten gevolge van den regen waren de steilten glibberig; veel wagens in botsing met elkander werden beschadigd.»

ZANG 24.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Çikhariṇī-maat, begint met te beschrijven hoe de in gevaar verkeerenden zich haasten om uit de engte te geraken. Jammer dat de tekst op meer dan ééne plaats bedorven is, en daarenboven enkele woorden van onbekende beteekenis bevat, zoodat de lezer de volgende gebrekkige vertaling voor lief moet nemen.

Tuhun maglis dug ring palayangan awarṇṇālayang adoh |
ri bāngkong kongang tang warana mamĕgil çīghra lumaris |
paḍāmrih prāptā ring çaraṇa tikanang wwang maçaraṇa |
waneh çīghra prāpteng surabhaṣa rabād ning wwang angiring || 1 ||

D. i. «Doch spoedig was het tijd om weg te ijlen als gevleugeld ver weg; bij — zag men de —, die een goed heenkomen zochten, snel voortgaan. De hulpeloozen trachtten allen een toevlucht te bereiken; anderen bereikten (die) in groote haast (?) — dergenen die hen vergezelden.»

Men ziet dat eenige woorden onvertaald zijn gelaten. Wat hier bāngkong beteekent, kan ik niet gissen. In 't K. B. Wdb. II (1899), p. 699 vindt men onder taluktak vermeld bangkong als synoniem van Jav. kitiran, wat de zaak niet duidelijker maakt. Warana ziet er zeer verdacht uit, ook wegens de spelling; de beteekenissen van Skr. varaṇa passen hier niet. Maçaraṇa vat ik hier op als staande voor Skr. açaraṇa, ten gevolge van verwarring tusschen 't privatieve voorvoegsel *a* van 't Skr. en 't Jav. prefix ma, gelijkwaardig met *a*; zoo heeft men in 't O. jav. ook o. a. maneka voor aneka. Rabād is volstrekt onverstaanbaar; mogelijk is de ware lezing: ri bāhw ing wwang angiring, d. i. «in de armen dergenen» enz. Dit is evenwel geenszins zeker.

De nu volgende strofe is ook alles behalve zuiver.

Sirĕp ning ngwai mandālangalang i tĕkānyeng [1] alang-alang |
ri sandhyāṇḍĕgnyāndĕl [2] sapi nika waneh puh bĕsur angel |

[1] Zoo leze men voor ttānyeng.
[2] Conjectuur voor caṇḍyāndĕgnyāṇḍĕl.

bhawiṣyāng yānānguttara Turayan ang deça kahawan |
paḍātry [1] angkatnyāgyātakitaki tĕkā ri Patukangan || 2 ||

D. i. «Bij 't ondergaan der zon ging men langzaam voort (?) bij 't komen in de alang-alang. Met den schemertijd maakte men halt; hun ossen waren deels uitgeput, onwillig van vermoeienis. Daarna ging de tocht noordwaarts; Turayan was het dorp dat men doortrok. Luidruchtig maakten allen zich op, zich haastende en zeer verlangend om te Patukangan te komen.»

Turayan is, naar ik veronderstel, de plaats die in de Pararaton p. 57 [Turyantapada, d.i.] Turen heet.

ZANG 25.

(Ibidem.)

Hierin wordt het verblijf van den Vorst in Patukangan beschreven. De maat is Çārdūlawikrīḍita.

Tanngeh yañ caritan pratingkah ikanang swabhṛtya mantry ādulur |
warṇṇan teki ḍatang nire Patukangan sang Çrī-narendrāpupul |
ngkāneng sāgaratīra kulwan ikanang tālākṛp alwāratā |
lor parṇṇahnya sakeng pakuwwan irikānggwan Çrī-narendrāmĕgil || 1 ||

D. i. «Het zou te lang duren, moest er verteld worden hoe het ging met de dienaren en Mantri's welke den tocht medemaakten; er zal dan nu verhaald worden van Z. Maj. den Vorst en gemalin, toen hij in Patukangan gekomen was. Daar aan den westelijken [2] oever van de zee is een dicht bosch van waaierpalmen, wijd uitgestrekt, dat ten Noorden ligt van 't kamp waar Z. Maj. de Vorst tijdelijk vertoefde.»

Sakweh sang paramantry amañcanāgaromunggw ing pakuwwan kabeh |
mwang sang dhyakṣa pasangguhan rasika sang wangçādhirājomarĕk |
tansah sang hupapatty anindita ḍang ācāryyottarānopama |
Çaiwāpañji mapañji sāntara widagdheng āgama wruh kawi || 2 ||

D. i. «Al de voorname Mantri's van de grensdistricten bevonden zich in 't kamp; ook de Dhyakṣa Pasangguhan Wangçādhirāja maakte zijne opwachting, alsook de onberispelijke Upapatti's: de godsdienstleeraar Uttarānopama, de Pañji der Çiwaietische gezindte, en de andere Pañji ervaren in de godsdienstleer, knap als dichter.»

Het is niet overal duidelijk of men met eigennamen of vereerende bijvoegelijke naamwoorden te doen heeft. Upapatti is volgens K. B. Wdb. I (1897), p. 327 een synoniem van kṛta, «godsdienstig rechter». Met «de andere Pañji» moet bedoeld zijn de Buddhistische Upapatti.

[1] De tekst heeft verkeerdelijk paḍāçryā°.

[2] Door een schrijffout stond hier: «zuidelijken». (*Noot van 1917*).

ZANG 26.

(Ibidem.)

Deze Zang is in een soort Kṛti-maat; de bijzondere naam onbekend.

Ndān mukyādhipatīng pakuwwan apagĕh sangng [1] āryya Çūrādhikāra |
sakweh ning jajahan sake Patukangan sāmpun ḍatang tan masowe |
kapwāsrang mahaturhatur paḍa sinūngan wastra buddhinya tuṣṭa |
tuṣṭanyāngdani tuṣṭa ri nṛpati santuṣṭan jĕnĕk ring pakuwwan || 1 ||

D. i. «Als voornaamste bestierder van 't kamp was aangesteld Ārya Çūrādhikāra. Al de onderhoorigen van Patukangan waren reeds zonder dralen gekomen. Zij boden met drang allerlei geschenken aan en werden begiftigd met kleedij, waarover zij innig blij waren. Hun genoegen was een bron van genoegen (ook) voor den Vorst, die zich in 't kamp recht behagelijk gevoelde.»

Wwantĕn rūpaka laryya-laryyan anĕngah sangke hujung ning samudra |
weçmāneka kikis tinap natar ikālwāpiṇḍa nūṣa'nsakeng doh |
mārgganyeki linantaran lĕyĕp awarṇṇengguh [2] katon de nikang ryyak |
— — kīrtti [3] sang āryya towi pasĕnāhe prāptya sang Çrī-narendra || 2 ||

D. i. «Er waren ter verfraaiing gemaakt grachten, die van de in zee uitstekende landtong landwaarts in liepen; verschillende huizen aan de boorden, wier ruime voorpleinen op een rij naast elkander lagen, leken, uit de verte, op eilanden, en de toegangen hiervan in 't dommelig verschiet schenen door de golven alsof ze beefden. (Dat was) het verdienstelijke werk van den Ārya (Çūradhikāra), en wel als versiering voor de aanstaande komst van Z. Maj. den Vorst.»

ZANG 27.

(Ibidem.)

De maat behoort tot de klasse Dhṛti; de naam der soort is onbekend. De eerste strofe luidt aldus:

Ngkā Çrī-nātha marānglipur huyang i tīkṣṇa ning [4] dinakara |
sākṣāt dewatā-dewatī 'n saha kasih nirāṭikaṭikan |

[1] De tekst heeft: sang, doch er wordt een lange lettergreep vereischt.

[2] Zoo leze men voor °enggu.

[3] Aan 't begin ontbreken twee lange lettergrepen, zooals de maat uitwijst. Mogelijk heeft er gestaan nāhan.

[4] Gedrukt ni.

wwang ri jro sawang Apsarī 'n wahu sakeng wihāya madulur |
mokta ng kleça hiḍĕp nikang [1] mulat awarṇṇa tībra kawĕngan || 1 ||

D. i. «Daar verdreef dan Z. Maj. de Koning het drukkend gevoel van hitte bij de felheid der zon, als het ware een god en een godin, terwijl hij met zijne geliefde (gemalin) innig verbonden was. De vrouwen van de binnenvertrekken leken hemelnimfen die met elkander pas uit het luchtruim gekomen waren. Verdwenen was alle onzuiverheid volgens de meening der aanschouwers, die uiterst verbaasd schenen.»

Tan tunggal tikanang wilāça ginawe narendrākasukān |
sing wastwāsunga tuṣṭacitta ri kanang pradeça winangun |
bāryyan kārakĕtan çramaçrama maweh jĕngĕr ning umalat |
singgih dewa mangiṇḍarat juga sirān lumanglang i jagat || 2 ||

D. i. «Veelvuldig waren de spelen die de Vorst feestvierende instelde; alle dingen die aan de lieden der streek hartelijk genoegen konden geven werden uitgevoerd: allerlei maskerspelen en spiegelgevechten welke de stomme verbazing der toeschouwers wekten. Inderdaad, hij was een god die nederdaalde en in de wereld rondwandelde.»

Men ziet, dat onze dichter geen gelegenheid laat voorbijgaan om zijn Byzantinisme in volle kracht te doen uitschijnen.

ZANG 28.

(Ibidem.)

De soortnaam van 't metrum, dat tot de klasse Āryagatī behoort, is onbekend.

Pira teki lawas nira ri Patukangan |
paramantri ri Bāli [2] ri Madhura ḍatang |
ri Balumbung [3] ⏑ andĕlan ika karuhun |
sa-Yawakṣiti wetan umarĕk apupul [4] || 1 ||

D. i. «Nadat hij (de Koning) een tijd lang te Patukangan verwijld had, kwamen de voornaamste Mantri's van Bali en Madura; zij hadden vooraf te Balambangan rust gehouden [5]. Geheel oostelijk Java kwam gezamentlijk ter opwachting.»

---

[1] Gedrukt klesa hidĕp nika.
[2] In den tekst is Ngāli een drukfout.
[3] De tekst bedorven; er ontbreekt een korte lettergreep vóór andĕlan. Ik vermoed dat bedoeld is: Balambangan andĕlan.
[4] Foutief in den tekst puḍul.
[5] Vertaling onzeker.

Paḍa bhakty ahatur paḍa masirasiran |
bawi meṣa kĕbo sapi hayam asu sök |
saha wastra pinuṇḍut adulur asusun |
manah ing mulat adbhuta kadi tan-i-rāt || 2 ||

D. i. «Onderdanig boden allen in overvloed varkens, schapen, karbouwen, runderen, hoenders, honden aan in menigte, en kleedingstoffen werden daarbij bij stapels in ontvangst genomen, (zoodat) de toeschouwers in hun gemoed verbaasd waren als aan de aarde onttogen.»

Saka tĕmbay ing eñjang atiki caritan |
naranātha sirādadar i bala kabeh |
milu salwir ikang parakawi sinungan |
paḍa tuṣṭa tikang [1] paramajana ngalĕm || 3 ||

D. i. «Er zij verteld dat den volgenden morgen vroeg de Vorst zich aan al 't volk vertoonde. Mede kwamen al de voortreffelijke dichters die giften ontvingen. Verheugd waren de voorname lieden vol van lof.»

Het is niet duidelijk, wie de dichter met «voorname lieden» bedoelt; heeft hij de dichters op 't oog, dan zal in ngalĕm wel 't begrip liggen van lovend dank zeggen.

ZANG 29.

(Ibidem.)

In dezen Zang breekt de dichter zijn verhaal van de rondreis des Konings af, om uiting te geven aan zijne droefheid over den dood van zijn vriend, den Upapatti bij de Buddhistische gezindte, Mapañji Kṛtayaça. De maat is een soort Atidhṛti.

Ndan sang kawy aparab Prapañca juga çoka tanari siwuhĕn |
de sang kawy upapatti Sogata mapañji Kṛtayaça pĕjah |
mitrānggĕh rasike kalangwan asahing [2] dulur atakitaki |
lagy āmūlyani kīrttipustaka tinumbas inapi tinĕngöt || 1 ||

D. i. «En alleen de dichter, wiens bijnaam Prapañca is, was bedroefd, zonder ophouden treurig over den dood van den dichter, Upapatti der Buddhisten, Mapañji Kṛtayaça. Die was voor hem een vriend in vermaken, een

[1] Kang door mij toegevoegd.
[2] Conjectuur voor asihang.

makker, met wien hij geestelijke oefeningen hield. Steeds stelde hij hoogen prijs op boeken over godsdienstige monumenten (?), welke hij kocht, (van fouten) zuiverde en doorstudeerde.»

Het is zeer twijfelachtig of wij den vriend, wiens dood Prapañca zoo weemoedig stemde, vereenzelvigen mogen met den persoon aangeduid met den titel Mapañji en als dichter in strofe 2 van Zang 25. Immers uit het onmiddellijk volgende vers moet men opmaken dat de bevriende dichter reeds dood was toen Prapañca ter plaatse kwam. Ik zie geen kans dit te rijmen met wat wij lezen in Zang 25. Voor de tijdgenooten van den hofdichter was zijn verhaal natuurlijk begrijpelijk genoeg.

De tweede strofe luidt als volgt:

> Cittangkwī rasika 'n katĕmwa warasāngatĕra mahasahas |
> nyāma wruh ri parāna ning mahas akīrtty atilara kakawin |
> ngūnī 'n [1] mātya jĕmah muwah sisip iking lara pinahalalu |
> māti pwā ḍatĕng inghulun lĕwĕs aweh sĕkĕl anahasā || 2 ||

D. i. «Ik dacht hem te zullen ontmoeten gezond en hem te vergezellen op zwerftochtjes, want hij wist goed waarheen men moest gaan om rond te dolen; als monument wilde hij een groot gedicht nalaten eerdat hij sterven zou. Later nam de ziekte (waaraan hij nu leed) en die verwaarloosd (?) werd een verkeerde wending. Bij mijne komst was hij reeds dood, wat mij ten zeerste een tot wanhoop stemmend verdriet veroorzaakte.»

Omtrent hetgeen de dichter zegt van den lust in zwerftochten, is op te maken dat de Oudjavaansche dichters, gelijk uit tal van plaatsen in hun gedichten blijkt, hun inspiratie zochten in 't ronddolen in de vrije natuur en 't bewonderen van landelijk schoon. Geheel in overeenstemming met deze hunne neiging, ruimen zij dan ook in hun dichtwerken een zeer groote plaats in aan natuurbeschrijvingen.

Mijne vertaling van pahalalu berust louter op gissing. De vorm wordt in 't K.B.Wdb. (III, 722) onder lalu niet opgegeven.

> Nāhan kāraṇa ning wawang sah umareng Kĕṭa milu rumuhun |
> Tal-tunggal, Halalang-dawā ri Pacarān kahawan i Bungatan |
> prāpteng Toya-rungun Walaṇḍing anujw i Tarapas amĕgil [2] |
> eñjing lāryy ahawan Lĕmah-bang irikang kṣaṇa ḍatĕng i Kĕṭa || 3 ||

D. i. «Dat was de reden dat ik onmiddellijk vertrok naar Kĕṭa, en mij voegde bij de voortrekkers [3]. Ik reisde over Tal-tunggal, Halalang-dawā, Pacarān, Bungatan; kwam te Toya-rungun, Walaṇḍing en overnachtte in

---

[1] Conjectuur voor inī, dat in 't geheel geen woord is en de maat verstoort.

[2] De gedrukte tekst heeft ambil.

[3] Namelijk van degenen die uit Patukangan naar Kĕṭa trokken.

Tarapas. Den volgenden morgen reisde ik verder naar Lĕmah-bang en toen kwam ik weldra aan te Kĕṭa.»

De plaats Lĕmah-bang hier vermeld, kan niet dezelfde wezen als de gelijknamige desa in de Residentie Samarang, waarvan sprake is in Verbeek's Oudheden van Java (1891), p. 89. Geen enkele der boven opgesomde plaatsen heb ik in de mij ten dienst staande bronnen kunnen terugvinden. Alleen bij plaatselijk onderzoek zal misschien nog een enkel spoor te ontdekken zijn.

ZANG 30.

(Ibidem.)

In dezen Zang, in Mandākrāntā-maat, wordt beschreven het vertrek van Hayam Wuruk naar Kĕṭa en zijn oponthoud aldaar.

Rīntar sang Çrī-narapati n-angulwan muwah teki warṇṇan |
çīghra prāpteng Kĕṭa pilipilih pañca rātri npanganti |
swecchāmarṇṇa ng [1] jalanidhi n-amanggih muwah laryyalaryyan |
ndātan dady ālupa ring anukāne parāpan ginöng twas || 1 ||

D. i. «Nu zullen wij wederom spreken over Z. Maj. den Vorst toen hij westwaarts [2] trok. Weldra kwam hij aan te Kĕṭa, waar hij ongeveer vijf nachten vertoefde. Met welbehagen beschouwde hij de zee, terwijl hij weder — [3] vond. Hij verzuimde daarop niet om anderen genoegen te doen smaken, want (zoo) voldeed hij aan zijn hartelust.»

Kweh ning mantrī Kĕṭa paḍāmarĕk āyyam [4] ājñā sang āryya |
Wīraprāṇādhi nika milu sa-Çaiwa-Boddhopapatti |
mwang sakweh ning jajahan angiring sĕk [5] ḍatang tan hinundang |
kapwāwwat bhojana sahana tuṣṭān sinūngan suwastra || 2 ||

D. i. «Al de Mantri's van Kĕṭa maakten hun opwachting volgens(?) bevel van de Ārya's met Wīraprāṇa aan 't hoofd; mede kwamen alle Çiwaietitische en Buddhistische Upapatti's; ook al de onderhoorigen vergezelden hen, in menigte gekomen zonder opgeroepen te zijn. Zij boden allen spijzen aan, en allen werden verblijd door 't geschenk van schoone kleedingstoffen.»

---

[1] Ng door mij toegevoegd.

[2] Door een schrijffout stond hier «zuidwaarts». (*Noot van 1917.*)

[3] Van laryyalaryyan is mij geen andere beteekenis bekend dan die van «gleuf, greppel» of dgl. Dit past hier toch niet. In Zang 22 is sprake van 't genoegen dat de koning heeft in 't kijken naar de zeemonsters en schelpdieren in de zee.

[4] Onverstaanbaar. Er is ook een metrische fout, want de lettergreep vóór ā° moest lang zijn.

[5] Zoo leze men in plaats van sĕt; beter nog sök.

ZANG 31.

(Ibidem.)

De verzen zijn in de maat Pṛthwī.

> Ri sah nira sakeng Kĕṭā [1] mĕwĕh ikang swabhṛtyāngiring |
> Bañu-hning ika kāhawan [2] wĕki ḍatang ri Sampora sök |
> muwah ri Dalĕman tĕke Wawaru ring Binor hop glisan |
> Gĕbang Kṛpigĕlam tĕke Kalayu rājakāryyeniwö || 1 ||

D. i. «Bij zijn (d. i. 's Konings) vertrek uit Kĕṭa nam de vergezellende stoet van onderdanen steeds toe. Men nam den weg over Bañu-hning, kwam in grooten getale te Sampora, voorts te Dalĕman, kwam te Wawaru, te Binor zeer ijlings; te Gĕbang, Kṛpigĕlam, tot Kalayu, waar een koninklijke taak vervuld werd.»

Wat de Koning in Kalayu te doen had, blijkt uit de onmiddellijk volgende strofe.

> Ikang Kalayu dharmmasīma Sugatapratiṣṭāpagĕh |
> mahottama sujanma wandhu haji sang dhinarmmeng dangū |
> nimitta ni pakāryya kāryya haji dharmmakāryyādhika |
> prasiddha mamĕgat sigī kawĕkas i sudharmmenulah || 2 ||

D. i. «Kalayu is een vrijgebied, een Buddhistische geestelijke stichting. Een hoogaanzienlijke edelgeboren verwante des Konings is voorheen daar bijgezet. Daarom was de handeling die de Koning daar verrichtte een uitstekende daad van vroomheid. Gelijk algemeen bekend is, is 't «mamĕgat sigi» wat tot besluit in graftempels verricht wordt.»

Als ik het wel begrijp, heet mamĕgat sigi, letterlijk «afsnijden van 't ongeweven einde der schering van een weefsel», de handeling waarmee de vrome plechtigheden in 't heiligdom besloten worden. De symbolische strekking ervan is mij niet duidelijk.

> Ikang widhiwidhāna sakrama tĕlas gĕnĕp sangkĕpan |
> makādy ang upabhoga bhojana halĕp nikānopama |
> amātyagaṇa sāmya sanggha sagiri [3] ḍatang ring sabhā |
> mṛdangga paḍahātri megĕligĕlan [4] mahīngan dina || 3 ||

D. i. «De uitvoering van de vereischte gebruiken geschiedde volgens den

---

[1] De tekst heeft Kĕṭa, doch hier is de laatste lettergreep verlengd wegens de volgende caesuur.

[2] Conjectuur voor ikanang hawan.

[3] De tekst heeft sangghya çagiri.

[4] Conjectuur voor megĕtiglan.

regel in de volste mate, te beginnen met het onthalen op gerechten, onovertreffelijk schoon. Scharen van Patih's kwamen te gader in compacte massa als een berg ter audientiezaal. Trommels en pauken klonken lustig en er werd gedanst zoolang als de dag duurde.»

Narendra ri huwus ni kāryya nira sesta ni twas ginöng |
asing sakaparĕk pradeça pinaran dhanondok [1] ḍatĕng |
pirang wĕngi lawas nirerika parārttha manggöng suka |
surūpa binihajy ulih nira wiçeṣa kanyānulus || 4 ||

D. i. «Nadat de Vorst zijn werk volbracht had, gaf hij zich over aan al wat zijn hart begeerde. Al de naburige landgemeenten welke bezocht werden kwamen —. Eenige nachten [2] lang smaakte hij daar genot in den hoogsten zin [3] : schoone vrouwen voor den harem kreeg hij, een puik van ongerepte maagden.»

Ri sah nira sakeng Kalayw i Kutugan kahĕnw ālaris |
ri Kĕbwan-agĕng aglis enggal amĕgil ri Kāmbang-rawi |
sudharmma Sugatapratiṣṭa racananya çobhāhalĕp |
anugraha nareçware [4] sang apatih Pu Nālādhika || 5 ||

D. i. «Na Zijn vertrek uit Kalayu ging de tocht verder over Kutugan, snel over Kĕbwan-agĕng, spoedig (daarna) overnachtte hij in Kāmbang-rawi. (Daar is) een tempel, een Buddhistisch heiligdom gevestigd, waarvan de bouw schoon, prachtig is, een goedgunstige schenking van den Vorst aan den Patih Pu Nālādhika.»

Haturhatur i sang patih lĕwu halĕp nikānindita |
byatīta panaḍah narendra rikanang prabhātocapĕn |
umangkat ahawan ri Halsĕs i Barurang [5] ri Pātuñjungan |
anuntĕn i Patĕntĕnan Tarub i Lesan asrw ālaris || 6 ||

D. i. «Wat den Patih aangeboden werd was in hooge mate van onberispelijke fraaiheid. Nadat de Koning zijne schenking gedaan had, zij vermeld dat hij den volgenden ochtend opbrak reizende over Halĕsĕs, Barurang (?) en Pātuñjungan; vervolgens ging hij snel verder over Patĕntĕnan, Tarub en Lesan.»

Den plaatsnaam Pātuñjungan hebben we reeds ontmoet in Zang 22, 1.

---

[1] Corrupt; vermoedelijk bedoeld dinondok, dat in Zang 19, 2 [als andondok] voorkomt, doch van onbekende beteekenis is.

[2] Naar ons spraakgebruik: «dagen» of «etmalen».

[3] Parārtha is ook een euphemisme voor «bijslaap».

[4] De tekst heeft foutief °rā.

[5] Er is een fout tegen de maat van 't vers; de ware lezing dus onzeker.

ZANG 32.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een soort van Wikṛti.

Çīghrān ḍatĕng i Pajarakan patang dina lawas narapati n-amĕgil |
ngkāneng harahara kidul ing sudharmma Sugatāsana makuwukuwu |
mantrī wiku haji karuhum sang āryya Sujanottama parĕng umarĕk |
kapwāngaturakĕn upabhoga bhojana wineh dhana paḍa kasukan || 1 ||

D.i. «Weldra kwam men aan in Pajarakan, waar de Vorst vier dagen lang vertoefde; daar ten Zuiden van 't heiligdom [is] een Buddhisten-zetel met onderscheiden monnikshutten. Mantri's, monniken, hoofden [1], voorafgegaan door Ārya Sujanottama, maakten gelijktijdig hunne opwachting; allen boden versnaperingen en spijzen aan en werden verblijd doordat zij met geld begiftigd werden.»

De plaats Pajarakan komt voor in Verbeek's Oudheden van Java (1891), p. 311.

Rīntar narapati n-alaris wanāçrama ri Sāgara kĕta ng usirĕn |
sĕngkān hawan ira mangidul pakalyan i Buluh kĕta kahaliwatan |
mwang maṇḍala hikang [2] i Gĕḍe samāntara ri Sāgara kĕta kadunung |
çobhābhinawa ri tĕngah ing wanādri [3] racananya n-amulangunakĕn || 2 ||

D.i. «Vertrokken zijnde zette de Vorst zijn tocht voort; een woudkluizenarij genaamd «te Sāgara» was het wat hij wilde bezoeken. Bergop was zijn weg naar 't Zuiden; de zoogenoemde Mijn [4] van Buluh werd gepasseerd, en 't district van Gĕḍe; onmiddellijk daarop werd koers gericht naar «Sāgara», welks fraaie, verrassende aanleg te midden van bosch en gebergte verbazing wekt.»

In de volgende strofe spreidt de dichter zijne kunstvaardigheid ten toon door met klanken te spelen. In den tweeden regel laat hij namelijk bijna alle lettergrepen beginnen met den klank *l*; in den derden regel is het de *t*, en in den vierden de *j*, waarmede de meeste lettergrepen beginnen. Die kunstjes maken de taak van den vertaler niet gemakkelijker.

Ndā tan pijĕr umarĕk i jöng narendra rakawi 'n-jĕnĕk angapi langö |
langlang lalita lali laleda lulwi lala menĕh akalis ing ulah |

---

[1] Het is niet recht duidelijk wat men hieronder haji te verstaan heeft.

[2] Een ongewone spelling; wellicht is bedoeld tikang.

[3] Conjectuur voor i wanāçri.

[4] Deze vertaling berust op de etymologie, het woord ontbreekt echter in de woordenboeken.

tamtām tan atutur i tutur nika n-tut i tatā ni sang atakitakī |
jañjan jumalajah i jajar ni bañjar ikanang yaça cinaracara || 3 ||

D. i. «De dichter, die behagen schepte in 't maken van mooie verzen, was niet uitsluitend bedacht om zijne opwachting aan 's Vorsten voeten te maken. Genoegelijk rondslenterend, aan niets denkend, zonder zorg, luchthartig, blijgestemd, onrustig, onvatbaar voor bezigheden, toegevende aan eigen neiging, niet denkende aan de vermaningen van hen die de voorschriften volgen der filosofen, ging hij hartstochtelijk overal waar rijen van veelsoortige bouwwerken zijn.»

Prāpteng pathani ri tĕpi ning tĕpas tĕpus ikātĕpung atĕtĕl atöb |
secchāmacamaca cacahanya n-angracana bhāṣa racana kakawin |
kweh ning yaça paḍa dinuman wilāpa dadakan saha parab inamĕr |
pañcāksara ri wĕkasan ing pralāpa sinamarsamar awĕtu langö || 4 ||

Ook deze strofe is zeer gekunsteld: de eerste regel vertoont een reeks van met *t* beginnende lettergrepen; de tweede is rijk aan herhaling van den klank *ca*. Er schuilen nog meer proeven van 't speelsch vernuft des dichters in, waarvan ik een flauw vermoeden heb, zonder dat ik het fijne ervan begrijp. Met alle voorbehoud waag ik de volgende vertaling te geven.

«Gekomen bij het terras aan den zoom der logeerverblijven, waarvan de Elettaria-heesters in menigte dicht aaneen stonden, las hij (de dichter) voortdurend met genoegen de stukken van hen die spreuken of gedichten gemaakt hadden [1]. Over al de gebouwen waren verdeeld geïmproviseerde schriftelijke ontboezemingen, met de bijnamen (der dichters) voorzien. Vijf letters waren aan 't slot van zijne eigene (dichterlijke) uiting, eenigszins verhuld aangebracht, wat hem vermaak gaf [2].»

Bwat-rāntĕn atulis atulis kathā patiga watw inasaban aruhur |
jrah nāgakusuma kusumanya ring natar i tīra nika pinarigi |
andung karawīra kayumās mĕnūr caracaranya saha kayu puring |
mwang nyū gaḍing akuning ahaṇḍap awwah [3] i padūnya n-amu-
hara langö || 5 ||

D. i. «Het hooge brongebouw met schilderingen, met geschreven verhalen, het plaveisel van fijn gewreven steen, een hoop van Mesua [4] wier bloe-

[1] Naar ik veronderstel waren die uitingen van een dichterlijken geest opgesteld door gasten op de wanden van 't gebouw.

[2] Aangezien prapañca in Javaansch schrift uit vijf letterteekens bestaat, vermoed ik dat de dichter na zelf een dichtbijdrage geleverd te hebben, zijn bijnaam op verbloemde wijze aan 't einde aanduidde.

[3] Conjectuur voor ahwah.

[4] Het woord nāgakusuma is ook een benaming voor andere bloemdragende planten, o. a. de Michelia Champaka.

men liggen op het plein, waarvan de rand ommuurd is; Andung's, Nerium's odorum, Kayumās, jasmijnen in soorten, benevens Codiaeum's en gele ivoorkokosnoten met laaghangende vruchten aan de hoeken, maakten een bekoorlijken indruk.»

Tanngeh yadi caritan ikang wanāçrama langönya n-asĕmu siluman |
tingkah nika ri dalĕm i heng mahogra tĕkap ing yaça paḍa hinĕduk |
mwang kweh parakaki nguniweh pareṇḍang atuhāraray ahayu wagĕd |
mokta ng mala kaluṣa mihat bangun wihikan ing Çiwapada sakala || 6 ||

D. i. «Het zou geen einde nemen indien de woudkluizenarij, waarvan de bekoorlijkheid tooverachtig leek, moest beschreven worden. Het voorkomen er van was van binnen en van buiten zeer streng, doordat alle gebouwen met arèn-vezels gedekt waren. En al de heremieten alsook de kluizenaressen, ouden en jongen, waren goed en geleerd, vrij van smetten en onreinheid; bij 't aanschouwen was het alsof men leerde kennen Çiwa's hemel, vormelijk geopenbaard [1].»

Wij hebben hier de beschrijving van een woudkluizenarij, wier idyllische schoonheid den dichter als een tafereel uit de tooverwereld in verrukking brengt. Van de brahmanistische bevolking der kluizenarij spreekt de Buddhist Prapañca met ongeveinsden eerbied. Dit is trouwens niets vreemds, want het is overvloedig bekend dat in 't oude Java de betrekkingen tusschen de godsdienstige gezindten van uiterst vriendschappelijken aard waren.

ZANG 33.

(Ibidem.)

In dezen Zang, in Narkuṭaka-maat, worden bijzonderheden medegedeeld omtrent het verblijf van Hayam Wuruk in de kluizenarij te Sāgara.

Nṛpati mahas ring āçrama wawang sinĕgĕhsĕgĕhan |
tĕkap ira sang mahārṣi mapalinggih açabda rĕsĕp |
asung upabhoga salwir i bhinukti nire patapan |
nṛpati malĕs yathākrama ring arttha lĕwĕs kasukan || 1 ||

D. i. «De vorst ging rond in de kluizenarij en werd daarna op allerlei wijze onthaald door de gezeten Mahārṣi's, die met innemende woorden alle genotmiddelen gaven die zij in de hermitage bezaten. De Vorst vergold die naar behooren met geld, ten zeerste vergenoegd.»

---

[1] Sakala is «stoffelijk, in stoffelijke verschijning, in tastbaren vorm, in levenden lijve».

Pangucapucap nirān gumuṇita rasa ning kawikun |
paḍa mawarah ri sesi ni manah nira tan tinĕngöt |
wĕkasan acangkramālĕngĕng asing kalangwan pinaran |
muhara ri tuṣṭa sang tapa tapi n-lumihat kawĕngan || 2 ||

D. i. «In hun verschillende gesprekken beredeneerden zij de beteekenis van 't kluizenaarschap; zij deelden mede wat hun gemoed vervulde zonder achterhoudendheid. Ten slotte maakte hij een wandeling, bekoord door alle mooie plekken die bezocht werden, hetgeen de vreugde wekte der kluizenaars en kluizenaressen, die met bewondering toekeken.»

Ri huwus irānglĕngöng majar i sang sutapan muliha |
ri wijil irālaris hĕlahĕlā lumihat kawĕkas |
tapitapi sing rarānwam ahajöng paḍa kāryy angarang |
Smara manurun mabañcana sireki hiḍĕpnya n-akūng || 3 ||

D. i. «Nadat hij zich vermeid had, gaf hij aan de goede kluizenaars te kennen dat hij huiswaarts wilde keeren. Toen hij buitenkwam om zijn tocht voort te zetten, zagen de achterblijvenden opgetogen toe; de verschillende jonge en schoone kluizenaarsmeisjes bleven smachtend achter: verliefd, hielden zij hem voor den Minnegod die nederdaalde om hen te verleiden.»

ZANG 34.

(Ibidem.)

Deze Zang, in de maat Wasantatilakā, begint aldus:

Ryy antuk narendra kari sūksĕka [1] ng āçramoruk |
pringnyākuçāngĕh abalut ri matālupā ken |
anggöng tangis sĕrĕh ikāyam alas nikājṙit |
angluh [2] tus ing tal angalĕh syung ikānpasāmbat || 1 ||

D. i. «Bij de terugreis des Vorsten bleef de kluizenarij bedroefd achter, in rouw. De bamboes treurden, [3] gezwollen aan de oogen, met afgevallen bedekking; de betel weende [4] al door; de boschhoenders schreeuwden; op tranen leek het uitvloeiende sap der wijnpalmen; droevig klonk er het geweeklaag der beo's.»

In deze schildering van verschijnselen aan planten en dieren zien wij een voorbeeld te meer van de neiging der Oudjavaansche dichters om verband

[1] De gedrukte tekst heeft sūkṣka. Elders vindt men gespeld sukṣka; vgl. 't KBW.
[2] De tekst heeft tegen de maat aluh.
[3] Het woord angĕh heb ik onvertaald gelaten, daar de beteekenis er van mij onbekend is.
[4] Op welk eigenaardig verschijnsel aan de betel dit doelt, ontgaat mij.

te leggen tusschen 't wel of wee des menschen met de omringende natuur, die door uiterlijke teekenen als het ware deelneming toont aan 's menschen aandoeningen. Een klassiek voorbeeld van die dichtermanier geeft de uitvoerige natuurbeschrijving in Bhāratayuddha I, 10—16.

In de tweede strofe zet de dichter zijn verhaal aldus voort:

Asrĕt lari nrĕpati n-aglis apan tumāmpa |
kweh ning yaçārĕja kamārgga tĕlas kalalwan |
çīghrānḍatang sira ring Āryya sarātry anganti |
eñjing manguttara bhawiṣya ḍatang ri Gĕṇḍing || 2 ||

D. i. «De voortgang van den tocht des Konings werd (voor een tijd) gestuit, omdat hij dien (te) snel vond. Tal van prachtige bouwwerken werden bezocht; na die voorbijgekomen te zijn, kwam hij weldra te Ārya, waar hij een nacht bleef. Den volgenden morgen trok hij noordwaarts en kwam daarna aan te Gĕṇḍing.»

De ligging van Ārya is mij onbekend. Daar Gĕṇḍing oostelijk van Pasuruhan [1] ligt, kan niet Ārya Blitar in Kĕḍiri [2] bedoeld zijn.

Sang mantry amañcanagarī karuhun sang āryya |
Singhādhikāra [3] nguniweh para Çaiwa-Boddha |
kapwāhatur ttaḍah anindita sopacāra |
mās wastra nāma pamalĕs nṛpati n-suke twas || 3 ||

D. i. «De Mantri's van de buitendistricten, voorafgegaan door den Ārya Singhādhikāra, alsmede de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken, boden onberispelijke spijzen aan met verschuldigde plichtplegingen. De Vorst vergold die met goud en kleedingstoffen, blij van zin.»

Arddhālawas nṛpati tansah anganti māsa |
solah nireng sakuwukuww atika ng linolyan |
ryy angkat nirānhawan i Loh-gaway ing Sumaṇḍing |
Borang Bangör Barĕmi tūt hĕnu būny angulwan || 4 ||

D. i. «Vrij lang vertoefde de Vorst, een maand aan één stuk. Zijne gedragingen in alle kampementen waren zóó dat men er meê ingenomen (?) was. Na opgebroken te zijn, nam hij den weg over Loh-gaway, Sumaṇḍing, Borang, Bangör, Barĕmi, langs een — [4] weg Westwaarts.»

[1] Door een schrijffout stond hier: Panaraga. (*Noot van 1917*).

[2] Zie Verbeek, Oudheden van Java, blz. 267.

[3] De gedrukte tekst heeft singā° tegen de maat. Mijne conjectuur is onzeker; mogelijk is bedoeld: singng ā°, d. i. «de ambtenaren».

[4] Būni is onvertaald gelaten, daar de beteekenis van «geheim», die van 't Jav. buni wordt opgegeven, kwalijk past.

Van geen der hier genoemde plaatsen heb ik met de mij ten dienste staande bronnen de ligging kunnen opsporen. Men zal ze moeten zoeken tusschen Gĕṇḍing en Pasuruhan.

ZANG 35.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een specie van Ākṛti. De eerste strofe geeft het volgende te lezen:

Tuhun i ḍatĕng nire Pasuruhan manimpang angidul ri Kāpāñangan |
anuluy atūt ḍamārgga [1] madulur tikang ratha ḍatĕng ring Andoh-wawang |
muwah i Kĕḍung-pĕluk [2] lawan i Hambal antya nikang pradeçenitung |
jhaṭiti ri Singhasāri-pura rājadharmma dinunung narendrāmĕgil || 1 ||

D. i. «Maar te Pasuruhan gekomen, sloeg hij een zijweg in naar Kāpāñangan; vervolgens den hoofdweg volgende met de karossen, kwam hij te Andoh-wawang, voorts te Kĕḍung-pĕluk en Hambal, 't einde van de opgenomen plaatsen. Onmiddellijk begaf de Vorst zich naar de residentie Singhasāri-stad, waar hij zijn verblijf betrok.»

Tot afwisseling vertelt de dichter in de volgende verzen iets van zijn eigen verrichtingen.

Kunang ika sang Prapañca kari kulwan ing Pasuruhan pijĕr lālana |
kuṭi mangaran riṇ Ḍarbaru ri bhūh pradeça nikanang pradeçe Hujung |
yata pinaran tinakwanakĕn angça punpunan ikā ri sang sthāpaka |
likita tinonakĕn rasika supraçāsti winacāmangun waspada || 2 ||

D. i. «Doch Prapañca bleef achter ten Zuiden van Pasuruhan, niets doende dan wandelen. Hij begaf zich naar een klooster, genaamd Ḍarbaru, op den dorpsgrond van de desa Hujung, waar hij aan den opzichter inlichting vroeg aangaande de door 't klooster bezeten grondstukken. Bedoelde persoon gaf hem inzage van schrifturen, schoone charters, wier lezing licht verschaften.»

Ikang i lĕpit [3] yathāswa salĕbak wukirnya wiṣayāngça sang hyang kuṭi |
satĕngah i Markkaman sawah i Balunghura sawah muwah ring Hujung |
rasa nikang praçāsti magawe hyun ing kawi madoha sangkeng pura |

---

[1] Ḍa, de oorspronkelijke vorm van ra, behouden na de *t*, evenals na neusklanken.
[2] De gedrukte tekst heeft Kḍu pluk.
[3] Conjectuur voor hĕpit.

ri taya nikang purākṛta [1] tĕhĕr daridra musira ng kuṭīn Ḍarbaru || 3 ||

D. i. «Het in de gevouwen bladen (vervatte), was (een opgave van) 't gebied behoorende aan 't heilige klooster, met de hooge en lage gronden ervan, afzonderlijk, gedeeltelijk te Markaman, de sawahs te Balunghura, voorts de sawah's te Hujung. De inhoud der charters wekte den lust op van den dichter om van de stad verwijderd te blijven; daar hij in de stad niets te maken had, gevoelde hij behoefte om het klooster van Ḍarbaru op te zoeken.»

Karaṇa ning açru mangkat huwus nira Mpu masĕgĕh bhawīṣyālaris [2] |
maluy i kasewakan ḍatĕng i Singhasāri matutur manangkil marĕk |
nṛpati huwus mamuspa ri dalĕm sudharmma sakatuṣṭa ning twas ginöng |
hanan i Kĕḍung-biru ri kasurānggananān mwang i Burĕng langönyenitung || 4 ||

D. i. «Daar ik reden had om spoedig (weêr) te vertrekken, zette ik, nadat de Hoogeerwaarde mij onthaald had, de reis voort, en keerde tot mijn dienstplicht terug. Te Singhasāri gekomen, maakte ik, indachtig (aan mijn plicht), mijne eerbiedige opwachting. De Vorst, na lof gebracht te hebben in den graftempel [3], gaf zich over aan al de geneugten zijns harten, of te Kĕḍung-biru in 't Hemelnimfenhof [4]; en te Burĕng werden de bekoorlijkheden der plaats beschouwd (?).»

De genoegens welke de jeugdige heerscher smaakte, waren, naar men veronderstellen mag, meestal van erotischen aard.

ZANG 36.

(Ibidem.)

Deze Zang, in de maat Açwalalita, verhaalt van 't bezoek des Konings aan den graftempel te Kagĕnĕngan, waar, gelijk men weet, de stichter der dynastie van Tumapĕl, Rājasa, na zijn dood in Çāka 1169 werd bijgezet en aan zijne nagedachtenis goddelijke eer bewezen. Het tijdstip waarop dat bezoek plaats had, wordt niet bijzonderlijk vermeld; maar wij mogen de gebeurtenis stellen kort na de terugkomst van den jeugdigen heerscher in de hoofdstad na zijne rondreis.

Krama çubhakāla sah nira ri Singhasāri mangidul mare Kagĕnĕngan |

[1] De lange *a* dient alleen om de lettergreep prosodisch lang te maken. Evengoed ware purakṛta.

[2] De gedrukte tekst heeft °yanglaris.

[3] Hiermede schijnt bedoeld te wezen dat de Koning in 't heiligdom eerbiedig dank brengt voor zijn behouden terugkomst.

[4] Dit Hemelnimfenhof doet denken aan 't «Parc aux cerfs» van Lodewijk XV.

humaturakĕn kabhaktin i Bhaṭāra dharmma sawatĕkwatĕk nira tumūt |
dhana paribhoga bhojana dulur ni puspa nira sopacāra mahalĕp |
saha wasanāwawan watang apangruhun paḍa magarjjita [1] ng wwang umulat || 1 ||

D. i. «Vervolgens op een gunstig tijdstip vertrok hij uit Singhasāri Zuidwaarts naar Kagĕnĕngan. Hij bracht met de talrijke scharen die hem volgden hulde aan den Bhaṭāra (vergoddelijkten heerscher) van den graftempel. Geld, voorwerpen ten gebruike, spijzen volgden zijn staatsiekoets [2] met prachtige insigniën, met doeken uitgespreid op staken en voorloopers (?); alle toeschouwers juichten.»

Ri huwus irānpangarccana mijil ri heng pinupul ing balākrama marĕk |
para wiku Çaiwa-Sogata sang āryya *nāligih* [3] iniring nireki tan adoh |
awicaritan sĕḍĕng ni panaḍah narendra tumĕkāni seṣṭa ri hati |
bala haji sing sasambhawa wineh suwastra magawe rĕsĕp ning umulat || 2 ||

D. i. «Nadat hij zijne vereering gebracht had, trad hij naar buiten, waar hij omstuwd werd door onderdanen die in volgorde hun opwachting maakten: Çiwaietische en Buddhistische geestelijken, die op korten afstand Ārya — vergezelden. Onnoodig te zeggen, dat ten tijde van 't maal de Vorst voldeed aan wat zijn hart begeerde. De koninklijke troepen, voor zoover tegenwoordig, werden begiftigd met mooie kleederen, hetgeen de toeschouwers aangenaam aandeed.»

ZANG 37.

(Bijdragen, Dl. 65, 1911.)

Uit het in den vorigen Zang medegedeelde blijkt dat Kagĕnĕngan ten Zuiden van Singhasāri gelegen is, en wel niet zeer ver. In st. 7 van den thans te bespreken Zang, zooals wij zien zullen, leest men dat de koning na Kagĕnĕngan den graftempel te Kiḍal bezocht, en daarna dien te Jajaghu (Caṇḍi Jago). Het is duidelijk dat Kagĕnĕngan niet te vereenzelvigen is met Caṇḍi [Kali] Cilik, en dat Brandes het juiste bevroed heeft, toen hij de veronderstelling uitsprak [4] «dat hier van een ander Kagĕnĕngan [5] sprake is, dat men op het

[1] Zoo leze men voor hagarjjita.

[2] Puspa kan hier kwalijk iets anders wezen dan een wanvorm, ontstaan uit een verkeerd gelezen Skr. puṣya-ratha, Pāli phussa-ratha. Trouwens ook in Skr. teksten is puṣpaka voor puṣyaka zeer gewoon.

[3] Corrupt; één korte lettergreep te veel.

[4] Pararaton (1896), blz. 57.

[5] Eigenlijk wordt alleen Gĕnĕngan met Caṇḍi [Kali] Cilik [in Blitar] gelijkgesteld.

terrein van Tumapĕl zelf, in het Pasuruhansche, zou hebben te zoeken». Nu men weet waar ongeveer 't heiligdom van Kagĕnĕngan te zoeken is, zal men er misschien in slagen eenige overblijfselen er van te vinden.

De versmaat van Zang 37 is een specie van Kṛti; de bijzondere naam ervan onbekend.

Warṇṇan pratingkah ikanang sudharmma racananya tanpasiringan |
dwārātiçobhita samekale [1] yawa ruhur nikāparimita |
ri jro natar nika tinumpatumpa tinatāng yaçārjja ri tĕpi |
sök sarwwapuspa bakulārjja nāhi (?)- kusumādy awarṇṇa siluman || 1 ||

D. i. «Wij zullen beschrijven den toestand van den graftempel (sudharma), welks bouw weergaloos is: een prachtige voorpoort, waarvan de hoogte onmetelijk [2] is, met een gordel van buiten; binnen de vlakke ruimte (natar) staat het fraaie gebouw in verdiepingen opgetrokken; aan den zoom een menigte van allerlei bloemen: schoone Mimusops Elengi, — bloemen [3], enz., die er tooverachtig uitzien.»

De dichter gaat aldus voort:

Prāsāda munggw i tĕngah asmu kādbhuta halĕp nikāhyang aruhur |
lwir Meruparwwata Çiwapratiṣṭa Çiwawimba munggu ri dalĕm |
sotan bhaṭāra Girināthaputra pinakeṣṭi dewa sakala |
anggĕh nirāntuhatuhānarendra kinabhaktyan ing sabhuwana || 2 ||

D. i. «In 't midden vertoont zich een toren, verwonderlijk schoon, statig en hoog, gelijk de berg Meru, 't verblijf van Çiwa [4], waar binnenin een Çiwabeeld zich bevindt, want de zoon van Girinātha [5] wordt beschouwd als een god in geopenbaarden vorm, in verwantschapsbetrekking staande tot den Vorst (Hayam Wuruk) als voorzaat en vereerd in de gansche wereld.»

Nu de 3de strofe:

Wwantĕn kĕteka kidul ing sudharmma ri dalĕm pratiṣṭa katilar |
nang bapra gopura paḍāruhur kkasugatan batang nikā dangū |
ri jronya ḍangka turunan baturnya kari pūrwwa kulwan ananā |
nghing pūrṇṇa sanggar ika len pamūjan atitah batābang aruhur || 3 ||

D. i. «Er is dan ten Zuiden van den graftempel (sudharma) een plaats die van binnen verlaten is; men ziet hooge ringmuren (of wallen) en poorten, 't emplacement van een vroeger Buddhistisch heiligdom; binnenin is een crypt

---

[1] Conjectuur voor °tensahame, corrupt zooals reeds de maat uitwijst.

[2] De Buddhistische dichter houdt van hyperbolische uitdrukkingen.

[3] Nāhi in den tekst is niets; mogelijk heeft men te lezen nāga-kusuma, o. a. een benaming voor Michelia Champaka.

[4] Niet geheel juist; Çiwa's verblijf is de Kailāsa.

[5] Men weet dat Girinātha een der namen is van Bhaṭāra Guru, en dat Rājasa zijn zoon heet.

waarin men afdaalt, waarvan de opgehoogde vloer (of: stoep, batur) aan den Oost- en Westkant[1] verwoest is; slechts de bidkapel (sanggar) en de plaats waar men vereering brengt (pamūjan)[2] zijn nog volledig, en de hooge roode baksteenmuur in orde.»

De beschrijving wordt voortgezet in strofe 4:

> Nang lor batur ni turunanya çeṣa ni lĕmahnya sāmpun aratā |
> jrah nāgapuspa tanĕmanya len tangi natarnya[3] masmy asalaga |
> heng ning gupuntĕn ikānang pabhaktan aruhur lĕmahnya katilar |
> alwā natarnya dukutĕn hĕnūnya sukutĕn hibĕk lumulumut || 4 ||

D.i. «Aan de Noordzijde is de batur (verhoogde rand) van de crypt; het overige van den grond is al vlak geworden; een menigte van Nāgapuṣpa's[4] en Lagerstroemia's vormt het plantsoen; de bodem is (bedekt) met uitspruitsels en bloemknoppen. Buiten de poort (gopura) is de hooge pabhaktan[5], de grond verlaten; ruim is de natar met gras begroeid; het pad eveneens en vol mos.»

Men ziet dat een gedeelte van 't heiligdom reeds in verval was. Nog duidelijker komt dit uit in de strofe 5:

> Lwir stry agring angranuhi rāgi molĕm ikanang cawintĕn awĕnĕs |
> morāwra cāmara nikā kusut mapusĕk oli lot kapawanan |
> nyū danta lāgi lulurĕn tapas nikā pucangnya tan kram asamun |
> moghālume sah i tapihnya tang çara gaḍing tanaryy akusikan || 5 ||

D. i. «Gelijk kwijnende, hevig aan minnepijn lijdende vrouwen zijn de gebeeldhouwde figuren flets en verbleekt. De casuarinen voortdurend door den wind bewogen, in beroering, bedrukt, laten verward (hun loover; als 't ware hun haren) uitfladderen. Van de ivoorkokosnoten is 't vezelachtig bekleedsel steeds smerig; de betelnoten zijn glansloos en dof. Ook de Pring gaḍing, waarvan 't bekleedsel is afgevallen, is kwijnende, zonder ophouden in onrust.»

In de volgende strofe leest men:

> Angras twas ing mihati reh nikān taya makoṣa dhānya kawĕnang[6] |
> nghing Çrī Hayam Wuruk inanti hetwa ni tuwuhnya jīwana muwah |
> āpan sirāmupusi kottaman tama ring uttamānukani rāt |
> māsih ring atpada lanāwĕlas ing manĕmu duhka dewa sakala || 6 ||

---

[1] Door een schrijffout stond hier «Zuidoostkant». (*Noot van 1917*).

[2] Het onderscheid van sanggar en pamūjan is in 't hedendaagsch Javaansch uitgewischt, ten minste volgens de woordenboeken.

[3] Nya overgeslagen in den tekst.

[4] Kan Rottleria tinctoria, of Mesua Roxburghii of Champaka wezen.

[5] De beteekenis van dit woord is mij onbekend; etymologisch kan het «plaats waar rijst bewaard wordt» beteekenen, dus z. v.a. lumbung.

[6] In den tekst tegen de maat kawnanga.

D. i. «Aangedaan wordt het hart wanneer men ziet hoe (hier) geen graan kan gegaard worden: slechts op Z. Maj. Hayam Wuruk wordt gewacht om te maken dat er opnieuw leven gewekt wordt. Want Hij is volkomen in voortreffelijkheid; in de hoogste mate bekwaam om de wereld gelukkig te maken; liefdevol jegens de onderdanen, steeds meewarig voor degenen die leed ondervinden; een god in levenden lijve.»

In deze strofe spreekt de dichter, als ik zijne bedoeling wel begrijp, de verwachting uit dat Hayam Wuruk maatregen zal nemen om verder verval van 't heiligdom te voorkomen en in den toestand van de bevolking der bij den graftempel behoorende desa verbetering te brengen. Het is wel merkwaardig uit gezaghebbende bron de wetenschap op te doen dat een zoo voornaam heiligdom in 't betrekkelijk korte tijdperk sedert den dood van Koning Rājasa, 1227 A. D. volgens den Nāgarakṛtāgama, 1247 A. D. volgens de Pararaton, en 1365, den datum van ons gedicht, zoo door den tand des tijds geleden had.

De slotstrofe van den Zang luidt aldus:

Warṇṇan muwah lari nareçwareñjing umareng sudharmma ri Kiḍal |
sāmpun manāmya ri Bhaṭāra lingsir anuluy ḍatĕng ri Jajaghu |
sāmpun muwah marĕk i sang hyang arcca Jinawimba sontĕn amĕgil |
eñjing maluy musir i Singhasāri tan alĕh marāryyan i Burĕng || 7 ||

D. i. «Laten wij wederom den tocht des Vorsten beschrijven. In den morgen begaf hij zich naar den graftempel (sudharma) te Kiḍal. Na zijne eerbiedige hulde gebracht te hebben aan den Bhaṭāra (d. i. den Vergoddelijkte) zette hij 's middags de reis voort naar Jajaghu. Na voorts zijne opwachting gemaakt te hebben aan 't heilige Jina-beeld, betrok hij 's avonds het nachtkwartier. Den volgenden morgen zocht hij Singhasāri op; zonder vermoeid te zijn, toefde hij toch te Burĕng.»

Te Kiḍal was de graftempel van Anūṣapati, waar hij als Çiwa was voorgesteld. [1] In 't heiligdom te Jajaghu was Wiṣṇuwardhana opgesteld als een Jina [2], terwijl hij te Waleri vereeuwigd was onder 't beeld van Çiwa.

[1] Pararaton, blz. 16; Nāgar. 41, 1. Vgl. Verbeek, Oudheden van Java (1891), N° 615.

[2] Pararaton, blz. 18; Nāgar. 41, 4. Vgl. Brandes' Monographie over Caṇḍi Jago (1904).

(Vervolg in Deel VIII.)

CORRIGENDA.

p. 6, r. 1 v. o.: voor man, *lees* men.
p. 190, r. 16 v. o.: voor Wiṣṇuvarddhanaḥ, *lees* Viṣ°.